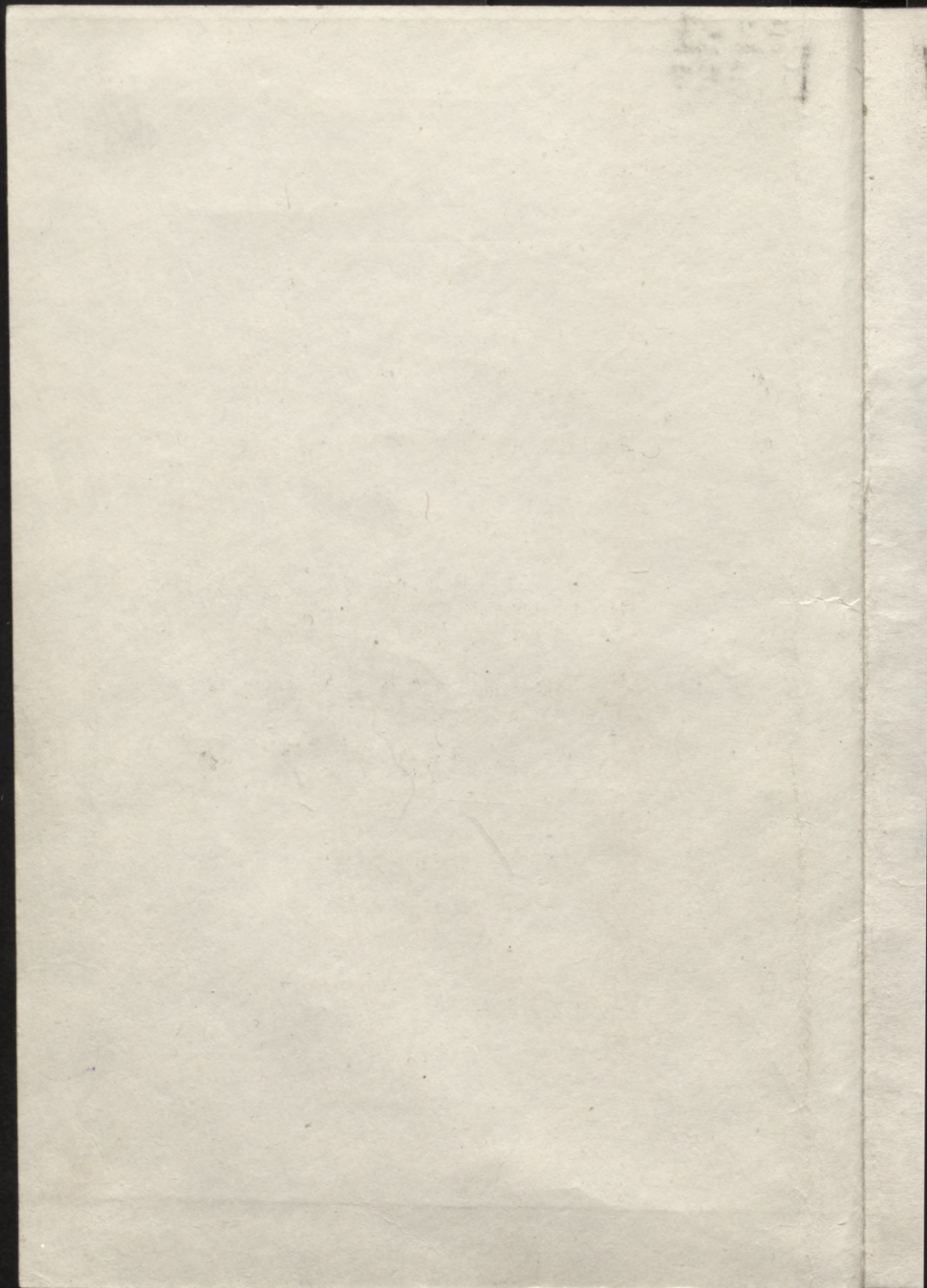

Ilga Gore
Aivars Stranga

LATVIJA:

**neatkarības
mijkrēslis.
Okupācija**

1939.gada septembris -
1940.gada jūlijs

92-3
L 357

L B

Ilga Gore
Aivars Stranga

9(1)2

LATVIJA:

neatkarības
mijkrēslis.
Okupācija

1939. gada septembris -
1940. gada jūnijs

Izdevniecība "IZGLĪTĪBA"
1992.

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

~~92-~~

18.825

0304088255

LATVIJA

Latvian
Library
Collection

1980. gada sējumā -
1940. gada sējums

Latvian National Library

PRIEKŠVārds

Kad 1988. gada jūnijā, pēc M. Vulfsona runas radošo savienību plēnumā, sākās līdz tam nepiedzīvota un arī neiespējama 1939. - 1940. gadu notikumu izvērtēšana, arī mēs savu spēju, zināšanu, ārējās un iekšējās atbrīvotības ietvaros piedalījāmies tajā. Periodiskajā presē un citos izdevumos publicējām samērā daudz rakstu (skat. to sarakstu grāmatas beigās), 1989. gada rudenī apkopojām tos divās grāmatās, mēģinājām tās izdot. Tikai pašlaik ir radusies izdevība izdot vienu no tām. Pagājušajos divos gados ir nācis klāt ļoti daudz jaunu materiālu, atziņu, kuras tikai daļēji spējām iestrādāt šajā izdevumā. Daudzviet neesam spējuši atbrīvoties no publicistikas devas. Nav tik vienkārši arī veidot objektīvu un demokrātisku skatu uz K. Ulmaņa režīma pastāvēšanas pēdējo cēlienu un Latvijas valsts bojāeju. Tomēr ceram, ka šī grāmata kļūs par zināmu pamatu nākamajiem pētījumiem. Iespējams, ka tiks atrasta iespēja izdot arī M. Virša. Ī. Feldmaņa un A. Stranga grāmatu par Latvijas ārpolitikas problēmām 1938. - 1939. gadā.

Grāmatā aplūkojām pārsvarā Latvijas un PSRS attiecības pēc 1939. gada 5. oktobra, kreiso ekstrēmistisko organizāciju darbību okupācijas priekšvakarā, Latvijas okupāciju, LKP lomu un vietu šajos notikumos, A. Kirhenšteina leļļu valdības izveidi un darbības sākumu, t. s. Saeimas vēlēšanas 1940. gada jūlijā, mūsu valsts bojāeju. Ārpus mūsu uzmanības šajā darbā ir palikuši tādi ļoti svarīgi jautājumi kā K. Ulmaņa režīma sociāli ekonomiskā politika un ideoloģija valsts pastāvēšanas pēdējos mēnešos, pilsoniskā opozīcija K. Ulmanim un citi jautājumi.* Ceram ar tiem iepazīstināt lasītājus vismaz publikācijās periodiskajos izdevumos. Būsim arī pateicīgi par lasītāju vēstulēm, precizējumiem, papildinājumiem, kritiku.

Grāmatas hronoloģisko nodaļu autori -

5. - 6. nodaļa - Ilga Gore

1. - 4. nodaļa, pēcvārds - Aivars Stranga.

1991. gada 8. jūlijā

* Skat., piemēram, publikācijas, kuras iznāca 1991.-1992. gadā:

- Stranga A. Arveds Bergs un Kārlis Ulmanis. 1934. - 1940., ZA Vēstis, 1991, Nr. 6 - 8;

- Stranga A. K. Ulmaņa režīma sociāli-ekonomiskās politikas iezīmes. - Izglītība, 1981, 2., 16. augusts.

- Stranga A. Vadonība Latvijas okupācijas priekšvakarā. (1939. - 1940.) - Izglītība, 1992, 9., 16., 23. janvāris.

Darbā lietotie saīsinājumi:

LVVA - Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (bijušais Latvijas Centrālais Valsts Vēstures arhīvs, LCVVA).

LVA - Latvijas Valsts Arhīvs (bijušais Latvijas Centrālais Valsts Oktobra revolūcijas arhīvs (LCVORA). Šim arhīvam kā Sociāli-politisko dokumentu nodaļa pievienots bijušais LKP CK Partijas vēstures institūta arhīvs.

АВПР - Архив Внешней политики России. - Москва.

LZA FB - Latvijas Zinātņu Akadēmijas Fundamentālā bibliotēka. Darbā izmantotais dr. F. Mendera fonds glabājas šīs bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.

DVM - Daugavas Vānagu Mēnešraksts.

1. NODAĻA

OTRĀ PASAULES KARA SĀKUMS UN LATVIJA

Kara pirmajās dienās

Nakti uz 1939. gada 31. augustu J. fon Ribentrops uzaicināja pie sevis Lielbritānijas sūtni Berlīnē N. Hendersonu un nolāsija Vācijas ultimātu Polijai, kurš sastāvēja no 16 punktiem. Nevienam nebija šaubu, ka Polija to noraidīs. 31. augustā pulksten 12.30 Hitlers parakstīja slepenu direktīvu Nr. 1 par kara darbības uzsākšanu pret Poliju. Tajā pašā dienā Latvijas ārlietu ministrs V. Munters mēģināja no sūtņa fon Koces iegūt skaidrību, vai Vācija un PSRS nav vienojušās uz Baltijas valstu rēķina.¹ (4. septembrī V. Munters vēlreiz pieņēma fon Koci, kurš noraidīja baumas par PSRS - Vācijas 23. augusta slepenajiem pantiem un paziņoja, ka Vācija pat neuzskata par vajadzīgu vārdos deklarēt Latvijas neitralitātes ievērošanu.)

1. septembra rītā Vācija iebruka Polijā. Labi informētais Latvijas sūtnis Berlīnē E. Krie-

viņš 1. septembrī ziņoja uz Rīgu V. Munteram: "Vakar vakarā pēc tam, kad radiofons bija paziņojis, ka poļi noraidījuši 16 punktus, un bija skaidrs, ka sāksies militāra darbība, uz ielām varēja redzēt daudz piedzērušos. Tauta vispār izturējās mierīgi, bet bija rūpju pilna un nospiesta. Nospiestais garstāvoklis pieturas arī šodien. Visi staigā kā salauzti... Poļu vēstnieks šodien nodevis savu pilsoņu aizstāvēšanu zviedriem un ar vēstniecības personālu (33 cilvēkiem) rīt no rīta caur Dāniju atstās Berlīni. Braukdami šodien uz Auswartiges Amtu (ārlietu ministriju - A. S.) redzēju visus vēstniecības skursteņus kūpam: dedzināja arkīvus". Interesanta ir sekojoša E. Krieviņa piezīme: "Vācu-angļu sarunu laikā vāci par šo sarunu gaitu un visiem atsevišķiem momentiem visu laiku sīki informējuši krievus".²

Latvijas valdība, atsaucoties uz 1938. gada 21. decembri valsts prezidenta izsludināto likumu par neitralitāti, pasludināja absolūtu neitralitāti.³

¹ Bundesarchiv - Abteilung Potsdam... - Film Nr. 15761

² ABIP. - ф. 38. - оп. 1. - д. 182. - С. 16-17.; LVVA, 5969. f., 1. apr., 276. l., 170. lpp.

³ Vācijas sūtnis U. fon Koce saņēma oficiālo Latvijas paziņojumu 1939. gada 2. septembrī, resp. dienu pēc absolūtās neitralitātes pasludināšanas (ZStA Potsdam. - Reichsfinanzministerium. - Nr. 8991. - Bl. 59).

Nekādu praktisku iespēju saglabāt pasludināto Latvijai gan nebija. 6. septembrī V. Munters saņēma no Tallinas Latvijas sūtņa V. Šūmaņa informāciju, kurai it kā vajadzēja nomierināt valdību. Tajā V. Šūmanis ziņoja, ka 5. septembrī Igaunijas ārlietu ministrs K. Smelters rīkojis savā vasaras rezidencē pieņemšanu, kurā bijis klāt arī PSRS sūtnis K. Nikitins. "Sūtnis (K. Nikitins. - Aut.) kategoriskā formā, klātesot arī Lietuvas sūtnim Dailidem, apgalvoja, ka viņš dodot savu galvu un goda vārdu par to, ka Maskavas paktā (23. augusta līgums. - Aut.) neesot norunāts vai parakstīts kaut kas attiecībā uz Baltijas valstīm... Krievija nepiedalīšoties nedz Polijas sadalīšanā, nedz kādās citās teritoriālās kombinācijās ar Vāciju. Krievija palikšot neitrāla arī tad, ja vācu karaspēks caur Poliju nonāktu līdz Krievijas robežai".¹ Šie apgalvojumi nebija pat santīma vērti.

Pasaules kara sākums radīja Latvijā lielu satraukumu. Tīko vēl Latvija bija miera un labklājības zeme. Vēl 1939. gada 8. augustā kārtības policijas departamenta direktors A. Ausmanis rīkojumā prefektiem, apriņķu priekšniekiem un dzelzceļu policijas ierēdņiem norā-

dija: "Pēdējā laikā no dažām valstīm Latvijā ieplūst nelegāli robežas pārgājēji, kurus organizētā veidā pārsūtot pār robežu, sevišķi Daugavpils un Ilūkstes apriņķu robežās. Pārnācēji pa lielākai daļai ir žīdu tautības pilsoņi bezpavalstnieki, kurus vēlāk grūti no Latvijas izraidīt, jo neviena valsts tos labprāt nevēlas uzņemt."² Samērā augstais dzīves līmenis un stabils iekšpolitiskais stāvoklis uz Latviju vilināja daudzus.³ Jau pirmajās dienās Latvija piedzīvoja sāls pirkšanas drudzi, iedzīvotāji pastiprināti izņēma noguldījumus no Kredītiestādēm.

Vispārējo satraukumu Latvijā īpaši pastiprināja PSRS agresija pret Poliju, kas sākās 17. septembrī, un ar to saistītā vispārējā mobilizācija Lietuvā tajā pašā dienā (tajā pašā dienā PSRS pilnvarotais pārstāvis Berlinē A. Škvarcevs, V. Molotova uzdevumā, paziņoja marionetiskās Slovakijas sūtnim, ka PSRS atzīst Slovakiju *de facto* un *de jure* un vēlas nodibināt ar to diplomātiskās attiecības. Līdz ar to PSRS vadība pilnīgi solidarizējās ar Vācijas bandītisko politiku un atzina Čehoslovakijas neatkarības iznīcināšanu). F. Kociņš 17. septembrī ziņoja V. Munteram no Maskavas: "Noticis tas, ko visvairāk

¹ ABIP. - ф. 38. - оп. 2. - д. 95. - С. 2.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 683. l. - 124. lapa.

³ 1939. g. maijā Iekšlietu ministrija bija izskatījusi 284, bet jūnijā - 222 lūgumus par ieceļošanu, atļaujot ieceļot (uz laiku) maijā - jūnijā 214 ģimenēm (LCVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1344. l. - 8. lapa)

Anglija un Francija baidījās: Padomju Savienība piedalās aktīvi Eiropas kartes labošanā. Pilsētā (Maskavā - aut.) viss mierīgi: nav vērojama sajūsma, bet nav arī pagaidām sperti nekādi ārkārtēji soļi kārtības uzturēšanai".¹ Jau 16. septembrī padomju tanku kolonas tuvojās Latvijas robežām. 17. septembrī tās ieņēma pozīcijas robežu tiešā tuvumā. Tajās dienās pārtrūka telefona sakari starp Latviju un Poliju. Latvijas stratēģiskais stāvoklis Polijas bojāejas laikā katastrofāli pasliktinājās. 106 kilometrus garā robeža ar Poliju bija praktiski neaizsargāta. 1940. gada 29. maijā, referējot Rīgas garnizona vecāko virsnieku sanāksmē, iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1939. gada septembrī radušos stāvokli raksturoja tā: "Glūži jauns stāvoklis radās pēc Polijas sakaušanas un sarkanās armijas iesoļošanas Polijas teritorijā. Bija sagaidāma saukatās poļu armijas atlieku

iebēgšana Latvijas teritorijā un sakarā ar to dažādi incidenti uz robežas. Mūsu izretinātai robežapsardzībai² uz Polijas robežas tas nebija pa spēkam, robežsargu brigādei nekādas rezerves nebija, kāpēc iekšlietu ministrija lūdza kara resoru pagaidām uzņemties agrākās Polijas robežas apsargāšanu sadarbībā ar mūsu robežsargiem. Tas arī tika izdarīts."³ Pēc Polijas bojā ejas un sadalīšanas starp Vāciju un PSRS robežsargu brigāde atkal pārņēma bijušās robežas ar Poliju, tagad - ar PSRS, aizsardzību, dibinot jaunu, V (Krāslavas) bataljonu.

Jau 16. un 18. septembrī Varšavas bombardēšanas laikā tika sagrauta Latvijas sūtniecība⁴ (pirmā Latvijas teritorija, kura cieta II pasaules kara laikā). Pirms tam, 5. septembrī Polijas ārlietu ministra Beka sekretārs bija ieteicis Latvijas sūtniecībai evakuēties no Varšavas, jo Polijas valdība neva-

¹ ABIP. - ф. 38. - оп. 2. - д. 95. - С. 2.

² Latvijas robežsargu brigāde bija mazskaitliska - nedaudz vairāk par 1000 cilvēku. Uz robežas ar PSRS atradās 3 bataljoni un sardžu rinda, uz Igaunijas, Lietuvas un Polijas robežām - vairākas atsevišķas rotas, kas kopā sastādīja IV bataljonu. 1940. g. 29. V. K. Veidnieks informēja, ka uz Igaunijas, Lietuvas un Polijas robežām nav bijis sardžu sistēmas, "... bet gan atsevišķi robežsargi - instruktori novietoti pa vienam caurmērā uz 10 km viens virs (CVVA. - 1386. f. - 3. apr. - 1307. l. - 7. lapa). 1939. g. septembrī uz Polijas robežu nosūtīja aizsargus, 1. jātnieku divizionu, abus ritenbraucēju eskadronus. (Turpat.)

³ LCVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1307. l. - 9. lapa.

⁴ 1939. g. 19. oktobrī Ministru kabinets uz finansu ministra priekšlikumu atļāva Ārlietu ministrijai izsniegt avansam Ls 15 000 sūtņa L. Ēka un sūtniecības darbinieku iznīcināto personīgo mantu vērtības apmaksai (LCVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 315. l. - 232. lapa.) Šī summa nespēja segt bojā gājušā vērtību un 1940. g. maijā Ārlietu ministrijas administratīvais departaments lūdza piešķirt vēl Ls. 40 000. (LCVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 9. lapa.); sk. sīkāk arī Jēkabsons E. Latvijas sūtniecība Varšavā 1939. gada septembris. - Neatkarīgā Čiņa, 1991., 16. janv.

rot garantēt tās drošību. No sūtniecības aizbrauca sūtnis L. Ēkis un militārais atašejs G. Kikulis (17. - 19. septembrī L. Ēkis uzturējās Rumānijas robežpilsētā Cerkantos, 19. septembrī, sekojot Rumānijas valdības norādījumiem, L. Ēkis izbrauca uz Bukaresti¹). Sūtniecībā palika daži darbinieki atašeja N. Zēberga vadībā.² Alfrēds Bērziņš rakstīja, ka kopskaitā 14 sūtniecības darbinieki un privātpersonas mitinājušies sūtniecības pagrabā.³ Varšavā palikušais Norvēģijas sūtnis pa radio uzsāka sarunas ar vācu armijas vadību par diplomātiskā korpusa izbraukšanu. 1200 evakuēto ārvalstu pilsoņu un 178 diplomātiskā korpusa locekļu vidū bija arī 48 latvieši, kuri 25. septembrī ieradās Latvijā.⁴ Pirmie Latvijas pilsoņi, kuri savām acīm ieraudzīja, kā Sarkanā Armija "atbrivoja" Polijas austrumu teritorijas, bija Latvijas Universitātes studenti Vilnis Lagzdiņš un Jānis Šķenders, kuri pirms kara bija praksē Kotovicē, bet 7. septembrī kājām no Varšavas

devās mājup. Pārvarot ne mazumu grūtību, viņi pārradās Rīgā un 26. septembrī Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļas vadītāja pagaidu vietas izpildītājam P. Brunovskim pastāstīja: "Pēc piedzīvojumiem un nostāstiem krievi pirmajos brīžos apšaujot virsniekus, inteliģenci, pat ja tie padodas bez ieročiem, dažreiz (Šarnos) pat šāvuši uz neapbruņotu pūli, kas nāca viņiem pretī. Krievi pielīdzinājuši 1 zlotu kursu vienam krievu rublim (agrāk kurss bija apmēram 1 zlots - 4 rubļi). Veikali jāturot valjā un krievu kareivji izpērkot pēc izdevīgā kursa pulksteņus, manufaktūru, zābakus."⁵

Polijas bēgļi Latvija

Septembra otrajā pusē Latvijā sāka ieplūst poļu bēgļi militārpersonas un civiliedzīvotāji⁶ (skat. sīkāk Б. Краевска, У. Ласманис. - "Польское дело": отгослоски Катъни. - Даугава, 1990. - № 9. - с. 95 - 103). Uz 1939. gada 6. oktobri Latvijā bija 1559 internētie poļu militārie bēgļi⁷ (to

¹ Latvijas Kareivis, 1939. g. 20. sept.

² Andersons E. Latvijas vēsture. 1920.-1940. Ārpolitika. II d... - 158. lpp.

³ Bērziņš A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā... - 182. lpp.

⁴ Bērziņš A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā... - 183. lpp.

⁵ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l. - 163. lapa.

⁶ Sobrīd mūsu rīcībā nav ziņu par to, vai Latvijā ieradās 12 Polijas pilsoņi, to skaitā - Mečeslavs Neigebauers, poļu armijas ģenerālis. 1939. gada 1. un 2. septembrī Latvijas sūtniecība Varšavā pēc Polijas "kara iestāžu pieprasījuma" izsniedza visiem diplomātiskās un dienesta vizas. Visi viņi uzrādīja par brauciena gala mērķi Rīgu. - LCVVA. - 2570. f. - 3. apr. - 1923. l. - 4. lapa.

⁷ 1939. g. 22. septembrī sagatavotajā Ārlietu ministrijas konfidencialajā pārskatā ģenerālsekretārs M. Nukša atzīmēja: "Pie Daugavpils nolaidušās 83 poļu kara lidmašīnas.. Lidmašīnas ņemtas apsardzībā." (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 180. lapa.). Latvijā tika internēti arī 8 vācu lidotāji. - LCVVA. - 1313. f. - l. apr. - 152. l. - 4. lapa.

vidū - 111 policisti). Sākotnēji viņi tika izvietoti Liepājas (aptuveni 750 bēgļi), Lilastes (aptuveni - 400), Litenes (tuvu pie 400), Cēsu (aptuveni 20) nometnēs. Vēlāk nometnes Liepājā, Litenē, Cēsis tika likvidētas, internētos izvietoja Lilastē un Ulbrokā. Jau uz 2. oktobri Latvijas kara ministrijai sakarā ar internēto poļu karavīru apgādi (telpu iekārtošana, veļas, apavu u. tml. iegādei) bija radušies izdevumi - Ls. 143 859. Tika aprēķināts, ka tekošie mēneša izdevumi internēto uzturēšanai sastādīs Ls. 62 012 (t. sk. - uzturs vienam internētam - Ls. 063 dienā).¹ Lidz 1940 gada 1. februārim poļu karavīru uzturēšanai jau bija izmaksājusi Ls. 330 000.² Latvijā patvērumu guva arī poļu civilbēgļi. Avotos sastopamas atšķirīgas ziņas par to skaitu - dažviet sastopams skaitlis 379,³ taču citviet atrodama informācija, ka Siguldā poļu bēgļu nometnē bijuši internēti 259, bet Valmieras nometnē - 268 bēgļi. 30. septembrī Siguldas nometnē bija palikuši 152, Valmierā - 82 bēgļi, pārējie - jau atbrīvoti un pārgājuši dzīvot civilos apstākļos, taču - neapšaubāmā policijas uzraudzībā.⁴ Civilbēgļu uzturēšana

Siguldas un Valmieras nometnēs arī neizmaksāja lēti. 26. septembrī Iekšlietu ministrija aprēķināja, ka 6 mēnešos uzturēšana izmaksās Ls. 100 000 (t.sk. - ēdiens vienam cilvēkam - Ls. 1 dienā). Sakarā ar internēto civilbēgļu lielākās daļas atbrīvošanu izmaksas izrādījās mazākas - uz 1940. g. 1. februāri - Ls. 25.000.⁵ 1939. gada septembrī Latvijā atradās arī 25 000 poļu sezonas strādnieku, kuri jau septembra pirmajās dienās radīja ne mazumu problēmu, sākot pastiprināti dzert un tērēt nopelnīto naudu. Jau 30. septembrī Arlietu ministrijā tika saukta starpresoru apspriede (piedaloties Arlietu, Iekšlietu, Kara ministriju un Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvjiem) par poļu bēgļu apgādi. Latvijas valdības mēģinājumi panākt Rietumu valstu materiālu atbalstu bija nesekmīgi. 1939. g. 5. novembrī V. Munters lūdza Lielbritānijas sūtni Č. Ordu sekmēt palīdzības saņemšanu no Anglijas vai poļu valdības trimdā (kuru K. Ulmaņa valdība taču neatzina!). 24. novembrī Č. Ords piesūtīja rakstisku atbildi, kurā paziņoja, ka Lielbritānija nav spējīga sniegt finansiālu vai cita veida palīdzību bēgļiem. V. Munters

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 249. lapa.

² Turpat. - 2668. l. - 76. - 77. lapa.

³ Turpat. - 76. lapa.

⁴ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 239. lapa.

⁵ Turpat. - 2668. l. - 77. lapa.

uz sūtņa atbildes malas piezīmēja "Te nu bija!".¹

Latvijas sūtņi ārzemēs darīja visu iespējamo, lai panāktu pabalstu saņemšanu poļu bēgļu uzturēšanai. Rezultāti bija niecīgi. Sūtņis ASV A. Bilmanis 1940. g. 7. maijā rakstīja Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļas vadītājam V. Māsēnam, ka Latvijas sūtniecība ir lūgusi pabalstu (pārskaitīti latos - 1000 latu apmērā) no ASV Sarkanā Krusta un tas bija viss, piebilstot, ka "Sūtniecība tomēr darīs visu iespējamo, lai ieinteresētu Amerikas palīdzības organizācijas poļu bēgļu labā Latvijā". Savukārt sūtņis Londonā K. Zariņš informēja V. Munteru par sarunu ar *foreign office* atbildīgo par poļu bēgļu lietām Karvellu 1940. gada 6. martā, kurš devis cerību, ka varbūt 1940. gada rudenī Latvija varēs saņemt arī drēbes un medikamentus poļu bēgļu vajadzībām.² Lai kaut kādā veidā atvieglotu poļu bēgļu uzturēšanas finansiālo slogu, 1940. gada 11. janvārī Ārlietu ministrijā notikušajā apspriedē tika izskatīts jautājums par poļu karavīru nosūtīšanu (ar Darba centrāles starpniecību) lauksaimniecības un meža darbos.³ Poļu bēgļu atrašanās Latvijā radīja arī politiska rakstura bažas. Dabiski, ka poļi bija naidīgi noskaņoti

pret valstīm - agresoriem, kuras bija likvidējušas Polijas neatkarību - Vāciju un PSRS. Daudzi no viņiem vēlējās izceļot uz rietumiem, lai sabiedroto rindās cīnītos par Polijas atdzimšanu. 1940. gada 27. februārī Latvijas sūtņis Maskavā F. Kociņš V. Munteram paziņoja par 26. februārī Latvijas sūtniecībā notikušo Baltijas valstu sūtņu kārtējo sanākumi. Tajā Lietuvas sūtņis Maskavā L. Natkus - Natkevičs informēja savus kolēģus par problēmām, kuras Lietuvā rada lielais poļu bēgļu skaits un par bažām, kas tos izmanto savā darbībā angļu un franču speciālie dienesti: "... sevišķi Viņņas apgabalā, kur satraukuma izsauceji nākot no poļu aprindām, kas rīkojas saskaņā ar norādījumiem no Parizes. Viņu (t.i., Lietuvas) uzraudzības iestādes esot atklājušas divējāda veida centrus: viens organizēts no poļu intelīgences, nolūkā radīt labvēlīgu noskaņojumu pret sabiedrotiem, bet otrs - vākt slepenu informāciju. Pēdējais bija jau izveidojis plašu tīklu, kura šūniņas darbojušās Latvijā, Igaunijā un Vācijā. Savā laikā bijis pat spiediens no Padomju Savienības valdības izdot dažus šīs organizācijas aktīvākos darbiniekus."⁴ Latvijas varas iestādes aktivizēja pārraudzību par internētajiem

¹ Turpat. - 3310. l. - 337. lapa.

² LCVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1288. l. - 5., 6., 10. lapa.

³ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3310. l. - 306. lapa.

⁴ LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 34. lapa.

un civilos apstākļos dzīvojošajiem poļiem, īpaši - pēc tam, kad 22. oktobrī 1.40 naktī no Liepājas nometnes izbēga 65 internētie poļu virsnieki. (Bēgšanas iniciators bija pulkvedis E. Perkovičs, tās iegansts - 21. oktobra rītā bija sākusies poļu virsnieku pārbaude, lai atņemtu viņiem vieglos ieročus, kas vēl joprojām glabājās pie viņiem!). Lai arī jau 23. oktobrī visi bēgļi (izņemot poručiku Česlavu Rinkeviču) bija noķerti,¹ šis incidents darīja Latvijas militārās un policijas iestādes daudz uzmanīgākas.² 1939. gada 2. decembrī politiskā policija caurskatīja Jaunatnes kristīgās savienības tūristu mitni Rīgā, J. Alunāna ielā 7, un atrada tur 17 poļu emigrantus, pārsvarā studentus no Viļņas, kuri vēlējās doties uz Rietumu fronti un gatavojās reģistrēties Anglijas sūtniecībā.³

Latvija atsakās no neitralitātes

Praksē Latvijas deklarētā neitralitāte zuda jau 1939. gada 21. septembrī. Šajā dienā V.

Munters izsauca pie sevis Polijas sūtni Latvijā Ježiju Klopotovski un nolāsija viņam "Pro memoria", kurā bija teikts: "Sakarā ar to, ka Polijas valdība atstājusi valsts teritoriju un tādā veidā pārtraukti sakari ar Latvijas sūtni un valdību, pie kuras pēdējais akreditēts, Latvijas valdība ir spiesta apturēt attiecības ar Polijas sūtni."⁴ Mutiski V. Munters vēl piebilda, ka šis paziņojums nekā neprejudicē,⁵ resp., ja kāda Polijas valdība atkal sāktu darboties, tad Latvijas valdība no jauna izskatītu jautājumu. Te ministrs gan meloja, jo, pieņemot šo servilo lēmumu, Latvija atteicās no neitralitātes un nostājās agresorvalstu pusē. Tas gan tika darīts bailēs no PSRS un Vācijas, nevēloties dot ne mazāko ieganstu attiecību saasināšanai ar tām.

25. septembrī Anglijas un Francijas sūtni iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijai memorandumus, protestējot pret Polijas sūtniecības slēgšanu. Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs M. Nukša, saņemot memorandumus, atbildēja, ka Latvijas valdība tikai atliek (*Suspend*), bet ne

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 770. l. - 1.-6. lp.

² 1940. g. jūnijā, kad Latvija tika okupēta, valstī bija palikuši 919 poļu karavīri un 357 civilbēgļi, no tiem - 103 karavīri un 135 civilbēgļi bija izteikuši vēlēšanos repatriēties uz Vācijas okupētiem Polijas apgabaliem. Līdz jūnijam jau 429 internētie karavīri un 14 civilbēgļi bija repatriējušies uz Vācijas okupētajiem Polijas apgabaliem, 111 karavīri un 3 civilbēgļi - uz PSRS okupētiem Polijas rajoniem, uz citām neitrālām valstīm - 55 internētie karavīri, uz Lietuvai pievienotajiem Polijas apgabaliem - 42 karavīri un 9 civilbēgļi (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2668. l. - 76. lapa).

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 770. l. - 10. lpp.

⁴ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l.

⁵ T. i. - nerada jaunu tiesisku stāvokli (aut.).

pārtrauc (*cessation*) attiecības ar Polijas sūtni. Pēdējais nevarot saņemt instrukcijas no bijušās valdības Rumānijā, jo rumāņi neļaujot turpināt bijušo Polijas amatpersonu darbību savā teritorijā.¹

28. septembrī Lielbritānijas sūtnim tika nodota rakstiska atbilde, kurā norādīja, ka nevar piekrist par svešas valsts pārstāvja (Polijas) stāvokli diskutēt ar trešās valsts pārstāvi. Mutiskā sarunā Lielbritānijas sūtnis Č. Ords necēla iebildumus pret Latvijas atteikšanos diskutēt par šo jautājumu. Šajā pat 28. septembrī rakstiska atbilde tika iesniegta Francijas sūtnim Žanam Trippjē. Uz viņa piezīmi, ka Polija ir Francijas sabiedrotā, M. Nukša atbildēja, ka Latvija kārtu savas attiecības ar kādu valsti neatkarīgi no tā, vai tai ir vai nav sabiedrotās.² Tā gan bija tikai formāla atrunāšanās.

30. septembrī L. Sēja ziņoja no Kaunas, ka Latvijas rīcība, pārtraucot oficiālos sakarus ar Polijas sūtni, Lietuvas sabiedrībā un diplomātiskajā korpusā guvusi nelabvēlīgu novērtējumu un ārlietu ministrs J. Urbšis izteicies, ka Lietuva līdzīgu soli nesperšot. Tomēr nepagāja ilgs laiks, un Lietuva darīja tāpat.

Polijas vēstnieks Lietuvā F. Harvats tikai vilcinājās atstāt Kaunu, jo vēlējās iesniegt oficiālu protestu sakarā ar gaidāmo Viļņas pievienošanu Lietuvai. Pēc tam, kad 1939. gada 10. oktobrī Lietuva parakstīja ar PSRS līgumu par Viļņas nodošanu Lietuvas Republikai un savstarpēju palīdzību, F. Harvats 14. oktobrī iesniedza protestu. Tagad jau J. Urbšis apšaubīja viņa tiesības runāt Polijas vārdā. 16. oktobrī Polijas sūtnis aizbrauca no Kaunas.³

30. septembrī Polijas prezidents profesors I. Moscickis nodeva savas pilnvaras bijušajam senāta prezidentam V. Rackevičam, kurš tolaik atradās Parīzē. Viņš iecēla par Polijas trimdas valdības galvu ģenerāli V. Sikorski, bet 3. oktobrī - ASV valsts sekretārs K. Hells, dienu vēlāk, 4. oktobrī - Lielbritānijas valdība, atzina V. Rackeviču un V. Sikorski.⁴ Nu V. Munteram būtu bijis laiks izpildīt solīto: izskatīt jautājumu par attiecību atjaunošanu ar Polijas sūtni un V. Sikorska valdību Anžē (Francijā), ar kuru Latvijas sūtnis Dr. O. Grosvalds⁵ vēreja ne-traucēti uzturēt sakarus... Tas, protams, netika izdarīts. 3. oktobrī Polijas sūtnis Rīgā J. Klopovskis un sūtniecības perso-

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l.

⁵ 1939. gada decembrī O. Grosvalds ziņoja uz Rīgu: "Angers'ā jau atrodoties daudzu valstu vēstnieki un sūtni, kuri akreditēti pie poļu valdības. Tur apmeties vesels diplomātisks korpuss. Drīzumā ieradišoties, starp citu, arī Zviedrijas sūtnis." (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3303. l. - 124. lapa.)

nāls atstāja Latviju un devās uz Stokholmu. Viņiem gan vēl tika atļauts bez muitas nodevām pārdot sūtniecībai piederošos automobiļus un izvest visus sūtniecības un privātos līdzekļus. Tajā pašā dienā Latvijas Ārlietu ministrija saņēma Lielbritānijas sūtņa C. Orda¹ notu, kurā viņš ziņoja, ka Lielbritānija uzņēmusies poļu interešu aizstāvību Latvijā un pārņēmusi sūtniecības namu Rīgā un konsulāta ēku Daugavpili.² Lietuvas valdībai, kuras teritorijā patvērumu atrada desmitiem tūkstošu poļu bēgļu (Latvijas sūtņi Kauņā L. Sēja 11. novembra ziņojumā V. Munteram ir minējis skaitli 40 000), nācās paciest to, ka Lielbritānija uz bijušās Polijas sūtniecības ēkas gan izlika uzrakstu "*British legation*", bet pie tās nodibināja "*Polish section*", kurā strādāja 4 ierēdņi - poļi (tiem gan nebija diplomātu statusa) un izsniedza dokumentus poļu bēgļiem.³

Kā jau minēts, PSRS iebrukums Polijā un Sarkanās Armijas virzīšanās gar Latvijas robežu pastiprināja satraukumu valstī. Tas īpaši pieauga pēc notikuma ar lielo poļu zemūdeni "Orzel", kurai izdevās 1. septembrī izbēgt no Helas, 14. septembrī tā iebrauca Tallinā, kur īgaunī to neveiksmīgi mēģināja internēt. 18. septembrī "Orzel" bēga no Tallinas, devās uz Ziemeļjūru un pievienojās Lielbritānijas kara flotei. 18. septembrī TASS publicēja paziņojumu, kurā apvainoja Baltijas valstis Padomju Savienībai naidīgu zemūdeņu (daudzskaitli - ! - Aut.) slēpšanā.⁴ Pēc TASS paziņojuma Latvijas iedzīvotājos pastiprinājās pilnīgi pamatotas bažas, ka tas ir publicēts, lai rastu attaisnojumus iespējamai agresīviem soļiem pret Baltijas valstīm. Latvijas valdība centās slēpt augošo satraukumu administratīviem līdzekļiem. 1939. gada 14. septembrī

- ¹ Ārlietu ministrijai nācās ar Anglijas sūtņi risināt arī sīkāku jautājumu. 1939. g. 8. septembrī no Stokholmas uz Rīgu atlidoja poļu aviosabiedrības "Lot" lidmašīna Douglas DC2 SP-ASK, kura tika internēta. 9. oktobrī Lielbritānijas sūtniecība lūdza Latvijas Ārlietu ministriju atbrīvot poļu lidmašīnu. 24. oktobrī C. Ords apmeklēja M. Nukšu un izteica vēlēšanos, lai lidmašīna pārietu angļu īpašumā. Latvijas valdība nodeva lidmašīnu Kara ministrijas pārziņā. (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 10., 11., 19. lapa.); skat. sīkāk Stranga A. Kā baltieši izrikojās ar poļu sūtniecībām. - Latvijas Jaunatne, 1991., 31. okt.
- ² Padomju cinismam nebija robežu. 1939. g. decembra beigās krievu sūtņi. Zotovs sāka apvaicāties Latvijas Ārlietu ministrijā, kāda būtu tās nostāja, ja PSRS pieprasītu poļu sūtniecības namu Rīgā (!). Lai arī PSRS formāli nebija karojis ar Poliju, taču labprāt pievāktu tās īpašumus. Latvijas Ārlietu ministrija, aizbildinoties ar starptautisko tiesību normām, faktiski izvairījās no šī jautājuma apspriešanas. - LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 38.-39. lp.
- ³ ABIP. - ф. 39 - п. - оп. 1 - д. 104. - С. 80-94.; LVVA. - 5961. f. - 1. apr. - 132. l. - 46. lapa.
- ⁴ Iespējams, ka krieviem tik izdevīgā "Orzel" izbēgšana ir notikusi ar padomju kara flotes tautas komisāra, admirāļa N. Kuzņecova ziņu. - Aleksandrs (Aleksandrs Kundrats). Neredzamā divīzija. Toronto, 1964., 199. lpp.

A. Ausmanis rīkojumā prefektiem, apriņķu priekšniekiem un dzelzceļa policijas priekšniekiem norādīja: „policijas darbiniekiem pilsoņiem jānoskaidro neitralitātes likuma nozīme un ka viņu uzdevums ir mierīgi un cerīgi, neaizraujoties no jūtām, atturēties no starptautisko notikumu iztirzājumiem, izceļot vai nopelot vienas vai otras karujošās puses rīcību”, bet, ja iedzīvotāji pārrunā kara izcelšanās cēloņus, policijai “aizrādīt uz šādu pārrunu nevēlamību un vajadzības gadījumā tās pārtraukt, bet nepaklausīgos saukt pie atbildības”. Presē parādījās bargi virsraksti: “Acis vaļā, bet muti ciet!”¹ Septembra beigās - oktobra sākumā iedzīvotāju noskaņojumu spēcīgi ietekmēja satraukuma pieaugums sakarā ar Baltijas valstīm uzspiestajiem savstarpējās palīdzības līgumiem ar PSRS un gaidāmā sasteigtā baltvāciešu izceļošana. Taču diez vai būtu pamats pārspilēt satraukuma līmeni un īpaši tā noturību. 1939. gada 20. decembrī, runājot valsts un pašvaldību darbinieku sanāksmē Sporta namā, iekšlietu ministrs K. Veitmanis izteicās: “Ar gandarījumu man te jāliecina, ka, atskaitot dažus momentus, kad daļa nenosvērtāko pilsoņu bija nokļuvuši baumu varā sakarā ar cukura, sāls, vāciešu izceļošanas un citiem “drudžiem”,

visumā mūsu pilsoņu izturēšanās bija mierīga, nosvērta un disciplinēta.”² Novērtējot Otrā pasaules kara sākuma ietekmi uz Latvijas iedzīvotāju noskaņojumu, jāsecina, ka iedzīvotāju absolūtais vairākums vēlējās saglabāt savas dzimtenes valstisko neatkarību un mieru, izprotot, ka kara radītās grūtības Latvijas starptautiskajā stāvoklī un vēlāk arī - ekonomiskajā dzīvē - jāiztur.

Kāds bija strādniecības noskaņojums? Kā II pasaules kara sākums ietekmēja kreiso pagrīdes organizāciju darbību? Politiskā policija īpaši uzmanīgi sekoja strādnieku noskaņojumam. 1939. gada 28. septembrī politiskās policijas vecākais uzraugs I. Māze ziņoja Rīgas rajona priekšniekam:

“Kopš kara darbības sākšanās starp Vāciju, Poliju un PSRS fabriku strādnieku prāti stipri satraukti un visur, kur vien iespējams, strādnieki spriež un runā par Latvijas valsts likteni. Sevišķi liels satraukums sākās tanī laikā, kad sarkanarmija iesoļoja Polijā un gājiens turpinājās Latvijas robežas tuvumā. Ar lielām bažām par Latvijas valsts likteni izsakās tie rūpniecību strādnieki, kuri sevi uzskata par Latvijas patriotiem un tādu, pēc ienākušām ziņām, vislielākais vairākums.”³

Protams, bija arī citādi uz-

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 683. l.-131.lp.; “Rīts”, 1939., 24. sept.

² Turpat. - 1368. f. - 3. apr. - 1307. l.-69. lapa.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 884. l.-18. lapa.

skati. 1939. gada 30. septembrī vecākais uzraugs V. Lapsiņš informēja Rīgas rajona priekšnieku: "Daļa strādnieku, sevišķi Latgales priekšpilsētas krievu tautības un žīdi neslēpjot savas simpatijas S.P.R.S.", turpat gan piezīmējot: "Nospiedošais vairākums strādniecībā tomēr dziļi priecājas par mūsu valsts neitralitāti un vēlas mieru par katru cenu."¹

Referējot minētajā 1940. gada 29. maijā Rīgas garnizona vecāko virsnieku sanāksmē, K. Veidnieks skāra jautājumu par LKP un tās sabiedroto darbību pirms II pasaules kara sākuma un norādīja, ka kompartijas darbība ietekmēja arī "...atbalsta samazināšanās no ārzemēm". "Interesanti atzīmēt", teica ministrs, "ka pēc 1934. gada 15. maija šai organizācijā (LKP - aut.) ir mazinājusies latviešu skaits, bet ārkārtīgi lielu procentu sastāda žīdi un krievi."²

Pēc pasaules kara sākuma LKP aktivizēja savu darbību. 1939. gada 22. septembrī J. Fridrihsons norādīja: "LKP organizācijas palikušas aktīvākas sakarā ar starptautiskiem notiku-

miem. Sekot to darbībai un ziņot."³ PSRS iebrukums Polijā radīja mazskaitlisko kreiso nelegālo organizāciju biedriem, kuru ietekme Latvijā bija nozīmīga, cerību, ka K. Ulmaņa valdība arī var tikt gāzta ārēja iebrukuma rezultātā. Jau minētajā uzrauga I. Māžes ziņojumā lasām: "Pēc tam, kad PSRS bija noslēgusi līgumu ar Vāciju, LKP darbinieki savās sanāksmēs bija izteikušies pret kominternu negatīvi un nostājās opozīcijā, bet pēc PSRS ieiešanas Polijā šo cilvēku uzskati mainījās un izteica vēlēšanos, kad pienāksot laiks Latvijā par strādniecisko iekārtu. Pēc esošām ziņām no LKP darbiniekiem, kā arī citādi noskaņotiem rūpniecību strādniekiem, kuri neapmierināti ar Latvijas valsts iekārtu, jūsmo par sarkanarmijas virzīšanos pie Latvijas robežām. Šie ļaudis rūpniecībā vervē savus piekritējus, stāstot par Latvijas pievienošanu SPRS un Padomju valdības iekārtas nodibināšanu."⁴ Pasaules kara novērtējumā komunisti bieži vien vadījās no

¹ Turpat. - 17. lapa. Hitleriskās Vācijas uzvaras sveica liela daļa strādnieku - vāciešu. Piemēram, "Ansona un Co" fabrikā Rīgā, kur strādāja daudz vāciešu, vairāki no viņiem - Fridenbergs, Rants, Štāls, Šmits, Cimmermanis un citi - jau septembra sākumā izvērsa aģitāciju par labu brīvprātīgai izbraukšanai uz Vāciju un stāšanās reihā armijā. Šādu nostāju tobrīd neatbalstīja vietējo vācbaltu nacistu vadība, baidoties no K. Ulmaņa valdības represijām un stingri noliedzot "katru mēģinājumu pārkļūt robežai", jo tikai "...kad mūs sauks, tad organizēti, kā mēs esam, sekosim aicinājumam". - LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1789. l. - 3. lapa; 1737. l. - 14. lapa.

² LCVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1307. l. - 12. lapa.

³ Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 509. l. - 47. lapa

⁴ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 884. l. - 18. lapa; skat. arī Politiskās policijas 1939. gada septembra ziņojumu, kurā norādīts, ka LKP cer uz "...sarkanarmijas ienākšanu un padomju Latvijas iekārtas nodibināšanu". - LCVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 9. l. - 360. lapa. Šis un daudzas citas ziņas liecina par LKP kā Latvijas nacionālajām interesēm naidīgu organizāciju.

savām pretcilvēciskajām dogmām. 1939. gada 7. septembrī Rēzeknē komuniste Estere Kukļa, sarunā ar LKP biedru P. Dergaču, izteicās: „PSRS nevarot būt nekādu iebildumu, ja savā starpā karojot un paliekot vājākas fašistiskās valstis (Polija, Anglija, Francija - fašistiskās valstis - !? - Aut.), PSRS no tā sev gūšot tikai labumu”.¹ Nespēja gāzt K. Ulmaņa režīmu iekšpolitiskas cīņas rezultātā pastiprināja radikāli noskaņoto kreiso spēku orientāciju uz ārējās intervences gaidīšanu.

Padomju Savienība uzspiež Baltijas valstīm t. s. bāzu ligumus

Lai gan Latvijas, kā arī Igaunijas un Lietuvas valdības bija saņēmušas no visdažādākajiem avotiem informāciju par 23. augusta līgumam pievienoto slepeno protokolu, tomēr rodas iespaids, ka šim briesmīgajām vēstīm negribēja īsti ticēt, precīzi neizprata, ko nozīmē “iespaidu sfēras” un loloja nepamatotas ilūzijas par Baltijas valstu nākotni. 1939. gada 15. septembrī Arlietu ministrijas ģenerālsekretāra M. Nukšas sagatavotajā konfidencionālajā pārskatā lasām: “Baltijas valstis šodien sevi redz samērā labā stāvoklī. Tāds

ir vispārējs ieskaits Baltijas valstīs, to atzīst arī ārvalstu pārstāvji. No Tallinas ziņo, ka PSRS sūtnis atkārtoti izteicies, ka Baltijas valstu ārpolitika ir bijusi ne vien gudra, bet arī tālredzīga. Līdzīga informācija pienāk arī no Vācijas... Vācijas militārais pārstāvis Maskavā, ģenerālis Kestrings, informēja mūsu militāro pārstāvi, ka, neuzbrukšanas pakta noslēdzot starp Vāciju un Padomju Savienību, neesot bijušas ne mazākās runas par Baltijas valstu interešu aizskaršanu. Baumas par neuzbrukšanas pakta slepeno daļu, kur it kā paredzēti abi līguma slēdzēju nodomi arī pret Baltijas valstīm, palaišas no angļu un franču aprindām ar nolūku radīt Baltijas valstīs neuzticību pret Vāciju.”² Šodien, protams, var radīt izbrīnītas, ka Latvijā varēja arī ticēt agresorvalstu pārstāvju meliem. Maskavā F. Kociņš vēl mēģināja no V. Molotova panākt kādu skaidrību, bet „Molotovs atbildēja vēsi, ka par PSRS - Vācijas neuzbrukšanas līgumu viņš esot pateicis atklātibai ziņojumā Augstākajā Padomē, ka PSRS - Latvijas attiecības dibinājas uz abu valstu neuzbrukšanas līgumu, cits viņam nekas neesot sakāms, jo dot zvērestu esot “ne k'ļicu”.”³

Visvairāk no karadarbības jutās apdraudēta Lietuva. 1939. gada 11. septembrī Lietuvas

¹ LCVVA. -3235. f. - 1/22. apr. - 1536. l. -10. lapa.

² LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 63., 164. lapa.

³ “ne k'ļicu” - nepiedienīgi. Turpat. - 164. lapa.

sūtnis Rīgā P. Dailide apmeklēja V. Munteru un valdības vārdā ierosināja 14. septembrī Kauņā sasaukt Baltijas valstu pārstāvju konferenci, lai apspriestu kopējus soļus neitralitātes saglabāšanai. Lai arī Latvijas valdība uzskatīja, ka bez noteiktas programmas un steigā sasauktā konference būtu mazproduktīva, tā tomēr piekrita. Igaunijas valdība (īpaši - ārlietu ministrs K. Selters) noraidīja konferences ideju, un tā nenotika. Lietuvieši bija sarūgtināti, taču patiešām grūti iedomāties, kā Baltijas valstis, pat kopīgi, būtu spējīgas nosargāt savu neitralitāti un neatkarību apstākļos, kad to likteņus jau bija izlēmuši agresori - PSRS un Vācija. Ar mazo valstu neatkarību tās nerēķinājās, un vienīgais, kas būtu spējīgs nosargāt Baltijas valstis, - militārais spēks, kurš bija niecīgs milzīgā pārspēka priekšā.

Polijai vēl agonizējot, PSRS ķērās pie Baltijas jautājuma risināšanas. Pirmā bija Igaunija. Septembra sākumā K. Selters vēl bija grimis naivās ilūzijās: kā ziņoja V. Munteram 6. septembrī V. Sūmanis, Selters sarunā ar viņu 5. septembrī bija izteicies: "Mēs, kurus parasti uzskatīja par visvairāk apdraudētiem, šodien ne bez pamata varam sevi uzskatīt par zināmā mērā vislabāk situētiem". Pie visa tā vēl, kā rakstīja V. Sūmanis, "pa starpām bija jādzird

ironiskas piezīmes par Somiju..."¹ Jau tuvākā nākotne parādīja, cik "labi" situētas ir Baltijas valstis un cik nevietā bija ironija par Somiju. Notikums ar poļu zemūdeni "Orzel" deva Padomju Savienībai labu iegastu paātrināt notikumu gaitu. Pēc "Orzel" izbēgšanas no Tallinas padomju kara flote sāka meklēt "naidīgo valstu" zemūdenes, šīs meklēšanas gaitā pārtraucot Igaunijas satiksmi ar ārvalstīm. Igaunijas gaisa telpā parādījās padomju kara lidmašīnas. Mazās Igaunijas suverenitāte tika demonstratīvi un rupji pārkāpta. PSRS valdība pieprasīja K. Seltera ierašanos Maskavā it kā tirdzniecības līguma parakstīšanai. Taču 24. septembra vakarā, kā arī vēlreiz - naktī uz 25. septembri - V. Molotovs sarunās ar K. Selteru rupji apvainoja Igauniju, ka tā ļāvusi izbēgt poļu zemūdeni un pieprasīja no igauņiem militāru savienību vai savstarpējās palīdzības paktu, kas esot nepieciešams "PSRS drošībai". V. Molotovs piedraudēja: ja igauņi nepieņem padomju priekšlikumus, tad PSRS gādās par savas "drošības" garantēšanu citā ceļā, bez Igaunijas piekrišanas. Tie nebija tukši vārdi: Igaunijas pierobežā PSRS bija izvērsusi lielus spēkus varbūtējai agresijai, gadījumā, ja igauņu valdība noraidītu Padomju Savienības rupjās, ultimativās pra-

¹ АБИП. ф. 38 - н. - оп. 1. - д. 105. - С. 51.

sibas. Izvērstā nervu kara ietvaros, Igaunijas šantāžēšanas nolūkos PSRS vadība inscenēja vecā padomju tankkuģa "Metalist" nogremdešanu padomju teritoriālajos ūdeņos Narvas līcī 27. septembrī. "TASS" paziņoja, ka te atkal vainīgas poļu zemūdenes. 28. septembrī Igaunija bija spiesta kapitulēt un parakstīt savstarpējās palīdzības paktu ar PSRS. Igaunijas valdība, pārrunājusi pretošanās iespējas, pilnīgi pamatoti domu par tām bija noraidījusi, apzinoties, ka ies bojā ne tikai igauņu armija, bet arī visu tautu piemeklēs briesmīgs terors. Igaunija pirmā no Baltijas valstīm kļuva par PSRS protektorātu, līdz tam bridim, kad tika izlemts jautājums par to pilnīgu okupāciju. 29. septembrī V. Sūmanis informēja V. Munteru: "No labi informētas puses man atstāsta Molotova vārdus, pēc tam, kad Selters no viņa atvadījies naktī un virzījies uz izejas pusi. Molotovs viņu apturējis ar vārdiem: "Neaizmirstiet, ka 20 gadus Jūs esat dzīvojuši mierā, pateicoties mūsu vājībai. Zināt, ka tagad mēs esam stipri un, ja mums neizdosies sarunāties, tad mēs vienkārši paņemsim."¹ Baltijas valstis neuzskatīja par vajadzīgu pat formāli celt trauksmi Tautu Savienībā. Tā nebūtu glābusi Latviju, bet valsts neatkarības agonija varēja būt

politiski ētiskāka.

Pēc Igaunijas pienāca Latvijas kārtā. 30. septembra naktī V. Molotovs izsauca pie sevis F. Kociņu un pieprasīja Latvijas valdības delegātu ierašanos Maskavā, lai parakstītu līgumu, analogu tam, kurš bija uzspiests Igaunijai. Vācijas sūtņa U. fon Koces ziņojumā valdībai (1939.gada 28. novembrī) "Par Latvijas politiskās policijas struktūru" pielikumā atzīmēts: "Uzticības persona dzirdēja no Kangara kundzes, kura strādā tālsarunu (noklausīšanās) nodaļā, ka prezidentam Ulmanim krievu pakta (Latvijas - Krievijas pakta) priekšvakarā ir bijusi saruna ar Londonu."² Protams, ka nekādu atbalstu Anglijas valdība nebija spējīga sniegt. Padomju prasība bija jāpieņem. 1. oktobrī 18.10 sanāca Latvijas Ministru kabineta sēde, kurā K. Ulmanis "sniedza ziņas, kuru dēļ nācies sasaukt Ministru kabineta ārkārtējo sēdi. Steidzamības kārtā pacelts jautājums par delegātu sūtīšanu uz Maskavu". V. Munters "ziņo par savām sarunām ar mūsu sūtni Maskavā, zīmējoties uz Latvijas valdības pārstāvju sūtīšanu uz Maskavu sarunu vešanai ar PSRS valdību. Braukšanas nepieciešamību izsauca līgumi, kurus š. g. 28. septembrī PSRS noslēgušas ar Vāciju un otru - ar Igauniju".³ Kā redzams, PSRS un Vā-

¹ ABIP. - ф. 38-д. - оп. 1. - д. 223. - с. 167.; Latvija, 1953., 25. jūl.

² Bundesarchiv - Abteilung Potsdam. - Film Nr. 40116.

³ LCVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 315. l. - 213. lapa.

cijas draudzības līgums acimredzot arī lika Latvijas valdībai izprast, ka Baltijas valstu dēļ nekādas "rīvēšanās" Vācijas un PSRS starpā nebūs. Droši vien pietiekoši nopietni gaidāmajam līgumam ar PSRS mēģināja oponēt finansu ministrs A. Valdmānis, kurš 1. oktobra sēdē nepiedalījās. Kā rakstīja savā slepenajā ziņojumā valdībai U. fon Koce (6. oktobri): "Finansu ministrs A. Valdmānis, kurš jau pagātnē gandrīz vienīgais pārstāvēja skaidru orientāciju uz Vāciju, sakrītības dēļ nav varējis izšķirošajā sēdē svētdienā piedalīties. Pirmdienas vakarā viņš, būdams stāvoklī, kas bija tuvu pilnīgam apjukumam, stāstīja man, ka V. Muntera rokās ir Latvijas liktenis. Sūdzējās par Ulmani, kas neklausa prātīgus padomus un visus gadus seko Muntera kunga kūleņu politikai."¹ Apstākļos, kad PSRS un Vācija jau bija sadalījušas iecerēto laupījumu un Baltija "pienācās" Padomju Savienībai, A. Valdmāņa "prātīgajiem" padomiem par orientāciju uz Vāciju nebija nekādas vērtības, skraidīšana pie Vācijas sūtņa - nožēlojama.

2. oktobrī ar kārtējo satiksmes lidmašīnu uz Maskavu jau izlidoja V. Munteris, līgumu departamenta direktors A. Kampē (viens no vistuvākajiem V. Muntera līdzstrādniekiem

Ārlietu ministrijā), PSRS sūtnis I. Zotovs un tirdzniecības pārstāvis V. Terentjevs. Šīs dienas vakarā, 21.30, Kremli, Staļinam klātesot, sākās V. Muntera (piedalījās arī F. Kociņš) sarunas ar V. Molotovu. No PSRS puses vēl piedalījās ārlietu komisāra pirmais vietnieks V. Potjomkins un I. Zotovs. Staļins atklāti paziņoja: "Tas, kas noteikts 1920. gadā (1920. g. 11. augusta miera līgums starp Latviju un Krieviju. - Aut.), tas nevar palikt uz mūžīgiem laikiem. Jau Pēteris Lielais gādāja par izeju uz jūru. Mēs esam tagad bez izejas, un tādā stāvoklī, kādā mēs tagad esam, tas nevar tā palikt."² 1920. gada 11. augusta līguma 2. punktā Krievija bija uz "mūžīgiem laikiem" atteikusies no jebkādām suverēnām tiesībām uz Latvijas zemi un tautu. "Mūžība" bija ilgusi tikai 19 gadus. Staļins atgriezās pie Krievijas carisma imperiālistiskās politikas. Lai V. Munteram nerastos nekādas ilūzijas, Staļins piebilda: "...vāciešu dēļ mēs varam jūs okupēt"³ (tas ir, - Vācija necels iebildumus pret Latvijas okupāciju, par to ir panākta savstarpēja vienošanās). Tagad V. Munteram kļuva skaidrs, ko nozīmē "padomju interešu sfēra", par ko tik daudz bija zilēts. Staļins viņam vēl piedraudēja, ka PSRS varētu no Latvijas

¹ Bundesarchiv - Abteilung Potsdam. - Film Nr. 40116.

² ABIIIP. - ф. 38. д. - оп. 1. - с. 30-31.

³ Turpat.

“paņemt teritoriju ar krievu mazākumtautību, bet to mēs nepaceļam”.¹ Jau šī saruna vien daiļrunīgi demonstrēja PSRS vadības nostāju pret neaizsargāto mazo valstu suverenitāti un teritoriālo integritāti. 2. oktobrī sarunas beidzās tuvu pusnaktij (V. Muntera atzīmēs - 24.00). Pēc tam ministrs runāja pa telefonu ar K. Ulmani, kurš pēc sarunas atzīmēja: “Par bāzēm. Krievi prasa 50 000 viru. Rīt 6.00 papildinājumi. 3. p-ts palicis neskaidrs. Munters piekritis 30 000 (viru) kontingentam.”² V. Molotovs bija uzstādījis V. Munteram ultimātu - izvietot Latvijā padomju bāzes (50 000) viru - t. i. - divreiz vairāk nekā visa Latvijas armija. Atbildei tika dotas 48 stundas. Ultimāta noraidīšanas gadījumā, kā paziņoja Molotovs, PSRS spers atbildīgus soļus. Tas nozīmēja - sāks agresiju pret Latviju. 3. oktobri sanāca Latvijas Ministru kabineta ārkārtējā sēde. Nav taisnība (kā tas teikts dažās publikācijās), ka V. Munters rīkojies bez kabineta atļaujas. Šajā sēdē “Valsts un ministru prezidents K. Ulmanis sīki ziņo par sarunu gaitu Maskavā starp ārlietu ministru Munteru un PSRS valdību. Pēc pārrunām par nākošā līguma saturu un it īpaši - par noteikumiem, kādus sarunās izvirzījusi PSRS valdība, Minis-

tru kabinets nolemj: 1) **izteikt ārlietu ministra Muntera līdz šim Maskavā vestām sarunām**, kuru pamatā Igaunijas - PSRS savstarpējās palīdzības līgums, **savu piekrišanu** (pasvitr. - aut.); 2) uzdot ārlietu ministram pielikt visas pūles, lai panāktu uzlabojumus igauņu - krievu līguma tekstā, cenšoties, ja vien iespējams iegūt visizdevīgākos noteikumus PSRS līgumam ar Latviju; 3) pilnvarot ārlietu ministru V. Munteru parakstīt savstarpējās palīdzības līgumu starp Latviju un PSRS. Dievs, svēti Latviju.”³ 3. oktobra vakarā (no 18.00 līdz 20.00) sarunas Maskavā turpinājās. Staļins paziņoja: “Jūs mums neuzticaties un mēs Jums drusciņ arī neuzticamies, Jūs domājat, ka mēs Jūs gūšam paņemt (oriģ. - захватить) . To mēs varētu tagad darīt, bet mēs to nedarām.” Lūk, cik “cēli” - varam okupēt, bet pašlaik to vēl nedarīsim! Padomju spiediena rezultātā V. Munters bija spiests parakstīt 5. oktobrī “Savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību” un “Konfidencialo protokolu” par padomju bāzēm. Parakstījis līgumu, V. Munters ar vilcienu 6. oktobrī atgriezās mājās. No robežstacijas Bigosovas 6. oktobrī viņš nosūtīja V. Molotovam diplomā-

¹ АВПР. - ф. 38-д. - оп. 1. - д. 223. - с. 30-31.

² LCVVA. - 5969. - 2. apr. - 96. l.; 1. apr. - 291. l., 5. lapa.

³ LCVVA. - 1307. f. - apr. - l. 1.-98. lapa.

tiskajā protokolā paredzēto telegrammu par PSRS teritorijas atstāšanu. Mēra sajūta bija zudusi: "It sevišķi es lūdzu nodot manu neliekuļotu pateicību Staļinam, kura augstā autoritāte ļāvusi mums panākt lēmumus savstarpējās uzticības atmosfērā un stiprināt draudzību starp Latviju un Padomju Savienību."¹ Stokholmas laikraksts "Stockholms Tidningen" 6. oktobrī pirmajā lappusē publicēja rakstu "Latvija pilnīgi nodota padomju varā". Tā bija taisnība. Līdz pilnīgai okupācijai Latvija bija kļuvusi par PSRS protektorātu.

Latvijas un PSRS savstarpējās palīdzības pakts sastāvēja no preambulas un sešiem pantiem. Preambulā bija norādīts, ka pakta mērķis ir "attīstīt 1920. gada 11. augusta miera līguma nodibinātās draudzīgās attiecības, kuras pamatojas uz otras puses valstiskās neatkarības atzišanu un neiejaukšnos tās iekšējās lietās; atzīstot, ka 1920. gada 11. augusta miera līgums un 1932. gada 5. februāra līgums par neuzbrukšanu un konfliktu nokārtošanu miera ceļā joprojām ir viņu savstarpējo attiecību un saistību stiprs pamats".² Tas, protams, bija Staļina liekulības un cinisma kalngals!

Pirmajā pantā bija paredzēts, ka puses "apņemas sniegt viena

otrai visādu palīdzību, ieskaitot arī militāru, gadījumā, ja notiktu tiešs uzbrukums vai rastos uzbrukuma draudi no jebkuras Eiropas lielvalsts puses līdzēju pušu jūras robežām Baltijas jūrā vai viņu sauszemes robežām caur Igaunijas vai Lietuvas Republikas teritoriju, kā arī pakta 3. pantā minētām bāzēm".³ Interesanti padomāt - pret ko tad šis līgums bija vērstš, kas varēja iebrukt caur šīm teritorijām? Vācija? Bet tā taču tolaik bija PSRS sabiedrotā un draudzīgā valsts, iebrukumu Baltijā tā tobrīd neplānoja, arī uzbrukuma plāns PSRS ("Barbarosa") galīgi tika pieņemts vēlāk - 1940. gada decembrī. Tiesa gan, Staļins 3. oktobra vakara sarunas laikā izteicās: "Var notikt arī vācu iebrukums. Sešus gadus vācu fašisti un komunisti lamāja viens otru. Tagad noticis negaidīts pagrieziena vērte nāk priekšā. Bet paļauties uz to nevar. Mums pie laika jā sagatavojas." Tas bija teikts ar nodomu apvārdot V. Munteru. Polijas jau vairs nebija. Varbūt Somija vēlējās uzbrukt Latvijas jūras robežām vai caur Igauniju? To nevarētu iedomāties pat vājprātīgais.

Sarunu laikā Maskavā V. Munters tikās ar Vācijas sūtni grāfu Šulenburgu, kurš viņu informēja, ka Staļins esot Ribentropam viņa otrās vizītes laikā

¹ Rīts. - 1939. - 6. okt.

² Sk. līguma tekstu: Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. - R., Zinātne, 1987., - 107.-108. lpp.

³ Turpat.

PSRS bāzu mērķi Baltijā izskaidrojās šādi: "PSRS ir gatava piegādāt Vācijai izejvielas un atbalstīt miera konferences gadijumā. Bet PSRS baidās, ka Anglija pēc miera liguma noslēgšanas pieteiks karu padomēm. Tādēļ PSRS jau tagad ir nepieciešams nodrošināt savus atbalsta punktus Baltijas jūrā."¹ Tātad - pret Angliju? Staļins 3. oktobrī izteicās: "Angļi, tā stāstot igauņi, pirms dažiem gadiem gribējuši pirkt Sāmsalu un Dago"² (Hijumā. - Aut.). Tie bija staļiniskās diplomātijas visparastākie meli. Nav nekādu šaubu, ka šis ligums visupirms bija vērstas pret Latvijas suverenitāti, tas bija Latvijas neatkarības gala sākums, prelūdijs 1940. gada jūnijam.

Saskaņā ar konfidenciālā protokola 1. pantu, PSRS ieguva tiesības "turēt aerodromiem un bāzēm ierādītos iecirkņos (pakta 3. pants) atsevišķu garnizonu veidā kopskaitā līdz div-desmit pieci tūkstoši cilvēku bruņotu sauszemes un gaisa spēku"³ Kā redzam, nav noteikts jūras kara spēka daudzums. Tas nākotnē izraisīja būtiskas domstarpības ligumslēdzēju pušu vidū. PSRS vadība, pilnīgi ignorējot Latvijas viedokli, noteica tādu jūras kara spēka daudzumu, kādu tā vēlējās. 1940. gada 7. martā Ārlietu ministrijas

darbinieku vajadzībām sastādītajā "Pro memoria", kura atspoguļoja V. Muntera viedokli, tika norādīts: "...lielas grūtības dara jūras daļas, kas negrib atzīt nekādu priekšniecību, negrib atzīt parakstītās vienošanās, rikojas patvaļīgi un uzstāda visādas prasības gan par citām telpām, gan par ģimenes locekļu ielaišanu..."⁴ Jautājumu par jūras karaspēka daudzumu bija spiests aplūkot F. Kociņš savā stundu ilgajā audiencē pie V. Molotova 1940. gada 15. martā. "Kā pirmo pa-cēlu jautājumu par jūras spēku komandiera Liepājas liguma tulkošanu, it kā jūras spēks neietilpst vispārējā bruņoto spēku kontingentā. Atreferēju viņam mūsu viedokli un lūdzu, katra varbūtēja pārpratuma novēršanai, novērst šādu pakta tulkošanu," sūtnis ziņoja V. Munteram 16. martā. Taču V. Molotovs "...noklausījās manus paskaidrojumus un, pavirši izlasījis viņam pasniegto memorandu, atbildēja, ka arī pēc viņa ieskatiem bāzēs atrodšie jūras spēki nav ieskaitāmi kontingentā. Ligumā paredzētais kontingents domāts tikai šo bāzu aizsardzībai."⁵ Līdz ar to skaitlis 25 000 (vai pat vēl mazāks - 21370), kurš tradicionāli tiek minēts, lai novērtētu PSRS militāro

¹ LCVVA. - P. -1019. f. - 1. apr. - 1. l.

² АБНП. - ф. 38-д. - оп. 1. - д. 223. - с. 28.

³ Turpat. - 113. lapa.

⁴ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. 1.-163., 14. lapa

⁵ LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. 1.- 40. lapa.

klātbūtni Latvijā pēc 1939. gada 5. oktobra, ir aptuvenus. Precīzu ziņu par PSRS bruņoto spēku daudzumu, ieskaitot jūras daļas, mums nav.

Nopietnas bažas Latvijas valdībai radīja arī tas, ka bāzu apkalpošanai, izbūvei PSRS iepludināja Latvijā nekontrolējamu cilvēku skaitu. Jau 1940. gada 1. janvārī Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļas vadītāja vietas pagaidu izpildītājs A. Langins V. Muntera uzdevumā informēja ģenerāli M. Hartmani, kas atbildēja par 5. oktobra līguma militāro jautājumu realizēšanu „..par padomju iestāžu nodomu sūtīt uz Latviju jūras bāzu izbūves darbiem dažus tūkstošus (! - Aut.) strādnieku un speciālistu.”¹ 1940. gada 4. martā I. Zotovs steidzīgi pieprasīja, lai Latvijas valdība atļautu ievest PSRS bāzu apkalpošanas būvbataljonus 1200 cilvēku sastāvā, 1500 brīva līguma darbiniekus, 150 inženierus un darbiniekus, piebilstot, ka tie netiks ieskaitīti kontingentā un neesot zināms, cik tādu vēl Latvijā būs jāielaiž.¹

Latvijas valdība nebija spējīga ierobežot arī to cilvēku skaitu, kurus PSRS puse dēvēja par “Vņeštorga” kalpotājiem. 15. martā F. Kociņš sarunā ar V. Molotovu izteicās: “..ka, neskatoties uz to, ka vienošanās nav

panākta, mēs esam izpratuši viņu vajadzības un jau izsnieguši vairāk kā 100 vizas, tomēr kārtības labā mēs lūdzam paziņot, kādu daudzumu šo kalpotāju paredzēt komandēt uz Latviju, ieskaitot viņus kontingentā ar tiesībām uzturēties tikai viņiem ierādītos iecirkņos. “Kā liecina F. Kociņš, nu V. Molotovs bija dusmīgs, “.. stipri paaugstināja balsi un teica: kas tas būtu par paktu, kad apkalpotājiem, galdniekiem, zemes racējiem sāls un maizes pārdevējiem uzliks par pienākumu aizsargāt bāzes. Viņš nesaskatot mūsu prasībā nopietnu vēlēšanos izprast pakta nozīmi... nelīdzēja nekādi motivējumi, ne paskaidrojumi, Molotovs palika pie sava, ka “Vņeštorga” kalpotājus nevar ieskaitīt kontingentā.”³ Pēc 5. oktobra līguma sākās nekontrolējams PSRS pilsoņu ieplūdums Latvijā. 1940. gada 2. februārī M. Hartmanis informēja V. Munteru: “Padomju karaspēka korpasa komandieris (N. Morozovs. - Aut.) personīgās sarunās vairākkārtīgi ierosinājis jautājumu par virsnieku un inženieru ģimeņu ielaišanu Latvijā. Korpasa komandierim no paša sākuma tika paskaidrots, ka savstarpējās palīdzības pakts neparedz ģimeņu iebrukšanu un karaspēks ievests Latvijā kara laikam (tavu naivu-

¹ Turpat. - 1474. f. - 3. apr. - 9. l. - 15. lapa.

² LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 41. lapa.

³ Turpat.

mu - ! - Aut.), ka trūkst telpas ģimeņu novietošanai..” Šie argumenti neietekmēja PSRS nostāju, “..apspriedē pie kara ministra kunga 22. decembrī 1939. g. korpusa komandieris atkal pacēla jautājumu par ģimeņu ielaišanu, bet viņam dota noraidoša atbilde. Arī valdība noraidīja ģimeņu ielaišanu. Neskatoties uz noraidošu izturēšanos no mūsu puses, tomēr š.g.14. janvārī nelegāli pārbrauca robežu un ieradās Liepājā 68 sievas un 36 bērni, Ventspilī 19 sievas un 10 bērni.”¹ Līdz ar to jāsecina, ka pēc 1939. gada 5. oktobra PSRS iekārtojās Latvijā uz palikšanu, PSRS pilsoņu skaits (gan bāzēs, gan ap tām) nepārtraukti pieauga un tas nav precīzi nosakāms. Lielā daļa no tiem bija NKVD aģenti, kuru uzdevums bija graut Latvijā pastāvošo iekārtu un gatavot valsts okupāciju. 1940. gada jūnijā un jūlijā viņi aktīvi piedalījās nemieru organizēšanā Latvijā.

Kā 1939. gada 5. oktobra līgumu vērtēja Latvijas iedzīvotāji? Padomju oficiozs “Izvestija” jau 5. oktobrī bija pasludinājis, ka “Latvijas iedzīvotāji izrāda milzīgu interesi par delegācijas braucieniem. Dažādas sabiedrības aprindas apsveic šo braucienus...” Bet kā tad bija īstenībā?

Nav šaubu, ka līgums pastiprināja mazskaitlisko kreisi noskaņoto iedzīvotāju cerības uz PSRS iejaukšanos Latvijas iekšējā dzīvē. Jau 4. oktobrī Politiskās policijas Kuldīgas punkta vadītājs ziņoja, ka sakarā ar V. Muntera braucieniem uz Maskavu “..politiski kreisi noskaņotais elements sāk izplatīt baumas par varbūtēju komunistu ienākšanu Latvijā”.² Daļa strādnieku, kā lasām Politiskās policijas 7. oktobra dienesta atzīmē “..cer, ka līgums sagādāšot Liepājas fabrikās vairāk darba, kas došot iespēju arī vairāk nopelnīt”.³ Pilnīgi saprotamas cerības, tās bija izplatītas galvenokārt jaunākās paaudzes vidū.⁴ Citās domās bija gados vecākie cilvēki, kuri atcerējās 1919. gada postu un “..nevēlas piedzīvot Padomju Krievijas ietekmes pieaugšanu Latvijā...”⁵ Daži, savukārt, baidās, ka “var zaudēt darbu, jo a/s “Tosmāre” fabrikas teritoriju ieskaitīšot PSRS flotes bāzē”.⁶ Kā redzams, domas bija dažādas. Bet ja mēģinātu apkopot lielākās daļas nostāju? 1939. gada 6. oktobrī Politiskās policijas Liepājas rajona priekšnieks ziņoja J. Frīdrihsonam par noskaņojumu sabiedrībā. “..tieki izteiktas bažas, kā tas (5. oktobra

1 LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 9. l. - 25. lapa.

2 Turpat. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 250. lapa.

3 Turpat. - 264. lapa.

4 Turpat. - 268. lapa.

5 LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 268. lapa.

6 Turpat. - 259. lapa.

ligums. - Aut.) tiks izvests dzīvē un vai turpmāk neskarš Latvijas iekšējo iekārtu, ko var apdraudēt Padomju Krievijā valdošais komunisms, pret kuru vispārējais noskaņojums ir naidīgs".¹ Tas atzīstams par ļoti precīzu vērtējumu. Liepājas rajona priekšnieks vēl piemetināja: "Iedzīvotāji sarunās nosoda Hitlera rīcību, kuras dēļ Baltijas valstis bijušas spiestas padoties PSRS iespaidam..."² Tas, protams, ir emocionāls vērtējums, kurš radās pēc 1939. gada 5. oktobra, Latvijas neatkarības mīkkrēslī, jo Hitlerš nekad nedomāja par Baltijas neatkarības sargāšanu.

Ipaši pesimistiski noskaņota pēc liguma bija Latvijas intelligence. Politiskā policijā bija ziņas, ka tās "...aprinās pēdējie notikumi atstājuši nospiedošu iespaidu, jo notikumu turpmākā norisē tā saskata komunisma briesmu nostiprināšanos".³ Arī strādnieku vairākumā sajūsmas pieauguma par PSRS militāro klātbūtni nav, gluži otrādi. Novembrī Politiskā policija atzīmēja: "Pilsētas strādnieki par PSRS karaspēka novietošanu Liepājā un citur nekādu prieku neizrāda."⁴ Pēc 5. oktobra liguma aktivizējās kreisie pagrīdnieki, cenšoties ietekmēt strādnieku noskaņojumu par labu K. Ulmaņa režīma

gāšanai ar PSRS palīdzību. Ipaši aktivizējās LKP Latgales organizācijas biedri, izmantojot to, ka šajā novadā mazturīgie krievi, ebreji un latgalieši labvēlīgāk izturējās pret kreisajiem saukļiem. 1939. gada 17. decembrī Politiskā policija konstatēja: "1939. gadā saņemta aģentūras informācija, ka šo Latgales organizāciju atbildīgie darbinieki, vērā ņemot piem. Latvijas un PSRS-bas savstarpējo palīdzības ligumu u. c. starptautiskos notikumus, pēdējā laikā jo sevišķi aktīvi sākuši piekopt mūsu valsts iekšējai drošībai un interesēm kaitīgu darbību, kas izpaužas pretvalstiskas kustības organizēšanā, nelegālas literatūras izdošanā un izplatīšanā Daugavpilī un Ilūkstes apriņķos un uztraucošu baumu un ziņu izplatīšanā." (Kad 1939. gada 19. decembrī Daugavpilī notika plašas kratišanas pie M. Juhno un citiem komunistu vadītājiem un viņu sakari ar Rīgu pārtrūka.)⁵ Novērtējot kreiso darbību, jāatzīmē, ka īpašus panākumus tā neguva. Iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1940. gada 21. februārī ministrijas vadošo darbinieku sēdē atzīmēja: "kaut arī komunisti kļuvuši nedaudz aktīvāki, savā darbā plašākas masas viņi tomēr neesot varējuši saistīt"⁶ Droši vien daļa

¹ Turpat. - 254. lapa.

² Turpat.

³ Turpat. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 259. lapa

⁴ LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 462. lapa.

⁵ Turpat. - 2. apr. - 7551. l. - 1. lapa.

⁶ Turpat. - 6. apr. - 371. l. - 28. lapa.; 3. apr. - 11. l. - 13. lapa.

kreiso ekstrēmistu bija nemierā ar līgumu, ar kuru PSRS (tikai vārdiski) deklarēja Latvijas suverenitātes ievērošanu un neiejaukšanos iekšējās lietās. Īpaši daļa no galēji kreisajiem socialistiem - LSSZP biedriem - bija neapmierināta ar to, ka PSRS nav pieprasījusi K. Ulmaņa atkāpšanos un "demokrātijas" ieviešanu.¹

Kāds bija Latvijas oficiālo aprindu vērtējums līgumam? 5. oktobra vakarā neoficiālā vidē K. Ulmanis ir bijis ļoti pesimistisks un uzskatījis, ka, tiklīdz daži krievu karavīri "...parādīsies Rīgas ielās, visa Rīga otru dienu viņu priekšā būs uz ceļiem". K. Ulmanis bija pārāk sliktās domās par Latvijas iedzīvotājiem. Jau 6. oktobrī vērtējums nāca no tālās Vašingtonas. Latvijas sūtnis ASV A. Bilmanis šoreiz, tāpat kā vēlāk - pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā, - demonstrēja visai mazu notikušā izpratni. "Vispār noslēgtais līgums, ņemot vērā ipatnējos starptautiskos apstākļus un sevišķi mūsu ģeogrāfisko stāvokli, ir Latvijai pat izdevīgs... Labu iespaidu atstāja arī ne ar steigu vestās sarunas Maskavā bez kāda spiediena vai draudiem (! - Aut.). Pat

labākajos apstākļos noslēgtais līgums ir maksimums, ko vispār tamlīdzīgos apstākļos Latvija varēja iegūt, un neviens nav guvis labākus panākumus". Dr. Bilmanis salīdzināja 5. oktobra līgumu ar ASV - Panāmas līgumu.² Lai arī šis salīdzinājums nebija Latvijai glaimojošs, tas tomēr nebija precīzs. Savstarpējās palīdzības pakts ar PSRS gatavoja Latvijai daudz traģiskākas sekas.

6. oktobra vakarā V. Munter informēja K. Ulmani par Maskavas sarunām, 7. oktobrī Muntera ziņojumu apsprieda Ministru kabinets, piekritot līguma virzīšanai uz ratifikāciju. 10. oktobra sēdē tas tika ratificēts.³ 11. oktobrī, plkst. 11.00, Ārlietu ministrijas namā notika ratifikācijas rakstu apmaiņa starp V. Munteru un PSRS lietu pilnvaroto Latvijā I. Čičajevu, izlūkdieneņa rezidentu, kurš aktīvi gatavoja Latvijas okupāciju. Nākamajā dienā, 12. oktobrī, saimnieciskās un kultūras kameras kopsēdē K. Ulmanis sniedza ziņojumu par noslēgto līgumu.

12. oktobra ritā (plkst. 11.00) bija sākusies Ministru kabineta sēde, kurā K. Ulmanis iepazīstināja kabineta locekļus ar

¹ Parīzes laikraksts "Sozialistische Warte" 1940. g. 18. janvārī pat rakstīja, ka nemierā ar līgumu "...daži socialisti - strādnieku sportisti, kas bija pārgājuši K. P. (komunistu partijā), pēc. līguma no partijas izstājās..." - LCVVA. - 3235. f. - 6. apr. - 299. l. - 1. lp.; Unāms Z. Neatkarības saulrietā. - Oldenburgā, 1950, 11. lpp.

² LCVVA. - 2574. f. - 4. apr. - 7462. l. - 66. lapa.

³ LCVVA. - 1307. f. 1. apr. - 315. l. - 221. lapa.

savas runas tekstu. Kabinets to akceptēja.¹ Plkst. 13.00 Valsts prezidents ieradās Kongresu namā, kur viņu sagaidīja Profesiju un citu kameru vadība, valdības, valsts saimnieciskās un valsts kultūras padomju locekļi un klātesošie valdības un pašvaldības iestāžu vadītāji, augstskolu un sabiedrisko un saimniecisko organizāciju pārstāvji, ārzemju sūtņi, lielā skaitā publika, kas aizņēma visas tai rezervētās telpas. Valsts padomju apvienotā sēde tika translēta pa radio, un to noklausījās Latvijas iedzīvotāji. Lai mazinātu Latvijā augošās bažas sakarā ar 5. oktobra līgumu, K. Ulmanis uzsvēra: "Paktā ir arī skaidri pateikts, ka tā izvešana dzīvē nekādā ziņā nedrīkst aizskart abu līgumslēdzēju valstu suverēnās tiesības, valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāro rīcību". Varbūt K. Ulmanis tiešām arī ticēja, ka tā tas būs, vai vismaz centās šo nepamatoto ticību uzturēt: "Mūsu valsts ir patstāvīga un neatkarīga un brīva iekšējā un ārējā politikā un tāda arī paliks. Mēs paši to tādu uzturēsim".² Tā bija Latvijas iedzīvotāju maldināšana. Bet sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš šajā pašā dienā publicēja paziņojumu, kurā teikts: "...sakarā ar valsts vāciešu un vācu tautības Latvijas pilsoņu atpakaļ pārvietošanos uz Vāciju, Rīgā

tiek izplatītas dažādas baumas, itin kā par kādām tuvām un nenovēršamām briesmām Latvijas pilsoņu mantai un dzīvībai. Baumu izplatītāji šīs briesmas saista ar Latvijas un Krievijas noslēgto savstarpējās palīdzības paktu. Aizrādu, ka minētās baumas ir pilnīgi bez kāda pamata un tiek izplatītas ar pārāk redzamu nolūku izsaukt bailes un radīt apjukumu."³

Pēc K. Ulmaņa runas valdības vīri krita pārspilētā līguma slavināšanā. Īpaši centās K. Veidnieks, kurš vēl pavisam nesen, ja ticam A. Valdmaņa informācijai, nevēlējies tā parakstīšanu. Bet nu iekšlietu ministrs pilnīgi zaudēja mēra un realitātes sajūtu. Referējot pašvaldības vadītāju sanāksmē 25. oktobrī viņš pasludināja, ka "...tagadējais stāvoklis ir radīts brīvas vienošanās ceļā, kur abas puses nostājušās uz līdztiesības bāzes.. 5. oktobra līgumā noteikti ir deklarēti, ka šā līgumā izvešana dzīvē nekādā ziņā nedrīkst aizskart ne abu līgumslēdzēju valstu suverēnās tiesības, ne valsts iekārtu, ne saimniecisko un sociālo sistēmu, ne arī militāro rīcību.." Un tālāk jau gluži vai jāsmejas: "Ja pie visa vēl nāk klāt publicētais oficiālais paziņojums, kas taisīts Padomju Savienības tautu vadoņa Staļina klātbūtnē un kurā uzsvērts, ka Padomju Savienības un Latvijas valsts

¹ Turpat. - 225. lapa.

² Valdības Vēstnesis. - 1939. - 13. okt.

³ Valdības Vēstnesis. - 1939. - 12. okt.

sistēmu izšķirība nav bijusi un arī turpmāk nav par šķērslī abu valstu auglīgai sadarbībai, tad mēs redzam, ka lielākas garantijas mūsu nacionālās valsts patstāvībai un neatkarībai vispār nav iedomājamas" (!? - Aut.).¹ Pa to laiku L. Eķis no Bukarestes 1939. gada 9. novembrī ar nepatiku ziņoja V. Munteram, ka angļu propaganda Ungārijā un Rumānijā "...mūs nostāda pasaules un sabiedriskās domas priekšā kā krievu protektorātu.." Šis patiesais vērtējums ļoti nepatika K. Ulmanim un V. Munteram. Visprecizāko un emocionāli satricesošāko līguma novērtējumu sniedza Latvijas brīvības cīņu veterāns, sūtnis Beļģijā M.

Valters, kurš vēstulē K. Ulmanim 1940. gada 20. janvārī 5. oktobra līgumu nosauca par "...kapitulāciju, aplietu ar šampānieti un mielasta runām tās pašas melnās dienas vakarā Maskavā".² Latvijas valdības pārstāvju glaimi līgumam M. Valteru dziļi sarūgtināja. 1939. gada 20. decembrī viņš rakstīja savam "mīļajam draugam": "Prātīgākais, ko var tagadējos apstākļos darīt, ja nav citas iespējas, ir vismaz turēt ciet iekšējo noslēgtību, kas nemeklē taisnošanās vārdus nedz savā labā, nedz pašos apstākļos. Ja nav citu spēku, tad vismaz klusēsim, ar dziļu vīrišķīgu klusumu un bezvārdību".³

2. NODAĻA

LATVIJAS UN PSRS ATTIECĪBAS PĒC 1939. GADA 5. OKTOBRA LĪGUMA

Tirdzniecības vienošanās ar PSRS

Otrā pasaules kara sākuma brīdī Latvijas galvenie tirdzniecības partneri bija Vācija (Latvijas ārējās tirdzniecības

apgrozījums ar to bija šāds: imports - 100,3 milj. latu, eksports - 82,9 milj. latu), kā arī Anglija (imports - 39,8 milj. latu, eksports - 7,13 milj. latu).⁴ Latvijas valdībai bija jārēķinās ar visnopietnākajām grūtībām ārējā tirdzniecībā pasaules kara

¹LCVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1307. l. - 105., 107. lapa.

²Dr. M. Valters. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru. - Vasteras, 1957, 111. lpp.; LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 132. l. - 209. lapa.

³Turpat, 96. lpp

⁴Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914.-1945. - Daugava, 1968. - 797. lpp.

apstākļos. M. Nukšas satādītājā konfidencialajā pārskatā 19. septembrī norādīts: "Ar Angliju mūsu turpmākās preču apmaiņas iespējamības vēl ļoti neskaidras un pat problemātiskas. Kamēr Vācija kontrolēs Baltijas jūru, ļoti daudz atkarāsies no tā, ko un kādos apmēros Vācija uzskatīs par kara kontrabandu..., mūsu sūtnim Berlīnē Vācijas Ārlietu ministrijā deklarēts, ka Vācija necels šķēršļus Latvijas kā neitrālas valsts tirdzniecībai ar tām valstīm, kuras atrodas karā ar Vāciju, ar noteikumu, ka arī Vācijas pretinieki ievēros to pašu principu."¹ Valūtas ziņā Latvijai bija ļoti svarīgs Londonas tirgus, tāpēc saprotama M. Nukšas īpašā uzmanība Lielbritānijas nostājai: "Ānglijas sūtnis.. gan atzīst, ka neuzskata par neitralitātes aizskaršanu, ja neitrālā valsts uztur normālus tirdzniecības sakarus ar Vāciju, bet šis formulējums jāsaprot, ka neitrālas valsts tirdzniecības sakari ar Vāciju nedrīkst paplašināties pāri par normālo līmeni."² Arēja tirdzniecība pēc 1939. gada septembra kļuva par Latvijas saimniecības vārigāko vietu.

1939. gada 27. septembrī Ministru kabinets iecēla delegāciju tirdzniecības sarunām ar Vāciju Ārlietu ministrijas Līgumu departamenta direktora A.

Kampes vadībā, taču Vācijas vilcināšanās dēļ sarunas sākās Berlīnē tikai 10. novembrī. Jau septembrī Latvijas valdība ķērās "pie jaunu iespējamību noskaidrošanas" tirdzniecībai ar PSRS, jau 2. un 3. septembrī V. Munters un A. Valdmanis lūdza I. Zotovu rūpēties par izejvielu piegādes paplašināšanu. Atkarība no krievu piegādēm kļuva par pieaugošu politisku faktoru. Latvijai īpaši svarīgas bija jēlvielu, kurināmā un degvielas piegādes. 2. oktobrī Maskavā Staļins piesolīja V. Munteram labas izredzes saimniecisko sakaru jomā. Pēc 5. oktobra līguma jautājums par tirdzniecības vienošanos tika atrisināts ļoti ātri. 12. oktobrī Maskavā ieradās Latvijas tirdzniecības delegācija Tirdzniecības un rūpniecības kameras priekšsēdētāja Andreja Bērziņa vadībā.

1939. gada 18. oktobrī Maskavā F Kociņš un PSRS ārējās tirdzniecības komisārs A. Mikoļajans parakstīja "Vienošanās par tirdznieciskiem apgrozījumiem starp Latvijas Republiku un PSRS". Tai bija jāstājas spēkā 1. novembrī un jātiek realizētai līdz 1940. gada 31. decembrim. Vienošanās izpildes laikā Latvijas eksportam uz PSRS un PSRS eksportam uz Latviju bija jāsasniedz 30 milj. Ls. katrai pusei. 1939. gada 30. novembrī Latvijas Tirdzniecības

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 171.-172. lapa.

² Turpat. - 172. lapa.

cības un rūpniecības ministrijā notika apspriede, kuras materiāli sniedz daļrunīgas ziņas par vienošanās realizācijas gaitu. Adu un vilnas centrāles direktors I. Rocēns ziņoja par Maskavā notikušajām konkrētajām sarunām: "Sarunas noritējušas draudzīgā atmosfērā. Galvenās grūtības radījis cenu jautājums. Krievi par savām eksporta precēm prasījuši stipri augstas cenas, bet mūsu eksporta precēm piedāvājuši zemas cenas. No sākuma krievi gribējuši mums dot vienīgi ceturksņa kontingentus, bet prasījuši Latvijas eksporta precēm gada kontingentus. Pēc norādījumu saņemšanas no Rīgas delegācija sākusi kārtoties uz prombraukšanu." Sarunu izjukšanas draudu apstākļos krievi piekāpušies un noslēgtās konkrētās vienošanās Latvijas puse vērtēja kā izdevīgas: "Visumā mūsu noslēgtie līgumi esot daudz izdevīgāki nekā iepriekš un krievi noteikti lūguši cenas neizpaust," 1939. gadā rakstīja K. Kalniņš, Ārlietu ministrijas saimniecisko līgumu nodaļas vadītājs.¹ Jau līdz 1939. gada 30. novembrim Latvija bija pārdevusi PSRS 100 000 cūkas - visu gada normu (12 000 000 Ls. vērtībā), pirmajam trans-

portam - 15 000 cūkām - bija "jādodas ceļā" decembrī, kā arī 7000 t sviesta - arī visu gada normu (19 600 000 Ls.). Padomju ārējās tirdzniecības pārstāvji īpaši pateicās Latvijas delegācijas locekļiem par ieteiktajām sviesta uzglabāšanas metodēm. Tika pārdotas arī 60 t siera 90 000 Ls. vērtībā, 6 tūkstoši maisu āboliņa sēklu utt.

1939. gada novembra apspriedē Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības departamenta direktors A. Dinsbergs īpaši "piekodināja nekādā ziņā neizpaust uz āru noslēgto līgumu noteikumus, galvenokārt, cenas".² Izcilais ekonomikas vēstures pazinējs A. Aizsilnieks norādīja, ka Latvijai šis līgums, protams, bija izdevīgs: "Latvija.. varēja pārdot.. lauksaimniecības ražojumus un dažas citas preces, kuru eksporta izredzes citos virzienos kara apstākļu dēļ bija sašaurinājušās."³ No Padomju Savienības bija paredzēts importēt šķidro degvielu, rūpniecības izejvielas, lauksaimniecības mašīnas, mākslīgos mēslus, spēkbarību u. c. PSRS valdības pārstāvji bija pilnīgi apmierināti ar tirdzniecisko attiecību attīstību. 1939. gada 14. oktobrī F. Kociņš ziņoja V. Munteram,

¹ ABIP. - ф. - 38 - д. - оп. 2. - д. 95. - с. 8-15; Ceihners A. Latvijas boļševizācija. 1940.-1941. - A. Ceihnera apgāds, R., 1944, 109. lpp; Полпреды сообщают..., с. 21-23.

² ABIP. - ф. - 38 - д. - оп. 95. - с. 8-15.

³ Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. 798. lpp. Latvijai bija jāpiegādā PSRS 12 preču grupas, tai skaitā arī: vagoni par 3 milj. latu, celuloze - 5000 tonnas, papīrs - 1500 tonnas. - LCVVA. - 13. apr. - 17. l. - 44. lapa.

ka 10. decembrī notikušajā pieņemšanā Igaunijas sūtniecībā (sakarā ar ģenerāļa Laidonera vizīti Maskavā) „..bija izdevība runāt ar Mikojanu un pateikties par pretimnākšanu mūsu importieriem un eksportieriem”. Mikojans teica: “Mani darbinieki labi atsaucās par Jūsu pārstāvjiem. Viņi godīgi veda sarunas..”¹ Latvija no PSRS iepirka 25 tūkstošus tonnu petrolejas, 14 tūkstošus tonnu sāls, 9 tūkstošus tonnu benzīna, 8 tūkstošus tonnu dzelzs un tērauda, 4 tūkstošus tonnu čuguna, 5 000 tonnas eļļas raušu. Šis Latvijai nepieciešamās izejvielas tika iepirkta visam gadam par cietām cenām. Jau pirms 1939. gada novembra caur Latvijas kredītbanku bija nopirkta 1400 tonnas kokvilnas (vēlāk piepirka vēl 2800 tonnas) un 10 tūkstoši tonnu cukura. Tika iepirkta arī lauksaimniecības mašīnas par 680 510 latiem. Svarīgs iepirkums bija 200 tonnas kamieļu vilnas. “No krievu puses tirdzniecisko sarunu gaitā vērojama lietišķība, pietiekoša uzmanība un pretimnākšana,” secināja Latvijas Arējās tirdzniecības departamentā. 1940. gada sākumā bija ievadītas sarunas par 1) olu piegādi PSRS, 2) par vagonu iepirkšanu (par to sarunas veda a/s “Vairogs”); 3) PSRS gribēja steidzīgi iepirkt teļādas,

bet Latvijai nebija pietiekoši lielu krājumu, 4) 1940. gada februāra vidū Maskavā notika sarunas par Latvijas papīra un celulozes piegādi, tomēr bez sekmēm, jo PSRS piedāvāja zemas cenas. Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas darbinieka I. Zibarta 1940. gada 12. marta pārskatā šajā sakarā teikts: “Pārdotās preces piegādātas noligtos termiņos. Nekādas pretenzijas no krievu puses par piegādāto preču kvalitāti u. tml. nav ienākušas.”²

XV Baltijas valstu ārlietu ministru konferences laikā 1940. gada 14. martā V. Munters paziņoja: “Padomju Savienība griezusies pie mums pēc atbalsta, zīmējoties uz mūsu kuģu fraktēšanu koku materiālu pārvadāšanai no Igarkas uz Balto jūru un preču pārvadāšanai starp ASV un Melnās jūras ostām.” V. Munters piebilda, ka pasaules kara apstākļos Latvijas kuģu īpašnieki negrib “riskēt ar šiem piedāvājumiem.”³ Lai arī atklāti neizteiktas, Latvijas valdībā pastāvēja pilnīgi pamatotas bažas, vai PSRS stabili pildīs noslēgtās vienošanās. To, ko nevarēja izteikt atklāti, pārsprieda slepeni. 1939. gada 7. novembrī armijas komandieris K. Berķis un štāba priekšnieks H. Rozenšteins izdeva slepenu apkārtrakstu, kurā teikts: “Bez tirdzniecības līguma ar Vāciju (1935. gada li-

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3278. l. - 7. lapa.

² LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3279. l. - 59-60. lapa.

³ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3279. l. - 23. lapa.

gums. - Aut.), mums gan vēl pastāv tirdzniecības līgums ar PSRS, kas pēdējās sarunās vēl paplašināts. Tomēr, neraugoties uz to, mēs nedrīkstam bāzēt visu mūsu ārējo tirdzniecību vienīgi uz PSRS, jo nav nekādu garantiju, ka PSRS, vadoties no saimnieciskiem un politiskiem apsvērumiem, vienmēr tirdzniecības līgumā paredzētās saistības pildīs un varēs pildīt, kāpēc nebūtu lietderīgi būt saimnieciski atkarīgiem tikai no šīs vienas valsts.¹ Ļoti svarīga ir šī piezīme - „vadoties no.. politiskiem spsvērumiem”. Patiešām, jau tuvā nākotnē iekalkulētā Latvijas okupācija bija tas izšķirīgais politiskais apsvērumš, kurš noteica arī pieeju tirdznieciskajām attiecībām ar Latviju.

Padomju militārās bāzes Latvijā

12. oktobrī Latvijas ministru kabinets iecēla īpašu militāro komisiju militāro jautājumu risināšanai ar padomju pārstāvjiem. To vadīja ģenerālis Mārtiņš Hartmanis. Labi izglītotais un inteligentais ģenerālis bija pirmais latviešu karavīrs, kurš beidza kara akadēmiju ārzemēs (Francijā). Viņš bija vadījis Latvijas armijas štābu 1934.-1939. gadā. Komisija bija pakļauta nevis kara ministram J. Balodim, bet tieši Ministru kabinetam. 12. oktobra vakarā,

pulksten 18.45, no Maskavas tika saņemta F. Kociņa telegramma, kurā viņš informēja, ka šajā vakarā uz Latviju izbrauc PSRS militārās delegācijas locekļi: korpuskomandieris I. Boldins, korpuskomandieris D. Pavlovs, brigādes komisārs M. Marejevs, divīzijas komandieris N. Morozovs, divīzijas komandieris N. Aleksejevs. F. Kociņš ziņoja arī, ka no Igaunijas 13. oktobrī izbraukšot uz Rīgu Jūras kara flotes tautas komisāra vietnieks, 2. ranga flotes flagmanis I. Isakovs (delegācijas vadītājs), 1. ranga kapteinis V. Alupuzovs, 2. ranga kara inženieris I. Gulims. Delegācijas izbraukšana acimredzot notika steigā, jo F. Kociņš telegrafēja: “Arlietu komisariāts lūdz spert soļus abu delegāciju ielaišanai Latvijas teritorijā, nepieprasot vīzas, ņemot vērā, ka sakarā ar steidzamu izbraukšanu nebija iespējams apgādāt locekļus ar ārzemju pasēm.”² Padomju delegācijā bija 9 locekļi (līdz ar minētiem - vēl kāds pulkvedis Petruhins). Jauktās padomju un latviešu komisijas darbs sākās 14. oktobrī. M. Hartmanis pirmajā sēdē norādīja uz to principiālo pamatu, uz kuru balstīsies Latvijas delegācija: pirmkārt, Savstarpējās palīdzības pakts; otrkārt, Konfidencialais protokols; treškārt, Komuniskā par PSRS - Latvijas sarunām, kurš tika publicēts “Pravdā”; ceturtkārt, M Hart-

¹ LCVVA. - 1474. f. - 1. apr. - 1272. l. - 129. lapa.

² LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 1. l. - 61. lapa.

manis īpaši uzsvēra: „Ir vēl viena vienošanās, ne mazāk svarīga, bet, pēc mūsu domām, pat dominējoša par visu nosaukto - tā ir vienošanās, kas panākta starp ministru Munteru un PSRS vadoni Stalīnu un tautas komi-sāru Molotovu”. Ko tad paredzēja šī mutiskā vienošanās, kuru tik nepamatoti augstu vērtēja M. Hartmanis? Tēzveidā atbildēsim uz šo jautājumu.

1. PSRS nepieprasīja savu karavīru izvietojumam telpas, bet apņēmās pati būvēt nepieciešamās ēkas ierādītajos iecirkņos.

2. Bija panākta vienošanās par to, kādā veidā notiks darbi, būvējot novietnes karavīriem, piegādājot materiālus, strādniekus, kā arī par to, kā PSRS apmaksās būvmateriālu un darba spēka vērtību.

3. Panākta vienošanās, ka PSRS būvēs lidlaukus, angārus un pievedceļus līdz lidlaukiem.

4. Bija panākta pilnīgi precīza vienošanās par to, ko nozīmēja jēdziens “Jūras kara flotes bāze”. Staļins bija noteicis, ka Liepājā un Ventspilī paredzēts izvietot katrā pa 5 zemūdenēm (kopā - 10 zemūdenes Latvijas teritoriālajos ūdeņos).

5. Staļins paziņoja, ka viņš “nekādā gadījumā negribot padzīt no zemes mūsu zemniekus, tiklab kā mūsu zvejniekus. Tas atstātu nospiedošu iespaidu”.¹

6. Bija norunāts, ka padomju

karaspēka pārvietošanās notiks tikai pa dzelzceļu, jūras un gaisa ceļiem, izslēdzot ierindas soli pa zemes ceļiem.

Šīm vienošanās, par kurām runāja M. Hartmanis, bija liela nozīme, lai redzētu, ka nākotnē PSRS militāro spēku izvietojumā radās daudz jaunu, neparedzētu jautājumu. Jānorāda, ka PSRS militārie pārstāvji nebūt neizturējās pret Maskavas sarunās noteikto kā pret “svētajiem rakstiem”, jo laikam jau arī zināja, ka tie nebūt tādi nav.

Padomju puse 14. oktobrī paziņoja, ka nepieciešams izvietot vienu srēlnieku divīziju, mehānizēto brigādi, motomehānizēto pulku un trīs aviācijas pulkus ar viņu bāzēm un pārvaldes orgāniem. Tiesa gan, padomju pusei vēl nav galīga šo spēku izvietojuma plāna, paziņoja PSRS delegācija.²

Sarunas bija sarežģītas. Latvijas Ministru kabinets bija devis delegācijai uzdevumu nepieļaut nevienu Sarkanās armijas bāzi uz austrumiem no Ventas upes, lai nepārtrauktu Latvijas armijas sakarus ar Lietuvas armiju. Padomju puse savukārt pieprasīja aviācijas un mehānizētā pulka izvietojumu Jelgavā, tanku daļas - Saldū, Aucē, Ezerē.³ Latvijas delegācija mēģināja šīs prasības noraidīt, atkal atsaucoties uz mutis-

¹ LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 1. l. - 50.-51. lapa.

² Turpat. - 33. lapa.

³ LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 1. l. - 14., 20. lapa.

ko vienošanos Maskavā, kurā Staļins esot teicis, ka Padomju karaspēks jāizvieto ne dziļāk par 20 kilometriem no piekrastes. Latvijas delegācija piedāvāja izvietot padomju sauszemes un gaisa spēkus uz rietumiem no līnijas Ventspils - Piltene - Ēdole - Apriķi - Ārbe - Paplaka - Škuodas.¹ Šajā laikā, kā raksta E. Andersons, PSRS sūtnim Ivanam Zotovam un sūtniecības sekretāram Mihailam Vetrovam izdevās panākt krieviem draudzīgā ģenerāļa J. Baloža iesaistīšanu personīgās sarunās. J. Balodis centās samazināt asumus starp Latvijas un PSRS delegācijām un pie viena nodrošināt arī personīgi labas attiecības ar padomju pusi. Viņš sāka apspriesties ar padomju pārstāvjiem gan ministrijā, gan savā dzīvoklī, līdz ar to nepilnvaroti iejaucoties gan Ārlietu ministrijas, gan paša Ministru kabineta militārās komisijas kompetencē. Tas kļuva zināms armijas vadībai, radās plaša starp K. Berķi, H. Rozenšteinu, no vienas puses, un J. Balodi, no otras puses, kā arī starp Ministru kabineta vairākumu un ģenerāli.²

Par bēdīgi slavenu ir kļuvusi

J. Baloža personīgā apspriede bāžu jautājumā ar I. Isakovu 21. oktobra vakarā "Romās" viesnīcā. Pats šis apspriedes fakts nav noliedzams.³ Savukārt, kas tajā ticis pārrunāts, parasti tiek atspoguļots, par avotu izmantojot vispirms J. Balodim nedraudzīgā Alfrēda Bērziņa 1959. gada "Laikā" publicētās⁴, kā arī nublicētās atmiņas. A. Bērziņš šajā apspriedē "Romās" viesnīcā pats nepiedalījās, bet izmantoja ģenerāļa Hugo Rozenšteina sniegto informāciju. J. Balodis šīs apspriedes gaitā bija izsaucis arī viņu kā armijas štāba priekšnieku, bet H. Rozenšteins, nebūdam valdības komisijas loceklis, atteicās aktīvi piedalīties sarunās un tajā pašā naktī izstājās par tām A. Bērziņam, kurš savukārt tālāk - K. Ulmanim. J. Balodis esot sarunu laikā krieviem piedāvājis tanku karaspēka bāzi Ezerē izmaiņai pret krievu pieprasīto bāzi Jelgavā.⁵ Jautājums par Jelgavu jau bija noņemts no dienas kārtības 21. oktobra rīta sēdē (sākās pulksten 12), kad padomju puse, atsaucoties uz K. Vorošilova norādījumu, paziņoja, ka tā vairāk neuztur savu prasību pēc bāzēm Jelgavā.⁶

¹ Turpat. - 13. lapa.

² Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. - 248. lpp.

³ Pulkvedis P. Kaņeps, J. Baloža kancelejas priekšnieks, liecināja, ka ministrs "satikās ar krieviem kā Romas viesnīcā, tā personīgajā dzīvoklī. To varu apliecināt arī no personīgas pieredzes". - P. Kaņeps. Liktenīgās dienas. - "Strēlnieks", 1970. Nr. 20/21-22/23, 25. lpp.

⁴ "Laiks". - 1959. - 29. augusts.

⁵ Andersons E. Latvijas vēsture. II d. ... - 248. lpp.

⁶ LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 1. l. - 8. lapa.

Tā tad acīmredzot jautājums par iespējamo izmaiņu jau ticis apskatīts agrāk un vakarā varbūt vienīgi vēlreiz pieminēts. Nav tik svarīgi, ko isti J. Balodis teicis 21. oktobra rautā "Romās" pagrabā. Nav noliedzams, ka viņa attiecības ar K. Berķi, H. Rozenšteinu¹ un, nepāšaubāmi, pašu K. Ulmani strauji pasliktinājās. 23. oktobrī K. Ulmanis sasauca ārkārtēju valdības sēdi, kurā nu J. Balodis bija spiests ziņot par savām privātsarunām ar PSRS militā-

rajiem pārstāvjiem. Šajā pašā dienā Latvijas un Padomju Savienības militārās komisijas beidza darbu. Latvijas un PSRS militārās komisijas parakstīja desmit līgumus, kuri fiksēja padomju karaspēka dislokāciju un apgādi Latvijas teritorijā.² Laika posmā no 24. oktobra līdz 2. novembrim darbojās komisijas M. Hartmaņa un N. Morozova vadībā, kuras ierādīja novietnes padomju garnizoniem (Ezerē, Vainodē, Priekulē, Virgā, Bunkā, Krotē, Durbē,

¹ 1892. gada 11. jūlijā dzimušais ģenerālis H. Rozenšteins bija viens no visapdāvinātākajiem latviešu karavīru relatīvi jaunākās paaudzes pārstāvjiem. Čehoslovākijā kara akadēmiju beigušais Rozenšteins bija sevišķi labs speciālists izlūkošanas dienesta jautājumos. Enerģiskais ģenerālis vēlējās modernizēt armiju, būdams izcils militārās zinātnes speciālists, viņš nebaudīja vāji izglītota Baloža labvēlību. 1920.-1921. gadā Rozenšteins bija Latvijas militāratašejs Berlīnē, viņa sieva bija vāciete un dažiem pat radās aizdomas par spiegošanu Vācijas labā. P. Dardzāns 1965. gadā rakstīja: "Jau 1936. gadā Balodis, iztapdams saviem ārzemju kungiem (domāti - krievi), lika pat izkreatīt ģen. Rozenšteina dzīvokli, aizbūdinādamies, ka tur vajagot būt kādiem kompromitējošiem dokumentiem par ģen. Rozenšteina sakariem ar Vāciju" ("Strēlnieks". 1965. Nr. 9/10). Šo informāciju mēs nevaram nedz apstiprināt, nedz noliegt, balstoties uz kādu objektīvu avotu. Viedoklis, ka J. Balodis ir "iztapis saviem ārzemju kungiem", tas ir, - gan drīz vai bijis PSRS aģents, liekas pārāk primitīvs. Precīzs ir B. Kalniņa vērtējums: "...Baloža rīcība bijusi ļoti neatbildīga, bet kaut kādu pierādījumu par nodevību šie apstākļi nesatur" - Brīvība, 1966. - Nr. 3 (167).

² 1940. gada 23. maijā Liepājā M. Hartmanis, N. Morozovs un Marejevs parakstīja vienošanos par pārmaiņām padomju karaspēka izvietojumā. Saskaņā ar šo vienošanos Sarkanā armija izvietojās -

- Pitragā-Mazirbē - strēlnieku bataljona un pulku artilērija;
- Ventspilī - strēlnieku pulks (bez viena bataljona un pulka artilērijas);
- Liepājā - strēlnieku divīzijas vadība, speciālās daļas, tanku, sapieru, sakaru un izlūku bataljoni, divi strēlnieku pulki, haubiču artilērijas pulks, lielgabalu artilērijas pulks (bez viena divīziona), korpasa vadība un apkalpojošās daļas;
- Paplaka, Izriede - vienas tanku brigādes daļas (no Bunkas un Paplakas bija jāaiziet līdz 1941. gada 1. novembrim);
- Vainode - mehanizētais pulks.

Aviācija. Tās bāzēs galvenie rajoni bija Ventspils, Cīrava, Liepāja, Grobiņa, Vainode. Aviācija līdz jaunu lidlauku uzcelšanai dislocējās -

- Ventspils-Piltene - viens iznīcinātāju pulks ar bāzi;
- Liepāja-Grobiņa - viens iznīcinātāju pulks ar bāzi;
- Vainode-Ezere - viens bumbvedēju pulks ar bāzi. Pamataviācijas bāzu nodrošināšanai ar lidlaukiem tiem tika ierādīti zemes gabali ap galvenajām bāzēm un uz Kuldīgas meridiāna. (LCVVA. -1474. f. -3. apr. 6. l. -297.-298. lapa.)

Liepājā, Cīravā, Ēdolē, Piltenē, Ventspilī). Turpmāk tika parakstītas vēl šādas vienošanās:

1) vienošanās par smagiem vilcieniem Rīgā 1940. gada 13. janvārī - "Соглашение между РК ВМФ и штабом Латвийской армии о перевозке и размещении тяжеловесных грузов береговой обороны";

2) par pasta vagonu kustību - "Протокол переговоров о временном соглашении по вопросу организации специальной связи между советскими гарнизонами, находящимися на территории Латвии и СССР". То parakstīja Dzelzceļa virsvaldes pārstāvji un PSRS tirdzniecības pārstāvja vietnieks Latvijā un satiksmes komisariāta delegāts Rīgā 1940. gada 17. janvārī;

3) par telefonu un telegrāfu - par telegrāfa un telefona sarunu piešķiršanas kārtību Latvijas Republikas teritorijā novietotām karaspēka daļām. Tas tika parakstīts Rīgā, 1940. gada 26. janvārī;

4) dzelzceļu vienošanās par speciāliem pārvadājumiem ("Инструкция о специальных перевозках из СССР в Латвию и обратно и внутри Латвии"). Tā tika parakstīta Maskavā 1940. gada marta sākumā;

5) robežpārejas vienošanās ("Порядок перехода границы войсковыми соединениями, частями, командами и отдель-

ными военнослужащими РККА и РК ВМФ СССР следующими в пределах Латвийской Республики и обратно в соответствии с пактом о взаимопомощи между СССР и Латвийской Республикой, законченного 5 октября 1939 г. "). Pieņemta notu apmaiņas ceļā. PSRS sūtņa nota 1940. gada 16. martā, Latvijas ārlietu ministra nota 1940. gada 27. martā. Spēkā ar 1940. gada 1. aprīli;

6) vienošanās par būvdarbiem padomju karaspēka vajadzībām. Padomju projekta tekstu PSRS tirdzniecības pārstāvis 1940. gada 19. februārī piesūtīja padomju garnizonu apgādes komitejas priekšsēdētājam. 1940. gada 12. martā sākās sarunas. To pieņēma ar notu apmaiņu 1940. gada 11. maijā.¹

Līdz 1940. gada 16. jūnijam vēl bijā ievadītas sarunas, bet netika parakstītas šādas vienošanās: 1) nomas līgums ("Соглашение между Латвийской Республикой и СССР о порядке сдачи в аренду и арепдном пользовании земельных участков, жилых домов и других построек и оборудовании, переданном и передаваемом вооруженным силам СССР на основании Пакта о взаимопомощи от 5 октября 1939 года"); 2) vienošanās par preču ieviešanas kārtību padomju karaspēka vajadzībām. Atsaucoties uz

¹ АВПР. - ф. 38 - д. - оп. 2. - д. 94. - с. 3 - 6; LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 6. l. - 184. - 185. lapa. (Sarunas ar PSRS pārstāvjiem no Latvijas puses veda agronoms J. Krišbergs, padomju garnizonu apgādes komitejas priekšsēdētājs.); LVVA. - 5969. - 1. apr. - 132. l. - 30. lapa.

PSRS Ārlietu komisariāta 1939. gada 11. decembra memorandu, F. Kociņš iesniedza Latvijas projektu ("Соглашение между Латвийской Республикой и СССР о порядке ввоза в Латвию грузов и посылок для нужд войск РККА и РК ВМФ, расположенных на территории Латвийской Республики"). Tiesa, Latvijas okupācijas brīdī PSRS savu atbildi vēl nebija iesniegusi; 3) jauktās komisijas darbvedības instrukcija 1940. gada janvārī iesniegts padomju projekts ("Правила производства в смешанной советско-латвийской комиссии по проведению в жизнь Пакта о взаимопомощи между СССР и Латвийской Республикой, заключенного 5-го октября 1939 г.") (1940. gada jūnijā arī šī instrukcija vēl nebija apspriesta.); 4) vienošanās par padomju strādnieku ielaišanu būvniecības vajadzībām. Šī vienošanās tā arī netika izstrādāta, kaut arī jautājumu risināja ģenerālis M. Hartmanis un Ārlietu ministrija; 5) grozījumi robežpārejas apliecību derīgumā; 6) vienošanās par sarunu līdzekļu (telefona, telegrāfa, radio un pasta) lietošanu un ierīkošanu padomju karaspēka vajadzībām atradās izstrādes stadijā Pasta-telegrāfa departamentā; 7) vienošanās par ostu iecirkņu un ieroču nomu lietošanu Liepājā un Ventspilī. Līdz 1940. gada jūnijam bija

ņemts PSRS projekts; 8) vienošanās par Latvijas dzelzceļu izmantošanu PSRS Jūras kara flotes un Aizsardzības komisariāta vajadzībām bāzu rajonos Liepājā un Ventspilī.¹

29. oktobrī padomju karaspēks sāka ierasties Latvijā (caur Zilupi un Indru). Indras stacijā iekārtotais Latvijas armijas štāba informācijas dienesta postenis drīz sāka sūtīt uz Rīgu trauksmes ziņas - neviens nevarēja precīzi pateikt, cik lieli padomju spēki ieplūst Latvijā.² Braucot caur Latviju, krievu zaldāti pat neskatījās pa logu. Laikam tāda bija pavēle: "ekspluatācijā novārdzinātās" Latvijas izskats varēja slikti iespaidot zaldātus. Kad padomju karaspēks ieradās Liepājā, tā izskats salīdzinājumā ar Latvijas armiju neatstāja labu iespaidu. Politiskā policija nedaudz vēlāk konstatēja: ".. iedzīvotāji izrāda sevišķu interesi par mūsu karavīriem un, pēdējo grupām parādoties Liepājas ielās, ar redzamu prieku vēro mūsu karavīru stāju un gaitu, pie kam tiek izteikts salīdzinājums ar PSRS karavīru stāju, kas krievi nav glaimojoša."³ Acimredzot sarkanarmiešu izskats un uzvedība radija dzīvas pārrunas arī Latvijas armijā. Ģenerāļa K. Berķa un H. Rozenšteina slepenā apkārtrakstā 1939. gada 7. novembrī cita

¹ АВПР. - ф. 38-д. - оп. 2. - д. 94. - с. 3-6.

² Latviešu karavīrs II pasaules kara laikā. - Vasteras. - 1970. - 56. lpp.

³ LCVVA. - 3235. f. - 177. apr. - 343. l. - 451. lapa.

starpā norādīts: "Savstarpējās sarunās par padomju karaspēku mūsu karavīriem atturēties no aizskarošu un nozākājošu piezīmju izteikšanas."¹ (Latvijas armijas virsnieki, īpaši karstasinīgie, - jaunākie - secināja, ka krievus varēs viegli padzīt. Šādas runas uztrauca V. Munteru. Padomju bāžu aizmugurē bija lielā PSRS, kura tomēr nebija vēl milzis uz māla kājām.) Padomju karavīrus pilnīgi šokēja preču pārpilnība Latvijas veikalos.² Latvijā notika tas, par ko no Igaunijas jau 21. oktobrī bija ziņojis V. Sūmanis, t. i., sākās drudzaina iepirkšanās. V. Sūmanis rakstīja V. Munteram, ka: ".. pirmie jūrnieki (padomju - Aut.) iera-
dušies veikalos dēļ zābakiem ar saviem biedriem kā lieciniekiem, ka zābaki tiešām esot vajadzīgi. Pircēji bijuši priecīgi pārsteigti, kad tiem pateikts, ka neesot vajadzīgi ne liecinieki, ne īpašas apliecības par zābaku vajadzību."³ Alfrēds Bērziņš rakstīja, ka Latvijā visvairāk pieprasītās mantas bijušas zila uzvalku drēbe, rokas pulk-

steņi, velosipēdi un apavi".⁴ Politiskās policijas Liepājas rajona priekšnieks N. Roznieks, ziņojot par stāvokli Liepājā 1939. gada decembrī - 1940. gada janvārī, konstatēja, ka padomju karavīri ļoti daudz iepērk manufaktūras preces, izraisot iedzīvotājos bažas, vai tikai neaptrūks pašiem.⁵ Īpaši priecīgi par negaidītajiem pircējiem bija ebreju veikalniece - daudzo siko veikaliņu īpašnieki. Tas lika pat rabīnam Nurokam Liepājas sinagogā 17. novembrī aicināt būt lojāliem Latvijas pilsoniem, it sevišķi - tiekoties ar PSRS karavīriem," pret kuriem daži pārāk uzkrītošā veidā izrādot savas simpatijas".⁶

Padomju karaspēka uzturēšanās Latvijā radīja ne mazumu sadzīves problēmu. Jau 4. decembrī plašā vēstulē Ārlietu komisariātam krievu sūtnis I. Zotovs sūdzējās, ka Latvijā ar valdības ziņu izplatot baumas par padomju karaspēku: tas esot slikti apģērbts, nekulturāls u. tml. Valdība savukārt šīs baumas apkaroja. Padomju gar-

¹ LCVVA. - 1474. f. - 1. apr. - 1272. l.

² Jau 1937. gada vasarā, kad Latvijā viesojās padomju karakuģis "Marat", jūrnieki bija pārsteigti par preču izvēli un lētām cenām Liepājas veikalos. Viņi bija domājuši, ka Latvijā "esot galīgs trūkums". - LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1985. l. - 1. lapa.

³ ABIP. - ф. 38 - д. - оп. 1. - д. 105. - с. 25.

⁴ "Laiks". - 1959. - 2. sept.

⁵ LCVVA. - 3235. f. - 118. apr. - 505. l. - 2. lapa; 1940. gada 19. februārī J. Fridrihsons atzīmēja saņemto informāciju, ka Ulmanim opozicionāri noskaņotajās pilsoniskajās aprindās izpaužas neapmierinātība ar to, ka nav ieviesta kartīšu sistēma ādas, gumijas, manufaktūras un audekla ražojumiem. To izmantojot krievi, caur Latviju braucošie vācieši un ebreju spekulanti. (Turpat. - 1/22. apr. - 1853. l. - 21. lapa.)

⁶ LCVVA. - 3235. f. - 1/8 apr. - 343. l. - 396. lapa.

nizoni patiešām radīja ne mazumu problēmu. Tikko tie ievācās Ventspilī, tā pilsētas valde to izjuta uz savas kabatas: krievu karaspēks aizņēma pilsētas 3. pamatskolu, un tā bija jāpārceļ uz Ventas kreiso krastu, 266 trūcīgo Pārventā dzīvojošo skolēnu bezmaksas pārceļšana turp un atpakaļ bija jāatmaksā pilsētai. Krievu aerodroma tuvumā bija jāslēdz satiksme Ganību ielas galā, radot jaunu ceļu. Sarkanās armijas kāpurķēžu transports sabojāja Vasarnīcas ielu, nodarot zaudējumus par 5110 Ls, kurus krievi atteicās izmaksāt. Neapreķināti palika zaudējumi par nolauztajiem un izgāztajiem kokiem.¹ Apspriedē Iekšlietu ministrijā 1940. gada 21. februārī Ventspils pārstāvji norādīja, ka padomju lidmašīnas izdarot apmācības gaisā, lietojot kaujas patronas, apdraudot vietējos iedzīvotājus. (14. februārī lodes tikko neskāra Staldzenes ciema iedzīvotāju Eduardu Pulaku.) Krievu kājnieku novietnes rajonā palika vienīgā sūkņu stacija Ventspils eksportostas apkaimē. Padomju karavīriem bija jāmaksā 2 lati par tonnu ūdens. Jau 1940. gada februārī krievi ne tikai izvairījās no samaksas, bet liedza ūdeni arī kuģiem, kuri apmeklēja ostu. Faktiski padomju armija sūkņu staciju bija pievākusi sev. Nekādas labas ziņas nenāca arī no Liepājas. Piedzē-

ries krievu virsnieks sašāva šoferi Jaunzemū, kurš nebija izpildījis viņa vēlēšanos ātrāk nokļūt priekā mājā (1940. gada 19. martā I. Zotovs paziņoja, ka šoferim tiekot izmaksāta sāpju nauda - 1600 Ls). Iekšlietu ministrija 1940. gada 7. martā speciālā sēdē apsprieda krievu karaspēka radītās problēmas.

Ventspils pilsētas vecākā vietnieks F. Eglītis pauda bažas par to, ka vismaz 100 krievu kravas mašīnas ar lielām cisternām, tankiem diendienā brauc pāri Ventspils pontonu tiltam, bet tas var neizturēt un sabrukt. Daudzām krievu mašīnām vispār nebija numuru. Iekšlietu ministrs K. Veidnieks bija gatavs palīdzēt: ja krievi paši nevarot ieviest numurus, Latvijas valdība palīdzēsot to izgatavošanā (!). Krievu nemākulīgā braukšana apdraudēja Latvijas iedzīvotājus. 29. februārī Liepājā ģenerāļa Baloža un pulkveža Zemitāna ielu stūrī, pārkāpjot noteikumus, PSRS kara flotes preču auto uzbrauca Latvijas Sarkanā krusta profesora Jankovska sanatorijas slimnieku transporta automobilim. Savukārt Ventspils garnizona priekšnieks pulkvežleitnants Orniņš norādīja uz ļoti sliktu sanitāro stāvokli padomju garnizonos: izraktās bedres vienmēr pilnas, "liela daļa krievu viņas nemaz nelietojot, bet skrienot apkārt pa krūmiem". Liepājas pilsētas galva

¹ Turpat. - 3725. f. - 3. apr. - 47. l. - 149.-150. lapa.

E. Rimbenieks sūdzējās, ka padomju karavīri izgāz ēdienu atliekas uz lauka, ziemeļos no "Tosmāres" amatnieku un strādnieku mājām. K. Veidnieks ierosināja izvietot speciālas tvertnes ēdienu atliekām, bet E. Rimbenieks atbildēja, ka tās ierīkotas, taču bez panākumiem: krievi ēdienu atliekas tišām lejot tvertnēm garām. Jau februārī Latvijas iestādes konstatēja, ka krievu zaldāti izdauzījuši logus pagraba telpā Liepājas garnizona baznīcā, kura atradās padomju armijai nodotajā kara ostas teritorijā, gājuši baznīcā iekšā un pieķēzījuši to. Ezerē krieviem bija jāatdod skola, kurā mācījās 250 skolēnu (te bija arī kāds ideoloģisks zaudējums - skolā bija dibināti pirmie mazpulki, par ko vēstīja arī piemiņas plāksne. Tā bija jānoņem.) Ēdoles parkā, iepretim Aizsargu namam, apmēram 100 metrus no tā, blakus kājceļam padomju zaldāti ierīkoja ateju bedres bez kāda pieseguma. Tas šokēja garāmgājējus, pasta kantora apmeklētājus. Sos faktus minam tikai tadē, lai norādītu uz I. Zotova ziņojumu tendenciozitāti.

Lielas problēmas radīja krievu aizvien pieaugošās prasības pēc jaunām dzīvojamām platībām savam karaspēkam, kura skaits nebija aprēķināms un kontrolējams. Visrupjākā veidā šīs prasības izteiktas I. Zotova 1940. gada 19. janvāra vēstulē. Tur teikts: "Panākt pilnīgu māju atbrīvošanu pilsētīņā Liepājā (domāts rajons ap

"Tosmāri". - Aut.) no latviešu iedzīvotājiem, kā arī visa tur esošā īpašuma nodošanu." Arī telpu jautājumu apsprieda Iekšlietu ministrijā 7. martā. K. Veidnieks paziņoja, ka jārekinās ar iespēju papildus nodot Liepājā: 1) Isto Velna ciemu (43 dzīvokļus Cīruļu ielā, 29 ēkas Stārķu ielā, 13 ēkas Zvirbulu ielā), 2) Aspazijas birzi (50 mājas ar 80 istabām. E. Rimbenieks gan uztraucās: "Ja krievus ielaistu šajā rajonā, viņi vēl varētu nocirst pašu birzi.", 3) kvartālus uz dienvidiem un ziemeļiem no Ziemeļu kapsētas, 4) varbūt pat "Tosmāres" amatnieku un strādnieku mājas (10 dzīvojamās mājas ar 56 dzīvokļiem, pret ko kategoriski iebilda "Tosmāres" direktors A. Jansons, Tosmārē krievi jau agrāk bija saņēmuši ne tikai pieprasītās ēkas, bet arī noliktavas). Bet tur visur taču dzīvoja Latvijas iedzīvotāji, smagajos apstākļos nu valstij būtu jāuzņemas jaunas rūpes par viņu nodrošināšanu. Pārspilētas prasības tika izvirzītas arī Ventspilī. Latvijas valdība rēķinājās, ka krieviem būs jāatdod Kantsona ciems (200 iedzīvotāji), Stārķu ciems (177 iedzīvotāji), Koškulu ciems (117 cilvēki). Padomju armija sev pieprasīja arī telpas Ventspilī vasarnīcu rajonā. Ventspils prefektūras 1. iecirkņa priekšnieks A. Ozols 7. marta apspriedē pamatoti norādīja: "Ja viņiem nodotu kauču tikai vienu vasarnīcu, tad droši var teikt, ka vasarā visa jūrmala

paliktu bez dzīvības." Nepamattotas bija arī krievu prasības, lai viņi saņemtu komunālos pakalpojumus par viszemāko samaksu. 1939. gada beigās Latvijā bija nodibināts valsts elektrības uzņēmums "Ķegums", ar kura palīdzību bija jāpalētina elektrības tarifi lauksaimniecībai, izvirzot mērķi - ne vairāk par 5 santīmiem par kilovatu. "Ķegums" balstījās uz milzīgām valsts subsidijām. Nu krievi pieprasīja, lai viņiem arī piegādātu strāvu par viszemāko likmi. Tā bija atklāta vēlēšanās Latviju saimnieciski ekspluatēt.¹

Latvijas valdībai bažas radīja arī padomju karavīru uzvedība brīvstolī, apmeklējot neakadēmiska rakstura iestādes un iepērkoties dzērienu veikalos. Šo jautājumu V. Muntera uzdevumā F. Kociņš izvirzīja arī sarunā ar V. Molotovu 1940. gada 15. martā, runājot par "jūrnieku izlaidību un privātiem dzīvokļiem".² 1940. gada 9. martā padomju karavīri mēģināja izvarot Virgas pagasta Kurēnu mājās dzīvojošo Mariju-Mildu Gaušis, bet 9. aprīlī pie Paplakas muižas Virgu pagasta Liepu mājās dzīvojošo Katrīnu Piķelis.³ Droši vien kultūru, dzīves līmeņu atšķirības bija tik lielas un radīja

Latvijā tik plašas pārrunas, ka Latvijas Arlietu ministrijas austrumu nodaļas vadītāja v. i. A. Langins 1939. gada 22. decembrī informēja sūtni Bukarestē L. Eki: "Padomju karavīri teikuši, ka pie mums esot nabadzīga tauta, jo nevarot izpirkt veikalos visas preces (! - Aut.). Starpgadījumos, kas līdz šim notikuši, vainojama, liekas, krievu "plašā daba", kurai bolševisms varētu būt uzspiedis zināmu revolucionāru bravūru, kas dažreiz, ne bez attiecīga mežonīguma, alkohola ietekmē izpaudusies uz āru. Ir sperti soļi, lai padomju iestādes novērstu iereibušo padomju karavīru kontaktu ar mūsu civiliedzīvotājiem."⁴

Saskaņā ar 5. oktobra līgumu PSRS bija jāpiegādā Latvijai apbruņojums un karamateriāli. 26. oktobrī Ministru kabinets iecēla Armijas apgādes pārvaldes priekšnieku pulkvedi A. Dālbergu par priekšsēdētāju Latvijas delegācijai, kurai bija jākārtoto šīs lietas. Delegācija savā darbā sadūrās ar lielām grūtībām. Padomju puse sarunas vilcināja, paaugstināja cenas u. tml. Kad 1939. gada decembrī Maskavu apmeklēja ģenerālis J. Laidoners, igauņu sūtniecība 10. decembrī rīkoja pieņemšanu, kurā bija klāt arī

¹ LCVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 51. - 34.-52. lapa; Полпреды сообщают. Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 г. - август 1940. - Международные отношения. М., 1990, с. 192-193.

² LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 43. lapa.

³ АВПР. - ф. 38 - д. - оп. 2 - д. 95. - с. 126-127.

⁴ АВПР. - ф. 38. - д. - оп. 2. - д. 95. - с. 21.

K. Vorošilova vietnieks A. Loktionovs, kas atbildēja par militārajām piegādēm Baltijas valstīm. F. Kociņš, izmantojot viņa klātbūtni, lai pārrunātu piegādes jautājumus, A. Loktionovam izteicās, ka „.. attiecībā uz ieročiem grūtības nebūšot. Tikai cenu jautājums un benzīns neietilpstot viņa kompetencē, par ko būšot jārunā ar Ārējās tirdzniecības komisariātu”.¹ Padomju birokrātiskajā mašīnā, iespējams, apzināti, radās “nesaskaņas” starp aizsardzības un ārējās tirdzniecības komisariātiem. 1940. gada februārī A. Dālbergs apmeklēja Maskavu. Pēc viņa atgriešanās J. Fridrihsons atzīmēja saņemto informāciju, ka sabiedrībā izplatās ziņas par brauciena necīgajiem rezultātiem. A. Dālbergs “.. atvedis neapmierinošas ziņas. Krievu ieroči esot rupji apstrādāti, ar daudziem defektiem”.² Daudz sīkākas un precīzākas ziņas sniedz F. Kociņa 1940. gada 9. marta plašais ziņojums V. Munteram. “Pēc pulkv. Dālberga aizbraukšanas neatrisinātos tehniskos jautājumus kārtotja militārais pārstāvis - pulkvedis Zālītis (pulkvedis - leitnants Jānis Zālītis, militārais atašejs PSRS. - Aut.) Pirmie lietišķie panākumi atzīmējami š. g. 27. febr., kad Ārējās tirdzniecības pārstāvis Maštakovs informēja,

ka prasīto 2000 tonnu benzīna vietā varēšot dabūt tikai 1000 t, piegāde līdzīgās daļās 12 mēnešos. Š. g. 4. martā pulkv. Zālītis nodeva Maštakovam mūsu pretpriekšlikumus. Pēdējais, to saņemdams, izteica domas, ka labākais variants būšot, ja slēgtu līgumu uz viisiem priekšmetiem, ko viņi paredzējuši dot 12 mēnešu laikā, atmetot prasību par 9 mēnešu ilgu termiņu sarunām par iztrūkstošo priekšmetu varbūtēju iegādi. Maštakova rīcībā nebija pilnīgu ziņu par dzelzs un degvielu cenām un piegādes termiņiem. Apstiprināja, ka esot izredzes dabūt visu pieprasīto eļļas un petrolejas kvantumu. Informēja, ka prettanku lielgabalu cenu kalkulācijās esot ieviesusies kļūda, sakarā ar minēto lielgabala cena tikšot paaugstināta par Ls. 5000.”³

Patvalģīga cenu paaugstināšana izraisīja Latvijas pārstāvju protestus, tādēļ “š. g. 7. martā pulkv. Zālīti pieņēma Loktionovs. Mūsu militārais pārstāvis cēla iebildumus par cenu paaugstināšanu prettanku lielgabaliem. Loktionovs licies izbrīnījies un solījies noskaidrot. Līdzīgi Maštakovam (Ārējās tirdzniecības komisariāta pārstāvis. - Aut.) izteicis domas slēgt pirmo līgumu uz vienu gadu. Mūsu militārais pārstāvis no sarunas guvis iespaidu,

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3278. l. - 7. lapa.

² Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 18. lapa.

³ LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 38. lapa.

ka krievi būtu runājami par ieroču kvantuma palielināšanu 12 mēnešu piegādes termiņā. Loktionovs solījies izdarīt spiedienu uz "Vņeštorga" darbiniekiem, lai ātrāki tiktu atrisināti visi nenoskaidrotie jautājumi, piezīmēdams, ka sarunas tiesām ievēloties nenormāli ilgi. Š. g. 9. martā pulkv. Zāliti izsauca armijas štāba II d. priekšnieks pulkv. Osetrovs un maršala Vorosiļova vietnieka Loktionova uzdevumā informēja, ka "Vņeštorgam" dots norādījums un rikojums paātrināt visu jautājumu noskaidrošanu, lai mūsu delegācija varētu ierasties parakstīt līgumu. Solits, ka š. g. 10. martā Maštakovs dos atbildi uz mūsu priekšlikumu...¹

Diemžēl progress minēto jautājumu risināšanā nebija vērojams, un F. Kociņš bija spiests par to runāt ar pašu V. Molotovu 15. martā. "Apstājos arī pie sarunām par ieroču iegādi, kas velkas jau mēnešiem. Ieminējos, ka Rīga nesaprot, kādēļ sarunas tiek vilcinātas. Tāpat nesaprot, kādēļ noteiktās cenas prettanku lielgabaliem paaugstinātas par Ls. 5000. Molotovs atbildēja, ka viņam neesot zināmi cenu paaugstinā-

šanas iemesli, bet pielaižot, ka sarunu ieilgšanu iespaidojusi Somijas lieta. Solījās runāt ar "Vņeštorgu".² Izdevumā "Latviešu karavīrs II pasaules kara gados" A. Dālberga komisijas darbības rezultāts novērtēts šādi: "20 krievu tanku ieguvums ar tiem nepiemērotu municiju, lai gan par bāzu kara spēka apgādi ar pārtiku, kas pret samaksu pienācās Latvijai, krievi piesolīja tankus un prettanku ierocus par vairāk nekā 20 milj. latu."³ E. Andersons, atsaucoties uz Lielbritānijas Ārlietu ministrijas dokumentiem, norāda, ka Latvija saņēma tankus, zenitartilēriju un kādu skaitu 107 mm lielgabalu un prettanku lielgabalu.⁴ Zenitartilērija bija novecojuša tipa, tankiem bija samainītas dažas rezerves daļas un municija, līdz ar to tie bija nelietojami. Pārējās daļas un municiju Latvija nesāņēma līdz pat okupācijai.⁵ Skaidrs, ka gaidāmā Latvijas aneksija pilnīgi izskaidroja padomju puses nostāju. Tā nebūt nebija ieinteresēta pirms okupācijas nostiprināt Latvijas armiju, par kuru varēja būt arī šaubas, vai tā nepretosies savas valsts iekarošanai. Latvijas nolemtība noteica padomju puses vēlēšanos

¹ LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 18. l. - 38.-39. lapa

² Turpat. - 42. lapa. Iespējams, ka ieroču piegādi patiešām ietekmēja "Somijas lieta", t. i., - tie bija vajadzīgi karam pret Somiju. Igaunī gan tieši 1940. gada februārī nopirka 12 zenitlielgabalus - LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3289. l. - 67. lapa. Latvijas Ārlietu ministrija 22. februārī konstatēja: Padomju kara resori "ceļot iebildumus pret piegādēm ārzemēm". LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 19. lapa.

³ Latviešu karavīrs II pasaules kara gados..., - 58. lpp.

⁴ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. ... - 257. lpp.

⁵ Latviešu karavīrs II pasaules kara gados... - 58. lpp.

vilcināt nolīguma izpildi.

Ne mazumu sarežģītu problēmu radīja padomju militārā kontingenta izmitināšana,¹ zemes gabalu ierādīšana lidlaukiem un tanku novietnēm, mācību laukumiem, šaušanas apmācībām u. tml. Padomju karaspēkam nodeva labu lauksaimniecības zemi 14 000 ha kopplatībā, bija jālikvidē latviešu saimniecības un to īpašniekiem jāpiešķir zeme citur.² Politiskās policijas Liepājas rajona 1939. gada 4. novembra ziņojumā gan atzīmēts, ka "nekādu sarežģījumu ar privātzemju lietotājiem nav, jo atgriezumus karaspēka vajadzībām atmainīs ar līdzvērtīgiem zemes gabaliem no valsts zemes fonda".³ Tik vienkārši gan tas nebija, latviešu zemnieki bija spiesti atstāt savas iekoptās mājas, pamest sūrā darba augļus. Piemēram, Cīravā bija jālikvidē 5 latviešu saimniecības, viena Vaiņodē un citur. Padomju Savienība noraidīja

Latvijas pamatotās prasības ļaut vismaz līdz novembra sākumam sagatavoties padomju karaspēka uzņemšanai. Vis-smagāk padomju bāzu izvietošana skāra Liepājas latviešu garnizonu. Liepājas pilsētas administratīvajās robežās bija paredzēts izvietot 15 000 lielu padomju garnizonu.⁴ Divu (!) dienu laikā latviešu garnizonam bija jāatstāj savas telpas, visa kara osta. Bija jāizvācas ne tikai Kurzemes divīzijai ar 2 kājnieku un vienu artilērijas pulku, bet arī Aviācijas pulka 8. eskadrijai, zemūdeņu bāzei, Liepājas kara slimnīcai, Artilērijas laboratorijai, visām noliktavām un Kalpaka pamatskolai. Karavīri dienu un nakti drudžaini strādāja, lai nogādātu mantas uz vilcieni.⁵

Daudz jautājumu izraisīja padomju jūras flotes izvietošana. Kā jau rakstijām, jūrnieki netika ieskaitīti padomju kontingentā, Latvijai nebija ne mazāko iespēju viņu skaitu regulēt.⁶ 1940. gada 2. februārī ģenerālis

¹ Šis jautājums nodarbināja arī Latvijas kaimiņus. Sakarā ar gaidāmo 1939. gada decembrī J. Laidonera vizīti Maskavā Igaunijas sūtnis PSRS A. Reijs 6. decembrī informēja savus kolēģus - Lietuvas un Latvijas sūtnis, ka pēc paša Laidonera domām viņa vizītē "... viens no uzdevumiem būšot par kazarmju būvju steidzināšanu no Padomju Savienības pusēs un pārrunāt citus, saistītus ar Krievu karaspēka nokārtošanu, jautājumus". (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3278. l. - 5. lapa.)

² Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. ... - 250. lpp.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 268. l. - 3. lapa

⁴ Turpat. - 1. lapa; 5969. f. - 1. apr. - 132. l. - 31.-33. lapa.

⁵ Latviešu karavīrs II pasaules kara gados... - 55. lpp.

⁶ Tas pats sakāms par t. s. speciālistu un apkalpotāju milzīgo skaitu (celtniecības būvbataljons, inženieri, brīva līguma darbinieki), kuri nepakļāvās nekādai Latvijas kontrolei, bet bija taču jāizmitina. Telpas bija jāierāda arī padomju militārpersonu ģimenes locekļiem, lai arī tas nebija paredzēts vienošanās, 1940. gada janvārī Latvijā ieradās 2 padomju ešeloni ar lidmašīnām un izrādījās, ka ešelonos ir arī 80 padomju militārpersonu sievas un 30 bērni "... bez kārtīgiem dokumentiem". Latvijai nācās viņus uzņemt. V. Molotovs gan solīja, ka turpmāk ģimenes locekļus uz Latviju nesūtīs, taču tas netika pildīts. - LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 34. lapa.

M. Hartmanis informēja Lejas-kurzemes garnizona priekšnieku ģenerāli J. Lavenieku, kurš kārtoja padomju karaspēka izvietojumu, ka PSRS sūtis I. Zotovs sūdzējies V. Munteram, ka Latvijas militārā komisija nepildot padomju it kā taisnīgās prasības. "Daudzas no šīm prasībām tiek celtas priekšā pirmo reizi, un es par tām agrāk neesmu dzirdējis. Šini sakarībā būtu vēlams pārrunāt ar padomju karaspēka pārstāvjiem, sevišķi tas būtu attiecināms uz jūrniekiem, ka gluži veltīgi ir iejaukt šinīs lietās diplomātus, iekams mēs paši neesam lietas apsprieduši. Līdz šim mēs visas lietas esam nokārtojuši bez diplomātu palīdzības, viss Padomju karaspēks ir novietots zem jumta un visiem ierādīta vajadzīgā platība. Caurskatot visas polpreda Zotova prasības," atzīmēja M. Hartmanis, "valdība lielāko tiesu atzinusi par noraidāmām..."¹ Ipaši šeit jāpievērš uzmanība divām lietām: 1) padomju puses vēlēšanās piešķirt apspriežamajiem jautājumiem politisku (diplomātisku) piekrišanu, lai rastu ieganstu politiska konflikta radišanai, 2) jūrnieku prasību apjoms. Padomju jūras flotes komandieru prasību nepamatotais raksturs kļuva īpaši redzams, kad 1940. gada 27.

martā PSRS militārais atašējs pulkvedis Zavyalovs ieradās pie ģenerāļa M. Hartmana un iesniedza prasību piešķirt Mazirbes-Ventspils un Liepājas rajonā jaunus 20 atsavināmus zemes gabalus PSRS jūras flotes bāzu vajadzībām. 1940. gada 4. aprīlī M. Hartmanis atzīmēja: "Novērtējot tās prasības, kuras iesniedza PSRS militārais pārstāvis un kuras izteiktas neparakstītajā memorandā.. mums stingri jāpieturas pie noslēgtā līguma un vienošanās nospraustiem savstarpējiem pienākumiem un tiesībām."² T. s. Zavyalova memorands tika apspriests arī I. Zotova atvadu audiencē pie V. Muntera 5. aprīlī (6. aprīlī Zotovs atstāja Rīgu, viņš bija nozīmēts par sūtni Somijā). "Zīmējoties uz jaunām jūrnieku prasībām.. Zotovs piekrita ārlietu ministra ierosinājumam papriekš apsvērt šīs prasības, kaš ir ļoti tālejošas un pārspīlētas, tiešās pārrunās ar ģen. Hartmani un padomju karaspēka vadību."³ Jūrnieku prasību jautājumi acīmredzot bija arī tas cēlonis, kurš lika Zotovam paziņot V. Munteram, ka "...viņi izdarot pārmaiņu jauktā komisijā, kurā bez Čičajeva (sūtniecības sekretārs, pēc Zotova aizbraukšanas līdz jaunā sūtņa V. Derevjanska ierašanās - pilnvarotais lietvedis. - Aut.) un Morozova

¹ LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 6. l. - 64. lapa

² Turpat. - 133., 148. lapa.

³ Turpat. - 162. lapa.

ieiešot jūras spēku PSRS komandieris 1. ranga kapteinis Traiņins (vēlāk - 2. ranga flagmanis, t. i., kontradmirālis. - Aut.).¹ Latvijas valdība bija gatava izskatīt visas tās PSRS prasības, kuras bija pamatotas un kuras bija iespējams realizēt. 1940. gada 19 aprīlī M. Hartmanis ziņoja K. Bērķim: "Ar Latvijā novietotā PSRS karaspēka korpUSA komandieri ir panākta pilnīga vienošanās par visiem jautājumiem, kādi līdz šim bija ierosināti par zemes platību piešķiršanu, aerodromu ierādīšanu un viņam pakļautā karaspēka novietošanu telpās. Līdz ar to bija jāpieņem, ka no š. g. 15. aprīļa PSRS karaspēka korpUSA vairs nekādu augstāk minētā veida prasību nav."²

Rīvēšanos dažbrīd radīja arī citi jautājumi. PSRS valdība droši vien cerēja, ka Latvija pilnīgi un uzreiz pieņems padomju noteikumus dzelzceļa pārvadājumu apmaksā ar to saistītos jautājumos. Ziņojot V. Munte-ram par pieņemšanu igauņu sūtniecībā 1939. gada 10. decembrī, F. Kociņš atzīmēja:

"Kad sasveicinājos ar Potjomkinu (V. Potjomkins - V. Molotova vietnieks ārlietu komisiāriātā. - Aut.), pēdējais radīja atkal neapmierinātu seju un dažu igauņu pārstāvju klātbūtnē teica, ka viņam esot lielas pretenzijas pret mani. Latvieši radot krieviem grūtības, paceļot tranžītu tarifu, liekot šķēršļus pasta vagonu caurlaidei, prasot augstu tarifu par karaspēka pārvadāšanu."³ Tikai 1940. gada martā padomju pusē apsolījās samaksāt apmēram 1,5 milj. Ls. par transportu, bet šo summu Latvija līdz okupācijai tā arī nesaņēma⁴ (vēlāk, protams, arī ne). Grūti uzdevumi bija jārisina arī 20. novembra Ministru kabineta sēdē ieceltajam padomju garnizona apgādes komitejas priekšsēdētājam Zemkopības ministrijas vecākajam agronomam J. Krisbergam.⁵ Padomju garnizoniem bija jāpiegādā pārtika un preces par apmēram 1 milj. Ls. mēnesī. Tas notika apstākļos, kad pasaules kara rezultātā Latvijas ekonomika sāka izjust nopietnas grūtības.⁶

¹ LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 6. l. - 162. lapa.

² Turpat.

³ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3278. l. - 6. lapa.

⁴ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. ... - 250. lpp.

⁵ LCVVA. - 1307. f. - 1 apr. - 315. l. - 269. lapa.

⁶ Piemēram, 1940. gada aprīlī apgrozījums ar padomju garnizoniem sastādīja Ls. 1 226 342. Latvijas piegādātāja 1. grupa - gaļu, sviestu, pienu, olas - par Ls. 259 058, 2. grupa - dārzeņus un augļus (ieskaitot citronus - !) par Ls. 72 604, 3. grupa - taukvielas par Ls. 12 134, 4. grupa - cita veida uzturvielas (ieskaitot desas, šķiņķi, alu, limonādi u. c.) par Ls. 30 304, 5. grupa - minerālvielas par Ls. 23 662, 6. grupa - ķīmijas ražojumus, ziepes, līmes - par Ls. 4 218, 7. grupa - ādas izstrādājumus - par Ls. 10, 8. grupa - kaučuka izstrādājumus par Ls. 150, 9. grupa - koki un to izstrādājumi - par Ls. 13 425, 10. grupa - papīrs un

PSRS agresija pret Somiju un Latviju

30. novembra ritā padomju kara spēks iebruka Somijā. Padomju gaisa flote bombardēja Helsinkus un citas somu pilsētas, nogalinot vismaz 62 mierīgos civiliedzīvotājus. Īpaši cieta somu mazās pilsētas, jo laba pretgaisa aizsardzība bija tikai Helsinkos un Vipuros. Mazajās pilsētās daudz bija koka māju, bombardēšanas rezultātā izcēlās ugunsgrēki. Otrs smagākais pēc 30. novembra gaisa uzlidojums notika 1940. gada 13. janvārī, kad cieta Helsinku centrs. Tad bumbas krita arī Latvijas sūtniecības tiešā tuvumā.¹ (Jau pēc miera līguma noslēgšanas Latvijas sūtnis Somijā J. Tepfers 1940. gada 18. martā ziņoja Ārlietu ministrijai: "Aizmugurē krievu līdotāji gandrīz netraucēti varē-

ja strādāt savu postošo darbu. Daudzas provinces pilsētas ir stiprā mērā cietušas un iznīcinātas lielas vērtības. Pie tam nav cietuši tik daudz militārie un saimnieciskie objekti kā tieši civiliedzīvotāju dzīvības un īpašumi."²

30. novembrī PSRS uzstādīja Somijai ultimātu, pieprasot kapitulēt līdz 3.00 1. decembrī. Pretējā gadījumā PSRS draudēja nopostīt Helsinkus un citas lielākās somu pilsētas. Latvijas - tāpat kā Igaunijas un Lietuvas - stāvoklis pēc PSRS uzbrukuma Somijai kļuva vēl sarežģītāks. Latvija pēc 1939. gada 5. oktobra bija ne tikai PSRS sabiedrotā, bet faktiski tās protektorāts. 5. oktobra līguma 1. pants gan pieļāva Latvijai palikt neitrālai un nelika aizstāvēt "agresijas upuri" - Padomju Savienību, taču pilnīgi pamatoti varēja rēķināties ar PSRS spiediena pieaugumu.

tā izstrādājumi par Ls. 1 569, 11. grupa - šķiedrvielu preces un izstrādājumi (t. s. veļa, adījumi), par Ls. 84 282, 12. grupa - apavi un modes (!) preces par Ls. 3 766, 13. grupa - podnieku izstrādājumi, stikla preces u. c. - par Ls. 13 885, 14. grupa - piegādāta elektriskā strāva, ūdens, kā arī saņemts par telefona izdevumiem Ls. 33 096, 15. grupa - metālizstrādājumi, par kuriem saņemts Ls. 13 881, 16. grupa - mašīnas, aparāti, elektropiederumi Ls. 6 792 vērtībā, 17. grupā - automobiļu rezerves daļas par Ls. 1 143, 18. grupa - mērišanas instrumenti, pulksteņi par 32, 19. grupa - dažādas sīkas preces par Ls. 340. Par Ls. 140 699 tika veikti dažādi apkalpošanas darbi (veļas mazgāšana, ēku remontdarbi, kraušanas darbi u. c.). Ls. 50 530 tika saņemti par kareivju ārstēšanu Latvijas slimnicās, par dažu telpu izīrēšanu u. tml. Savām personīgām vajadzībām padomju karavīri aprīlī nopirka preces par Ls. 150 460 (bet 1940. gada pirmajos četros mēnešos kopā - par Ls. 594 997, visvairāk izdodot naudu par velosipēdiem, manufaktūru un ādas izstrādājumiem. Diez vai kur PSRS teritorijā padomju garnizonu apgāde kaut daļēji atgādinātu Latviju. Kopā 1940. gada pirmajos četros mēnešos apgrozījumi sastādīja Ls. 3 769 804. Latvija visvairāk saņēma par dzelzceļa pārvadājumiem - Ls. 1 159 458. (LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 6. l. - 227. - 232. lapa.

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3292. l. - 137., 149. lapa.

² Turpat. - 102. lapa.

Padomju valdība tomēr nespēja Baltijas valstis pieteikt karu Somijai.¹

Taču jau decembra sākumā radās militāra un diplomātiska rakstura problēmas. 5. decembrī V. Sūmanis paziņoja V. Munteram, ka, "pirmkārt, Igaunijā.. pielaiž domu, ka Somiju bombardē (PSRS lidotāji - Aut.) no bāzēm Igaunijā..", otrkārt, krievu lidotāji, aiz bailēm bombardēt Somiju, izsviežot bumbas jūrā, 6 bumbas nomestas uz igauņu salu Naissāru. Igaunī šo incidentu noklusējuši."² Taču lieta bija nopietna, un to pārsprieda Baltijas Antantes X ārlietu ministru konferencē Tallinā. 1939. gada 7. un 8. decembrī Latvijas Ārlietu ministrijas sagatavotajā pārskatā par konferences gaitu atzīmēts: "Igaunijas ārlietu ministrs (A. Pīps. - Aut.) informējis savus kolēģus, ka neesot nekādu pierādījumu tam, it kā padomju lidmašīnas būtu pacēlušās no savām bāzēm Igaunijas teritorijā un devušās bombardēt Helsinkus. Igaunijas gadījumā teorētiski tas ir iespējams. Jautājums, kas notiktu, ja somi uzbruktu Padomju bāzēm Igaunijā, esot teorētiskas dabas, jo neesot domājams, ka somi to

darītu. Ja šāds uzbrukums tomēr notiktu, Igaunija, pēc prof. Pipa domām, nebūtu spiesta šīs bāzes aizstāvēt."³ To, ka PSRS izmantoja bāzes Igaunijā (par Latviju precīzu ziņu trūkst) Somijas bombardēšanai, nav apstrīdams, taču tā atzišana radītu politiski ļoti nepatīkamu stāvokli un igauņi labāk centās neredzēt notikušo. Tomēr bažas par somu iespējamo atbildes reakciju uztrauca arī Latviju. 1940. gada 20. februārī J. Tepfers ziņoja V. Munteram par isi pirms tam notikušo tikšanos ar Somijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoru A. Pakaslahti, kurš izteicies: "Somu virspavēlniecība neuzskatot Tallīnu par "militāro objektu", tāpat, ka viņai neesot nekādu nodomu pret Igaunijas teritoriju. Cita lieta, protams, ar PSRS bāzēm Igaunijā, un somi varot, ja atrodot par vajadzīgu, vērst pret tām savu militāro darbību."⁴ Iekšlietu ministra K. Veidnieka referāts Rīgas garnizona vecāko virsnieku sanāksmē 1940. gada 29. maijā liecināja, ka padomju bāzes Latvijā ziemas kara laikā radīja bažas arī Latvijas valdībā, " ..kad diezgan dibināti bija jābaidās, ka somi, izmi-

1 Andersons E. *The Baltics Entenete 1934 - 1940. Its Strength and Wedkness - The Baltics in International relations between the Two world wars.* - Stockholm, Sweden, 1988, p. 92.

2 АВПР. ф. 38 - п. - он. 1. - д. 106. - с. 27.

3 Turpat. - l. 104. - с. 1. Atbildot uz to, ka PSRS izmanto savas bāzes Igaunijā uzlidojumiem Somijai, somi 1939. gada 27. decembrī nometa 9 bumbas uz igauņiem svarīgo Vaindlo salas bāku, savukārt, krievi, kļūdas dēļ vai baidoties lidot uz Somiju, 29. janvārī nometa 35 bumbas igauņu ciema Konuvere tuvumā.

4 LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3292. l. - 132. - 133. lapa.

sumā gribēdami radīt krieviem jaunus kara laukus, var izsēdināt no motorlaivām mūsu neap-sargātās piekrastes nelielus slepenus desantus, lai uzbruktu krievu karaspēka bāzēm, un tādā kārtā radītu sarežģījumus Baltijas valstīs. Iekšlietu resors jau gatavojās uz dažiem aizsardzības soļiem, bet tie izrādījās pagaidām nevajadzīgi, jo karš Somijā izbeidzās”.¹

Diplomātiska rakstura problēmas radās visupirms sakarā ar PSRS agresijas izskatīšanu Tautu savienībā. 3. decembri Somijas pārstāvis Savienībā R. Holsti iesniedza tās ģenerālsekretāram Žozefam Avenolam lūgumu sasaukt Tautu savienības Padomi uz pilnsapulci un spert visus nepieciešamos soļus agresijas apturēšanā. Visas PSRS kaimiņvalstis baidījās no Maskavas. Kad ļoti tālā un drošā Urugvaja Dienvidamerikas valstu vārdā ierosināja PSRS izslēgt no Tautu savienības, Baltijas valstis Tallinas konferencē nolēma “Tautu savienības pilnsapulcē piedalīties, bet atturēties no jebkādiem lēmumiem, kas varētu būt

vērsti pret Padomju Savienību”.² 1939. gada 14. decembrī PSRS par neizprovocētu uzbrukumu citai Tautu savienības loceklei izslēdza no Savienības. Baltijas valstis oficiāli atturējās no balsošanas, V. Munters Tautu savienības sesijā vispār nepiedalījās (to varētu vērtēt kā krieviem labvēlīgu soli), bet Igaunijas sūtnis PSRS A. Reijs konstatēja, ka “Maskavai ne sevišķi patikusi mūsu piedalīšanās (pat tikai piedalīšanās - ! - A. S.) Zenēvā”.³

Oficiāli ieņemot it kā neitrālu nostāju, Latvijas valdība (konkrēti - V. Munters) neatteicās veikt PSRS labā konfidenciālus diplomātiskus pasākumus, cenšoties iztapt padomju vadītājiem. 22. decembri V. Munters telegrafēja J. Teperam uz Helsinkiem: “Padomju valdība lūdz nodibināt kontaktus ar diviem sūtniecības darbiniekiem *Avajev* un *Kolčējev*, kas atstāti sūtniecības apsargāšanai, noskaidrojot, kā viņiem iet, vai draud kādas briesmas un vai ir kādas iespējamības aizbraukt un pa kādu ceļu. Izbraukšana tomēr nedrīkst no-

¹ Turpat. 1368. f. - 3. apr. - 1307. l. - 9. lapa.

² ABIP. - ф. 38-п. - оп. 1. - д. 104. - с. 321.

³ LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3298. l. 199. lapa. Latvijas valdība uzskatīja, ka, nepiedaloties nedz diskusijās par Somijas iesniegumu Zenēvā, ne balsošanā par rezolūciju, tā nav saistīta ar Tautu savienības lēmumiem un praktiskajām rekomendācijām. Latvijas sūtniem ārzemēs bija dots norādījums neapmeklēt pasākumus par labu Somijai, tomēr K. Zariņš ieradās kādā no tiem Londonā, un Lietuvas sūtnis Londonā Bronus Balutis to novērtēja kā “separātismu”. 1940. gada februārī Zenēvā viesojās maršala K. G. Mannerheima meita, lai noturētu priekšlasījumus un vāktu ziedojumus Somijai. Preses klubs rīkoja dineju par godu viņai. Baltijas valstis nepiedalījās ne priekšlasījumā, ne dinejā, bet apmeklēja pieņemšanu pie Somijas sūtna Tautu savienībā R. Holsti. - LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 98. lapa; turpat. - 3281. l. - 11., 31. lapa.

tikt bez sevišķa rikojuma, ko eventuāli dos caur jums.”¹ (Zimīgi, ka PSRS negriezās pie savas sabiedrotās Vācijas, kura pārstāvēja padomju intereses Somijā, pēc palīdzības šajā gadījumā.)

Jau nākamajā dienā J. Tepfers, kuru šis uzdevums galīgi nesajūsmināja, atbildēja: “Tiešu kontaktu nodibināt neiespējam, telefons neatbild, durvis, vārti noslēgti. Ja palikuši legāli, vienīgā iespēja griezties caur Arministriju. Paziņojat, vai to darīt, kaut gan uzdevumā ļoti apgrūtinās mūsu sūtniecības stāvokli.”² Taču V. Munters nerimās un 28. decembrī telegrafēja uz Helsinkiem: “Izdariet vēl mēģinājumu durvīm, vārtiem. Somu iestādēm bez mana norādījuma nestāties sakarā.” J. Tepfers 30. decembrī jau bija īgns: “Starplaikā abas durvis, vārti aizziņogoti. Telefons atvienots, signāls vairs nesauc. Nav domājams kāds dzīvotu. Tālāki šāda veida mēģinājumi neiespējami, tie vienīgi kompromitētu sūtniecību.” Tad V. Munters bija spiests ņemt vērā sūtņa ziņoto: “Īzbeidziet mēģinājumus, bet pie izdevības uzziniet, kas noticis ar diviem minētiem darbiniekiem. Saprotu Jūsu apsvērumus, bet, ja variet kaut ko izzināt, būs liels pakalpojums” (! - kam pakalpojums? - krieviem? - A. S.). Iztopot PSRS,

tajā pašā laikā Latvijas valdība centās slepeni saglabāt tirdznieciskās attiecības ar Somiju un sniegt viņai atbalstu. 1940. gada 1. februārī V. Munters telegrafēja J. Tepferam: “Paziņojiet slepeni firmai Matti Pajari Helsinkos, kura grib no labības biroja rudzus pirkt, ka varam pārdot ne tieši viņai, bet kādai Zviedrijas firmai ar nokuģošanu uz Zviedriju.. Arbitrāžai vācu-Holandes līgums Nr. 2 ar arbitrāžu Kopenhāgenā.”³

Lielu interesi Latvijas valdībā izraisīja ģenerāļa J. Laidonera vizīte Maskavā 1939. gada decembrī. K. Vorošilovs bija ielūdzis ģenerāli ar kundzi apmeklēt PSRS jau pirms kara ar Somiju. Latvijas valdībai radās bažas, vai vizīte netiks izmantota, lai iesniegtu Igaunijai jaunas prasības, kuras vēlāk būtu sagaidāmas arī Latvijai. Novembra beigās V. Munters uzdeva sūtņiem Tallinā un Kauņā uzmanīgi ievadīt sarunas par to, vai nebūtu iespējams panākt vienlaicīgu visu triju Baltijas valstu armijas komandieru vizīti Maskavā. L. Sēja 27. novembrī ziņoja ministram no Kauņas, ka “Urbšis tūlīt reaģēja labvēlīgi vienlaicīgas vizītes domai. Ja tikai tas būšot iespējams. Uz to pārāk insistēt (uzstāt, no angļu *insist.* - Aut.), pēc viņa domām, tomēr nebūšot vajadzības. Ja krievi to nevē-

¹ LCVVA. - 2575. f. - 17. apr. - 76. l. - 83. lapa

² Turpat. - 82. lapa.

³ LCVVA. - 2575. f. - 17. apr. - 76. l. - 34. lapa.

lētos, neatmaksāšoties viņos celt aizdomas it kā par kaut kādu "fronti" pret viņiem. Jau agrāk ģen. S. Raštīkis izteicās, ka trīs armiju pārstāvju vizīte vienā un tajā pašā laikā būtu ļoti vēlama. S. Raštīka domas zinot arī igauņi".¹

27. novembrī V. Šūmanis Tallinā apmeklēja A. Pīpu un izteica "vēlamību panākt triju valstu armiju vadību kopīgu un vienlaicīgu vizīti Maskavā". A. Pīps gan atbildēja, ka Laidonera vizītei būšot tikai protokola raksturs, bet, ja krievi centīsies "pārvērst protokola vizīti apspriežu apmeklējumā, tad no igauņu puses paceltu jautājumu par lietderību runāt vienā laikā ar pārējām Baltijas valstu armijas valdībām. Šeit domā, ka arī Latvijas un Lietuvas armiju vadības sapņems ielūgumu apmeklēt Maskavu".²

Tagad arī Balodis (kā arī K. Berķis), kurš septembrī bija sarūgtinājis Laidoneru, atsakoties ar viņu tikties un pārrunāt abu valstu stāvokli, bija kļuvis kopīgu akciju piekritējs un lūdza V. Munteru darboties par labu tam, "lai Maskavas apmeklējums varētu notikt visiem Baltijas valstu armiju pārstāvjiem vienā laikā".³ J. Laidoners gan aizbrauca uz Maskavu viens, un nu Latvijas valdība izrādīja dzīvu interesi par viņa

sarunu saturu. 10. decembrī, kad igauņi Maskavā rikoja dieneju par godu vizītei, F. Kociņš mēģināja no Laidonera ko izziņāt par sarunu gaitu. J. Laidoners un citi igauņi izturējās ļoti vēsi, "neapskaužamā stāvokli atradāmies es un Lietuvas sūtnis. Tika runāts daudz, bet ne vārda par Baltijas valstīm, par Latvijas un Lietuvas valstu pārstāvjiem. Tika uzdzerts visiem, maziem un lieliem, ieskaitot apkalpotājus un apkalpotājas", F. Kociņš ziņoja 14. decembrī V. Munteram. Latvijas godu "glāba" V. Molotovs, "vienīgi viņš pacēla glāzi uz Latvijas un Lietuvas sūtņu veselību". F. Kociņš, sagaidījis 4 stundu ilgās dienejas galu, mēģināja ko uzzināt no J. Laidonera. "Uz manu jautājumu, kā noritējusi viņa viesoššanās, ģenerālis izteicās, ka esot ļoti apmierināts. Rīt viņš vēl apmeklēšot "zemes tēvu" (J. Staļinu. - Aut.). Jautāju, vai igauņi paredzējuši pacelt jautājumu par ieroču piegādi, Laidoners atbildēja pozitīvi. Viņus galvenā kārtā interesēja lidmašīnas, mazāk artilērija".⁴ F. Kociņš sarūgtināts informēja V. Munteru, ka J. Laidoners "neizrādīja ne mazāko interesi sarunas turpināt".⁵ Pa to laiku Latvijā izplatījās visdažādākās baumas par Laidonera vizīti. 1939. gada

1 Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3278. l. - 18. lapa.

2 Turpat. - 13., 16. lapa.

3 LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3278. l. - 20. lapa.

4 Turpat. - 8. lapa.

5 Turpat. - 9. lapa.

12. septembrī J. Frīdrihsons saņēma informāciju, ka K. Ulmanim opozicionāri noskaņoto bijušo politiķu aprindās "ziņots, ka ģen. Laidoneram Maskavā uzstādīta prasība, ka Igaunijai nekavējoši jāatzīst Teriokos nodibinātā Kominternes sekretāra Kūsinena valdība un jāpārtrauc visi sakari ar tagadējo somu valdību. Tāds pats priekšlikums esot gaidāms Latvijai un Lietuvai.¹ Pēc opozīcijas vīru domām, ģen. Balodis tikšot aicināts un Maskavu tūlī pēc Laidonera."² Arī V. Šūmanis 15. decembrī ziņoja V. Munteram, ka Igaunijas sabiedrībā plaši cirkulē runas par to, ka Laidoneram izvirzītas jaunas, smagas prasības (atdot krieviem Tallinas ostu, samazināt igauņu armiju u. tml.). Laidoneram tuvas aprindas visu to noliedzot un savukārt norādot, ka ģenerāļa stundu ilgā tikšanās ar Stajnu esot bijusi draudzīga un tajā deklarēta PSRS ieinteresētība Baltijas valstu neatkarībā (! ... - A. S.). 16. decembrī J. Laidoners teica radiorunu, kurā noraidīja ziņas par jaunās krievu prasībām un pasludināja, ka Igaunija darijusi gudri (!), slēdzot līgumu ar

PSRS. 16. decembrī V. Šūmanis informēja ministru, ka, pēc viņa rīcībā esošajām ziņām, Laidonera vizītes laikā esot skarta arī Somijas tēma: "Augstās personas (PSRS vadība. - A. S.) visu vainu par sarunu bezsekmiību uzvēlušas Tanneram un Erkkō. Sevišķi par pirmo bijuši dzirdami skarbi izteicieni."³ Nomierinoša ziņa 18. decembrī nāca no Kauņas: L. Sēja ziņoja, ka pēc Igaunijas sūtņa Lietuvā vārdiem: "...ģen. Laidonera vizīte Maskavā noritējusi patikami. Nekādas jaunas prasības krievi neesot uzstādījuši."⁴

PSRS agresija pret Somiju neļāva somiem izpildīt Latvijas pasūtījumus ieroču iegādei. 16. novembrī bija pasūtījuma termiņš 200 somu mašinpistolēm. 1940. gada 10. februārī - 1,5 milj. 9 mm patronām (šis pasūtījums somu markās maksāja 2 512 000), 26. decembrī 60 (81 mm) minmetējiem - (firma "Tampella"), 10 000 81 milimetra degļiem, 10 000 81 milimetra dzenpildņiem (Ls. 12 141 184 vērtībā). Šos pasūtījumus somi kara dēļ nespēja izpildīt. 1940. gada maija beigās pulkvedis Dālbergs apmeklēja Somiju un vienojās, ka 1939. gada

¹ Šīs runas nebija tālu no patiesības. Latvijas ārlietu ministrijas 1940. gada 3. janvārī sastādītajā "Pro memoria" atzīmēts: "Padomju sūtnis Rīgā privātā sarunā uzstādījis jautājumu, vai nedomājot atsaukt sūtni no Helsinkiem." (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 38. lapa). Acimredzot nopietns spiediens Kūsinena valdības "atziņas" jomā uz Latviju tomēr netika izdarīts, lai gan I. Zotovs savā ziņojumā uz Maskavu vēl 1940. gada 10. martā, miera priekšvakarā, bija nemierā ar Latvijas sūtņa atrašanās Helsinkos un vērtēja to kā PSRS "naidīgo spēku atbalstu". Полпреды сообщают. Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. - Август 1939 г. - август 1940 г. - "Международные отношения", М. - 1990. - С. 246.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 1. lapa.

³ АВПР. - ф. 38 - п. - оп. 1 - д. 106 - с. 13, 22.

⁴ АВПР. - ф. 38 - п. - оп. 1 - д. 108. - с. 27.

pasūtījumi paliek spēkā, tikai sākot 6 mēnešu piegādes laika skaitīšanu no jauna. Latvija no jauna ierosināja pasūtīt 1622 mašinpistoles, 500 pistoles, derīgas Parabellum 9 mm municijai, 2 miljonus 9 mm patronu. Latvija interesējās arī par 45 mm prettanku lielgabaliem (acimredzot tie bija krievu lielgabali, kurus somi ieguva karā), bet somi teicās, ka šo prasību viņi nevar izpildīt. 1940. gada 28. maijā V. Munters ar slepenu rakstu N. L. 13073 uzdeva arī J. Tepferam interesēties par somu kara materiālu apgādi. Apmaksai bija jānotiek kliringa veidā, taču Latvijas okupācija 1940. gada jūnijā neļāva izpildīt šos pasūtījumus.¹

Somu varonīgā pretestība izraisīja Latvijas iedzīvotājos dziļu līdzjūtību. "Pat skolnieki vāca ziedojumus un slepus nesa tos nodot Somijas sūtniecībā Rīgā. Cilvēki ielās un sabiedrībā nevarēja valdīt savu prieku par somu noteikto stāju un panākumiem frontē," rakstīja E. Andersons.² Latvijas valdība bija nobažījusies, vai līdzjūtība somiem neizraisīs krievu neapmierinātību. 6.

decembrī "Brīvā Zeme" publicēja K. Karuļa rakstu "Plašā sirds", kurā bija izteikts mudinājums būt atturīgākiem, "izdāvājot savu līdzjūtību uz visām pusēm pāri mūsu robežām". 1946. gada 3. septembrī A. Bērziņš stāstīja J. Lejiņam, ka raksta autors esot bijis pats V. Munters,³ bet A. Bērziņa grāmatā "1939. Lielo notikumu priekšvakarā", kura iznāca 1976. gadā, jau norādīts, ka raksts bija "Muntera inspirēts" un ārlietu ministrs bija vēlējies "nodemonstrēt Maskavai pilnīgu neitralitāti somukrievu konflikta gadījumā. Raksts lasītājos radīja sašutumu, jo daudzi to izprata kā vērstu pret somiem". Šis nožēlojamais raksts ir izraisījis arī pamatotu dr. M. Valtera nepatiku, kurš to novērtēja "...kā mūsu valstiski-morālas pagrimtības" izpausmi.⁴ Neskatoties uz dziļo līdzjūtību, par brīvprātīgo vervēšanu un došanos uz Somiju nevarēja būt runas. Latvijas valdība to nebūtu pieļāvusi. Un tomēr daži latvieši bija nokļuvuši kapteiņa B. Nūrdlunda vadītajā Ārzemnieku leģionā "Sisu", kurā bija pārstāvēti 26 tautību vīri. Nūrdlunda

¹ LCVVA. - 2574. f. - 17. apr. - 76. a l. - 63. - 65. lapa

² Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. - 348. lpp.; Sk. arī P. Klāns. Kadet, uguni! - Grāmatu Draugs, 1975., 246. lp.

³ Lejiņš J. Mana dzimtene..., - 166. lpp.

⁴ Bērziņš A. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā. Grāmatu draugs, 1976. - 286. lpp. Nepatīkami bija tas, ka ievadraksts nāca tieši somu nacionālo svētku dienā un tam bija demonstratīvs raksturs. Saskaņā ar K. Karuļa informāciju Latvijas Ārlietu ministrijas un preses pārstāvji (arī viņš pats) tajā dienā gan esot apmeklējuši somu sūtni Ervīnu Palinu un apsveikuši viņu. Sūtnis it kā esot sapratis Latvijas kutelīgo situāciju; Dr. M. Valters. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru. - Vasteras, 1957., 119. lp.

adjutants bija "pērkonkrusta" vadītājs, Ulmaņa cietumos sēdējis un pa ārzemēm dzīvojošais Gustavs Celmiņš. Pērkonkrustieši Latvijā gan runāja, ka G. Celmiņš cīnoties frontē,¹ taču faktiski viņš visu kara laiku darbojās leģiona galvenā mitnē Hamenlīnā. Arī karadarbībā leģions kopumā nepedalījās. J. Tepfers 1940. gada 6. maijā ziņoja no Helsinkiem, ka leģionā esot bijis ap 20 latviešu,² E. Andersons minēja (bez G. Celmiņa) vēl tikai vienu latvieti.³ Igaunī mēģināja lepoties ar savu brīvprātīgo darbību Somijā. 1940. gada 29. martā L. Sēja ziņoja no Kauņas, ka viņa kolēģis, Igaunijas sūtnis J. Latiks izteicies: "No vislabākās puses sevi parādījuši - 2-3000 lielā igauņu grupa, iegūstot somu cietņu par savu drošsirdību, izturību un izveicību frontē."⁴ Tie bija stipri pārspīlēti skaitļi. Pēc V. Šumaņa ziņām, igauņu brīvprātīgo skaits nav pārsniedzis 400⁵, bet literatūrā minēts pat krietni mazāks skaits.⁶

Patiešām nopietnu un vērīgu palīdzību somiem cīņā pret agresoru sniedza Latvijas armijas Informācijas daļas radio nodaļa. Tās vadītājs kapteinis Kārlis Porietis sniedzis samērā plašu informāciju par šo palīdzību. K.

Porietis liecināja, ka jau pirms krievu-somu kara radio izlūkošanas nodaļai bija izdevies dešifrēt vairākus krievu militāros un NKVD kodus, kā arī vispārējo sarkanarmijas kodu, kuru lietoja visas ieroču šķiras visos kara apgabalos, bet tikai ar dažādām atslēgām. Sākoties PSRS agresijai pret Somiju, pēc Latvijas armijas vadības (droši vien K. Berķa, jo K. Porietis vārdu tieši nenosauca, K. Berķa, kura sieva bija somiete, simpātijas bija somu pusē) mudinājuma, radio nodaļas pārgāja uz krievu radiostaciju peilēšanu, radiogrammu uztveršanu un dešifrēšanu. Jau pēc pirmo radiogrammu uztveršanas pierādījās, ka krievi somu frontē radio sakariem lieto savu miera laika kodu. Dešifrētās radiogrammas tika nodotas somiem, kuri no tām uzzināja par ienaidnieka spēku kustības virzieniem, stiprumu, uzdevumiem, kā arī par ielenkto spēku stāvokli un apgādi. Latvijas armijas štāba dešifrēšanas dienests somiem ļoti daudz palīdzēja ar informāciju par ienaidnieka stāvokli, sevišķi - uz ziemeļiem no Ladogas ezera, kur somi arī guva spīdošus panākumus. Savukārt Kārēlijas zemes šaurumā krievi bija sablīvēti šaurā telpā un tur

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 39. lapa.

² Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3292. l. - 61. lapa.

³ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. ... - 325. lpp.

⁴ LCVVA. - 2575. f. - 17. apr. - 765. l. - 125. lapa.

⁵ Turpat. - 221. lapa.

⁶ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. ... - 325. lpp.

radio lietoja maz, izmantoja citus sakaru līdzekļus. K. Porietis uzskatīja, ka latviešu palīdzība somiem palīdzēja viņiem gūt panākumus 1940. gada 5. janvārī pret padomju 18. divīziju uz Ziemeļiem no Kiteli, 11. janvārī pret 168. divīziju pie Kiteli, pret 139. divīziju pie Tolvajarvi, pret krievu 75. divīziju, kura nāca palīgā 139. divīzijai pie Ilomatsi, pret 163. un tai palīgā nākošo 44. divīziju uz ziemeļiem no Šuomussalmi. (Ar šo uzvaru somi novērsa draudus pāršķelt Somiju divās daļās, padomju karaspēkam virzoties uz Oulu pie Botnijas jūras līča), pret padomju 54. divīziju pie Kuhmo un pulkveža Dolina vadīto slēpotāju brigādi. Tā bija patiešām nopietna praktiska palīdzība, kas gan tika sniegta slepeni, lai arī Tautu savienība bija aicinājusi visas valstis sniegt agresijas upurim - Somijai - visu iespējamo palīdzību. Atklāti Latvijā neko palīdzēt vairs nevarēja, un pat, ja valsts nebūtu jau bijusi PSRS protektorāts, jāpadomā par to, cik reāli K. Ulmanis un V. Munter būtu palīdzējuši somiem. "Slepenā palīdzība somiem bija ļoti noderīga, par saņemto palīdzību somi mums bija ļoti pateicīgi."¹

1940. gada 10. februārī radiofons translēja K. Ulmaņa runu, kura 12. februārī laikrakstā

"Brīvā Zeme" parādījās ar virsrakstu "Miers nav miegam". Pazīstami kļuva Latvijas prezidenta vārdi no šīs runas: ja "smagais" izšķiršanās brīdis pienāktu.. caurmērā ņemot, no katras lauku mājas vienam vīra cilvēkam būtu jāuzvelk uniforma.. Ja lieta nebūtu nopietna, es par to nerunātu."

Prezidenta runa raisīja satraukumu valstī, sākās nu jau tradicionālās iepirkšanas drudzis. 1940. gada 19. februārī J. Frīdrihsons atzīmēja: "Sakarā ar Valsts Prezidenta Ulmaņa un ārlietu ministra Muntera pēdējām runām sabiedrībā radās liels savīļojums un ļaudis bija nesaprašanās, uz ko isti jāgatavojas: uz karošanu vai uz bēgšanu. Ap šīm runām saistījās visadažādākās baumas - gan par to, ka krievi pieprasījuši Cēsu pulka kazarmas un nāks Rīgā, ka viņi ieņems žīdu slimnīcu, ka uz viņu pieprasījumu tiek atbrīvotas Samarina ielas blokmājas, lai tur ievilkto krievu virsnieku ģimenes u. tml. Veikalos pastiprinātā kārtā pirka garos zābakus un veļu, tā, ka šīs mantas jau trūkst."² Tādas pašas ziņas nāca no provinces - Ulmaņa vārdi par veļu un zābakiem tika ņemti vērā visburtiskākajā veidā. Politiskās policijas Liepājas rajona Kuldīgas punkta vadītājs P. Zauls ziņoja: "Pēc š. g. 10 februāra Valsts Preziden-

¹ Porietis K. Somijas - Padomju Krievijas karš 1939/40. g. - "Strēlnieks", Nr.34/45.- 259. - 260. lpp. (1974/75), 226. - 263. lp.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 23. lapa.

ta kunga runas bija vērojama liela rosība kokvilnas un vilnas audumu iepirkšanā, tā ka kādu laiku Kuldiģā šīs preces sāka pat aptrūkt.¹ Prezidenta runa uztrauca arī armiju, un K. Berķis 15. februārī izdeva steidzīgu apkārtrakstu, kurā norādīja, ka prezidenta runa "...dažās vietās pārprasta tādā nozīmē, it kā mēs jau atrastos apzināta kara priekšvakarā. Prezidenta runa bija adresēta galvenā kārtā lauku ļaudīm, lai tie tagadējos laikos ne vien palīdzētu sev paši, bet arī nāktu valstij talkā radušos importa grūtību un to seku pārvarēšanai".² Diez vai šāds K. Berķa it kā panaivs, bet varbūt arī paties K. Ulmaņa runas izskaidrojums apmierinātu K. Ulmanim opozicionāri noskaņotos bijušos politiķus - pēc Politiskās policijas ziņām - "Satraukums valdīja arī opozīcijas kungu aprindās, kuri tikai pamazām, savstarpējas informācijas apmaiņas ceļā, noskaidroja stāvokļa nopietnību. Pēc šīs informācijas Prezidenta Ulmaņa un ārlietu ministra Muntera runas ir mazāk domātas iekšējam brūķim, bet vairāk ārpusē, tieši Padomju Krievijai. Uzslavējot krievu lojalitāti liguma pildīšanā un pasvītrojot, ka viņi nav centušies Latviju sovjetizēt, gribētos radīt viņiem grūtības šādu nolūku izvešanai

nākotnē. Pasakot, ka Latvija savu nostāju negrozīs un savu neatkarību sargās visiem līdzekļiem, likts krieviem saprast, ka Latvija uz jaunu piekāpšanos neies. Pamatu valdības vīru runām, pēc opozīcijas informācijas, devušas Padomju Krievijas jaunās prasības Igaunijai dubultot krievu garnizonus un likvidēt igauņu aizsargus. Tā kā Maskavas komisāru taktika jau esot pazīstama - runāt ar katru valsti atsevišķi, tad neesot nekādu šaubu, ka pēc Igaunijas nāks tādas pašas prasības Latvijai, kas pēc savas būtības nenozīmē neko citu kā komunizēšanu."³ Šajā paša ziņojumā teikts, ka pēc valdībai opozicionāri noskaņoto aprindu domām: "Jauno apstākļu noskaidrošanai un pretrīcības saskaņošanai uz Tallinu sūtīts armijas komandieris ģen. K. Berķis,⁴ kurš atvedis atbildi, ka igauņi, sazinā ar latviešiem, gatavi krievu prasībām pretoties."⁵

K. Ulmaņa runa, kura tika teikta PSRS jaunās ofensīvas Somijas laikā un apstākļos, kad Rietumos plaši pārsprieda jautājumu par angļu un franču iespējamo militāro palīdzību somiem, izraisīja visdzīvāko interesi ārzemēs. Dr. A. Bilmanis 14. februārī ziņoja no Vašingtonas, ka "Associated Press"

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 35. lapa.

² Turpat. - 1417. f. - 1. apr. - 3086. l. - 2. lapa.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 23. lapa.

⁴ Ieradās Tallinā 12. februārī, uzturējās līdz 14. februārim. - A. S.

⁵ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 23. lapa

12. februārī "ziņo no Helsinkiem: Somijas vadošās aprindas piegriezušas lielu vērību ziņojumiem, ka Latvijā, Igaunijā pieaugot nemiers pret līgumiem ar PSRS. Aizrādījumus uz iespējamo krīzi saskata Prezidenta Ulmaņa radiorunā. Arī iebraucēji Somijā no Latvijas, Igaunijas stāstot: palielinoties nemiers tautā sakarā ar pieaugušo padomju spiedienu un militāriem līgumiem".¹ Savukārt Dr. O. Grosvalds no Parizes 15. februārī informēja: "„visas franču avīzes atstāsta Prezidenta demitā februāra, ārministra divpadsmitā februāra runas, sensacionālā ietērpā ievietojot Prezidenta ģimetni, runājot par briesmām, kas draudot Latvijai, Igsaunijai jauno Krievijas prasību dēļ."² Sensacionāli raksti parādījās arī angļu presē. "Daily Mail" speciālkorespondents Stokholmā V. Hartins (W. F. Hartin) 15. februārī pirmajā lapaspusē publicēja rakstu "Sarkanie apdraud vēl divas valstis" ("*Reds threaten two more states*"), kurā apgalvoja, ka krievi uzstādījuši jaunas prasības Igaunijai un Latvijai. Šāda brēka uztrauca Latvijas valdību, kura nebūt nevēlējās pastiprināti piesaistīt sev padomju uzmanību. 13. februārī V. Munter telegrafēja uz sūtniecību Lōndonā: "Parastie ļaunprātīgie izdomājumi. Nav nekā-

das prasības un tātad arī nav apspriežu, bet 16. februārī Ārlietu ministrijas preses nodaļa ziņoja sūtniecībai Parīzē: "Prezidenta runa ārzemēs pārpras-ta. Domāts iedzīvotājus pieradināt kara apstākļu nopietnībai, neskatoties uz mieru mūsu zemē. Nekādu jaunu PSRS prasību nav. Berķa brauciens - pieklājības vizīte. Pilnīgi nepamatota preses brēka."³ Tomēr runas vēl kādu laiku nerimās, V. Šūmanis 28. februārī ziņoja, ka vietējā diplomātiskajā korpusā pareģo: "„Latvija gata-vojas karam ar Krieviju."⁴

K. Ulmaņa runai un tai veltītai uzmanībai ārzemēs nevarēja palikt vienaldzīgi PSRS. 24. februārī "TASS" paziņoja, ka dažas angļu un vācu avīzes, kā arī franču aģentūra "Havas" izplatot baumas par to, ka PSRS it kā esot izvirzījusi Igaunijai, Latvijai un Lietuvai ultimātu, prasot jaunas bāzes. "TASS" kategoriski noliedza to. Šajā pašā laikā F. Kociņu pieņēma PSRS ārlietu komisāra vietnieks V. Potjomkins, kurš izteicās, ka padomju vadība "„novērtējusi ļoti augsti."⁴ V. Muntera 12. februāra runu, par "„ko liecinot.. runas gandrīz pilnīgs atreferējums padomju presē". F. Kociņš, ziņojot 27. februārī V. Munteram par vizīti pie Potjomkina, pievērsa uzmanību vicekomisāra laipnībai, kurš

¹ АВПР. - ф. 38 - п. - оп. 1. - д. 17. - с. 10.

² АВПР. - ф. 38 - п. - оп. 1. - д. 17. - с. 11.

³ Турпат. - 11., 12. lapa.

⁴ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3289. l. - 88. lapa.

apgalvojis: "Ja arī nākotnē paceltos šādā veidā vai tādā veidā kādi jautājumi, viņu kārtošana varot notikt draudzīgā atmosfērā un vienīgi ar abu valstu savstarpēju vienošanos."¹

Acimredzot situācijā, kad Somijā notika smagas kaujas un PSRS vadība varēja bažīties par jau iespējamo sadursmi ar Angliju un Franciju, tā centās ārēji izturēties laipni pret Baltijas valstīm (tas bija tikai uz īsu brīdi). F. Kociņš ziņojumā V. Munteram secināja: "Nav šaubu, ka Potjomkina paziņojums vedams sakarā ne tikai ar "Tass'a" atsaukumā minētām baumām, bet arī Valsts Prezidenta runu, kuru ārzemēs laikraksti iztulkoja kā trauksmes signālu, ar generāļa Berķa braucieni uz Tallinu, ar sūtņa Zariņa (K. Zariņš no Londonas un E. Krieviņš no Berlīnes² ieradās Rīgā ne vēlāk par 10. februāri. - Aut.) ierašanos Latvijā, kuram pierakstīja uzdevumu kārtot ieroču un municijas piegādi no sabiedrotiem, kā arī ar novērotām dažas nedēļas atpakaļ pastiprinātām baumām par varbūtējiem Padomju Savienības nodomiem Baltijas valstīs." Visai grūti precīzi pa-

teikt, ar ko izskaidrojama PSRS sūtņu Baltijas valstīs tirdzniecības pārstāvju un kara spēka daļu komandieru pēkšņā izbraukšana uz Maskavu. Izteikti minējumi, ka šie braucieni domāti, lai vēlāk uzstādītu Baltijas valstīm jaunas, smagas prasības, vai arī tie atspoguļoja PSRS vadības bažas par Baltijas valstu nostāju somu kara dienās. F. Kociņš, kurš gan visai bieži savos ziņojumos bija samērā panaivs, 7. februāri informēja V. Munteru par sūtņu un citu PSRS pārstāvju izsaukšanas cēloni. "Ir norādījumi, ka tie saņēmuši rīkojumu uzmanīgāki pieiet pie dažādu jautājumu kārtošanas, novēršot visus nevēlamus pārratus. Visi pārstāvji, izņemot militāros, apmeklējusi attiecīgās valsts sūtņi."³

Ir vairākas liecības par to, ka PSRS pievērsušas K. Ulmaņa runai pastiprinātu uzmanību. Lai arī krievu sūtņi Igaunijā K. Nikitins, satiekot V. Šūmani pieņemšanās pie K. Pjatsa 24. februārī, "smējās par traci, kas bija sacelts Vakareiropas presē par Pad. Krievijas jaunajām prasībām Baltijas valstīm, sakarā ar viņa braucieni uz

¹ LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 32. lapa.

² Februāra sākumā V. Munteris bija izsaucis K. Zariņu un Dr. E. Krieviņu, lai gūtu precīzu informāciju par noskaņojumiem Anglijā un Vācijā. Sarunās ar K. Zariņu K. Ulmanis esot cerējis uz angļu uzvaru un līcis sūtņim Londonā pateikt, ka "Latvija ir bijusi un būs draudzīga Anglijai". Jau pirms sūtņu vienošanās bija nolemts K. Zariņam uzticēt ļoti ierobazotās ārkārtējās pilnvaras gadījumam, ja Latvijas valdība nevarētu veikt savus pienākumus vai uzturēt sakarus ar pārstāvniecībām ārzemēs - Kārlis Zariņš. Mēs būsīm. - Kārļa Zariņa fonds, Melburnā, 1987., 64. lpp.; V. Munteris. Pārdomas, Rīgā, 1963. 41. lpp.

³ LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - m 13. l. - 32. - 34. lapa

Maskavu", taču, kā V. Šūmani informēja pulkvedis R. Tombergs, igauņu sarunas ar krieviem par ieroču iepirkšanu "esot kļuvušas grūtākas un atmosfēra neuzticīgāka." pēc K. Ulmaņa runas.¹ 1940. gada martā J. Fridrihsons saņēma informāciju, ka "bijušais sūtnis Ozols (Kārlis Ozols - 1923.3.IX - 1929.IV - sūtnis PSRS, pirms tam - diplomātiskā dienestā Vašingtonā. - Aut.), kuram pieder Priekules muiža Lejas-Kurzemē, ziņojis, ka viņa muižas robežās novietoto krievu neuzticība parādījusies tūlīt pēc Prezidenta zināmās runas. Vienai ēkai, kuru ieņēmuši krievi, uzcelts sardzes tornis un novietoti ložmetēji. Sardzes pastiprinātas uz visiem ceļiem ap krievu nometni".² 1940. gada 3. aprīlī I. Zotova audiencē pie K. Ulmaņa sūtnis "pieskārās arī Valsts Prezidenta 10. februāra runai (Šķibes vakarēšanā), bet šo tematu atkal drīz atstājis," atzīmēja V. Munters. 5. aprīlī Zotovs apmeklēja arī ministru un "izteica neliekuļotu apmierinājumu par audienci pie Valsts Prezidenta 3. aprīlī. Viņš arī atkārtoti pateicās par šīs audiences izgādāšanu un atzīmēja,

ka tās rezultāti tiklab Maskavā, kā arī militārās aprindās šeit un centrā uzņemti ar lielu gandarījumu".³

Ko tad isti nozīmēja K. Ulmaņa runa? E. Andersons ir izanalizējis visdažādākās liecības par to.⁴ Apkopojot un izvērtējot tās, var secināt, ka 1) nekādas praktiskas vienošanās starp Baltijas valstu valdībām un armijas vadību par kādu kopīgu rīcību pret padomju bāzēm nenotika. Nav arī nekādu liecību par to, ka angļi, franči vai somi būtu kādreiz rēķinājušies ar tādās darbības iespējamību.⁵ Iespējams tomēr, ka Latviju tobrīd neoficiāli apmeklēja Somijas vēstnieks Londonā G. Gripenbergs un kaut kāda zondāža par Latvijas nostāju ir notikusi. Kas attiecas uz somiem, tad, gluži otrādi, viņi bija norakstījuši Baltijas valstis PSRS kontā. Kad 1940. gada 26. februārī Somijas prezidents K. Kallio pieņēma J. Tepferu un militāratašeju pulkvedi G. Kikuli, valsts galva izteicās, ka "viņš labi saprotot mūsu (Latvijas. - Aut.) stāvokli un no tā izrietošo mūsu politikas nostāju".⁶ K. Ulmaņa runa,

¹ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3289. l. - 67., 112. lapa.

² Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 33. lapa.

³ LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 6. l. - 162. lapa.

⁴ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika... - 364. - 367. lpp.

⁵ Baltijas valstis sabiedroto plānos figurēja tikai decembra sākumā un netieši, sakarā ar iespējamo Lietuvā internēto poļu nosūtīšanu uz Somiju. PSRS lietuviešus brīdināja, ka šāda akcija tikšot uzskatīta par Lietuvas neitralitātes pārkāpšanu. Polijas valdība trimdā cerēja noorganizēt desanta karaspēku no Baltijas valstīm internētiem poļu karavīriem.

⁶ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3292. l. - 114. - 115. lapa.

iespējams, drīzāk bija domāta kā diplomātisks gājiens apstākļos, kad plaši izplatījās runas par gaidāmo padomju spiediena pieaugumu un kad PSRS vadība izvirzīja jaunas prasības¹ (virsnieku un instruktoru ģimeņu ielaišana Latvijā, strādnieku un "speciālistu" kontingenta milzīgais skaits, kurš palielināja PSRS bāzēs izvietoto daudzumu gandrīz par 10 procentiem;² 2) nav noliedzams, ka Latvijas Prezidenta runa bija domāta valsts iedzīvotājiem, lai brīdinātu tos par iespējamām saimnieciskām grūtībām un to sekām. E. Andersons, atsaucoties uz apgādes speciālista kapteiņa Ludviga Uijerta liecībām, norāda, ka uz 1940. gada februāri bruņoto spēku rezerves krājumos apgērbī bijuši tikai aktīvo vienību ietērpšanai. K.

Ulmanis līdz ar to aicināja parūpēties par veļu un apaviem, kuru krājumi noliktavās esot bijuši niecīgi.³

1940. gada 13. martā PSRS-Somijas karš beidzās. Acimredzot Latvijas valdība (V. Muntera personā) bija rēķinājusies pat ar vissliktāko variantu - Helsinku krišana. 11. martā, kad, protams, Rīgā vēl nevarēja būt pārliecības, ka miers būs jau nākošajā dienā, J. Tēpfers sūtniecības sekretāra J. Zīrņa klātbūtnē, izpildot V. Muntera rīkojumu, sūtniecības telpās iznīcināja slepeno saraksti par laiku no 1939. gada 5. decembra līdz 1940. gada 11. martam.⁴ 20. martā noslēgto mieru pārrunāja Latvijas Iekšlietu ministrijas sēdē. K. Veidnieks izteicās, ka "...līguma rezultāti tomēr nav bijuši vērti to lielo upuru, ko nesusi Somija. No-

¹ PSRS sūtis Igaunijā K. Ņikitins, kurš bija izbraucis uz Maskavu, drīz vien atgriezās Tallinā ar jaunām, svaigām prasībām Igaunijai. Sakarā ar tām droši vien notika igauņu-krievu sarunas Tallinā, jo Igaunijas sūtis Rīgā H. Rebane bija lūdzis atlikt kaut vai vienu dienu Baltijas valstu ārlietu ministru konferenci (notika Rīgā 14.-16. III). V. Māsēns 1940. gada 11. martā atzīmēja: "Igaunijam esot kādas sarunas ar krieviem. Pēc sarunas ar ārlietu ministru informēju Rebani, ka konferences atlikšana mums radītu ļoti lielas neērtības (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3280. l. - 32. lapa.). 1940. gada 6. martā Igaunijas sūtis informēja V. Munteru, ka "krievu spiediens uz Igauniju lielāks nekā uz Lietuvu un Latviju. Kontingentā ieskaitāmi tikai sauszemes spēki. Hapsalā prasot dzīvokļus ar 70 000 kv. metru lielu kopplatību 5000 ģimenes locekļiem (3000 sievietēm un bērniem), bez tam 7 skolas un 7 bērnudārzus...! Gribot ievest strādniekus, motivējot savu prasību ar to, ka Igaunijā strādnieki neesot, uz ko igauņi atbildējuši, ka varot dot 10 000 strādniekus. Nomas jautājumā lielas diferences starp to, ko igauņi prasa un krievi ar mieru maksāt. Igaunijam nāktos pilnīgi evakuēt Paldiski ar Pakri salām un apkārtni, ja izpildītu visas krievu prasības." (LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 9. l. - 317. lapa.)

² LCVVA. - 1474. f. - 3. apr. - 9. l. - 15., 25. lapa.

³ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. ...- 364. lpp.

⁴ LCVVA. - 2574. f. - 17. apr. - 76. l. - 8. lapa.

slēgtā miera līguma saturs arī pierāda, ka Baltijas valstis bijušas tālredzīgas un vedušas pareizo politiku. Ja mēs šo līgumu analizējam, redzam, ka materiālā ziņā tas ir sliktāks par PSRS piedāvāto miera priekšlikumu somiem p.g. novembra mēnesī.¹ Baltijas valstu "tālredzību" pierādīja 1940. gada jūnijs, pārējā ziņā ministram gan bija sava taisnība, taču somu pusē bija milzīgi ieguvumi - saglabāta valsts neatkarība un gods. To arī atzīmēja Latvijas robežsargu komandieris ģenerālis L. Bolšteins: "Somi ar savu spēcīgo pretošanos panākuši lielu morālistisku guvumu, kas viņiem agri vai vēl dos zināmas priekšrocības." K. Veidnieks gan vēl izteica precīzu piebildi: "Kas attiecas uz krievu iejaukšanos iespēju somu lietās, visumā tā paliek arī tagad tikpat liela kā pie mums."²

Terioku valdzinājums

1939. gada 1. decembrī Maskavas radio paziņoja, ka tā esot "pārtvērusi" somu radio stacijas ziņojumu par somu "tautas valdības" nodibināšanos Teriokos, mazā kūrortpilsētā pie pašas PSRS robežas. Šo pilsētiņu somi atstāja jau kara pirmajā dienā. "Tautas valdi-

bas" priekšgalā Staļins iecēla Kominternes sekretāru un bijušo padomju izlūkdieneņa agentūras vadītāju Kopenhāgenā O. Kūsinenu. Viņa mitne oficiāli bija Teriokos, taču viņš droši vien turējās tālāk no bīstamās frontes. Maršals K. Mereckovs, VII armijas komandieris, savās atmiņās raksta, ka somu kara laikā O. Kūsinens atradās Petrozavodskā.³ 2. decembrī Maskavā tika parakstīts "savstarpējās palīdzības" un "draudzības līgums" starp "Demokrātisko Somiju" un PSRS.

Terioku "valdības" izveide iedvesmoja staļiniešus arī citās zemēs. Nu bija cerība, ka ar padomju intervences palīdzību varēs kļūt par marionetiskiem valdniekiem, tikt pie "varas", kas viņiem nekādi nebija pa spēkam normālas iekšpolitiskas cīņas rezultātā. 3. decembrī Zviedrijas KP konference Hallandē savā rezolūcijā paziņoja, ka Sarkanā Armija nākot kā somu tautas glābēja. Staļina cilvēks Stokholmā, KP deputāts Linderots, jau nopietni sāka cerēt, ka pēc Somijas pienāks kārtā arī Zviedrijai un viņam pienāksies tāds pats "gods" kā Kūsinenam.⁴ Tādas pašas cerības spārnoja arī staļiniešus Latvijā LKP sekretāra Ž. Spures vadībā. Nav noliedzams, ka mazskaitlisko kreiso organizā-

¹ Turpat. - 3235. f. - 6. apr. - 371. l. - 13. lapa.

² LCVVA. - 3235. f. - 6. apr. - 371. l. - 13. lapa. Sīkāk par "Ziemas karu" skat. A. Stranga. "PSRS agresija pret Somiju un Latviju". - "Latvijas Jaunatne", 1990., 30. nov.

³ Мерцков. К. А. На службе народу. - Издание пятое. - М., 1988. - с. 171.

⁴ LCVVA. - 2574. f - 3. apr. - 329. l. - 78. - 80. lapa. (Sūtņa V. Salnāja ziņojums.)

ciju dalībnieki un to iespējā esošā neliela strādniecības daļa jau tūlīt pēc 1939. gada 5. oktobra bāzu līguma cerēja uz PSRS iekļaušanos Latvijas iekšējā dzīvē. (Komunisti un viņu sabiedrotie - kreisie sociāldemokrāti - starptautiskā stāvokļa novērtējumā balstījās uz Kominternes uzskatu, ka pasaules karš ir ļoti izdevīgs "vispasaules revolūcijai". O. Kūsinens sludināja: "Mums nav jābaidās no priekšā stāvošām izšķirošām cīņām."¹ Jau 25. oktobrī Rīgā, Griļevska apavu fabrikā (Ģertrūdes ielā 63), KP ietekmē esošo strādnieku nelegālajā sapulcē secināts, ka "...nu esot atnācis īstais laiks kreisai strādniecībai cīnīties, jo nodrošināts nemieru gadījumā SPRS atbalsts".² 1939. gada 12. decembrī lieliski informētais J. Fridrihsons saņēma informāciju par to, kā PSRS iebrukums Somijā iedvesmojis LKP un LSSZP kreisāko daļu. "Sociāldemokrāti, kas atrodas saskarē ar komunistiem (LSSZP ekstrēmiskais spārns. - Aut.), domā, ka Kūsinena valdības atzišana varot nākt viņiem par labu, jo nākošais solis būšot tādas pašas kreisās valdības nodibināšanās Latvijā. Komunistu spices nopietni aptverot jautā-

jumu, vai tāds mēģinājums nebūtu iespējams Lejas-Kurzemē, kur tagad stāvēt Padomju Savienības karavīri un spēcīgs garnizons.. Tie, protams, darišot tikai to, ko nolikšot Maskavā, tādēļ jānoskaidrojot Maskavas domas." Dr. F. Menders liecināja, ka LSSZP vadītājs A. Buševics atbalstījis PSRS agresiju pret Somiju. Tas bija nožēlojams 1905. gada revolūcijas vadītāja noriets.³ Arī LKP CK lapiņā (izdota decembrī) jau atklāti gaidīja uz PSRS iebrukumu Latvijā un draudēja ar teroru "tautas nodevējiem": "...Sarkanā Armija noslaucīs no zemes virsas ne tikai Somijas "vadoņus", bet, ja tas būs vajadzīgs, arī pārējos avantūristus un tautu žņaudzējus.. Latvju tauta, tāpat kā somu tauta, kopā ar Sarkanā Armiju iztirīs Latviju no Ulmaņa tautas ienaidnieka bandām. Drebiet, latvju tautas nodevēji, arī jūsu dienas skaitītas."⁴ Vēl atklātāks aicinājums uz teroru tika pausts LKP izdevumā "Latgaļskaja pravda", rakstā "Atmaksas stunda tuvu".⁵ Latvijas iedzīvotājiem bija skaidrs, kas tos gaida, ja komunisti nāks pie varas. To, ka Terioku varianta īstenošanai nebija izslēgta arī Latvijā, liecina LDJS Lejaskur-

¹ O. Kūsinens. Internacionāles divdesmit gadi. Starptautiskās informācijas biļetens. 1939, Nr. 6, 5. lpp.

² LCVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 9. l. - 419. lapa.

³ Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1835. l. - 1. lapa. ZAFB, F. Mendera f., 5333. lp.

⁴ LKP, LKJS un Sarkanās Palīdzības revolucionārās lapiņas. 1920-1940, III daļa, 1934-1940. R., 1963. - 535. lpp.

⁵ Латгальская правда. - 1939. - дек.

zemes apgabala konference 1939. gada 17. decembrī. LKP pārstāvis no centra savā ziņojumā atklāti izteicās, ka PSRS laudis slepeni vāc materiālus par to, vai Latvija neveic ko pret 5. oktobra līgumu: "Ja savāktie materiāli norādišot, ka Latvijas valdība tiešām strādā pretim labu attiecību nodibināšanai, tad PSRS panākšot tagadējās valdības likvidēšanu. Tieši kādā veidā tas notikšot, - vēl neesot zināms, bet valsts varas nodošanu citu rokās centīšoties izvest, bez asins izlīšanas. Iespējams, ka PSRS spersot ultimātīvus diplomātiskus soļus, lai panāktu tagadējās valdības atkāpšanos, pēc kam Latvijā nodibināšot demokrātisku iekārtu, bet ne padomju iekārtu, atstājot pēdējās izveidošanu vēlākiem laikiem. Tai sakarībā referents piebilda, ka daļa sociāldemokrātu (domāti LSSZP kreisākie biedri. - Aut.), kas stāvot par sadarbību ar komunistiem, resp. vienotās frontes piekritēji, izsakoties pret varbūtēju demokrātiskas iekārtas nodibināšanu Latvijā, jo atzīstot par pareizāku ar PSRS palīdzību tūlī nodibināt padomju iekārtu."¹ Kā redzams, te gandrīz precīzi izklāstīts 1940. gada vasaras scenārijs. 1939. gada 18. decembrī politiskā policija konstatēja, ka cerības uz PSRS lomu Terioku modeļa īstenošanā Latvijā pārrunātas

arī Rīgā, "Bekona eksporta" komunistu sūnā (tās organizators bija P. Valbaks; viņš iestājās LKP 1939. gada septembrī ar A. Novika drauga Jēkaba Šalma, pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā Jelgavas čekas priekšnieka, un A. Nurzas, droši vien - viena no politpārvaldes aģentiem LKP, rekomendāciju.²): ".jāmēģinot apvērsuma ceļā sagrābt kādā vietā Latvijā varu, tad nākšot palīgā krievi."³ P. Valbaks cerīgi paziņoja: "Latviju sagaida tas pats liktenis, kas Somiju." Jāatzīmē, ka tika mēģināts spert arī kādus praktiskus soļus un neapmierināties vien ar runāšanu. 1940. gada 10. janvārī J. Frīdrihsons saņēma informāciju: "Padomju Krievijas sūtnis Zotovs intīmā sarunā izteicās, ka apvienotā un sociālistu kreisā fronte Latvijā ar ārzemēs dzīvojošo kreiso emigrantu palīdzību caur Kominterni iesniegusi Staļinam memorandumu, kurā prasot Krievijas iejaukšanos Latvijas iekšējā politiskā un saimnieciskā dzīvē. Tādu informāciju atvedis no Maskavas militāratašejs Zavjalovs, kurš esot Kominternam tuvu stāvoša persona. Pievēršoties tematam par kreisās frontes memorandumu attiecībā uz iejaukšanos Latvijas politiskā dzīvē, Zotovs domā, ka šāda akcija esot iespējama uz marta mēnesi. Principā Maskava tam esot piekritusi. Bet te vēl kritot svarā vairāki notikumi,

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 451. lapa.

² LVA. - 106. f. - 1. apr. - 101. l. - 34. lapa.

³ LCVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 9. l. - 521. lapa; 1/22. apr. - 1766. l. - 6. - 7. lapas.

kam jānāk. Pirmām kārtām jāsgraujot baltgvardu pretestība Somijā." I. Zotovs nešaubījās, ka pēc Somijas iekarošanas "ķeršoties pie iekārtas pārveidošanas Latvijā.. Saprotams, ka priekš šīs akcijas esot vajadzīgi arī iekšējie nemieri, bet tie jau neizpalikšot (?! - Aut.)".¹ Kā redzams, PSRS sūtnis bija pārliecināts, ka ieganstu okupācijai vienmēr varēs atrast.

Kas tad tā bija par kreiso emigrantu grupu, kura iesniedza Staļinam "memorandu"? Visticamāk, ka tā bija A. Rudevica, LSSZP Ārzemju Komitejas locekļa, vadītā grupa Stokholmā. Līdz ar pašu A. Rudevicu grupā bija L. Zakss, K. Kurmis, K. Kalns, J. Buhbinders. Te jānorāda, ka L. Zakss, jau pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā un pēc savas atgriešanās no Stokholmas, centās piesavināt sev šīs grupas vadītāja lomu.² Tas nekādi neatbilda īstenībai. Lai arī A. Rudevics 1939. gada 20. augustā vēstulē B. Kalniņam rakstīja, ka "Kurmis ir mūsu emigrantu grupas priekšsēdētājs",³ faktiski tieši A. Rudevics, kurš cieši sadarbojās ar Kominternes emisāru Stokholmā F. Deklavu, vadīja šīs grupas darbību. Šī grupa veidojās 30. gadu nogalē no Latvijas emig-

rantiem - komunistiem un galēji kreisajiem sociāldemokrātiem. Sākotnēji LSSZP vadība bija pat nobažījusies, ka Stokholmā pulcējās galēji kreisie LKP biedri (pārsvarā - ebreji). 1938. gada 1. janvārī K. Lorencs vēstulē B. Kalniņam, atbildot uz viņa jautājumu, kas tie tādi - L. Zakss un J. Buhbinders - , rakstīja: "Neviens no mūsu veciem draugiem tos acis nav redzējis. Tie laikam nāk no kreiso aprindām un aizbraukuši tāpēc, ka kaut kas tiem bijis." Savukārt, K. Kurmis 1938. gada 2. janvārī vēstulē B. Kalniņam uz Helsinkiem, apskatot sociālistu literatūras izdošanas iespējas Stokholmā, atzīmēja: "Vēl varbūt varētu runa būt par zināmu b. Kalnā līdzdarbību, bet viņš pašlaik gan vairāk simpatizē KP, kā L.S.S.Z.P. Zaksu, Buhbinderu un Kaplani es šai pasākumā negribētu iejaukt, jo, cik redzu, viņi pilnā mērā simpatizē KP.. mūsu grupā pašreiz ir K.P. simpatizējošo noteikts vairākums." Kad šie LKP biedri daudz maz iekārtojās Stokholmā, viņi sāka tur ievilkt arī savus radus. 1938. gada 22. septembrī A. Rudevics vēstulē B. Kalniņam rakstīja: "Vēl no jauna ieradies kāds Lurjē - Ze-

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 8. lapa.

² LVA. - 101. f. - 2. apr. - 145. l.

³ B. Kalniņa arhīvs, Stokholma. K. Kurmis bija rosīgs, lai panāktu Latvijā arestēto komunistu uzņemšanu Zviedrijā vai Somijā. Tā viņš centās panākt, lai Somijā uzņemtu 1937. gada novembrī Daugavpilī apcietinātos komunistus Abbi Zogotu un Raisu Noviku. Somi to nevēlējās, jo viņi abi bija komunisti. - LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 920. l. - 47. lp., K. Kurmis bija ieradies Zviedrijā jau 1934. g. vasarā un 1937. g. organizēja politemigrantu grupu. - LVA. - 102. f. - 1. apr. - 70. l. - 205. lp.

ligmana švāgers.”¹ Nu šie kreisie ekstrēmisti Stokholmā sapņoja par Latvijas "atbrivošanu". 1938. gada rudenī jau bija izteikts pirmais priekšlikums par "revolucionāras pagaidu valdības izveidi" krievu okupācijas armijas pajūgos. Tas nāca no Parizes, no tobrīd galēji kreisajos ūdeņos iebraukušā F. Cielēna.² Tajā laikā šo priekšlikumu LSSZP vadība uzņēma skeptiski. Bet 1939. gadā pats A. Rudevics bija pilnīgi pārvērties par staļinieti un maz ko atšķirās no Stokholmas emigrantu pārējās daļas. Tipiski staļiniskā garā šī Stokholmas "banda" (sūtņa V. Salnāja vārdiem runājot) nostājās pret skolotāju K. Pakalnu, kurš vienīgais oponenta kreisajiem ekstrēmistiem: viņš tika pasludināts par provokatoru (!). (Versiju par K. Pakalnu kā provokatoru uzturēja arī bijušais LSDSP III rajona komitejas loceklis K. Kurmis savā ziņojumā LKP CK 1940. gada septembrī.)

Igaunijas sūtniecības pārstāvis, preses atašejs Stokholmā K. Asts (sociāldemokrāts), kurš bija ļoti labi informēts un ar plašiem sakariem zviedru sabiedrībā, 1940. gada pavasarī ziņoja savai valdībai, ka A.

Rudevics "summas savai eksistencei saņem no Kolontajas kundzes"³ (PSRS sūtne Zviedrijā. - Aut.). A. Rudevics politiskajā evolūcijā bija nonācis līdz ciešai kopdarbībai ar komunistiem un 1939. gadā jau pilnīgi atbalstīja LKP staļiniskās valdības kursu. Sūtnis V. Salnājs informēja V. Munteru par šīs grupas darbību: "Rudevics līdz pat Baltijas valstu Krievijas līgumu noslēgšanai esot stāvējis ļoti ciešos sakaros ar daudziem no zviedriem redzamiem sociāldemokrātiem. Bet pēc minēto līgumu noslēgšanas Rudevics esot sācis stipri nostāties Krievijas pusē un uzturēt arvien ciešākus sakarus ar vietējiem komunistiem, bet it sevišķi jau ar minēto žīdu "emigrantu" pulciņu"⁴ (L. Zakss un Co. - A. S.). Ar to sācis iestāties vēsums starp Rudevicu un vietējiem sociāldemokrātiem, viņa draugiem. Šis vēsums esot pārvērties pat stiprā "salā", it sevišķi pa Krievijas-Somijas kara laiku."⁵

Spriežot pēc mūsu rīcībā esošās informācijas, Maskavā intensīvi pārsprieda Terioku modeļa (tādā vai citādā veidā) lietošanu Latvijā. 1940. gada 24. janvārī J. Frīdrihsons personīgi saņēma informāciju, ka

¹ Dr. B. Kalniņa arhīvs. Stokholma.

² Skat. A. Stranga. Kā gāzt Ulmani? - "Literatūra un Māksla", 1990. 1. sept. 11. lpp.

³ Latviešu karavīrs II pasaules kara laikā... - 1. sēj. - 69. lpp.; LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3289. l. - 146.-148. lpp.; LVA. - 102. f. - 1. apr. - 70. l. - 205. lp.

⁴ Līdz 1940. gada 1. janvārim Zviedrijā bija reģistrēti 22 ebreji, Latvijas pilsoņi. (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 2857. l. - 18. lapa.) V. Salnājs uzskatīja, ka šajā grupā ir "...10-15 žīdu emigranti". (LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 329. l. - 112. lapa.)

⁵ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 329. l. - 111. lapa.

„agrākie sociāldemokrāti un komunisti, pie visa spriežot, saņēmuši kādas jaunas instrukcijas no Kominterna. Viņi izmet frāzes, no kurām var saprast, ka Maskava tomēr iejaukusies vietējā iekšējā dzīvē un mēģinās panākt kreisās valdības nodibināšanos.., kad krievu armijas daļas ienāca Latvijā, bijušie sociāldemokrāti bija stipri sašļukuši, jo komunisti viņiem pateikuši, ka tos sagaida tāds pats liktenis kā buržujus. Tagad no Maskavas pūšot citādi vēji un Kominterna augstākā vadība atzinusi par iespējamu, ņemot vērā to apstākli, ka Latvijā pastāvēt vienota fronte (ar LKP tobrīd sadarbojās LSSZP galēji kreisais spārns. LKP vadība jau bija sākusi īstenot kursu uz sociālistu partijas likvidēšanu un pievienošanu komunistiem. - A. S.), pielaist līdztiesīgu elementu turpmākos nodomos un pasākumos arī sociāldemokrātus. Zināma garantija šādai kopdarbībai būot tā, ka kreisās valdības galva būšot Lorencs, kas vienādi pieņemams abām pusēm.”¹

PSRS agresija pret Somiju izraisīja asas domu pārmaiņas Latvijas strādniecībā. 1939. gada 30. decembrī Politiskās policijas ziņojumā par stāvokli Rīgas fabrikās atzīmēts: “Ārpolitiskos notikumus.. pārrunājot, atskaitot komunistiski noskaņotos, arī krievu tautības strādniekus, kuri aizstāv S.P.R.S.

ofensīvu Somijā, pārējā lielā daļa strādniecības simpatizē somiem un nožēlo mazo, varonīgo un strādīgo tautu.”² citviet ziņojumā teikts: “..dažos gadījumos pat žīdi izteikušies pret SPRS, kas agrāk nekad nebija manīti.”³ 1940. gada februārī Politiskā policija konstatēja: “rūpniecību strādnieki pret SPRS un viņas iekārtu noskaņoti nelabvēlīgi.. strādnieki visu vainu (par ekonomiskajām grūtībām. - A. S.) uzliek Vācijai un Krievijai..” Alfrēds Bērziņš ziņojumā K. Ulmanim 1940. gada 8. februārī, rakstīja, ka strādniekos parādījies naidis pret Krieviju, “..kurš dažos gadījumos pārvērties varas darbos pret kreisi noskaņotajiem strādniekiem..”⁴ Lai arī Latvijas iedzīvotāju vairākuma viedoklis bija skaidrs, galēji kreisie turpināja kūdit uz pretvalstisku darbību, cerot uz Terioku variants īstenošanu Latvijā. LDJS šūnās, kuras vadīja A. Rahmanis, 1939. gada 30. decembrī un 6. janvārī notikušajās sēdēs Somija tika paslušināta par “kara vaininieci, kuru ir uzkūdiņģus Anglija un Francija.”⁵ Līgatnes papīra fabrikā, kā redzams no Politiskās policijas 1940. gada 9. janvāra ziņojuma, “..komunisma piekritēji palikuši nedaudz drošāki, stāstīdami saviem darba biedriem labumus, kurus iegūšot, ja krievi pilnīgi pārņēmsot Latviju. So

¹ ² ³ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 14. lapa; 5223. l. - 17. lapa.

⁴ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 623. l. - 37. lapa; 5969. f. - 1. apr. - 95. l., 196. lp.

⁵ Turpat. - 3. apr. - 11. l. - 22. lapa.

labumu sludinātāju nav daudz.." (atzīmēti K. Kļaviņš, P. Zilgalvis, K. Jagars, K. Brants, J. Lācars un bijušie sociāldemokrāti J. Jonāts, O. Apinis, J. Bimanis, P. Aļlens).¹ LDJS izdevums "Jaunatnes Fronte" 1940. gada 25. janvārī (Nr. 6) pasludināja: "Neko nelīdzēs arī II internacionāles nožēlojamo vadītāju raudas par somu reakcionāru likteni, nodevību pret strādnieku šķiras dzīvības interesēm un miera lietu.. šos ļaudis līdz ar visiem kapitālisma "prinčiem" revolūcijas rītdiena aizslaucis vēstures sētmalā." Kad 1940. gada janvārī policija izdarīja kratīšanu pie LKP biedra F. Arņa Liepājā, tad atrada izplatīšanai domāto skrejlapu ar nelabvēlīgi tendenciozu Somijas novērtējumu.²

Kreiso organizāciju biedri turpināja arī vākt "materiālus" par to, ka Latvija it kā pārkāpj 5. oktobra līgumu. Šim darbam bija noteikts mērķis - meklēt iegastus attaisnojumus okupācijai. 1940. gada 18.-19. janvārī Liepājā izdarītajā kratīšanā LDJS apgabalkomitejas locekļa I. Sudmaļa dzīvokli atrada propagandistiskas brošūras manuskriptu, kurā bija rakstīts "par valdības izvairīšanos pildīt noslēgto paktu ar Padomju Savienību".³ 1940. gada sākumā Latvijas armijas virsnieku

vajadzībām tika sagatavots slepens materiāls ar zīmīgu nosaukumu - "Mūsmāju komunisti grib izprovēt karu", kurā tika izvērtēta 1939. gada decembrī LSSZP izdotā lapīņa "Bridinājums". Šajā materiālā teikts: "Lapīņā "Bridinājums" atkal turpināts izplatīt melus, ka mēs kurinot karu pret Padomju Savienību. Šie atkārtotie meli tikai lieku reizi pierāda komunistu (tā tika saukti visi kreisie spēki un attiecībā uz LSSZP kreisākajiem biedriem tas bija pilnīgi precīzi. - A. S.) īstos nolūkus. Nevienš cits kā vienīgi viņi paši grib izjaukt mieru Austrumeiropā un sanaidot Padomju Savienību ar Baltijas valstīm, iegrūst tās visas kara virpulī."⁴

1940. gada 19. februārī J. Frīdrihsons atzīmēja, ka sabiedrībā pieaugot bažas par komunisma briesmām, "ko pastiprinot vēl sevišķi tas apstākļi, ka Kominterns devis rīkojumu vietējai "Sarkanai fronteī" palikt aktīvākai un meklēt saskari ar krievu garnizoniem, kas līdz šim bijis noliegts. Arī pašiem garnizoniem pavēlēts kļūt redzamākiem ārpus savām bāzēm, sarīkojot maršēšanu, parādes un sporta svētkus, lai nāktu saskarē ar tautu. Pēc ziņām no krievu puses, Kominterns noteicis tieši dienu, 20. martu, uz kuru būtu vēlams iztaisīt kādu lielāku burkšķi".⁵

¹ Turpat. - 6. apr. - 310. l. - 32. lapa.

² Turpat. - 3. apr. - 11. l. - 88. lapa.

³ LCVVA. - 3235. f. -3. apr. - 49. l. - 9. lapa.

⁴ Turpat. -1468. f. - 1. apr. - 169. l. - 92. lapa.

⁵ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 23. lapa.

Ziņas no Kurzemes bija līdzīgas. Politiskās policijas Liepājas rajona priekšnieks N. Roznieks 1940. gada 29. februārī ziņoja, ka Kuldīgā viens no LKP biedriem 25. februārī izteicies: „Jāvērvē un jāgatavo jauni biedri, lai visi būtu gatavi ņemt dalību notikumos, kas norisināsies š.g. marta mēnesī, kad pēc Somijas iekarošanas PSRS vērsīsoties pret Latviju.”¹ Ar lielu nepacietību tika gaidīts, kad tad Somija tiks iekarota. Bēdīgi slavenais V. Latkovskis savās atmiņās rakstīja, ka kara gaita „pie dažiem izsauca vilšanos tādā ziņā, ka nenotika zibenīga Somijas sakāve”.²

Pa to laiku Somijā A. Rudevica grupa plānoja Latvijas „atbrīvošanu”. 1940. gada 8. februārī V. Salnājs informēja V. Munteru: „Praktiski bandīna „pie varas nākšanu” iedomājusies tā, ka Ventspili jeb Liepājā tiktu ieņemta kāda valsts iestāde, kur tūlīt tiktu ar Krievijas piekrišanu proklamēta „Latvijas tautas valdība” un kura tad ar bāzēs atrodošos krievu karaspēku uzskātu Latvijas tautas „atsvabināšanu no kapitālistu un fašistu jūga”.” V. Salnājs turpināja: „Es interesējos - vai nav zināms, vai par visiem šiem „plāniem” un „nodomiem”

būtu notikušas arī kādas pārrunas, teiksim, ar vietējo krievu sūtniecību jeb Maskavu. Uz to man atbildēja, ka pēc manas informatīvas personīgas pārliedzības tie droši vien esot pārrunāti ar kādu no krievu vietējās sūtniecības darbiniekiem, jo šai „emigrantu” grupīnai katrā ziņā sakari ar krievu sūtniecību esot, tāpat tie esot ļoti cieši sakari ar vietējiem zviedru komunistiem, kuri turpinot izdot vēl savus laikrakstus un kas esot iespējams tikai ar Maskavas palīdzību, tāpēc, ka pašas šās komunistu organizācijas nekādā ziņā no savien līdzekļiem lielos izdevumus nevarot segt.”³ Protams, šos A. Rudevica un Co (tobrīd sakaru ar F. Cielēnu Parīzē vai B. Kalniņu Helsinkos A. Rudevicam faktiski nebija, taču jāatzīst, ka arī B. Kalniņš acīmredzot ir simpatisējis krieviem. 1940. gada 8. jūlijā viņš rakstīja LKP CK: „Š. g. sākumā Somijas kara iestādes ierosināja manu izraidīšanu no Somijas, motivēdamas šo soli ar to, ka es sniedzot Lietuvas presē Padomju Savienībai labvēlīgus ziņojumus un rakstus⁴) plānus nevar vērtēt ļoti nopietni. Šī grupīna bija pārāk niecīga politiskajā ziņā, lai patiešām tieši to izmantotu Terioku modeļa īstenošanai Latvijai. Taču

¹ Turpat. - 1/8. apr. - 505. l. - 40. lapa.

² LVA. - 240. f. - 2. apr. - 931. l. - 35. lapa. Nav noliedzams, ka ne visi kreisie atbalstīja PSRS kursu. 1940. gada 19. februārī a/s „Gentlemen” fabrikā notika asa vārdu apmaiņa starp Izaku Municu, kurš aizstāvēja „Staļina līniju”, un strādnieku Zabolocki, kurš uzstājās pret to.

³ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 329. l. - 112. - 113. lapa.

⁴ LVA. - 101. f. - 2. apr. - 17. l. - 35. lapa; Latvija Amerikā, 1981, 4. jūl.

kā zināmi rezerves varianti vai iespējama atsevišķu personu dalība (no Stokholmas emigrantiem) padomju plānu īstenošanā nevarētu tikt noliegta. A. Rudevica un Co aktivitātes nepalika apslēptas Zviedrijas varas iestādēm. 14. martā grupas aktivākos darboņus (Rudevicu, Kurmi, Kalnu, Zaksu, Buhbinderu) arestēja. Zviedru avīze "Folkets Dagblad", to zviedru komunistu, kuri negribēja pakļauties Maskavas diktātam, - orgāns, 1940. gada 14. martā publicēja rakstu ar zīmīgu nosaukumu "Latviju aplaimos ar savu Kūsinenu", kurā par A. Rudevica grupu rakstīja: "Tie, kas kļuvuši par staļinistiem, lai iegrūstu latviešu tautu jaunos bīstamos pārbaudījumos un ciešanās, sola skanošos vārdos brīvu demokrātisku Latviju. Bet brīvība un demokrātija šiem kungiem ir sveši jēdzieni.."¹

Neveiksme ar O. Kūsinena "valdību" Somijā tikai uz īsu brīdi atlika šāda varianta īstenošanu Latvijā. 1940. gada pavasarī PSRS slepenie dienesti intensīvi izstrādāja nākamās Latvijas okupācijas plānus, nenozīmīgu palīglomu iegānstu meklēšanai ierādot vietējiem komunistiem. 1940. gada 31. martā N. Roznieks ziņoja, ka a/s "Tosmāre" fabrikā, sarunās ar strādniekiem, kāds politpārvaldei zināms

LKP darbinieks izteicies, ka "valsts varas pārņemšanu, ko centīšoties izvest bez asins izliešanas, izvedīšot vēl pirms š.g. 1. maija.. zināmu palīdzību varot gaidīt no PSRS garnizonu pusēs".² Pilnīgi atklāti par atkarību no "PSRS ļaudīm" runāts LDJS Lejas-Kurzemes apgabala komitejas sēdē 1940. gada 31. martā: "Turpmāk katram organizācijas dalībniekam, vai nu tas pieder pie LDJS jeb uzskata sevi par LKP biedru, uzlikt par pienākumu ziņot vienību vadītājiem par visiem gadījumiem, kur izpaužas naidīga noskaņa vai rīcība pret PSRS un šeit novietotiem krievu kareivjiem.. Visas šādas ziņas, kā arī ziņas par strādnieku stāvokli un noskaņojumu darba vietās, caur apgabala komiteju nosūtāma centram Rīgā, kas tās savukārt nodos tālāk PSRS cilvēkiem, ar kuriem esot nodibināts kontakts." Viennozīmīgi tika paziņots: "Nākotnē visi LDJS un arī citu komunistisko organizāciju atbildīgie darbinieki, piemēram, apgabala komitejas locekļi, atradišoties PSRS cilvēku uzraudzībā, kas kontrolēšot vietējās nelegālās pretvalstiskās kustības darbinieku gaitas."³ 1940. gada aprīli sāka iznākt komunistu laikraksts "Komunisti", kurš nebija redzēts kopš 1930. gada. K. Siljakovs liecināja: "Apskatot izde-

¹ LVVA. - 2574. f. - 3. - apr. - 329. l. - 160. lapa; LVA. - 102. f. - 1. apr. - 70. l. - 206. lapa.

² Turpat. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 61. lapa.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 78. lapa.

vumu tuvāk, nebija ne mazāko šaubu, ka tas ir "Made in UdSSR" un ar mūsu kontrolei nepakļautiem krievu transportiem... ievests mūsu zemē".

1940. gada 1. maija priekšvakarā LKP biedri neapšaubāmi gatavojās kādām plašākām nekārtībām. N. Roznieks ziņoja: "Zināmu nervozitāti iedzīvotājos ienesa samērā plaši izplatījusās baumas, ka 1. maijā sagaidāma atklāta pretvalstisko elementu uzstāšanās pret tagadējo valdību, pie kam gaidāmos notikumus zināma loma piekritīsot arī Latvijā novietotam Padomju Savienības karaspēkam. Šo baumu pirmavots bija dažu LKP Liepājas organizācijas dalībnieku aģitācija Liepājas rūpniecības uzņēmumos, galvenā kārtā a/s "Tosmāre" fabrikā (minēts aģitators - Ž. Pulķis).¹ J. Frīdrihsons bija spiests informēt visu 9 Politiskās policijas rajonu priekšniekus: "Pārvaldē ir ienākusi informācija par to, ka kreiso elementu aprindās tiek runāts par neatļautu demonstrāciju sarīkošanu un nemieru radīšanu š.g. 1. maijā, pie kam šo pretvalstisko uzstāšanos tiek domāts izvest galvenā kārtā tanīs apvidos, kur novietoti Padomju Krievijas garnizoni, kā arī Padomju Krievijas pierobežā," cerot uz Sarkanās

armijas un tās garnizonu atbalstu".²

Nekādas lielākas akcijas sarakā ar 1. maiju kreisajiem neizdevās. Te, protams, liela nozīme bija aprīļa arestiem (tie bija plašākie kopš 1939. gada rudenis, kad 20. - 27. oktobrī arestēja vairāk nekā 30 cilvēkus, 2. novembrī - 14, to vidū - LKP CK locekļa kandidātu frizieri Abo Šperliņu. Vairāki no viņiem gan jau 2. novembrī tika atbrīvoti.). 1940. gada 9., 10., 11., 12., 13. aprīlī Rīgā tika arestēti 67 nelegālās pagrīdes dalībnieki, praktiski visa vadība, ieskaitot Ž. Spuri: 9. aprīlī L. un A. Jablonsku dzīvoklī, Lāčplēša ielā 43/45, dzīv. 12, arestēja šo faktisko kreiso organizāciju vadītāju.³ Iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1940. gada 24. aprīlī, ministrijas vadošo darbinieku sēdē, paskaidroja: "Zīmējoties uz iekšējo drošību, jāuzsver, ka šī ziņā mūsu stāvoklis ir labs un pārredzams. Beidzamās dienās Drošības policija guvusi lielus panākumus, apcietinot daudzus pretvalstnieciskas organizācijas dalībniekus, kas nodoti tiesai. Kas attiecas uz š.g. 1. maiju, mēs negaidām, ka varētu kas izcelties un pārsteigt nesagatavotus."⁴ Iekšlietu ministrija bija patiešām labi sagatavota un informēta. Nākamajā dienā, 1940. gada 25.

¹ Turpat. - 83. lapa; K. Siljakovs. - Mana atbilde. Gauja, ASV, 1982. I sēj. - 126. lpp.

² Turpat. - 1/6. apr. - 712. l. - 43. lapa.

³ LCVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 715. l. - 12. lapa; 716. l. - 363. lapa; 637. l., 122., 124., 278. lapas.

⁴ Turpat. - 6. apr. - 371. l. - 11. lapa; 1/6. apr. - 637., 122., 124., 278. lapa.

aprīli, J. Frīdrihsons atzīmēja: "Liepājas fabrikās komunisti ved aģitāciju par streiku 1. maijā un iziešanu uz ielas ar sievām un bērniem, prasot dzīves dārdzības likvidēšanu, algu paaugstināšanu un protestējot pret strādnieku sūtīšanu lauku darbos. Ja policija vai aizsargi strādniekiem uzbrūkstot, tad lai bēgot pie krieviem, kuri tos aizstāvēšot. Liepājas pilsoņi baidās, ka paši komunisti neraida šāvienus uz krievu mītni (konsulātu. - A. S.) un tādējādi neizprovocē tos."¹ Kā redzams, pat aprīļa aresti, lai arī tie gandrīz vai sagrāva nelegālās grupas, tomēr nespēja pilnīgi apturēt iecerēto provokāciju gatavošanu. Praksē gan neko tamlīdzīgu neizdevās īstenot pat Liepājā, kur kreisos pagrīdniekus iedvesmoja milzīgais padomju garnizons un kur pagrīdes darbību lielā mērā vadīja Latvijā iebraukušie NKVD aģenti. 1940. gada 3. jūnijā N. Rozenieks ziņoja J. Frīdrihsonam par sakariem starp pagrīdniekiem un PSRS cilvēkiem. Politiskajai policijai zināmais LDJS apgabala komitejas loceklis izteicies, ka viņš tiekoties ar kādu PSRS armijas politisko darbinieku, kurš runājis par gaidāmajām pārmaiņām Latvijā. "Kādā veidā izpaužīšoties

pašreizējā stāvokļa grozīšana, - neesot zināms, jo to uzskatot par pilnīgi slepenu lietu, ko ziņot tikai augstākās PSRS valdības personas.. Starp citu minējis (padomju virsnieks. - A. S.), ka esot pastiprināta Latvijas iekšpolitisko apstākļu novērošana."² Latvijas Drošības policijas profesionālisms, kreiso grupu mazskaitliskums un vājā ietekme Latvijas iedzīvotājos³ neļāva īstenot nekādu provokāciju, kura attaisnotu nākamo okupāciju. Ar padomju aģentiem Latvijā saistītie cilvēki gan turpināja vākt un piegādāt tiem "informāciju" par to, ka Ulmanis perina pretpadomju plānus. 1940. gada 20. maijā ģenerāli Berķis un Rozenšteins nosūtīja visiem divīziju un atsevišķo daļu komandieriem, kā arī pārējo kara iestāžu priekšniekiem apkārtrakstu, kurā norādīja: "Zināmas aprindas, kas lojālās attiecībās, kādas pastāv starp mums un Padomju Savienību, saredz šķērslī savu politisko nodomu realizēšanai mūsu zemē, spraudušas par savu mērķi šīs attiecības jaukt un pasliktināt. Lai parādītu, ka Latvijas izturēšanās iepretim Padomju Savienībai nav lojāla un ka tautā tiek kultivēts ienaidis pret Padomju Savienību un tās karaspēku, zi-

¹ Turpat. - 41. lapa.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 99. - 100. lapa.

³ Politiskā policija atzīmēja (par 1940. gada maiju): "..proklamācijas fabrikā bijušas samērā maz izliktas.. fabrikās atsevišķas personas mutvārdos gan iespaidojot strādnieku masas novirzīties pa kreisi.." (LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 523. l. - 72. lapa.)

nāmas aprindas uzsākušas vākt datus un ziņas par visiem gadījumiem, kur kāds valsts ierēdnis, kareivis, aizsargs, sabiedriska darbinieks vai vienkārši pilsonis sarunā ar kādu citu būtu atklāti izteicies nicinoši pret Padomju Savienību un tās karaspēku vai arī izteicis draudus izrēķināties pie pirmās izdevības. Darot to zināmu, uzdodu visām amatpersonām un atsevišķiem karavīriem oficiālās runās un tāpat arī privātā satiksmē ar citām personām šai ziņā ievērot vislielāko uzmanību un atturību, lai novērstu varbūtēju provokāciju.”¹ Bailēs no šīs “varbūtējās provokācijas” valdība vispār aizliedza iedzīvotājiem pārrunāt starptautisko stāvokli, izteikt kādus vērtējumus vai prognozes. Te spilgti izpaudās arī režīma augošais policejiskais raksturs. Krogā vai pie avižu loga kļuva bīstami palaist muti. No 1940. gada 30. maija līdz 4. jūnijam administratīvi tika sodīti 32 cilvēki “par politisku baumu izplatīšanu, kas kaitē mūsu attiecībām ar lielvalstīm”.² 31. maijā K. Veidnieks izdeva apkārtrakstu, kurā ierēdņiem bija “..aizliegts kā savā starpā, tā arī atklātībā debatēt par starptautiskiem notikumiem, valstu attiecībām un stratēģisko stāvokli, bet sevišķi

noliegts izrādīt kaut kādas simpātijas vai antipātijas par atsevišķām valstīm vai valstu vadītājiem. Vainīgos sodis par politisku baumu izplatīšanu, kas kaitē mūsu attiecībām ar ārvalstīm”.³ Tam visam jau vairs nebija nekādas nozīmes. Līdz valsts bojāejai bija atlikušas nedaudzas dienas. Kādai it kā sadzīviskai detaļai no dr. P. Kalniņa dzīves, kura nepalika nepamanita okškerīgajam J. Fridrihsonam, bija nopietnas politiskas liecības vērtība: “Dr. Pauls Kalniņš meklē pircēju savai vasarnīcai Majoros, jo ir pārliecināts, ka Rīgas jūrmalā dzīve turpmākos gados būs pamirosi. P. Kalniņš sakās esam informēts, ka krievi mūsu iekšējos apstākļos iejauksies, viņi tikai gaidot vajadzīgo momentu. Kreisot elementu aktivitāte notiek ar Kominternes ziņu un līdzekļiem. Kreisajiem dots rīkojums pastiprināt lapu kaisīšanu, aģitēt fabrikās un laukos, lai mēģinātu novest strādniekus un zemniekus līdz ekscēsijām. Tādus gadījumus tad izmantošot slēdzienu taisīšanai Maskavā.”⁴

Svarīgi atzīmēt, ka kreisajām organizācijām un PSRS cilvēkiem neizdevās noorganizēt nekādus iekšējus nemierus apstākļos, kad strādniecībā patiešām sāka parādīties nopietns

¹ LCVVA. - 1474. f. - 1. apr. - 1272. l. - 126. lapa.

² Turpat. - 3135. f. - 1/6. apr. - 712. l. - 25. lapa.

³ Turpat. - 12. lapa. Sods bija - līdz 300 latiem soda naudas vai 2 mēneši cietuma sods.

⁴ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 43. lapa.

nemiens, visupirms saistīts ar likumu par valsts saimniecisko dienestu, sūtīšanu sezonas darbos uz laukiem. 1940. gada 28. maijā pieņemta saimnieciskā dienesta likuma (kuram bija jābūt spēkā līdz 1942. gada 1. februārim) 7. pants paredzēja, ka "iesaukšana saimnieciskā dienestā izdarāma, atbilstoši piemērojot kara klausības likumā noteikto kārtību iesaukšanai obligatoriskā kara dienestā".¹ Pats par sevi pasaules kara un saimniecisko grūtību apstākļos tas nebija nekas neparasts. Jebkura valsts rūpējās (cits jautājums - kā) par to, kas šajā likumā bija izteikts kā nepieciešamība katru darba spējīgo valsts iedzīvotāju iesaistīt lietderīgā un ražīgā darbā viņa tagadējā vai jaunā nodarbinātībā un vietā (Latvijā tas gan tika paredzēts īstenot ļoti bargās formās). Taču strādnieki nebija sajūsmināti par nepieciešamību doties uz darbiem laukos vai kur citur. N. Roznieks 1940. gada 3. jūnijā ziņoja J. Fridrihsnam: "Mazāka izpeļņa, neapmierinošie dzīvokļi, šķirta dzīve ģimenes cilvēkam - ir galvenie iemesli, kamdēļ likums par saimniecisko dienestu nav pagaidām vēl ieguvis pilsētas strādnieku labvēlīgu atsauksmi.. Dažos gadījumos fabriku strādnieki atteikušies labprātīgi iet vasaras sezonas darbos uz laukiem

un uzteikuši darba līgumu, līdz ar to atstājot darba vietas."² Līdzīgas ziņas pienāca arī no Rīgas uzņēmumiem. Jūnija sākumā Politiskās policijas vecākais uzraugs I. Apkalns informēja: "Pēc ienākušām ziņām no fabriku informatoriem, fabriku strādnieki, lai izvairītos no sūtīšanas sezonas darbos, pielietojot visādus paņēmienus.. simulējot par slimu."³

Taču šī neapmierinātība nenozīmēja, ka strādnieku vairākums vēlējās padomju varas nodibināšanos Latvijā vai tās pievienošanu PSRS, lai arī labvēlīgāka noskaņa pret PSRS strādnieku vidū pieauga. To 1940. gada 30. aprīli atzīmēja Politiskās policijas uzraugs J. Māze. N. Roznieks 3. jūnijā ziņoja: "Strādnieku aprindās galvenais sarunu temats ir kara notikumi rietumu frontē un iziešana vasaras sezonas darbos. Apskatot kara notikumus, apmēram 80% strādnieku cer uz sabiedroto uzvaru, 10% ir Vācijas uzvaras gaidītāji, bet apm. 10% savu atzinību izsaka Padomju Savienības rīcībai, kas noteikšot turpmāko notikumu gaitu arī Latvijā. Pēdējo uzskatu pa lielākai daļai pauz krievu tautības strādnieki, bet ir arī latvieši (pasvītr. mans. - A. S.), kuri pievienojas šim uzskatam."⁴ Daļa no Latvijas krieviem šajā laikā pastiprināti cerēja uz PSRS

¹ "Valdības Vēstnesis". - 1940. - 31. maijs.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 37. lapa; sīkāk sk. - Izglītība, 1991, 2., 16. aug.

³ Turpat. - 6. apr. - 310. l. - 37. lapa.

⁴ Turpat. - 1/8. apr. - 505. l. - 101. lapa; 1/22. apr. - 523. l. - 49. lp.

iejaukšanos. Jāatzīmē, ka tā bija tikai daļa no krievu kopienas, taču daļa acimredzot nav bijusi maza. 1940. gada 18. aprīlī Gulbenes rajona Politiskās pārvaldes priekšnieks A. Aprāns ziņoja par noskaņojumiem Pededzes pagasta krievu iedzīvotājos: "Vecākā paaudze, kas vēl nav aizmirsusi Latvijas brīvību cīņu laikmetu, uz notikumiem (domāts nesenais krievu somu karš. - A.S.) raudzījusies ar lielām bažām, bet daļa jauniešu, kuriem lielinieku laikmeta Latvija pazīstama tikai no vēstures grāmatas un nostāstiem, bijusi diezgan sajūsmināta par varbūtēju krievu ienākšanu un to varas nodibināšanu Latvijā."¹ K. Siljakovs liecināja, ka krievi Liepājā 1940. gada pavasarī padomju bāzēs "saskatīja cerības par savas nedalāmās matuškas atjaunošanu."² 29. maijā sanāksmē Iekšlietu ministrijā, runājot par stāvokli Latgalē, K. Veidnieks atzīmēja: "māzturīgie krievi noskaņoti pretvalstiski un gaida dažādas pārmaiņas."³ Saimnieciskā dienesta likums, kurš paredzēja, ka dienestā var tikt iesauktas personas bez noteikta darba pilsētā un laukos, visai jūtīgi tika uzvertas dažās ebreju aprindās. Pēc Politiskās policijas ziņām, "zināmu satraukumu žīdu aprindās ienesis izsludi-

nātais likums par valsts saimniecisko dienestu, jo daudzi žīdi, kuri līdz šim dzīvoja bez noteiktas nodarbošanās, būšot spiesti strādāt ražīgu darbu".³ Latvijas valdība pilnīgi kontrolēja iekšpolitisko stāvokli, neviena nopietna iekšpolitiska nemieru gadījuma nebija, iedzīvotāju absolūtais vairākums bija uzticīgi Latvijas neatkarībai, kreiso iespaids nebija nozīmīgs. Arējo spēku iejaukšanos un Latvijas iespējamo okupāciju gaidīja skaitliski nelielas un mazietekmīgas grupas. Tās bija spiestas pašas atzīt savas darbības mazo rezultativitāti. 1940. gada 28. martā komunistu izdevums "Zarja" ("Заря") rakstīja: "Mēs vēl neesam radījuši patiesi kaujasspējīgu organizāciju, mūsu organizācija vēl nav masveidīga.. Tā nav īstenojusi nevienu nopietnu revolucionāru uzstāšanos..."⁴ bet 16. maija numurā "Zarja" atzina, ka "daudzi komunisti un revolucionārās jaunatnes organizācijas biedri.. krita panikā un slēpās pa kaktiem."⁵ LDJS CK izdevums "Jaunatnes Nemiers" maijā sūrojās, ka biedri "atteikusies ņemt dalību akcijā (1. maija atzīmēšanā. - A.S.) un pie tam savu gļēvību mēģinājuši attaisnot, atsaucoties uz LDJS statūtiem".¹ Jūnijā LKP izdevums "Tekstilnieku Vienība" konsta-

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 687. l. - 53. lapa.

² Turpat. - 6. apr. - 371. l. - 3. lapa; K. Siljakovs. - Mana atbilde. - 1. sēj., 136. lpp.

³ Turpat. - 1/8. apr. - 505. l. - 108. lapa.

⁴ "Заря" - орган районного комитета, Сталинского района КПИ и СТ МЛ. 1940. 28. мартс (Nr. 2). Šo lapeli Krievijas pierobežā, Ludzas apriņķī, izdeva Kaupužu kuplā dzimta (D. Kaupuža, J. Kaupuža, V. Kaupuža, kā arī P. Ancāns, R. Pitrāns, K. Vanags, J. Laganovskis).

⁵ "Заря", 1940, № 5 (16 У) - Уроки первого мая".

tēja, ka, neskatoties uz strādnieku nemieru ar sezonas darbiem, "atteikties braukt uz sezonas darbiem pašlaik nav īstais cīņas līdzeklis. Tam būtu nozīme, ja to varētu organizēt visās fabrikās. Bet tik organizēti strādnieki vēl nav".¹ Nekas cits neatlika, kā brīvībā palikušiem komunistiem (īpaši Rīgas 3. (13.) rajonā - A. Novikam, J. Šalnam, H. Skuteļskai u.c.) meklēt "liecības" par to, kā Latvija "nepilda" 5. oktobra līgumu, gaidīt uz okupāciju un apjūsmot pa-

domju tankus, kuri vēl nesen esot "sakāvuši (!? - Aut.) baltosomu slepkavas".² Tie bija nakošie krievu tanku bučotāji.

Tomēr K. Ulmaņa režīma attiecības ar strādniekiem, neskatoties uz to, ka viņi noraidīja komunistu uzmāksanos, pasliktinājās un tā bija ļoti nopietna problēma. M. Skujenieks 1940. gada maijā izteicās, ka režīma pretrunas ar strādniekiem "...iešot plašumā un agrāk vai vēlāk novedīsot pie ekscēsēm; uz kuriem Maskavā daži tikai gaidot".

3. NODAĻA

LIKTEŅĪGO DIENU PRIEKŠVAKARĀ

Generāļa J. Baloža piespiedu demisija

Neilgi pirms Latvijas valsts bojāejas plašu rezonansi sabiedrībā guva generāļa Jāņa Baloža padzīšana no kara ministra amata. Attiecības starp K. Ulmani un armijas vadību, no vienas puses, un kara ministru no otras puses nepārtraukti pasliktinājās pēc incidenta "Romas" viesnīcā un augošajām bažām par J. Baloža prokrievisko nostāju.

1939. gada 15. novembrī Rīgā parādījās ar rakstāmmašīnu rakstīts uzsaukums "Latvijas tautai", kurā tika norādīts, ka

"atbrīvotājs ģenerālis" jau 1919. gadā ieņēmis nodevīgu nostāju (domāta J. Baloža rīcība Cēsu kauju laikā) un tagad "1939. gads - tautai pārbaudījumu dienas .. un atkal neticami - "atbrīvotājs ģenerālis" ceļas augšā, savā istā izskatā - nodevējā. Tauta, ja "Romas" pagrabs un tā sienas mēcētu runāt par pēdējo mēnešu dzīvi, tad - analogija 1919. gada "atbrīvošanas vēsturei", tikai starpība tā, ka palīgā nācis lakzābakainais Hartmanis.. Lai runā paši viesmīļi un "Romas" pagrabs un mūri, ja tu, tauta, zinātu, kas riebīgā uzdzīvē izpārdots priekšlaicīgi".³ M. Hartmaņa

¹ "Jaunatnes Nemiers", 1940. maijs (Nr. 9), 15. lpp.; "Tekstilnieku Vienība", 1940, jūnijs, Nr. 1 (4).

² "Jaunatnes Nemiers", 1940, maijs (Nr. 9).

³ LCVVA. - 5968. f. - 1. apr. - 13. l. - 63. lapa; 3235. f. - 1/22.f. - 1853. l. - 42. lp.

pieminēšana vien liek izturēties pret šo lapiņu ar aizdomām. Cik zināms, 21. oktobra vakara rautā "Romans" viesnīcā viņš nepiedalījās. Atšķirībā no J. Baloža M. Hartmanim nekad nebija raksturīgas arī prokrieviskas noskaņas. 20. - 30. gados, gluži otrādi, sakarā ar viņa kontaktiem ar Franciju, dažas aprindas Latvijā viņu uzskatīja par poļiem labvēlīgu. Atbildēdams par 1939. gada 5. oktobra līguma istenošanu, ģenerālis M. Hartmanis centās aizstāvēt Latvijas intereses, cik nu to tās faktiskais protektorāta stāvoklis ļāva.

Iespējams, ka pie šīs lapinas un sabiedrībā cirkulējošo baumu rašanās savu roku bija pielikuši Alfrēdam Bērziņam (varbūt arī H. Rozenšteinam¹) un Vilhelmam Munteram² tuvu stāvošie cilvēki. Attiecības starp J. Balodi un armijas augstāko vadību joprojām pasliktinājās. Ar 1940. gada 5. februāri, pēc Ministru kabineta rīkojuma, J. Balodis bija spiests aiziet 4 nedēļu slimības atvaļinājumā.³ Oficiālais iegansts bija sirds lēkme, kura piemeklēja J. Balodi 1939. gada decembrī kara skolas jubilejas svinībās. 1940. gada 19. februāri J. Frīdrihsons saņēma šādu informāciju: "Lie-

las pārrunas radījusi ģenerāļa Baloža pēkšņā aiziešana ilgstošā atvaļinājumā un Kara ministrijas vadības uzticēšana apslēptam pārkonkrustietim Einbergam. Daži izteikušies, ka Balodis tiešām slims, jo viņam pēdējā laikā tiešām uznākušas smagas sirds vājuma lēkmes, starp citu, kara skolas jubilejas aktā. Citi to apšaubā, ka viņš pēdējos gados vispār maz rādījies Kara ministrijā un pat vēl pagājušo ceturtdienu, iebraucis no Ķemeriem Rīgā, visu nakti nospēlējis kārtis' pie Hugo Celmiņa dzīvoklī, kur atradušies vairāki opozīcijas (K. Ulmanim opozicionāri noskaņoti bijušie, pārsvarā - Saeimas laika politiķi. - A. S.) vīri. Pēc šīs otrās versijas, ģenerālis J. Balodis esot jau par vecu (viņam 1940. gadā bija tikai 59 gadi. - A. S.), lai domātu par pretošanās krieviem ar ieroču palīdzību: viņa domas šai ziņā daloties ar valdības un pārējo valdības vadību - sevišķi Berka un Rozenšteina - domām, kuri negribot galvas labprātīgi nolikt zem komunistu cirvja. Turpretī Balodis, cerēdams uz nezin kādu fantastisku apvērsumu Krievijā, kas gaidāms jūlija mēnesī, gribot visas viņu prasības pildīt."⁴

¹ J. Lejiņš rakstīja: "Rozenšteins nepārprotami ir mēģinājis kaitēt Balodim pēc zināmām apspriedēm ar diviem krievu virsniekiem, un dažos gadījumos savu mērķu sasniegšanā nav ievērojis padotības kārtību, bet meklējis atbalstu pie politiķiem." - J. Lejiņš. Mana dzimtene..., 160. lpp.; Strēlnieks, 1970, Nr. 20/23, 29. - 30. lp.

² A. Kroders liecināja, ka J. Balodis ir pretojies V. Muntera iecelšanai par ārlietu ministru. V. Munterš esot atmaksājis, pinot jaunas intrigas, arī sakarā ar incidentu "Romans" viesnīcā. - Latvju vārds, 1964. g., 23. marts, 4. lpp.

³ LCVVA. - 1367. f. - 3. apr. - 15. l. - 73. lapa; DVM, 1969., Nr. 2, 22. lp.

⁴ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 21. lapa.

Protams, ka šī informācija atspoguļoja K. Ulmanim opozicionāro aprindu vidū cirkulējošos uzskatus. Nav nekādu liecību par to, ka K. Berķis (bija tikai trīs gadus jaunāks par "vecu" Balodi) vai H. Rozenšteins būtu nopietni apsvēruši jautājumu par "pretošanos krieviem ar ieroču palīdzību".¹ Atšķirībā no J. Baloža aktīvu privātu kontaktu ar PSRS vēstniecību viņiem gan nebija.

J. Balodis gan 1940. gada 12. janvārī aizliedza Latvijas lidmašīnām pārlidot 1) Liepājas rajonu 3 km rādiusā no bijušā jūras aerodroma; 2) Durbes rajonu 5 km rādiusā no Durbes ezera vidus; 3) Bušenieku ra-

jonu 5 km rādiusā no Bušenieku ezera vidus, bet atļāva PSRS lidmašīnām pārlidot Liepājas, Ventspils un Lielirbes rajonus.² Šis lēmums, protams, nevar tikt aplūkots par labu versijai, ka ģenerālis J. Balodis ir bijis PSRS uzpirkts. Jebkurš cits viņa vietā padomju spiediena rezultātā būtu darījis to pašu. Politiskā policija pastiprināja J. Baloža novērošanu un it kā konstatēja, ka "1940. gada marta beigās un aprīļa sākumā ģenerāļa sieva divas reizes bez valdības uzdota iemesla ir apmeklējusi padomju sūtniecību."³ Var tikai zīlēt, ko viņa tur darīja, bet tas nav nopietns arguments šādai versijai, jo kas tik tolaik

1 Pateicoties A. Valdmaņa atmiņām, pastāv versija par to, ka "vesela grupa virsnieku domāja par sacelšanos un lūdza mani noskaidrot par iespējamo atbalstu vismaz ar ieročiem...". Šī grupa esot bijusi K. Berķis, H. Rozenšteins, A. Dālbergs, no politiķiem viņus atbalstījuši vēl K. Veidnieks un B. Einbergs. A. Valdmanis nav kautrējies paziņot arī, ka 1940. gada februāra Baltijas armijas vadītāju sanāksme esot notikušas, lai noskaidrotu, vai ir iespējams realizēt Valdmaņa (!) sacelšanās plānus. Nav noliedzams, ka tā nozēlojamā un pazemojošā situācija, kurā Latvija nonāca pēc 1939. gada 5. oktobra, radīja virsniecībā vēlēšanos atbrīvoties no krievu bāzēm. Bet diez vai kas tika darīts praktiski. 1940. gada 28. martā J. Frīdrihsons atzīmēja: "Rozenšteinam visi virsnieki uzticoties, bet ko viņš vairs varot darīt, kad krievi tā rīcību kontrolējot un bremsējot. Latgales garnizonu virsnieku starpā tiekot izplatītas ar roku rakstītas pamācības par slēpšanos mežā un partizāņu gaitām. Virsnieki to iemācoties katram gadījumam". Jāatzīmē, ka arī E. Andersons, bez atsaucēm uz nopietniem avotiem, ir apgalvojis, ka K. Berķis bija izlēmis "i. zinīcināt padomju bāzes...". Šādiem apgalvojumiem pagaidām trūkst dokumentālas bāzes. Par to, ka A. Valdmanis savā kāpinātā ambiciozitātē bija iedomājies sevi par Latvijas "glābēju" savienībā (!?) ar Vāciju, arī nebūtu jābrīnās. Domāju, ka viņš ir stipri pārspīlējis savu aktivitāšu lomu un vietu bezcerīgajā 1939. gada nogalē - 1940. gada situācijā. - A. Valdmanis. Kavējoties atmiņās. - "Tēvzemes Avīze", 1991., Nr. 4 - 5; LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 35. lapa; E. Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. - 366. lpp.; sk. sikāk A. Stranga. Starp Hitleru un Staļinu. - Tēvzemes Avīze, 1992., Nr. 8, 9.

2 Latviešu karavīrs II pasaules kara gados... - 57. lpp.

3 Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II ... - 338. lapa.

neapmeklēja krievu sūtniecību.¹

Domājams, ka tā bezcerības un nolemības izjūta, bezspēcībā savienojumā ar izmisumu, kas Latvijā - īpaši nacionāli domājošo virsnieku vidū - radās pēc 1939. gada 5. oktobra, bija labs psiholoģiskais pamats emocionāliem, bet uz faktiem nebalstītiem uzskatiem par "nacionālo nodevību" visaugstākajās armijas aprindās. P. Dardzānam, kurš ir rakstījis par Latvijas valsts pēdējo gadu, pat likās, ka J. Balodis un V. Munters bija iepinuši arī K. Ulmani "tumšā un nežēlīgā, bet jo smalki darinātā sazvērētībā", kuras "iecere bija izperinājusies Maskavā".² B. Kalniņš uz šī P. Dardzāna raksta malas ir piezīmējis: "Blēņas!"³ Taču Latvijā 1940. gada sākumā baumas par PSRS slepeno darbību guva plašu atsaucību. 28. martā J. Fridrihsons atzīmēja, ka armijas virsnieku vidū tiekot runāts: "Bijušais štāba priekš-

nieks ģen. Hartmanis, pēc dažu domām, esot krievu uzpirkteinis. Citādi viņa stulbumu un bezdarbību nevarot saprast. Ar ģenerāļa Rozenšteina iecelšanu armijas vienība un ticība esot daudz ieguvusi. Rozenšteīnam visi virsnieki uzticoties, bet ko viņš vairs varot darīt, kad krievs tā rīcību kontrolējot un bremzējot. Sevišķi drūmi esot noskaņoti vecākie virsnieki, kas savā laikā cīnījušies pret lielniekiem. Vecākie virsnieki esot ļoti nemierā ar Kara ministrijas un armijas štāba vadošo personu īsredzību robežu apsardzības ziņā. Gadu no gada saņemti lieli budžeti, bet, kad pagājušā gadā sākuši mobilizēt, tad izrādījies, ka nav ne apbruņojuma, ne organizācijas."⁴ Skaidrs, ka M. Hartmani vien vainot Latvijas aizsardzības vājumā bija vienkārši naivi, un tieši viņš pēc 1939. gada oktobra visvairāk izjuta to, kas bija teikts par H. Rozenšteīnu, proti, ka "krievi tā rīcību kontrolējot..."⁵

¹ Tiesa gan, Baloža sievas vizītes krievu sūtniecībā izraisīja dzīvas pārrunas pat provincē. Maija sākumā Skrundas iedzīvotājs Kārlis Ignašs tika administratīvi sodīts par to, ka esot izteicies: Baloža kundze uzkrītoši bieži viesojoties krievu sūtniecībā. - LCVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 716. l. - 69. lapa. Iespējams, ka šajā laikā ar nolūku tika kultivētas runas par Baloža demisiju dzeršanas dēļ. Saldus iedzīvotājs Pēteris Kangars tika administratīvi sodīts par to, ka esot sabiedrībā atstāstījis savu sarunu ar K. Ulmaņa adjutantu pulkvedi M. Lūkinu, kurš par demisijas cēloni norādījis dzeršanu. (LCVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 716. l. - 69. lapa. Tas nav īpaši pārliecinoši, jo J. Balodis ir dzēris vienmēr, bet, kā liecināja viņa sekretārs un Kara ministrijas kancelejas priekšnieks pulkvedis P. Kaņeps, neesot taisnība, ka alkohola patēriņā J. Balodis būtu bijis pārmērīgs. Domājams, ka V. Munters dzēra ne mazāk. - P. Kaņeps. Liktenīgās dienas. - "Strēlnieks", 1970, Nr. 20/21 - 22/23, 26. lpp.

² "Strēlnieks". - 1965. - janvāris. - Nr. 9/10.

³ B. Kalniņa personīgais arhīvs (Stokholma).

⁴ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 38. lapa.

⁵ Turpat.

1940. gada 5. marta sēdē Ministru kabinets vēl uz divām nedēļām pagarināja J. Baloža atvaļinājumu (pagaidām grūti apgalvot, ka tas tika darīts pēc viņa lūguma). 19. martā Ministru kabinetā tika nolasīta J. Baloža vēstule K. Ulmanim, ka ar šo dienu ģenerālis stājas pie amata pildīšanas.¹ Lai gan pats J. Balodis šajā sēdē nepiedalījās, tā bija noteikta demonstrācija. Pēc tam kad 1. aprīlī K. Ulmanis pieprasīja J. Baloža aiziešanu no sava posteņa, ģenerālis nolēma savu pozīciju nostiprināšanai izmantot 1934. gada 16. maijā kopā ar K. Ulmani doto solījumu sasaukt jaunu Satversmi. J. Balodis pats bija šo Satversmi laužis 1934. gada 15. maija naktī, un nav liecību, ka K. Ulmaņa režīma gados būtu kaut ko mēģinājis praktiski veikt tās atjaunošanai. Iespējams, ka Satversmes jautājumu J. Balodis sāka cilāt jau agrāk atlaistā politiķa M. Skujenieka ietekmē, kuram bijis iespāids uz ģenerāli.² Par atgaidījumu ar sena-oru K. Ducmani un viņa izstrādāto Satversmes projektu nav daudz korektu ziņu, parasti tam par avotu tiek izmantotas A. Bērziņa un Ž. Unāma atmiņas.³

1940. gada 4. aprīlī Rīgas pili notika saruna starp K. Ulmani un J. Balodi, kurā Prezidents tieši pieprasīja kara ministra demisiju. J. Balodis to nevēlējās darīt. 5. aprīlī K. Ulmanis uzrakstīja J. Balodim vēstuli (pāvēli): "Augsti godāts kungs ģenerāli. Apstiprinot mūs aizrādījumus uz neatliekamām nepieciešamām pārmaiņām Kara ministrijas darbībā un vadībā, ko izteicu mūsu š. g. 4. aprīļa sarunā Pili, un ņemot vērā, ka neesmu saņēmis no Jums demisijas vēstuli, uz Ministru kabineta iekārtas. 1. n. 10. panta pamata ar šo paziņoju Jums, Augsti godāts kungs ģenerāli, ka esmu Jūs atbrīvojis no ieņemamā Kara ministra amata pienākumiem. Uzaicinu Jūs joprojām palikt manā valdībā kā pilntiesīgam Ministru kabineta loceklim - Ministru Prezidenta biedram."⁴

Ar baumām ir apaudzis arī stāsts par J. Baloža vēstuli (3. aprīlī datētu), kuru viņš esot nosviedis K. Ulmaņa priekšā pēc Ministru kabineta sēdes 4. aprīlī (B. Kalniņš, kurš demokrātijas laikā ļoti labi pazina J. Balodi, uzskatīja, ka šo vēstuli J. Baloža vārdā uzrakstījis M. Skujenieks.⁵ To liecināja arī Al-

¹ Turpat. - 1307. f. - 3. apr. - 15. l. - 70. lapa.

² M. Skujenieka brālēns, kara prokurora palīgs 1934. - 40. gadā, pulkvedis leitnants N. Karlsons rakstīja, ka Skujenieks "ieicās samaksājis no kabineta slepenajām summām visus ģen. Baloža kārsu un citus parādus, bet padarīt viņu drošsirdīgāku (par labu Satversmes atjaunošanai. - A. S.) nav izdevies". - N. Karlsons. Apstākļi pirms pārmaiņām. - Treji vārti. 1980. Nr. 78, 54. lpp.

³ Skat. E. Andersons. Latvijas vēsture. Arpolitika. II d. - 339. lpp.

⁴ LCVVA. - 1307. f. - 3. apr. - 15. l. - 15. lapa.

⁵ Saruna ar B. Kalniņu Stokholmā, 1989. gada oktobrī; Bērziņš A. Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valsts virs. Grāmatu Draugs, 1974., 308. lp.

frēds Bērziņš.). E. Andersons rakstīja: "Par notikumiem divainā kārtā tūdaļ ziņoja latviešu komunistu laikraksts "Amerikas Latvietis" un pagrīdē izdotā "Cīņa", saviem lasītājiem sniedzot arī kaut kur iegūto Baloža vēstules Ulmanim kodīgo tekstu. Paliek jautājums - kas šiem laikrakstiem tekstu tik ātri piegādāja? Latvijas legālie laikraksti incidentu noklusēja."¹

Protams, varētu uzkonstruēt šādu variantu. J. Balodis ir darijis zināmu savas vēstules tekstu krievu sūtniecībai (kas tās rīcībā arī bija, bet ne tikai krievu sūtniecībā. Balodis vēstuli piesūtīja arī citu vēstniecību militārajiem atašējiem), un tā pa saviem kanāliem to piegādājusi kreisajiem vai tie saņēmuši tās tekstu caur "opozīcijas ļaudīm" (vai arī opozicionāri piegādājuši vēstuli krievu sūtniecībai).² Taču E. Andersona aprādītajos komu-

nistu laikrakstos Baloža vēstules nav. "Cīņas" pēdējais numurs (pirms 1940. gada jūnija) ir Nr. 7, datēts ar 12. aprīli. Šajā numurā ir raksta "Nost Ulmaņa plutokrātijas žņaugus" sākums. Visu rakstu iespiest nepaspēja. Policija konfiscēja salikumu, arestēja redakciju. J. Baloža vēstules salikums nav atrasts ne tipogrāfijā Flavīnu dzīvokli A. Briāna ielā 18, ne kratīšanā pie Ž. Spures, Lāčplēša ielā 43/45, 12. dzīvokli.³ Parasti rakstus tipogrāfijai piegādāja tieši Ž. Spure. Vēstules nav arī ASV iznākošajā staļiniskajā "Amerikas Latvieti". Acīmredzot E. Andersons bija paļāvis uz nepārbaudītiem avotiem.

J. Baloža piespiedu demisija izraisīja jo dzīvas pārrunas Latvijas iedzīvotājos.⁴ 1940. gada 30. aprīli Politiskās policijas vecākais uzraugs J. Māže, ziņojot savai priekšniecībai par strādnieku noskaņojumu, infor-

¹ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d.

² 1940. gada 6. martā J. Fridrihsons ne pirmo reizi saņēma informāciju par K. Ulmanim opozicionāli noskaņoto aprindu sakariem ar PSRS pārstāvjiem: "No sarunām ar krieviem opozīcijas ļaudis guvuši pārliecību, ka komunistu valdību nodibināšanās Baltijas valstīs notiks tūlī pēc Somijas sakaušanas. Daži valdības vīri jau esot galīgi nobijušies un gribot komunistiem piesmērēties ar iztapsanu. Vajadzējis sūtnim Zotovam tikai pamāt ar pirkstu, lai kredītbankas Bērziņš (Andrejs Bērziņš. - A.S.) nosūtītu savu palīgu direktoru Miezi pie Klāva Lorenča un lūgtu to pieņemt visu Kredītbankas rīcībā esošo immobiliju pārziņa vietu ar 1000 Ls. algu mēnesī. Tāpat postenis piedāvāts Veckalnam." (LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 34. lapa.) I. Zotovam acīmredzot bija izveidojušies sakari Latvijas sabiedrībā. 1939. gada decembrī J. Fridrihsons saņēma informāciju, ka A. Kēniņš ir I. Zotova "intīms draugs" (domāts, laikam, tuvs draugs. - A.S.) (Turpat. - 5. lapa.) Iespējams, ka šī draudzības pakāpe ir pārspīlēta.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 704. l. - 12., 13. lapa.

⁴ Interese par J. Baloža demisiju acīm redzami ir bijusi lielāka, nekā ne bija iedomājies K. Ulmanis, kurš Zemnieku Savienības (pagātnē) darbiniekam Paulam Freidenfeldam izteicies - "varbūt inteliģence pārrunāšot, bet zemnieki un strādnieki palikšot vienaldzīgi". - J. Lejiņš. Mana Dzimtene..., 170. lpp.

mēja, ka strādnieki savstarpējās pārrunās izsakoties: J. Balodis esot atcelts, jo " ..esot bijis krievu piekritējs un atbalstījis PSRS noslēgtos militāros līgumus".¹ 26. aprīli Liepāju apmeklēja sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš, kurš tikās ar strādnieku pārstāvjiem. Ministram tika vaicāts par Baloža "lietu". Bērziņš atbildēja: "Generālis Balodis pēdējā laikā slimojis ar sirdi un nevarējis nodoties darbam, bez tam, viņš jau kopš 1922. gada nesastāvēt aktīvā karadienestā".² Tā bija tikai atrunāšanās.

Ap J. Baloža galvu tik mērķtiecīgi bija vīts "atbrīvotāja" oreols, viņa nopelni brīvības cīņās 1919.-1920. gadā tik lielā mērā pārspilēti, ka liela daļa Latvijas iedzīvotāju patiešām uztvēra viņa piespiedu demisiju ar neizpratni un uztraukumu.

Politiskās policijas Kuldīgas punkta vadītājs P. Zauls 28. aprīli ziņoja: "Visumā ieskaits ir tāds, ka Balodim amats bija jāatstāj pret savu gribu, un iedzīvotāji izsaka izbrīnu par to, ka ģen. Balodis, kam ir tik labi un neapstrīdami nopelni Latvijas valsts tapšanā un atbrīvošanā, aizejot no amata, nav izteikta valdības, resp. Vadona pateicība, kas darīts vienmēr, aizejot pat mazāk nopelnu bagātiem valdības locekļiem."³

Objektīvas informācijas trū-

kums, kas bija K. Ulmaņa režīma vaina, tikai vairoja baumas, īpaši t. s. kreisajās aprindās, kuras par katru cenu vēlējas dzirdēt ko tādu, kas liecinātu par K. Ulmaņa "ļautiem nodomiem" pret PSRS. Šis aprindas apzināti fabricēja fantastiskas baumas par K. Ulmaņa režīma ārējo un iekšējo politiku. Ļoti aktīvi J. Baloža atcelšanu apsprieda ebreju - īpaši kreisi noskaņoto - aprindās. Vācijas panākumi stiprināja bažas par to, ka tā agri vai vēl vērsīsies arī pret Latviju. Jau 1939. gada martā Politiskā policija bija atzīmējusi, ka ebreju sabiedrībā uzskatīt: "starpautisku sarežģījumu gadījumā varot sagaidīt arī PSRS iejaukšanos, kas varbūt ņemtu savā aizbildniecībā Latviju, ko žīdi uzskata par mazāku ļaunumu nekā pakļaušanos Vācijai."⁴ Vācijas straujie panākumi Rietumu frontē kāpināja satraukumu, kuram klāt nāca nepamatotas aizdomas par K. Ulmaņa it kā esošo "provācisko" noskaņojumu. Nav noliedzams: ebreju saimnieciskās aprindas uzskatīja, ka K. Ulmaņa režīma ekonomiskā politika ierobežo viņu saimnieciskās aktivitātes. Politiskā policija marta beigās atzīmēja: "Vispārējais žīdu noskaņojums tomēr ir tāds, ka valdība žīdus visādā veidā netieši spaida un neļauj tiem

¹ LCVVA. - 1/22. apr. - 523. l. - 48. lapa.

² Turpat. - 1/8. apr. - 505. l. - 33. lapa.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 74. lapa.

⁴ Turpat. - 343. l. - 39. lapa.

dzīvot kā līdz šim.”¹ Nav šaubu, ka Ulmaņa tālākā iejaukšanās ekonomiskajā dzīvē, privātā kapitāla izspiešana nozīmēja nopietnu uzbrukumu ebreju saimnieciskajām interesēm, ko viņi uztvēra kā antisemitisma izpausmi. Auga pilnīgi nepamatotas un naivas cerības, ka PSRS iejaukšanās dos ko labāku. “Daži žīdi savā sašutumā izteikušies, ka šo politiku varbūt izbeigsot Padomju Savienība, kas gatavojoties iejaukties Latvijas iekšējās lietās, pie kam šāda iejaukšanās varot notikt vēl līdz š. g. 1. maijam,” atzīmēja politiskā policija.² Šādu noskaņojumu varēja daudzi vēl ticēja ebreju kreiso aprindu izplatītajiem uzskatiem, ka “ģenerālis Balodis esot aizgājis no kara ministra amata tamdēļ, ka nepiekritis Valsts prezidenta politikai, kas esot naidīga Padomju Savienībai”.³

Kreisās aprindas visus trīsdesmitos gadus bija zākājušas K. Ulmani un V. Munteru kā vācu aģentus. 1940. gada pavasara sākuma satraukuma pilnajā situācijā ebreju aprindās šim baumām atradās arī piekritēji. N. Roznieks 3. jūnijā ziņoja: daudzi ebreji domā, ka Balodis “iestāties par Saeimas sanākšanu un sadarbību ar

PSRS, turpretī valsts prezidents drīzāk ļaušot Latvijā ienākt vācu karaspēkam, nekā karošot kopā ar Padomju Savienību”.⁴ Saskaņā ar K. Siljakova liecību, 1940. gada aprīlimaijā Liepājā daļa ebreju jaunatnes skaļi, demonstratīvi, izaicinoši sāka lietot krievu valodu.

J. Baloža demisija nevarēja neizraisīt arī PSRS sūtniecības īpašu uzmanību. 1940. gada 25. aprīlī J. Fridrihsons atzīmēja saņemto informāciju: “Padomju Savienības sūtniecības sekretārs Čičajevs izteicies, ka Maskava esot pareizi informēta par ģen. Baloža aiziešanas iemesliem. Konflikts starp Ulmani un Balodi sācies krievu-somu kara laikā, kad Ulmanis, angļu pierunāts, gribējis uzbrukt krieviem, bet Balodis gribējis ar krieviem saprasties un sadzīvot, bet Ulmanim krievi neticot. Tāpat viņi neticot Munteram, kura ārpolitika esot liela mikla.”⁵ Nav svarīgi atspēkot uzskatu, ka K. Ulmanis gribējis “krieviem uzbrukt”, pie tam - “angļu pierunāts”. Tas šobrīd neiztur kritiku. Taču tas liecina par PSRS bažām un neuzticēšanos K. Ulmanim, kā arī, iespējams, par kaut kādām cerībām, kuras tie bija saistījuši ar J. Balodi. Zīmīgs ir arī

¹ Turpat. - 505. l. - 62. lapa.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 83. lapa.

³ Turpat. - 82. lapa.

⁴ Turpat. - 101. lapa; K. Siljakovs. Mana atbilde. Kāda laikmeta memoriāli. I d. Gauja, ASV, 1982., 134. lpp.

⁵ LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 41. lapa.

Vācijas sūtniecības darbinieka Rīgā Štāmera skaidrojums Berlīnei par J. Baloža atcelšanas iemesliem: "Dzirdēju, ka Baloža aiziešana saistāma ar to, ka viņš pieprasījis Nacionālo (t. i., iespējams, Satversmes. - A. S.) sapulci. Ar Balodi solidārs Einbergs. No dažādiem avotiem dzirdēju, ka te savu lomu spēlējusi ārpolitika. Anglija ir devusi Latvijas valdībai zīmes par saviem Skandināvijas plāniem un pieprasījis novērsanos no Krievijas. Balodis un Einbergs šai prasībai pretojušies. Šejienu krievu sūtniecība nožēlo Baloža demisiju. Berķis pēc vispārēja atzinuma uztur attiecības ar angļu militārajām aprindām." (Baloža prokrieviskā simpātijas atzīmēja arī ASV sūtnis Dž. Vailijs 1939. gada 6. novembrī.)¹ Pēc J. Baloža padzišanas J. Frīdrihsona iestāde turpināja rūpīgi ievākt par viņu informāciju.

1940. gada 30. aprīlī iznāca jauns "Likums par valsts aizsardzību", ar kuru K. Ulmanis ieguva absolūtu varu. Pēc Politiskās policijas informācijas, J. Balodis par to esot izteicies: "Viņam esot zināms, ka jauno aizsardzības likumu krievi uzņēmuši ar lielu neuzticību un nemaz neesot zināms, kā viņi

uz to reaģēs."²

Vai J. Baloža piespiedu demisija bija t. s. "augšu krīzes" izpausme? Pēckara gados radītajā varoņepā par socialistisko revolūciju "augšu krīze" bija viens no svarīgākajiem dziedājumiem. No K. Ulmaņa - J. Baloža konflikta centās izspiest maksimāli daudz, tam bija jāiegūst gandrīz vai simbola nozīme, kas liecinātu par tuvu revolūciju. Īpaši tika ekspluatēts sižets par K. Ulmaņa un J. Baloža domstarpībām jautājumā par Satversmi, pilnīgi ignorējot to, ka K. Ulmaņa un J. Baloža konflikts (vismaz ārēji) sāka attīstīties 1939. gada oktobrī un nebija saistīts tikai ar Satversmes ideju. Domājams, ka šī konflikta slēptie cēloņi bija arī 1) K. Ulmaņa vēlēšanās pat formāli iegūt pilnīgi absolūtu varu un atbrīvoties no simboliskās "otrās personas" valstī; 2) Ulmaņa bažas par Baloža sakariem ar opozicionārajiem kalpakiešiem.

J. Baloža piespiedu demisija nopietnus satricinājumus K. Ulmaņa režimā nerādīja. Tiesa gan, kalpakiešu grupa loloja apvērsuma ieceres. Par tām nav daudz ziņu. Kalpakietis Arturs Kroders 1968. gadā izdotajās atmiņās rakstīja:

¹ Bundesarchiv. - Potsdam. - Film Nr. 15169; Strēlnieks, 1972, Nr. 28. - 33, 182. lpp.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 42. lapa. J. Baloža atcelšanu V. Molotovs pieminēja vēl 16. jūnija vakarā, trešo reizi šīs dienas laikā pieņemot F. Kociņu. V. Molotovs izteicies, ka Balodis esot labāk par citiem valdības locekļiem izturējies pret PSRS, bet ticis atcelts no amata. (Полпреды сообщают..., c. 392.) Domājams, ka arī pats V. Molotovs nepēma nopietni šo "argumentu" par labu gaidāmās okupācijas attaisnošanai.

"..kalpakieša Otto Cielēna¹ dzīvoklī Tērbatas ielā mēs, vairāki kalpakieši, sapulcējāmies katru dienu.. Mēs runājām un spriedām, kā aizstāvēt mūsu ģenerāli. Vienojāmies, ka vienīgā iespēja ir - valsts apvērsums.. Valdības priekšgalā nāktu ģenerālis Balodis un Marģers Skujenieks. Plāns bija izdomāts un izstrādāts līdz pēdējiem sīkumiem. Bet tad kādā jaukā dienā tika apcietināts Otto Cielēns, pulkvedis Ernests Kreišmanis un arī es nokļuvu Politiskās pārvaldes rīcībā.."² Tātad par savērmiņu sastāvu. Līdz ar nosauktajiem A. Kroders vēl minējis kalpakieti Pēteri Pommeru, Rīgas prefektu un pilsētas komandantu, pulkvedi Valdemāru Malceniņu. No minētajiem tikai O. Cielēns un pulkvedis E. Kreišmanis (savienības valdes loceklis) bija kalpakiešu vadībā. Acimredzot savienības valde³ šos plānus neatbalstīja. Valdes sēžu protokolos, protams, nekādu ziņu nav, 20. marta sēdē bija pārrunātas "Sekošas lietas. Lēmumus atliek,"⁴ 15. aprīlī B. Einbergs ziņoja par J. Baloža (1939. gada 8. maijā savienības

pilnvarnieku sapulce bija viņu ievēlējusi par priekšsēdētāju "uz visu mūžu". Savienības darbībā aktīvu darbu J. Balodis 30. gadu nogalē nebija ņēmis) un savu izstāšanos no valdības.⁵ 1940. gada 25. aprīlī Politiskā policija konstatēja, ka B. Einbergs ir izteicies: "..Balodim piedāvāts militārs spēks politiskas varas pārņemšanai savās rokās, bet viņš no tās atteicies, jo nevēlēties izsaukt pilsoņu karu. Tādai ģenerāļa rīcībai piekrituši arī vadošie kalpakieši, kuri izpratuši, ka sadursmes pašu starpā varētu beigties ar krievu okupāciju un valsts neatkarības zaudēšanu."⁶ Nav noliedzams, ka bažas par "krievu okupāciju" bija pamatotas un varēja ietekmēt viņu rīcību. Taču doma par "pilsoņu karu" - tā bija vairāk J. Baloža un B. Einberga aizvainotās patmīlības produkts. Viņu dēļ karš nebūtu izcēlies. Jāpiekrīt P. Dardžānam, kurš par savvērestības plāniem rakstīja: "Jāņem vērā, ka šis savvērestības locekļu specifiskais svars ir bijis gaužām zems";⁷ bet E. Andersons atzīmēja: "Personas, kurām bija

¹ Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta vicedirektors, savienības "Pulkveža O. Kalpaka bataljons" sekretārs.

² A. Kroders. Atmiņas. Imants, Kopenhāgena, 1968, 355. lpp.; Par kalpakiešu antiulmaniskām iecerēm skat. A. Stranga. Arveds Bergs un Kārlis Ulmanis, LZA Vēstis, 1991., Nr. 7. - 8.

³ 1940. gada 29. martā ievēlētā valde bija: B. Einbergs, priekšsēdētāja vietnieks un faktiskais vadītājs, H. Rozenšteins, E. Kreišmanis, J. Ezeriņš, A. Kociņš, M. Ozols, J. Puksis, P. Blūms. - LCVVA. - 3709. f. - 1. apr. - 4. l. - 45. lapa.

⁴ LCVVA. - 3709. f. - 1. apr. - 4. l. - 46. lapa.

⁵ Turpat. - 46. lapa.

⁶ Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 41. lapa.

⁷ "Strēlnieks", 1970, Nr. 20/21. - 22/23., 155. lpp.

zināmi apvērsuma plāni, tos nopietni nevērtēja.”¹ No A. Krodera minētajiem vārdiem tikai M. Skujenieks bija nopietns politiķis, J. Balodim nekādas politika dotības nekad nav bijušas. Glābt Latviju no tuvās katastrofas sazvērnieki nebūtu spējuši, pat ja viņiem izdotos nereālie K. Ulmaņa gāšanas plāni. Pēc neveiksmīgajām apvērsuma iecerēm kalpakiešu savienības valde norobežojās no antiulmaniskas lapeļu parādīšanās. 10. maija valdes sēdē H. Rozenšteins ziņoja, ka “izplatīta atklātībai neķitra satura proklamācija, adresēta Valsts prezidentam un parakstīta no kalpakiešiem. Konstatē, ka šī proklamācija ir acīmredzama provokācija”. Valde uzdeva B. Einbergam griezties pie iekšlietu ministra K. Veidnieka ar šādu paskaidrojumu: “Pēdējā laikā kalpakiešu vārdā uzstājas ļaudis, kuri izplata nosodāmas tenkas. Savienības “Pulkveža Kalpaka bataljons” valde paziņo, ka tai ar šādām personām nav nekā kopēja.”²

Pēc J. Baloža un B. Einberga nomaiņas (B. Einbergs atteicās no sava amata 8. aprīlī) izveidojās paklausīgs, funkcionāls, pelēks darba kabinets, kurš bija pilnīgi bez jebkādas iniciatīvas.. Tajā nebija tādu ar lielā

mērā mākslīgi radītu veidolu apvītu viru kā Balodis, taču Berķis, Veidnieks, Kāposts, Blumbergs savu darbu veica, un stāvoklis valstī tobrīd tika kontrolēts. J. Fridrihsona rīcībā esošā informācija liecināja, ka J. Balodis jutās galīgi satriekts un nebija spējīgs kaut kādā veidā pretoties K. Ulmanim. 1940. gada maijā Drošības departamenta direktors atzīmēja: “Ģen. Balodis izteicies pulkvedim Šepko,³ ka jaunais valsts aizsardzības likums esot acīmredzami priekš tam, lai dotu iespēju Ulmanim tikt valā no visiem komandieriem un kalpakiešiem, kas viņam šķiet neuzticami. Pulkvedis Šepko no šim vispārējām frāzēm maz ko sapratis, bet guvis iespaidu, ka ar viņu runā sarūgtināts cilvēks, kurš dzīvo ilūzijās, ka liktenis viņu atkal iznesīs varas un slavas spožumā.” Kopējs liktenis un laikam arī kopīgas ilūzijas vienoja Balodi ar cilvēku, kurš spēju, intelekta līmeni vienkārši nebija salīdzināms ar ģenerāli - ar M. Skujenieku. “Bij. ministru prezidenta biedrs Mārgers Skujenieks no Aizsargu ielas pārgājis dzīvot uz Antonijas ielu.”⁴ Tas ir kluss rajons, un Skujenieka viesi - militāras personas - var viņu neuzkrītoši apmeklēt. Sanāksmes pie M. Sku-

¹ E. Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. - 390. lpp.

² LCVVA. - 3709. f. - 4. l. - 51. - 52. lapa. Lapīna laikam bija nākusi no pērkonkrustiešiem.

³ (Pulkvedis K. Šepko tolaik no armijas jau bija atvaļināts. Latvijas Kredītbankas direktors A. Bērziņš bija lūdzis un B. Einbergs 1940. gada 4. martā atļāva Šepko pieņemt darbā Kredītbankā.) LCVVA. - 1468. f. - 1. apr. - 169. l. - 48. lapa.

⁴ Neprecizitāte: M. Skujenieks no sava dzīvokļa Aizsargu ielā 8b bija pārcēlies uz Jura Alunāna ielu 6.

jenieka notiek it kā kāršu spēles nolūkos, bet, cik no sarunām izkļūst uz ārpusi, nav šaubu, ka tur tiek pārrunāti tieši politiski jautājumi. Pēdējā laikā Skujenieks bieži redzams kopā ar ģen. Balodi, pastaigājoties Vienības laukuma apstādījumos un dzīvi sarunājoties.”¹ B. Kalniņš, vērtējot J. Balodi, atzīmēja: “Baloža lielākais trūkums bija viņa rakstura vājums. Mīksts, neizšķirīgais raksturs vilkāms Balodim līdzī, līdz viņu pašu izmeta”.² P. Kaņeps liecināja: “Ģen. Balodis Latvijas beigu cēlienā, bija nepārprotami flegmatisks .. viņš iespējami centās izvairīties no paša plānu pieņemšanas, atbildības un savu uzskatu izteikšanas”.³ Balodis cīnījās par demokrātiju un Satversmi lomai nederēja. Savukārt, vērtējot M. Skujenieku, der atcerēties dr. F. Mendera rakstīto, ka Skujenieks ir bijis “..par daudz inteligents”.

Pēdējā Baltijas valstu ārlietu ministru konference

1940. gada 14. - 16. martā Rīgā notika XI Baltijas valstu ārlietu ministru konference. Latviju

tajā pārstāvēja V. Munters, M. Nukša, L. Seja, V. Šūmans un Ārlietu ministrijas preses nodaļas vadītājs P. Reinharde; Lietuvu - J. Urbšis, B. Dailide, P. Dailide, Politiskā departamenta vadītājs Dr. E. Turausks, ārlietu ministru sekretārs Dr. St. Daukša, ministra referents Dr. P. Mačulis; Igauniju - A. Pīps, H. Rebane, I. Lattiks, Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors Dr. N. Kaasiks un sekretārs R. Kasks. Tā bija pēdējā konference, jo septembrī, kad Kauņā būtu jānotiek XII konferencei, Baltijas valstis jau bija gājušas bojā. Konferencē ārlietu ministri ar gandarījumu novērtēja PSRS - Somijas kara izbeigšanu. Latvijai gan nācās likvidēt savu konsulāru Vipuros un atbrīvot Latvijas goda konsulu, Somijas pilsoni H. Hagmanu no amata, bet tas nebija liels zaudējums.⁴

Lielu vēribu konferencē vēltija Baltijas valstu kultūras sadarbībai. Pasaules kara apstākļos mazās Baltijas tautas varēja ciešāk sakļauties tikai kultūras jomā. 1940. gada 4. martā Kauņā un 8. martā Tallinā sāka

¹ Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 42. lapa.

² Privāta saruna. Stokholmā. 1989. gada oktobris.

³ P. Kaņeps. Liktenīgās dienas. - "Strēlnieks", 1970, Nr. 20/21. -22/23., 25. lpp. Jāpiebilst, ka J. Balodis ir bijis neizlēmīgs vienmēr, arī 1934. gada 15. maija priekšvakarā. V. Munters savās piezīmēs 1934. gada 26. aprīlī viņu precīzi apzīmējis par "cunctator" (lat. - gauss, neapņēmīgs). LCVVA, 2630 f., 1. apr. - 5. l. - 122. lpp.; Brīvība, 1966., Nr. 3 (167); Pat J. Baloža bērnības drauga E. Laimiņa atmiņās, kuras publicētas diezgan slēgtā izdevumā, nav ziņu par kādu J. Baloža praktisku darbību par labu Satversmei. - E. Laimiņš. Atmiņas par ģenerāli Jāni Balodi. - "Pro Latvia". Korporācijas "Latvia" internais žurnāls. 1962, 17. febr.

⁴ LCVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 664.a - 1. - 42. lapa; ZAFb, F. Mendera f., 3117. lp.

demonstrēt latviešu mākslas filmu "Zvejnieka dēls". Konferennces laikā Igaunijā 4 dienas viesojās Latvijas un Lietuvas žurnālistu delegācija. Latvijas informācijas aģentūras direktors R. Bērziņš (Valdess) Tallinas radiofonā igauņu valodā runāja par Baltijas tautu likteņu kopību. Latvijas radiofons sāka katru dienu sniegt ziņas par kaimiņu valstis notiekošo, un "Latvijas Kareivis" ik trešdienas ievietoja pārskatu par svarīgākajiem notikumiem Igaunijā, bet svētdienās (vēl ne regulāri) - par notikumiem Lietuvā. No 15. līdz 17. jūnijam Tallinā bija paredzēts sarīkot "Baltijas nedēļu". Tās uzmanības centrā vajadzēja būt šādiem jautājumiem: 1) Baltijas valstu saimnieciskā pašiztika kara apstākļos; 2) kultūras vērtību apmaiņa; 3) Baltijas valstu likumdošana algotā darba spēka lietās. Nedēļas ietvaros bija paredzēts Baltijas valstu pilsētu savienības, aptiekāru, mūziķu, ugunsdzēsēju, mežsaimnieku organizāciju sanāksmes. Pārsprieda iespējas rīkot arī preses, studentu, bērnu aizsardzības organizāciju sanāksmes.¹ Vai gan jāraksta par to, ka šai nedēļai bija jābūt miera un draudzības nedēļai un tā nebija un nevarēja būt vērsta pret kādu citu valsti. 1940. gada martā konferences laikā nāca klajā igauņu, latviešu un lietuviešu sadarbi-

bas biroja oficioza "Revue Baltique" pirmais numurs angļu, vācu un franču valodā. Žurnālu bija paredzēts izdot trīs reizes gadā, tam bija viscaur miermīlīgs raksturs. Tajā bija jāiztirzā Baltijas valstu starptautiskā un iekšējā stāvokļa problēmas. 1. numurā publicējās Lietuvas premjers A. Merķis un ārlietu ministrs J. Urbšis, Igaunijas ministru prezidents J. Uluots un ārlietu ministrs A. Pīps. Latvijas autoru vidū politisko darbinieku nebija.

1940. gada jūnijā, kad PSRS valdība citīgi meklēja iegānu valstu aneksijai, V. Molotovs jūnijā sarunā ar Lietuvas premjeru A. Merķi apvainoja viņu pretpadomju raksta publicēšanā "Revue Baltique", kur viņš it kā esot pieprasījis Baltijas valstu militāro aliansi. Faktiski A. Merķis šai rakstā bija tikai ierosinājis veidot ciešākas saites starp Baltijas valstīm. "Revue Baltique" izdošana figurēja arī PSRS notā Latvijai 1940. gada 16. jūnijā, turklāt - kā padomēm naidīgs solis. Šie apvainojumi ir vienkārši smieklīgi. E. Andersons rakstīja par "Revue Baltique": "Tas gan pirmais un pārlietu novēlotais periodiskais izdevums, kas savu interešu apjomā ietver visas trīs Baltijas valstis un tautas, bet tajā nav nekādas kūdišanas pret Padomju Savienību un nekādas kara sludināšanas!

¹LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3270. l. - 60, 137.-138. lapa; 2574. f. - 3. apr. - 3279. l. - 6. lapa.

Glūži otrādi - vairāki raksti uzskatāmi par salkaniem Baltijas valstu un Padomju Savienības draudzības slavinājumiem, un viss šis žurnāla tonis ir pacifistisks, uzsverot Baltijas valstu cenšanos izvairīties no ieraušanas karā. Apgalvojumi par žurnāla pretpadomju militāro raksturu, protams, balstās uz Molotova vēlāko Baltijas valstu pilnīgu okupācijas un aneksijas attaisnošanu.¹ Kārtējo reizi var apbrīnot PSRS valdības cinismu: žurnāls iznāca trīs valodās, un, lai arī ne Staļins, ne Molotovs tās neprata, taču kāds jau varēja iztulkot, un tad būtu skaidrs, par ko žurnālā rakstīts. Bet bija jāatrod kaut kādi - kaut vai smieklīgi - attaisnojumi jūnija varas darbiem.

Pēc Baltijas valstu ārlietu ministru konferences Latvija bija paredzēts paplašināt sadarbību ar PSRS kultūras tuvināšanas jomā. Latvijas un PSRS tautu kultūras tuvināšanas biedrība bija iecerējusi Maskavā latviešu grāmatu izstādi (apriļa sākumā) un veselības un darba aizsardzības izstādi, 1940. gada 7. maijā - P. Čaikovska 100. dzim-

šanas dienai veltītu svinīgu koncertu Rīgā. Pārspriests tika arī jautājums par zinātnieku, zinātnisko grāmatu un kartogrāfisko izdevumu apmaiņu ar PSRS, padomju grāmatu un mātes un bērna izstādes sarīkošanu Rīgā, mākslas darbinieku viesizrāžu apmaiņas paplašināšanu. Ārlietu ministru konference nolēma dibināt kontaktus starp visu triju valstu tuvināšanās biedrībām ar PSRS, saskaņot to darbu. Konference nolēma, ka Latvija izstrādās praktiskus priekšlikumus šīs sadarbības realizācijai. Baltijas valstis patiesi vēlējās uzturēt draudzīgas attiecības ar PSRS. Savukārt padomju slepenie orgāni bija izvēlējušies kultūras tuvināšanās biedrību par savas darbības lauku. Izlūkdienesta rezidenti I. Čičajevs un M. Vetrovs tieši no šīs biedrības aprindām vervēja nākamo "leļļu valdību". Tējas vakaros, kurus rīkoja biedrība (piemēram, 1940. gada 31. marta "pēcpusdienas tēja"), tika domāts ne tikai par kultūru.²

1940. gada marta konference pārsprieda arī vairākus mazāknozīmīgus politiskus jautāju-

¹ Andersons E. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d. ... - 374. lpp.

² LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3270. l. - 142. lapa. Biedrība tika izveidota 1929. gada aprīlī, un tās izveidē īpaši liela loma bija O. G. P. U. rezidentiem Rīgā, sākotnēji - PSRS ģenerālkonsulam Rīgā V. Seņševam, kurš pievērsa izcilu uzmanību J. Liepiņam, R. Sutam, A. Beļcovai, A. Ozoliņai-Krauzei u. c., ar viņu palīdzību projektējot legālu biedrību padomju graužošās darbības realizācijai. V. Seņševa darbību paplašināja jaunais O. G. P. U. rezidents Rīgā Nikolajs Smirnovs, kurš šeit ieradās 1929. gada maijā kā PSRS militārais pārstāvis. Īpaši tuvas sūtniecībai kļuva A. Beļcova un L. Zamaiča. - LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 940. l. - 92., 93., 167. lapas. Skat. arī B. Daukšta rakstu - "Kirhenšteins aiz Kirhenšteina". - "Literatūra un Māksla", 1990, 21. aprīlis; A. Stranga. Neoficiālo attiecību aspekti. - Izglītība, 1990, 3. okt.

mus. 1937. gadā Itālija sakarā ar izstāšanos no Tautu Savienības uzteica apņemšanos dibināt un uzturēt Romā "Starptautisku Institutu Civiltiesību unifikācijai", ko bija uzņēmusies 1926. gadā. 1940. gada janvārī Itālija piedāvāja dibināt no Tautu Savienības neatkarīgu institūtu. Taču Latvija tam oficiāli nepiekrīta. 1940. gada 5. februārī, vēlāk arī Lietuva, Igaunija nolēma, ka tās oficiāli nedeklarēs savu attieksmi pret šo institūtu, bet iestāsies tajā pēc nodibināšanas. Līdz ar to Baltijas valstu nostāja bija vienošanās (diemžēl šī vienība izpaužas tikai pilnīgi mazsvarīgu jautājumu risināšanā). 1940. gada maijā bija paredzēta sarīkošana Tautu Savienības Centrālās komitejas darbības saskaņošanai saimnieciskā un sociālā laukā (Brjūsa komiteja). Konference nolēma atbalstīt Lietuvas kandidatūru uz vietu šajā komitejā. 1940. gada 5. jūnijā bija jānotiek starptautiskās darba organizācijas Administratīvās Padomes pārvēlēšanai. Baltijas valstis varēja pretendēt uz vienu no astoņām pastāvīgo locekļu vietām. Sakarā ar pastāvīgās starptautiskās tiesas locekļa grāfa M. Rostvorovska nāvi bija paredzētas jauna tiesneša

vēlēšanas. Tautu Savienības sekretārs bija uzaicinājis Latviju līdz 15. augustam izvirzīt divus savus kandidātus gaidāmajām vēlēšanām, kam piekrita arī Igaunija un Lietuva. Nolēma izvirzīt Igauniju. Baltijas valstis nolēma istenot kopīgu diplomātiskā pasta piegādi uz ārzemēm. Katru otro sestdienu uz Briseli (caur Berlīni) pārmaiņus devās diplomātiskais kurjers no Latvijas, Igaunijas vai Lietuvas. Viņš tieši nogādāja diplomātisko pastu sūtniecībām, Briselē ieradās arī kurjeri no sūtniecībām Londonā un Parīzē un saņēma sūtījumus. Tika izskatīts arī jautājums par Slovākijas atzīšanu. Lietuva jau bija atzinusi šo marioneti. Latvijas un Igaunija ārlietu ministri nolēma uzdot sūtņiem Berlīnē informēt Slovākijas sūtņi, ka ir gatavi katrā laikā apmainīties diplomātiskiem pārstāvjiem ar Slovākijas valdību.¹ Šis solis Baltijas valstīm godu nedara, pat ja ņem vērā, ka tas tika sperts apstākļos, kad to ārpolitika bija spiesta pieskaņoties PSRS un Vācijas kursam.² Visa konferences gaita un tās lēmumi pilnīgi apgāz PSRS 1940. gada 16. jūnija melīgajā notā Latvijai teikto, ka Baltijas valstis esot

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3270. l. - 140.-142. lapa; 1313. f. - 1. apr. - 152. l. - 6. lapa; skat. sīkāk A. Stranga. Neatkarības mīkresli. - "Izglītība", 1990. gada 28. marts.

² Bažas par to, lai Krievija un Vācija nesaskatītu Latvijas ārpolitikā kaut ko nepieņemamu, liekas, ietekmēja pat nenozīmīgu latviešu solus. Piemēram, 1940. gada aprīlī Latvijas delegāts nepiedalījās Starptautiskās diplomātiskās akadēmijas sēdē Parīzē. - LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3289. l. - 17. lapa.

sasaukušas slepeni konferenci un nodarbojotās ar pretpadomju militārvienības veidošanu.

Smags bija Baltijas valstu ārējās tirdzniecības stāvoklis. Vācija centās pilnīgi pārtraukt viņu tirdzniecību ar tik nozīmīgiem partneriem - Angliju. Jau 1939. gada 1. oktobrī vācu minū kuģis "Nettelbeck" aizturēja latviešu tvaikoni "Imanta", kurš ar ogļu kravu devās no Anglijas uz Rīgu. Pavisam oktobrī vācieši aizturēja 16 Latvijas kuģus, to vidū 22. oktobrī finansu ministram A. Valdmanim piederošo kuģi "Rīga". Uz tā vācieši atrada Polijas sūtniecības mantas un dokumentus, kurus veda uz Zviedriju. 20. decembrī no visiem 74 fraktētajiem Latvijas kuģiem 21 bija aizturēts Vācijas ostās. Baltijas valstu ārlietu ministru iepriekšējā - Tallinas - konferencē (1939. gada 7. - 8. decembrī) Lietuvas Ārlietu ministrijas Ekonomiskā departamenta direktors I. Norkaitis izteicās: "vācieši jau trīs reizes brīdinājuši, ka būs slikti, ja tirgosies ar Vāciju". Savukārt, Igaunijas ārlietu ministrs A. Pips informēja par Vācijas spiediena pieaugumu: "Vācijas sūtnis paziņojis, ka Igaunijas eksports uz neitrālām valstīm varēšot notikt tikai ar vācu piekrišanu, eksports uz Angliju būšot galīgi aizliegts arī indirekti (netieši. - A. S.)." Uz-

traukts bija arī J. Urbšis: "Arī pie Lietuvas Vācija esot griezusies blokādes jautājumā: tā it kā prasot politiska rakstura deklarāciju, ka Lietuva netirgosies ar Angliju." J. Urbšis arī informēja savus kolēģus, ka Vācijas valdība pieprasījusi, "lai Baltijas valstu ārlietu ministru konference nepieņemtu lēmumus, kas runātu vācu vēlēšanām pretim".¹ Negaidīts spiediens nāca arī no Vācijas sabiedrotās PSRS. Kad Vācija spieda Lietuvu nodot vai visus savus ražojumus reiham, Lietuvas Ārlietu ministrija decembrī griezās pēc palīdzības Maskavā. No turienes pienāca, Lietuvai sūtņa L. Natkus-Natņeviča vārdiem runājot, "pilnīgi pretēja atbilde: atbalstīt Vācijas intereses".² Baltijas valstis bija pilnīgā bezizejā.

1939. gada 15. decembrī Latvija un Vācija formāli gan bija vienojušās par īpašu līgumu, kas atļāva Latvijai izvest preces 30 milj. marķu vērtībā uz citām zemēm pāri Baltijas un Ziemeļu jūrām. Taču jau 1939. gada 19. decembrī no Berlīnes uz vācu vēstniecību Rīgā pienāca slepena informācija, ka ar šo nolīgumu Vācija grib saņiegt citus mērķus: "Ar šis vienošanās noslēgšanu no mūsu puses pirmām kārtām sekot mērķim pārtraukt Latvijas tirdzniecību ar ienaidnieka zemēm."³ Tomēr decembra

¹ АВПР. - ф. 38 - п. оп. 1. - д. 104. - с. 72 - 73.

² LCVVA. - 2570. f. - 13. apr. - 1715. l. - 90. lapa.

³ Strods H. Pilnīgi slepeni par Latviju. 1939.-1941. g. - "Lauku Avīze". - 1989. gada 21. jūlijs.

sarunu gaitā Vācijā Latvijas delegācijai izdevās panākt vairāku latviešu kuģu atbrīvošanu, palika vēl aizturēti 8 kuģi. Taču jau 28. decembrī vācieši sagūstīja latviešu tvaikoni "Ati Kronvaldu", kas bija ceļā uz Stokholmu, bet tālāk - uz Angliju. "Atis Kronvalds" veda 870 tonnas sviesta un bekona, 202 tonnas saplākšņu. Uz kuģa bija arī lietuviešu sviests un bekons. "Ati Kronvaldu" aizveda uz Svinemundi, un Latvijas Ārlietu ministrija 29. decembrī konstatēja: "„domas par tirdzniecību ar Angliju pa aplinkus ceļiem jāmet pie malas.”"¹

1939. gada 21. decembrī Berlīnē beidzot tika parakstīta Latvijas un Vācijas vienošanās par preču piegādi 1940. gadā. Latviju īpaši interesēja metālizstrādājumi: nerūsējošais tērauds, čuguns, skārds, dzelzs sijas, stīpu dzelzs. Taču tieši to Vācija vairs nepārdeva. Rīgas tirgotāji laikā no 1940. gada 20. janvāra līdz 1. martam bija iepirkuši dzelzs preces par 400 tūkstošiem latu. Taču līdz ārlietu ministru XI konferencei nekas vēl nebija saņemts. Akciju sabiedrība "Ogle" Vācijā bija iepirkusi 9360 tonnas ogļu un koksa, bet nevarēja tās atvest. Vācijas galvenās ogļraktuves atradās Vestfālē - pasaules kara apstākļos ceļš no turienes līdz Latvijai pa jūrām bija ļoti bīstams. 1940. gada marta

sākumā Vestfāles ogles bija atvedis tikai viens kuģis - "Birutā", bet trīs citi bija iestrēguši Roterdamas ostā. Latvija praktiski varēja saņemt tikai Silēzijas ogles. 1940. gada februāra beigās uz Vāciju bija nosūtīti 183 vagoni, taču daļa no tiem, turklāt ne jau mazā, Vācijā "pazuda".² (Ziņas par to nonāca arī Beļģijas presē, un Dr. M. Valters 1940. gada 8. martā ziņoja uz Rīgu, ka beļģu avīzes raksta: "Līdz šim ne Latvija, ne Lietuva neesot redzējušas ne ogles, ne savus vagonus."²) Cerēto 15 tūkstošu tonnu vietā pa dzelzceļu pienāca tikai 9 tūkstoši. Ogļu cenas (bez transporta izdevumiem) pieauga divkārt - no 31 - 33 latiem līdz 61 latam par tonnu. 1939. gada decembrī Latvija Vācijā vēl paspēja iepirkt 500 ūdenscaurules par 350 tūkstošiem latu (cenas bija kāpušas par 57 procentiem). 1940. gadā caurules vairs vispār nepārdeva. Ļoti sliktas bija izredzes saņemt dzelzs preces, vēl gan varēja dabūt tēraudu, bet tikai bez augstvērtīgiem piemaisījumiem (nerūsējošo - vairs ne), nepārdeva arī alumīniju (tas gan nebija paredzēts 21. decembra līgumā, bet Latvija vēlējās to saņemt papildus). Lai gan 1939. gada decembrī Vācijā bija iepirkta lauksaimniecības mašīnas par 2,5 miljoniem latu, 1940. gada marta sākumā

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 46.-47. lapa.

² Turpat. - 3279. l. - 54.-56. lapa.

³ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 87. lapa.

Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības ministrija rēķinājās ar to, ka vācieši var šo pirkumu anulēt. Labvēlīgāks bija stāvoklis ar mākslīgo mēsļu iepirkumiem, jo tie jau 1939. gadā bija izdarīti lielākos apjomos. 1940. gada sākumā vēl iepirka 9000 tonnas kālija sāļu un slāpekļa mēsļu. Latvijai ļoti vajadzīgos mākslīgā zīda diegus, mākslīgo vilnu, kaustisko sodu, hroma savienojumus, preparātus zobārstniecībai vairs nevarēja dabūt. Tajā pašā laikā Vācija piespieda Latviju iekļaut iepērkamo preču sarakstā tapetes, samtu, plīšu, viriešu cepures,¹ kā arī tādas preces, kuras miera laikā Latvija labprāt pirktu (autobusi, automašīnas, traktori), taču saimnieciskās blokādes apstākļos nevarēja atļauties, jo nebija degvielas. Lai gan Vācija nebija precīza savās piegādēs, Latvija savu eksportu uz Vāciju nedrīkstēja samazināt.

Latvijas tirdzniecības bilance ar Vāciju bija pozitīva. Taču nebija nekādu cerību to izlīdzināt un saņemt no Vācijas vairāk preču. (Latvijai nebija nekādu cerību samazināt savu eksportu uz Vāciju gan tās spiediena dēļ, gan arī tāpēc, ka vairākas svarīgas eksporta preces (kokus, sēklas, sviestu) nebija kur citur vairs pārdot. Latvijas vēlēšanās panākt sviesta un cūku cenu paaugsti-

nājumu bija bez rezultātiem.) Tieši tādā pašā stāvoklī bija Lietuva. Vācija 1940. gada sākumā pieprasīja, lai Lietuva tai piegādā preces par 150 miljoniem litu, par kurām apmaksāšot ar vācu precēm. "Tendence - izpumpēt preces un neko nedot pretim" - pamatoti secināja Lietuvas sūtnis Rīgā P. Dailide.²

Turpinājās latviešu kuģu traģēdija. 1940. gada 25. janvārī vācu zemūdene nogremdēja tvaikoni "Everene" ar ogļu kravu no Anglijas, 29. janvāra rītā vācu bumbvedējs uzbruka tvaikonim "Tautmilis", kas bez kravas devās uz Austrumangliju. Februārī vācieši sāka aizturēt latviešu kuģus ar neitrālajai Zviedrijai adresētajām precēm, par cēloni uzdodot to, ka uz kuģiem esot zirņi un vīķi, kuri neesot minēti 1939. gada 15. decembra nolīgumā. A. Kampes kārtējie braucieni uz Berlīni jau 1940. gadā un lūgumi 15. decembra nolīgumu paplašināt bija bez rezultātiem. Tirdzniecība ar Zviedriju un Somiju tika pakļauta vācu kontrolei, bet Lietuvas preces uz latviešu kuģiem - konfiskācijai. Latviju ietekmēja arī Vācijas un PSRS jaunais tirdzniecības līgums, kuru 1940. gada 11. februārī noslēdza 18 mēnešu laika posmam. Nesenās rūgtās pieredzes mācīta, Latvijas valdība bija nobažījies, vai arī šajā līgumā nav kāds slepens,

¹ LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3279. l. - 57.-58. lapa.

² Turpat. - 3281. l. - 16. lapa; V. Skultāns. Pirms pedējā cēliena. - DVM., 1985., Nr. 5, 20. lpp.

pret trešajām valstīm vērsts pielikums. 20. februārī E. Krieviņš apmeklēja E. fon Vaiczekeru: "Pārgāju uz 11. februāra vācu-krievu līgumu un jautāju, vai bez šā līguma ar krieviem šoreiz vāciem nav arī kādu citu norunu," 22. februārī sūtņis ziņoja V. Munteram, piebilzdam, ka "mēs, piedzīvojumu mācīti, nevilus kļūstam uzmaniģi, ja vāci ar krieviem ko paraksta. Nelūkojoties uz mūsu neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, pagājušā gada 23. augusts un 28. septembris skāris taču arī mūs. W. teica, ka esot nepareizi konstruēt kādus sakarus starp mūsu neuzbrukšanas līgumu un Vācijas - Krievijas līgumiem".¹ Te Vaiczekers ne pirmo reizi meloja, bet 11. februāra tirdznieciskajā vienošanās gan laikam nekas tāds nebija, kas jo negatīvi skartu Latviju. 1940. gada 19. februārī E. Krieviņš tikās arī ar padomju sūtņi A. Škvarcevu un centās no viņa ko izzināt. A. Škvarcevs kategoriski apgalvoja, "ka bez tā, kas 11. februārī Maskavā parakstīts, ..nekas cits neesot norunāts. Līgums paredzot preču apmaiņu apmēram 1 miljarda marku apmērā".² Taču tas nenozīmēja, ka PSRS - Vācijas saimnieciskās attiecības tieši neietekmēja Latviju. Jau 1940. gada janvārī, A. Kampes apmeklējuma laikā, Berlīnē izvirzīja

jautājumu par tranzītu no PSRS uz Vāciju. Tika noslēgts izmēģinājuma līgums par 40 000 tonnu auzu pārvešanu. Latvija piekrita 20 procentu tarifa pazeminājumam, bet uzskatīja, ka tam nevar būt precedenta raksturs. Latvijā pastāvošie noteikumi pieļāva pazeminājumu tikai tad, kad pārvadāja ne mazāk kā 80 000 tonnas un bija nodrošināta atpakalkrava.³ 1940. gada 23. martā, jau pēc pēdējās Baltijas valstu ārlietu ministru konferences, Rīgā parakstīja vienošanos starp Latviju un Vāciju par preču tranzītu cauri Latvijai uz Vāciju, bet 12. jūnijā U. fon Koce un Latvijas Dzelzceļu virsvaldes galvenais direktors K. Bļodnieks parakstīja vēl papildinājumu, kas paredzēja, ka tranzītā uz Vāciju tiks izvestas 60 000 tonnas minerālējlas un 180 000 tonnas mazuta.⁴

Smagi risinājās arī tirdznieciskās sarunas ar Londonu. Ārlietu ministrijas 1940. gada 24. janvārī sastādītajā "Pro memoria" atzīmēts, ka angļi caur sūtņi K. Zariņu pieprasījuši Latvijas saimnieciskās delegācijas ierašanos Londonā. Latvijas Ārlietu ministrija centās panākt, lai saimnieciskās sarunas ar angļiem notiktu vienlaicīgi ar pārējām Baltijas valstīm vai pat kopā ar tām. Kopīgs brauciens neiznāca, un

¹ LCVVA. - 2570. f. - 1. apr. - 53. l. - 93. lapa.

² Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 99. lapa.

³ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3295. l. - 32. lapa.

⁴ Turpat. - 1307. f. - 1. apr. - 664. a l. - 80. lapa.

Latvijas sūtnis K. Zariņš 1940. gada marta sākumā ievadīja slepenas sarunas par abu valstu tirdzniecību kara apstākļos. Angļi pieprasīja samazināt Latvijas eksportu uz Vāciju. 1940. gada 7. martā Ārlietu ministrijas slepenajā pārskatā norādīts, ka "sarunas izrādās ļoti komplikētas - angļi prasot autentisku informāciju par līgumiem ar Vāciju un Padomju Savienību. Tādu informāciju mēs nedosim, darīsim to tikai par tik, par cik tas konkrēti būs vajadzīgs. Liekas, ka angļu ūdeņus būs jāizslēdz no mūsu kuģu reisiem".¹ Ārlietu ministru konferencē 14. martā J. Urbšis izteicās, ka "Latvijas delegācijas Berlīnē un Londonā bijušas skopas informācijas sniegšanas ziņā par sarunu gaitu", uz ko V. Munters atbildēja: "Londonā nekā konkrēta neesot."²

XI Ārlietu ministru konferencē īpaši pārsprieda Baltijas valstu savstarpējās sadarbības aktivizēšanu. Iepriekšējā - desmitajā - konferencē bija lemts rīkot Baltijas valstu saimniecisko ekspertu sanākumi. Līdz 1940. gada martam bija notikušas jau četras šādas sanāksmes (tiesa gan, V. Munters tās par tādām neuzskatīja. Acimredzot tās bija darba apspriedes).

Pēc Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības departamenta direktora A. Dinsberga ziņām, sav-

starpējā tirdzniecība bija strauji pieaugusi. 1940. gada janvārī Latvija no Igaunijas ievada preces par 199 000 Ls. (agrāk - par 140 000 Ls.), bet izveda par 140 000 Ls. (agrāk izveda mazāk). No Lietuvas laikā no 1939. gada septembra līdz decembrim bija ievestas preces par 180 000 Ls., bet vienā pašā 1940. gada janvārī ievada preces par 526 000 Ls. Pieauga arī izdevumi (tas bija īpaši svarīgi Lietuvai, jo Latvijai ar to bija pozitīva tirdzniecības bilance). Konferencē radās iecere īstenot visu triju valstu kopiepirkumu, kad runa bija par tādām precēm (krāsainie metāli, ķimikālijas u. c.), kuras katra valsts atsevišķi iepirka ļoti maz. Arī tranzītā caur PSRS un ārzemju tirgiem eksporta apvienošana, pēc Latvijas Ārējās tirdzniecības departamenta domām, varēja dot labus rezultātus.

A Dinsbergs Ārlietu ministrijai ieteica: "Tranzītā caur PSRS būtu pieņemama kopēja uzstāšanās un politika." Pārsprieda arī jautājumu par kopīgu rūpniecības uzņēmumu radišanu. 1940. gada 14. martā Lietuvas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta vadītājs Dr. E. Turausks paskaidroja, ka no Igaunijas saņemts priekšlikums celt kopīgu kaustiskās sodas fabriku, kas apmierinātu Baltijas valstu vajadzības. V.

¹LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 31. lapa.

²Turpat. - 3279. l. - 22. lapa; sikāk skat. A. Zunda. Baltija Lielbritānijas stratēģijā 1940. gadā. - Izglītība, 1990., 4. apr.

Munters atbalstīja kopējā uzņēmuma ieceri. Jau X konferencē bija pieņemts lēmums, ka Baltijas valstis apmainīsies ar konfidencialu informāciju saimnieciskajos jautājumos. 14. martā J. Urbšis izteicās, ka dažos gadījumos Latvijas firmas esot izpaukušas Lietuvas firmu ("Maistas" un "Lietukis") konfidencialā kārtā sniegto informāciju. Vēlāk noskaidrojās, ka "Maistas" sniegto informāciju par zirgu tirdzniecību bija izpaušusi latviešu sabiedrība "Turība".¹ Latvijas Ministru kabinets 1940. gada 19. marta sēdē, noklausījies V. Muntera ziņojumu, nolēma nodibināt atsevišķu starprezoru komiteju, kuru vadīja Arlietu ministrijas pārstāvis, kā locekļi tajā piedalījās Ārējās tirdzniecības un rūpniecības departaments, kā arī Tirdzniecības un Rūpniecības kameras, Valsts saimniecības departaments un Zemkopības ministrijas pārstāvji: "Komisijas uzdevums ir pētīt un noskaidrot, kādas preces Latvija varētu ražot izvešanai uz Igauniju un Lietuvu un kādas preces Latvija savukārt ievest no šīm (Baltijas. - A. S.) valstīm. Komisija darbojas pie Arlietu ministrijas."² Diemžēl, Baltijas valstis bija sākušas rosīgāk sadarboties tikai pašā bojāejas priekšvakarā.

Latvija no 1940. gada aprīļa līdz jūnijai pirmajai pusei

1940. gada 6. aprīli PSRS sūtnis Rīgā Ivans Zotovs atstāja Latviju, viņš bija norikots darbā Somijā. 12. aprīli V. Munters rakstīja sūtnim Maskavā F. Kociņam:

"Vispār pēdējās nedēļas ir pagājušas mierīgā un neapēnoti draudzīgā atmosfērā.. Personīgās attiecības, kas mums arvien bija labas, kļuva pat sirsnīgas, it īpaši pēc tam, kad viņš (I. Zotovs. - A. S.) dabūja zināt par savu pārceļšanu. Atvadbroskastis mēs gandrīz apraudzājāties, apmainījāties fotogrāfijām, mēs arī uzdāvinājām Zotova ģimenei piemiņas balvu, kas viņus dziļi aizkustināja. Viņi neslēpa savas skumjas atstāt Rīgu, kur vēl pašā pēdējā laikā viņi ar narkomindela palīdzību sāka izdaiļot sūtniecības telpas. Vēl skumjākus Zotovus padarīja perspektīvas Helsinkos, kur atmosfēra atšķirsies no Rīgas un arī personīgās attiecības nekad nevarēs būt tādas kā šeit, kauču valodas dēļ vien. No dažām pazīmēm varēja spriest, ka Zotovu stipri nodarbināja pie "kapitālistiem" parastais, bet padomju diplomātam it kā mazliet nepiestāvošais jautājums, vai pārceļšana nozīmējot paaugstinājumu vai tikai

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3279. l. - 49. lapa.

² Turpat.

pārmaiņu. Mēs, protams, viņu visādi mierinājām, ka viņa valdība acīmredzot atzīst viņa spējas, ja uztic viņam tik grūtu uzdevumu. Vēlreiz kopā saņemot, pēdējās nedēļas bija draudzīgu attiecību liecinājums¹

Pēc neveiksmes Somijā Padomju Savienība uz brīdi mazināja spiedienu uz Baltijas valstīm, bet toņa maiņu Munters bija uztvēris kā draudzības izpaušmi. Ministrs kļūdījās.

"Širsnīgais" I. Zotovs vēstulē uz Ārlietu komisariātu 10. martā sniedza pilnīgi izkropļotu Latvijas ārējās un iekšējās politikas raksturojumu, "valdības augšslāņus" ("правительственная верхушка") nosaucot par PSRS "naidīgiem spēkiem".² Padomju armijas izlūkdienesta vadība aizrakstījās līdz pat idiotismam un 15. martā sastādītajā pārskatā pieļāva iespēju, ka "Baltijas antantei" jau esot vienošanās ar Zviedriju par kopēju pretpadomju politiku un vēlēšanās piesaistīt sev... Turciju (!?), kura gan to esot noraidījusi.³ Bija gluži acīmredzams, ka Latvijas valdības (īpaši - V. Muntera) krieviem pieglaimīgais kurss (tas izpaudās pat tik nožēlojamā solī kā Muntera dāvanās Staļinam - latviešu dainu krājumos, latviešu vārdnicā un vēl kādās citās, mums šobrīd nezināmās lietās⁴) neko reāli mainīt

pastāvošajā PSRS naidīgajā nostājā pret mūsu valsti nevar.

Kādi praktiski jautājumi bija risināmi tajā laikā? Ne mazumu problēmu radīja padomju militārā kontingenta izmītināšana, zemes gabalu ierādīšana lidlaukiem un tanku novietnēm, mācību laukumiem u. tml. Latvija centās, cik varēja, izpildīt krievu armijas prasības. V. Munters informēja F. Kociņu: "Jaunu iecirkņu piešķiršana kājniekiem... Mēs varēsim gandrīz visā pilnībā apmierināt Morozova (padomju korpusa komandieris. - A. S.) prasības..". Taču domstarpības izraisīja padomju jūrnieku nepārtrauktās prasības piešķirt aizvien jaunas teritorijas bāzu vajadzībām. Padomju Savienība kategoriski noraidīja Latvijas pamatoto vēlēšanos ieskaitīt jūrniekus padomju kontingentā, cik īstenībā jūras kara flotes spēku bija izvietots Latvijā, tā arī nekļuva zināms. 1940. gada 27. martā PSRS militārais atašejs pulkvedis A. Zavjalovs pieprasīja piešķirt Mazirbes - Ventspils rajonā un Liepājas rajonā 20 jaunus atsaivināmus zemes gabalus jūras flotes bāzu vajadzībām. Vēstulē F. Kociņam V. Munters rakstīja: "Šīs prasības, kā jau allaž pie jūrniekiem, ir briesmīgi pārspilētas. Krasta bateriju vajadzībām prasa Ventspils

¹ LCVVA. - 2574. f. - 13. apr. - 1717. l. - 89. -90. lapa.

² Полпреды сообщают... - с. 248.

³ Turpat. - 253. lpp.

⁴ Turpat. - 228. lpp.

rajonā 2620 ha, Liepājas rajonā - 230 ha un novērošanas punktiem - vēl 7 ha." Ģenerālis M. Hartmanis turpināja kaulēšanos ar padomju komisiju, kuras locekļi bija sūtniecības sekretārs (I. Zotova prombūtnes laikā - pilnvarotais lietvedis) I. Čičajevs, korpusa komandieris Morozovs un jūras spēku komandieris II ranga flagmanis Traiņins. Savukārt F. Kociņš Maskavā, vairākreiz tiekoties ar Molotova vietnieku Ārlietu komisariātā V. Dekanozovu (atbildīgo par Baltijas valstīm), informēja viņu par "militārā pārstāvja pulkv. Zavjalova nekorektu uzvešanos." Turpinājās sarunas par NOMĀS LĪGUMU. Jau 1939. gada decembrī V. Molotovs bija nemiērā ar Latvijas pieprasīto nomas maksu. Latvijas valdība pilnīgi pamatoti uzskatīja, ka "objektu iznomāšana nav nekāda labdarības lieta un iznomātos objektus jāšķiro pēc to vērtības". Liepājā sarkanarmijai iznomāto objektu vērtība bija ne mazāka par 18 miljoniem latu, un, saprotams, arī nomas maksai bija jābūt piemērotai. Ārlietu ministrijas 1940. gada 31. janvāri dienesta vajadzībām sastādītajā "Pro memoria" atzīmēts, ka padomju bāzu vajadzībām iznomāto nekustamo īpašumu un telpu kopējā vērtība ir 21 miljons latu.¹ Ne tikai attiecībā pret Latviju, bet arī pret Igau-

niju un Lietuvu iezīmējās PSRS tendence panākt iespējami mazāku nomas maksu. 1940. gada 25. martā Igaunijas sūtnis A. Reijs un Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors N. Kāziks Maskavā tikās ar Molotovu un uzzināja, ka PSRS ir gatava maksāt tikai 75 procentus no tās summas, kuru vēlējas saņemt igauņi. Igauniem bija jākonstatē, ka tā ir "Igaunijas ekonomiskā izmantošana".²

Par spīti pastāvošām domstarpībām, V. Munters uzskatīja, ka nomas līguma teksts ir puslīdz gatavs. Aprīlī palika neizšķirti vēl divi stridīgi jautājumi. Pirmais - Paplakas meža liktenis. Meža iecirknī 650 ha platībā, kura vērtība bija līdz 2,5 miljoniem latu, krievi vēlējas ierīkot šautuvi. "Mēs tad arī prasījām, lai šī meža vērtību samaksā, pēc tam krievi tur varētu šaut un cirst pēc sirds patikas,"³ rakstīja V. Munters, norādot, ka padomju tirdzniecības pārstāvis V. Terentjevs negrib maksāt meža vērtību. Kaulēšanās turpinājās. Otrais - jautājumā par kapitālo remontu. 1939. gada 23. oktobra protokols par padomju kara spēka izvietojumu paredzēja, ka Latvija veiks bāzēs nepieciešamo kārtējo remontu, bet kapitālo - PSRS. Tagad padomju puse pieprasīja, lai Latvija uzņemtos arī kapitālā remonta

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 23., 44. lapa.

² LCVVA. - 2570. f. - 13. apr. - 1715. l. - 24. lapa.

³ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 91. lapa.

darbus. Latvijas pozīciju vājināja tas, ka Padomju Savienība bija piespiedusi Igauniju piekrist kapitālā remonta veikšanai un tagad atsaucās uz to kā uz precedentu.¹

Nākamais jautājums, par ko vēl pastāvēja dómstarpības, bija BŪVNICĪBA padomju bāzēs. Martā igauņi ar bažām konstatēja, ka padomju bāzu teritorijā ir sākusies 4 - 5 stāvu pamatīgu kazarmu būvēšana, lai gan krievu karaspēka izvietošana šajos rajonos bija pasludināta par pagaidu uzturēšanos. Tas radīja labvēlīgus apstākļus runām par PSRS patiesajiem mērķiem Baltijā.

Kaut kas līdzīgs notika arī Latvijā. Padomju garnizonu apgādes komitejas Ventspils rajona pilnvarnieks F. Oļukalns 1940. gada 5. aprīlī ziņoja: „..padomju garnizons arī ārpus Ventspils aerodroma nozīmētās līnijas mežā uz jūras pusi izved dažādas būves un pieved materiālus.”² Padomju līguma projekta tekstu V. Terentjevs (tirdzniecības pārstāvniecība bija darbuzņēmējs) 1940. gada 19. februārī nosūtīja padomju garnizonu apgādes komitejas priekšsēdētājam J. Krisbergam. Savukārt I. Zotovs 4. martā pieprasīja, lai Latvijā tiktu ielaisti aptuveni 3000 strādnieku, tehniķu un inženieru padomju bāzu būvdarbiem un lai viņi netiktu ieskaitīti karaspēka

kontingentā. Zotovs piebilda, ka nākotnē varot iebraukt vēl lielāks strādnieku skaits! 1940. gada 12. martā sākās sarunas. V. Munters F. Kociņam rakstīja: “Būvniecība. Tā acumirkli ir sezonas nagla. Terentjevs paliek bāls, sirms un nervozs un katru trešo dienu solās braukt uz Maskavu un demisionēt. Mēs viņu mierinām un domājam, ka lieta iet veiksmīgi, lai gan lēni uz priekšu..”³ Kas izraisīja domstarpības? Padomju puse vēlējās ievest Latvijā būvmateriālus bez muitas, ko Latvija pamatoti centās nepieļaut. Aprīļa sākumā radās jauna problēma - Ārlietu ministrija 10. aprīlī konstatēja: “Krievi prasa pieņemt arbitražas klauzulu, kas paredz arbitražu Maskavā, mūsu būvuzņēmumi prasa arbitražu Latvijā. Mūsu arbitražas konvencijā ar Padomju Savienību (1927. gada 10. oktobrī) noteikts, ka arbitražai jānotiek tur, kur atrodas strīdā esošās būves.” Latvijas uzņēmēji padomju pasūtījumus uzņēma ar milzīgu piesardzību, daži no viņiem pilnīgi pamatoti pieprasīja, lai PSRS tirdzniecības pārstāvniecība izsniedz avansus. Latvijas banka bija gatava nākt palīgā V. Terentjevam, bet nevēlējās, lai būvuzņēmēji to zinātu. V. Munters uzskatīja, ka nepārvaramu grūtību būvniecības jautājumos nav.

¹ Turpat.

² LCVVA. - 2570. f. - 13. apr. - 1715. l. - 15. lapa.

³ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 92.-93. lapa.

Vēl viens jautājums saistījās ar padomju vēlēšanos iegūt Rīgā jaunu namu tirdzniecības pārstāvniecībai. Saprota vēlme apstākļos, kad abu pušu saimnieciskie sakari paplašinājās. Taču Terentjevam bija iepatiesies nams, kurā atradās Latvijas kredītbanka. Radās grūtības, "Terentjevs iekodīs vienā objektā, kurā kredītbankai pieder tikai ceturtdaļa.. Andrejs Bērziņš sola darīt visu iespējamo, lai iegūtu vismaz pusi no nama vērtības, bet īpašnieki izkaisīti pa visu pasauli, Japānu neizslēdzot". Arī šis jautājums bija atrisināms.¹

Latvijas valdība centās labvēlīgi risināt arī tos jautājumus, kas radās sakarā ar padomju garnizonu apgādi. 1940. gada 1. martā padomju garnizonu apgādes komitejā notikusi apspriede konstatēja, ka padomju virsnieki un karavīri iepērk Latvijā preces tik lielā daudzumā, ka dažas no tām sāk aprūkt un manāma cenu celšanās Liepājā un Ventspilī. Ļoti daudz preču tika izsūtīts pakās uz PSRS ar pasta vagoniem. Latvijas iestādes to nespēja kontrolēt. "Visvairāk pērk tādas preces, kuru trūkst Padomju Savienībā, - uzvalkus (it īpaši gaišā krāsā), bostona uzvalkus, melno drēbi, dāmu apģērbus, ādas mēteļus, ādas čemo-

dānus, apavus, pulksteņus, bārdas nažus," konstatēja komiteja. Pēc ļoti aptuvenām un stipri samazinātām ziņām, no 1939. gada novembra līdz 1940. gada 31. janvārim padomju karavīri nopirka preces par 310 054 latiem. Februāri apgrozījums ar padomju garnizoniem (preču piegādes un pakalpojumi bija sadalīti 23 grupās) bija 452 859 lati. IV grupas - "Uztura vielu rūpniecības ražojumu" - piegādes padomju garnizoniem bija desas, gurķu konservi, šķiņķis, ķilavas, konfektes, šokolāde, alus, limonāde, papirosi un daudz kas cits. Šīs preces tika piegādātas par 32 149 latiem.² Domāju, ka nekur citur padomju karavīri gan šādu pārtiku nevarēja iegādāties. Daudz ko viņi redzēja pirmo reizi mūžā, kolektīvizācija bija savu paveikusi. 1940. gada 28. martā pulkvežleitnants Lapiņš izteicās, ka "bijis mielastā ar visu bāzu priekšnieku Morozovu. Tas esot no vecākiem virsniekiem. Bet viņam blakus sēdējis jauns virsnieks, kurš nav pratis pie galda uzvesties un nav zinājis, kas ir sviests, nēģi un olas. Viņš tos nekad nav ēdis. Komunisms atsvedis krievu tautu par 30 gadiem atpakaļ."³

Īpašas bažas radās par vilnas manufaktūru un biezo zoļādu,

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 94. lapa. Latvijas valdība bija pat gatava samaksāt 400 000 latu par māju savai tirdznieciskajai misijai Maskavā, lai krieviem rastos līdzekļi nomaksāt par Liepājas konsulāta ēku un jaunu namu savai tirdznieciskajai pārstāvniecībai Rīgā. Acīm redzami šī summa - 400 000 tūkstoši latu - bija pat lielāka par Maskavā esošā nama vērtību un bija domāta tieši pastāvošo problēmu labvēlīgajam atrisinājumam. - Turpat, 94. lapa.

² LCVVA. - 2570. f. - 13. apr. - 1715. l. - 35.-36. lapa.

³ Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 36. lapa.

kuras varēja pietrūkt pašu Latvijas iedzīvotāju vajadzību apmierināšanai. Vienlaikus komiteja uzmanīgi sekoja, lai tirgotāji nepieļautu nekādas pārkāpumus, apkalpojot padomju pircējus."Ir novērota nevēlama parādība, ka dažas tirgotāju grupas (žīdi) pārdod padomju karavīriem sliktas kvalitātes preces, piem., pulkstenus par dārgu cenu. Pārējie tirgotāji ar šādu rīcību nav apmierināti, jo tā met ēnu arī uz viņiem," tika atzīmēts 1. marta apspriedē. Komiteja gan noraidīja kartīšu sistēmas ieviešanu, taču ieteica valdībai prasīt no PSRS izejvielas to preču ražošanai, kuras visvairāk izpērk sarkanarmieši, vai arī piegādāt Latvijai vairāk tik nepieciešamo benzīnu un naftu.¹

1940. gada maijā, kad Rietumu valstis bija aizņēmas milzīga mēroga militārajās operācijās Francijā, Staļins izlēma, ka ir pienācis visizdevīgākais brīdis okupēt Baltijas valstis. Bet maija sākums Latvijas un PSRS attiecībās vēl neko neliecināja par tuvo valsts bojā eju. 8. maijā K. Ulmanis iesniedza akreditēšanas rakstus jaunais PSRS sūtnis V. Derevjanskis, kurš savā runā augstu novērtēja PSRS un Latvijas attiecības, bet arī izteica slēptus draudus. Latvijas valdība centās nepieļaut ne vismazāko iegāsti PSRS neapmierināti-

bai, nonākot līdz pat sikumainībai. Kad 1940. gada 9. maijā Ventspilī ienāca vācu tvaikonis "Phila" un tā radiotelegrāfists Kārlis Ostrovskis, vācbaltietis, bijušais rīdzinieks, iztaujāja pie tvaikoņa izkraušanas strādājošos krāvējus, "kādas ir latviešu attiecības ar PSRS armijas karavīriem", te tika saskatīti draudi "draudzībai" ar PSRS. J. Fridrihsons izrikoja: ja "Phila" vēlreiz atbrauks, "neļaut Ostrovskim atstāt kuģi".²

11. maijā tika noslēgta Latvijas - PSRS vienošanās par būvniecību (kārtējais nolīgums 1939. gada 5. oktobra pakta realizēšanai). Konkrēti šis līgums bija jārealizē firmām A/s "Būvpalīgs" un "L. Neiburgs & Co". Pasūtījumu apjoms bija aptuveni 8 - 10 milj. latu. Līguma realizācijai nebija paredzama viegla gaita. Kā to bija pierādījusi iepriekšējā prakse, PSRS nebija spējīga piegādāt visus nepieciešamos būvmateriālus, bet daži no tiem bija apšaubāmas kvalitātes.³ Līdz 1940. gada maijam vēl nebija panākta saskaņa arī jautājumā par nomas līgumu. Domstarpības galvenokārt izcēlās kapitālremonta jautājumā. Padomju puse 1939. gada oktobrī bija apņēmusies pati veikt iznomāto telpu un būvju kapitālremontu, taču pēc tam no šī lēmuma atteicās, PSRS piespieda tam piekrist arī igauņus un sarunās

¹ LCVVA. - 2570. f. - 13. apr. - 1715. l. - 35.-36. lapa.

² Turpat. - 3235. f. - 1/22. apr. - 939. l. - 39. lapa.

³ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 4.-5. lapa.

ar Latvijas pārstāvjiem atsau-
cās uz šo Igaunijas soli kā uz
precedentu.¹ Domstarpības bija
izcēlušās arī šausanas laukuma
nomas noteikšanā. Latvijas pu-
se pamatoti prasīja samaksāt
arī par kokiem, kuri atrodas uz
laukumiem, bet PSRS nevēlējās
to darīt. Neraugoties uz to, Lat-
vijas Ārlietu ministrijā uzskatī-
ja, ka nomas līguma jautājuma
tikš panākta abpusēji
piēņemama vienošanās. Maijā
joprojām bija atklāts jautājums
par apmaksu komunālpakalpo-
jumiem, kurus saņēma padomju
garnizoni. Padomju puse
visādi centās tos palētināt.
"Mēs liekam priekšā tādas pat
likmes, kādas maksā mūsu
karaspēka daļas; krievi prasa
viszēmākās likmes, kādas
pastāv Latvijā," atzīmēts 1940.
gada 27. maijā Latvijas Ārlietu
ministrijas sastādītajā "*Pro
memoria*".² Šie jautājumi, kā
redzam, tika risināti, taču pa-
domju puse izrādīja nepama-
totu neapmierinātību un V.
Derevjanskis (vēl pirms ofici-
ālas akreditācijas) ziņojumā V.
Molotovam ieteica izdarīt uz
Latviju spiedienu, apturēt sva-
rīgāko preču piegādi un atteikt
papildus kontingentus.³

Visumā nekā tāda Latvijas-
PSRS attiecībās, kas spēji
liecinātu par tuvu okupāciju,
ultimatīvo 16. jūnija notu, ne-
bija. (Tiesa gan, parādījās iezī-

mes, kas neko labu neliecināja.
21. maijā Latvijas Ministru
kabinets bija iecēlis līdzšinējo
Ārlietu ministrijas preses no-
daļas vadītāju P. Reinhardu
par konsulu Ļeņingradā. Īres
līgums uz pirmo gadu par kon-
sulāta telpu nomāšanu Ļeņin-
gradā, 25. oktobra prospektā
55, arī bija noslēgts, par laiku
līdz 1. jūlijam jau bija nomak-
sāta noma - 1079 rubļi 14 ka-
peikas. Kad P. Reinharda 6. jū-
nijā lūdza no PSRS sūtniecības
Rīgā iecelošanas vīzu, tā nestei-
dzās to izdot. Nākamās okupā-
cijas gaismā Latvijas konsuls
Ļeņingradā nebija vajadzīgs,
vīzu Reinharda tā arī nesāņē-
ma. (Latvija, savukārt, 1940.
gada 14. martā bija piešķirusi
eksekvatūru jaunajam PSRS
konsulam Liepājā V. Beļajev-
vam.) Zīmīga bija arī Berlīnes
nostāja. Hitleriskā Vācijā nebi-
ja noslēpums par PSRS gaidā-
mo darbību Baltijā. Maija otra-
jā pusē A. Kampe kārtējo reizi
gatavojās braukt uz Berlīni, lai
kārtotu sarežģītos saimniecisko
attiecību jautājumus. Vācijas
valdība vilcinājās ar iebruk-
šanas atļauju, tad lūdza brau-
cienu atlikt uz nedēļu. Iespē-
jams, ka tā gribēja nogaidīt
notikumu gaitu. Kad jūnija
sākumā vēl nekas Baltijā nenoti-
ka, A. Kampe pašā okupācijas
priekšvakarā tomēr izbrauca uz
Berlīni.⁴ Latvijas valdība maijā

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 4.-5. lapa.

² Turpat.

³ Полпреды сообщают... - с. 307.

⁴ LCVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 152. l. - 10.-11. lapa; 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 5. lapa.

sāka praktiski gatavot kara ministra ģenerāļa K. Berķa vizīti Maskavā, 1939. gada oktobrī padomju militārās delegācijas vadītājs admirālis I. Isakovs bija nodevis ielūgumu Latvijas armijas vadībai apmeklēt Maskavu. 1939. gada novembrī Latvija ierosināja triju Baltijas valstu militāro vadītāju kopēju vizīti Maskavā, taču kopējs brauciens neiznāca. 1939. gada decembrī ģenerālis J. Laidoners apmeklēja Maskavu viens. Jau pirms V. Derevjanska ierašanās V. Munters sarunā ar padomju lietvedi I. Čičajevu bija izteicies: "ka mēs joprojām uzskatām, ka mūsu armijas vadība ir parādā vizīti Maskavā".¹ Šai vizītei nebija nekādas nozīmes.

14. maijā, apmeklējot V. Munteru, V. Derevjanskis paziņoja, ka padomju puse uzskatītu šādu vizīti par bridim atbilstošu ("svojevremennij"). V. Munters atbildēja, ka K. Berķis varētu braukt uz Maskavu, sākot ar 1. jūniju. Pēc tam V. Derevjanskis apmeklēja kara ministru ar ielūgumu ierasties PSRS 1. jūnijā. Vēl 27. maijā K. Berķa vizītes programma nebija zināma. Maskava bija ilgi vilcinājusies ar šo vizīti, taču tieši tad, kad pilnā mērā notika gatavošanās Latvijas okupācijai, ministrs tika uzaicināts.

Baltijas valstu neatkarības likvidēšanu PSRS valdība sāka ar Lietuvu, tādā veidā it kā pīr-

gājoties par to ticību un draudzību Krievijai, kuru lietuvieši bija demonstrējuši iepriekšējos gados. 3. maijā PSRS sūtnis Kauņā N. Pozdņakovs sāka iztaujāt Lietuvas Arlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoru E. Turausku, vai Lietuva esot noslēgusi militārkonvenciju ar Latviju un Igauniju. Turausks atbildēja, ka nekādas konvencijas nav un par to nav bijis arī runas.²

Vairāk nekā pēc divām nedēļām, 25. maija vakarā, Lietuvas sūtnis Maskavā L. Natkevičs izdeva vizu ģenerālim A. Loktionovam, kurš it kā devās inspicēt padomju garnizonus Lietuvā, bet faktiski gatavot tās okupāciju. Divaina sakritība, bet tās pašas dienas vēlā vakarā L. Natkevičs tika izsaukts pie V. Molotova, kurš Lietuvas valdību apvainoja divu padomju karavīru vardarbīgā nolaupīšanā. 29. maijā TASS publicēja izdomājumu pilnu PSRS valdības paziņojumu par PSRS - Lietuvas attiecībām ar briesmu stāstiem par tanku brigādes šoferu Šmavgoņeca (bija "pazudis" no 18. līdz 26. maijam), Pisareva ("pazudis" no 24. līdz 27. maijam) nolaupīšanu un jaunākā virsnieka G. Butajeva nogalināšanu 12. maijā. Paziņojumā bija arī minēts, ka pazuduši vēl divi citi padomju zaldāti. Saskaņā ar TASS paziņojumu Butajevs esot pazudis jau 1940.

¹ Turpat. - 2574. f. - 3. apr. - 3281. l. - 5. lapa; 1307. f. - 1. apr. - 664. a l. - 40. lapa.

² LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 37. lapa.

gada februārī, bet nošauts 12. maijā. Ne februārī, ne "nošaušanas" dienā padomju valdība troksni necēla, bet tagad Lietuvas okupācijas attaisnošanai fabricēja vienus melus pēc otriem.¹

4. jūnijā V. Molotovs izsauca pie sevis L. Natkeviču un pieprasīja Lietuvas premjera A. Merķa nekavējošu ierašanos Maskavā. Lietuvas sūtnis Rigā P. Dailiņš 6. jūnijā informēja Latvijas Ārlietu ministriju, ka L. Natkeviča saruna ar V. Molotovu "noritējusi draudzīgā garā. Kauņa domā, ka Maskava liks priekšā drošības orgānu sadarbību".² Tās bija lietuviešu naivās cerības. 7. jūnijā, kad A. Merķis ieradās pie V. Molotova, PSRS valdības galva apgalvojis, "ka jaunāko virsnieku Butajevu nošāvuši lietuvieši.". "Maija beigās Alitā kāds aptieknieks savā dārzā ar revolveri baidījies vārnas, bet krievi izsakot aizdomas, ka viņš mēģinājis šaut uz sarkanarmiešiem, kuri atradušies tuvumā. Jūnija sākumā lietuvieši no Alitas izsūtījuši kādas 5 sievietes, kuras mazgājušas sarkanarmiešu veļu, bet policijai bijušas aizdomas, ka viņas pie gadījuma nodarboju-

šās ar prostitūciju. Šīs sievietes krievi prasot atpakaļ. Šie minētie gadījumi met spilgtu gaismu uz krievu pārmetumu dabu." Tā par šo sarunu sūtnis L. Sēja informēja Latvijas Ārlietu ministriju no Kauņas.³

A. Merķis 7. jūnijā informēja V. Molotovu par soļiem, kurus lietuvieši spēruši, lai izmeklētu padomju puses minētos incidentus. 8. jūnijā franču aģentūra Havas ziņoja: "Viļņā turpinās padomju-lietuviešu incidenta izmeklēšana. Jau sperti daži soļi: pastiprināta policijas uzraudzība vietās, kas atrodas padomju bāzu tuvumā, padarīta stingrāka ārzemnieku uzraudzība un beidzot ievesti grozījumi vīzu izsniegšanas kārtībā. Bez tā Viļņā dzīvojošiem poļu bēgļiem dots rikožums atstāt pilsētu līdz 15. jūnijam."⁴ Nabaga poļi. PSRS kopā ar Vāciju bija likvidejusi viņu valsti, bet miera viņiem nebija pat tagad Lietuvā. Varas iestādes, meklējot pret padomju karavīriem veikto "noziedzumu" autorus, sāka turēt aizdomās poļus.

9. jūnijā Maskavā notika otrā V. Molotova saruna ar A. Merķi. Šajā sarunā V. Molotovs piedāvāja Lietuvas premjeram

¹ Par Butajevu Lietuvas premjers A. Merķis stāstīja V. Munteram, ka "tas bija GPU virs, kas uzturēja (pavisam oficiāli) sakarus ar Lietuvas aģentiem.. Beidzot gribējis mukt vai kritis nežēlastībā. Krievi prasījuši arestu. Sūtīti nepiedzīvojuši policisti, kas ļāvuši bēgt un tad dzinušies pakāļ. Tad viņš arī nošāviens" (LCVVA. - 2575. f. - 14. apr. - 5. l. - 566. lapa.) Sīkāk par G. Butajeva un citu sarkanarmiešu lietu skat. Г. Рудис. Имело ли место похищение красноармейцев в Литве в 1940 году. - Новый взгляд на историю Литвы. - Каунас, 1991., с. 126 - 135.

² LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 9. lapa.

³ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 12., 37. lapa.

⁴ Turpat.

veselu "pārkāpumu" buketi. L. Sēja 11. jūnijā informēja V. Munteru: "PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs runājis par Lietuvas attiecībām ar Latviju un Igauniju. Molotovs atradis šais attiecībās vairākus neskaidrus vai pat aizdomīgus momentus. Cik pagaidām Kauņā zināms, Molotovs minējis sekošas lietas: 1) Baltijas valstu ārlietu ministru konferences kļuvušas biežākas, 2) Lietuva esot noslēgusi ar Latviju un Igauniju militāras dabas konvenciju, 3) notikusi Lietuvas militāratašeja iecelšana Tallinā un Igaunijas militāratašeja iecelšana Kauņā, 4) notikuši vairāku augstu militāru personu savstarpēji apmeklējumi, 5) min. prez. Merķis publicējis Tallinas laikrakstā "Baltic Times" zīmīgu rakstu..."¹

Šie "apvainojumi" bija smieklīgi. Merķis savā rakstā bija aicinājis veidot ciešākus kultūras sakarus starp Baltijas tautām, diplomātu un militārpersonu satikšanās pasaules kara laikā bija pilnīgi normāla parādība. V. Molotovs, izsakot tos, demonstrēja gan savu lielvalstisko hegemonismu, kurš nepieļāva pat formāli neatkarīgas valsts valdības galvam publicēt rakstus presē, gan arī to, ka nekādu nopietnāku ieganstu okupācijai nebija izdevies atrast.

A. Merķis nolēma uz Maskavu izsaukt arī ārlietu ministru J. Urbši, droši vien cerot uz

viņa kaut vai minimālu atbalstu. 10. jūnijā J. Urbšis ar speciālu lidmašīnu ieradās Rīgā. Lidostā viņš informēja V. Munteru: "Vēl līdz šim bridim nezinot, ko krievi īsti vēloties, nekādas prasības vai priekšlikumi neesot saņemti. Līdzšinējās sarunās ar Merķi izpauzties liela krievu neapmierinātība ar Lietuvu un starp citu arī ar Baltijas valstu savstarpēju sadarbību un sazināšanos - tā esot vērsta pret krieviem, visi dažādu triju valstu pārstāvju braucieni un apciemojumi esot sīki reģistrēti no krieviem. Tā kā ārlietu ministram visi dažādie jautājumi esot labāk zināmi, tad Merķis izteicis vēlēšanos, lai ministrs būtu pie rokas vajadzīgas informācijas sniegšanai..."² 10. jūnijā pulksten 12.05, ar kārtējo satiksmes lidmašīnu J. Urbšis devās uz Maskavu. 12. jūnija pēcpusdienā A. Merķis no Maskavas atgriezās Kauņā. Dažas stundas pēc viņa ierašanās premjers pieņēma Latvijas sūtni L. Sēju. A. Merķis informēja viņu par 11. jūnijā notikušo pēdējo sarunu ar V. Molotovu: "Nekas jauns neesot pienācis klāt. Turpinājusies veco lietu maļšana, sevišķi par dažādiem atgadījumiem ar sarkanarmiešiem. Runāšana ar V. Molotovu vienmēr bijusi ārkārtīgi grūta, pie tam istā "Lubjankas atmosfērā". Pēdējā sēdē Molotovs sevišķi neatlaidīgi jautājis, ko Lietuvas val-

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 12., 37. lapa.

² Turpat. - 7. lapa.

dība domā darīt, kādus soļus tā spers, lai nožēlojamie incidenti tiktu novērsti. Daži soļi no lietuviešu puses jau sperti, piem., nodibināti speciāli policijas novadi vietās, kur atrodas sarkanarmiešu garnizoni, izdarītas apcietināšanas, visu iedzīvotāju kontrole garnizonu apkārtnē.”¹

Latvijas konsuls Viļņā F. Donnass savukārt 12. jūnijā ziņoja: “Savos agrākos ziņojumos es jau aizrādīju, kādu pretimnākšanu un cieņu Lietuvas oficiālās aprindas izrādīja lielinieku virsniekiem. Arī lietuvieši sabiedrībā varēja dzirdēt domas, ka lielinieki ir Lietuvas draugi. Tamdēļ PSRS š. g. 29. maija notas iespāids uz vietējo lietuviešu sabiedrību bija kā pērkona spēriens no skaidrām debesīm. Arī cittautiešu aprindās izcēlās liels savilņojums. Lai parādītu savu labo gribu atrast vainīgos, Viļņas priekšpilsētās pa naktīm sākās kratīšanas, kas apņēma veselas pilsētas daļas.”²

Notikumi ap PSRS karavīru “nozušanu” un “spīdzināšanu” lika būt uzmanīgiem arī Latvijā. Arī šeit ar padomju zaldātiem, viņu vainas dēļ, notika visādi atgadījumi. 18. maijā Liepājas policija bija spiesta ierasties Uliha ielā 89, kur divi padomju jūrniki bija sarīkojuši traci pie prostitūtām, 28. maijā PSRS garnizona priekšnieks Liepājā ziņoja, ka jau trīs dienas kā pazudis mat-

rozis Piļcs. Policija iesāka meklēšanu, taču Piļcs vēlāk ieradās nepaskaidroja, kur viņš bijis. 31. maija rītā PSRS kara komandants Liepājā paziņoja Latvijas varas iestādēm, ka pazuduši divi kreisera “Kirov” jūrniki - leitnants Bobkovs un otrā ranga tehniķis Pavlovs. Ap pulksten desmitiem rītā padomju komandants paziņoja, ka pazudušie atradušies. Latvijas policija noskaidroja, ka abi “pazudušie” bijuši nakti krogos, mēģinājuši pārgulēt “Ziemeļu” viesnīcā, bet neesot tur ielaisti. Mēģinājumi arī Latvijā radīt padomju karavīru “pazušanas” incidentus neizdevās un 3. jūnijā krievu sūtnis V. Derevjanskis ziņoja uz Maskavu, ka PSRS militārpersonu pazušanas gadījumā nav bijis. Domāju, ka šis ziņojums liecina par padomju ieinteresētību, lai notiktu kas līdzīgs Lietuvai.³

Latvijas armijas vadība apzinājās, ka no šīm “pazušanām” var uzpūst kādu “lietu”. K. Berķis savā aizbraukšanas dienā uz Maskavu, 1. jūnijā, uzdeva ģenerālim M. Hartmanim “vest sarunas, kā novērst uz priekšu šādus gadījumus, kas var izsaukt konfliktus”. 5. jūnijā Liepājā notika apspriede ar PSRS karaspēka vadību. 11. jūnijā M. Hartmanis par šo apspriedi informēja Iekšlietu ministrijas Kārtības policijas departamenta direktoru A. Austrumu (Ausmani): “No

¹ LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 36. lapa.

² Turpat. - 3281. l. - 42. lapa.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 505. l. - 105.-106. lapa, 1474. f. - 3. apr. - 10. l. - 35. lapa; Полпреды сообщают..., c. 340.

krievu puses izskanēja pārmetumi, ka daži neapzinīgi Latvijas pilsoņi labprāt pieturot pie sevis padomju karavīrus, tādā kārtā netieši pamudinādami tos uz iedzēršanu un novēlošanu. Būtu vēlams izdot saistošus noteikumus, kuri zēm soda draudiem uzliktu katram Latvijas pilsonim par pienākumu pēc zināmas stundas nepieturēt pie sevis padomju karavīrus. Liels ļaunums esot arī slepenās izpriecu vietas, kur padomju karavīri nav sameklējami. Šīs slepenās vietas padomju karavīriem uzrādot ormaņi un taksometru vadītāji, kamdēļ šīm personām būtu uzliekams par pienākumu ziņot par katru padomju karavīru, kuru tie nogādājuši uz slepenām izpriecu vietām. Vēl no krievu puses tika izteikts priekšlikums noliegt reibinošu dzērienu pārdošanu padomju karavīriem. Šo priekšlikumu noraidīja kā necienīgu un apvainojošu.¹ Runa bija par neizbēgamām lietām karavīru sadzīvē, kuras pastāv vienmēr. Taču, ja labi vēlas, no tām varēja iztaisīt skaļu starptautisku "lietu". 9. jūnijā krievu bāzes teritorijā

Ventspili tika aizturēts kāds A. Stepāns, Latvijas iedzīvotājs. Ko viņš tur darījis, nav skaidrs, taču krievi pieprasīja, lai "šādi gadījumi neatkārtotos". V. Derevjanskis 14. jūnijā uzskatīja, ka šie "gadījumi" rūpīgi jāfiksē. Te ir runa tikai par ieganstu meklēšanu okupācijai.

Lietuvas agonijas laikā Latvijas valdība izturējās tā, it kā nekas nenotiktu. 1. jūnijā K. Berķis devās vizītē uz Maskavu. Savukārt K. Ulmanis 2. jūnijā, runājot Gārsenes pamatskolas izlaiduma aktā, par K. Berķa braucieni izteicās: "Šis ir draudzības apciemojums, nav nekādu strīdu un domstarpību, kas tās laikā būtu jārtojami."² Apbrīnojama pašiemidzināšana.

Generāļa K. Berķa vizīte bija apbrīnojami gara. Latvijas kara ministram izrādīja pat sovhozu "Ļesnīje Poļani" un kolhozu "Pamjatj Iljiča", kā arī fabrikas un daudz ko citu, pilnīgi nevajadzīgu; pa to laiku padomju karaspēks koncentrējās Latvijas robežu tuvumā. Tikai 12. jūnijā caur Ļeņingradu K. Berķis devās mājup.³ Pa to laiku Latvijā, Jel-

¹ Turpat. - 1474. f. - 3. apr. - 10. l. - 35. lapa.

² "Valdības Vēstnesis". - 1940. - 3. jūnijs; Полпреды сообщают..., с. 370.

³ Jāatzīmē, ka arhīvos nav izdevies atrast K. Berķa vai viņa pavadoņu atskaiti par Maskavas vizītes norisi, kaut arī K. Berķi pieņēma V. Molotovs.

⁴ LSSZP biedrs, Z Spures līdzgaitnieks, vēlākais komunist T. Jansons savās atmiņās rakstīja, ka 16. jūnijā no Pārdaugavas LDJS II rajona organizācijas dalībnieku grupa - D. Štamers, E. Jēkabsons, N. Apsītis, F. Rože, viņš pats un citi izbraukuši uz Jelgavu un tur izstādes apmeklētāju vidū izplatījuši kādu LKP CK un LDJS CK uzsaukumu "Latvijas strādniekiem un zemniekiem". Iespējams, ka tāds brauciens arī bija. Minētais uzsaukums gan līdz šim nekur nav atrasts, LKP CK un LDJS CK tobrīd faktiski nedarbojās, jo to absolūtais vairākums bija apcietināts. Nav ziņu, ka komunistu aģitācija Jelgavā (ja tāda ir bijusi) būtu vainagojusies ar panākumiem. Domājams, ka T. Jansons vienkārši ir centies odiozās "revolucionārās situācijas"

gavā, 10. jūnijā svinīgi atklāja padomju lauksaimniecības izstādi,⁴ kuru valdības viri nosauca par PSRS goda izrādīšanu Latvijai. 12. jūnijā PSRS sūtniecība Rīgā sagatavoja dokumentu, kurā bija teikts, ka PSRS Tautas komisāru padome nolēmusi Latvijā vēl ievest celtniecības darbiem 2700 (!) strādnieku un 400 (!) inženieru. Spriežot pēc šī dokumenta, Latvijas valdība esot piekritusi sākt gatavot attiecīgu līgumu ("соглашение"), bet pastāvēt uz, lai 1) strādnieku uzturēšanās Latvijā būtu tikai līdz 1940. gada 1. oktobrim; 2) lai tiem netiktu piešķirtas papildus telpas. Līdz okupācijai šis nolīgums netika parakstīts, bet liecināja par tendenci - pārkāpt 1939. gada 5. oktobra līguma burtu un pludināt Latvijā neierobežotu "strādnieku" kontingentu, kurā bija ne mazums NKVD aģentu.¹

Vienlaikus Maskavā slepeni izstrādāja visdažādākos Latvijas okupācijas variantus. Jau martā PSRS Arlietu komisariāta atceltā V. Potjomkina vietā Baltijas valstu "jautājumu teh-

niskā kārtošana", kā F. Kociņam paziņoja V. Molotovs,² bija nodota V. Dekanozova, NKVD kadru virsnieka, bijušā Iekšlietu komisariāta ārzemju daļas priekšnieka, L. Berijas cilvēka rokās. Okupācijas "tehnikā kārtošana" ritēja pilnā sparā. Jūnija sākumā L. Mehliiss, bijušais Staļina sekretārs, bet tajā brīdī - Sarkanās Armijas politpārvaldes priekšnieks, izsauca pie sevis vairākus latviešu komunistus, kuri dzīvoja Maskavā un bija palikuši dzīvi pēc 1937.-1938. gada represijām. Viņu vidū bija arī Nikolajs Krūmiņš, bijušais diplomāts un PSRS Augstākās tiesas loceklis. L. Mehliiss paziņoja, ka tuvākajā laikā K. Ulmaņa valdībai tiks iesniegts ultimāts. Ja K. Ulmanis to noraidītu, tad viņiem būtu jābūt gataviem izbraukt uz Rēzekni. Tur, pēc tam, kad pilsētu ieņems padomju karaspēks, tiks izveidota pagaidu revolucionārā padomju valdība. Tāda esot Staļina pavēle.³ Te, kā redzam, līdzība ar Terioku "valdību" pilnīga. Nav šaubu, ka šie pilnīgi iebiedētie, pēc 1937. gada terora dzīvi pali-

teorijas ietvaros pierakstīt LKP un LDJS kādu darbību isi pirms 17. jūnija, lai radītu priekšstatu, ka valsts iekšienē arī kaut kas notika. Lielākais, kas patiešām bija noticis, dažu uzsaukumu (policija konstatēja 11) izplatīšana Rīgā 9. un 10. jūnijā. Ar L.D.J.S. CK parakstu tie bija uzsaukumi "Pret imperiālistisko karu un piespiedu darbiem", kuri faktiski palika iedzīvotājiem nepamanīti. - LVA arhīvs. - 200. f. - 9. apr. - 1326. l. - 1. lapa; LCVVA. - 3235. f. - 6. apr. - 299. l. - 40. lapa.

¹ LCVVA. - 2570. f. - 13. apr. - 1716. l. - 26. lapa. Jau 29. maijā iekšlietu ministrs K. Veidnieks apspriedē Iekšlietu ministrijā paziņoja, ka Liepājā tiek nodoti jauni rajoni "krievu brīva līguma darbinieku vajadzībām." Šie "darbinieki" arī organizēja 19. - 20. jūnija nemierus Liepājā. - LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 1. lp.

² LCVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 44. lapa.

³ Skat. Stranga A. Vai bija Staļina-Mehliisa plāns? - "Horizonts". - 1989. - Nr. 4. - 30. lpp.

kušie un, droši vien, paši aktīvi terora īstenotāji - latviešu staļinisti - tika uzskatīti par uzticamākiem nekā Latvijas pagrīdnieki. Domājams, ka šo aktīvistu kontekstā, apsverot iespēju Maskavā izveidot "Latvijas revolucionāro valdību", tika meklēti arī tādi komunisti no Latvijas, kuri būtu derīgi Staļinam un baudītu viņa uzticību. Tādu Latvijā nebija daudz. Viena no Kominternes uzticības personām bija F. Deklavs, kurš tolaik atradās Stokholmā. 1940. gada 3. jūnijā G. Dimitrovs uzdeva KIIK darbiniekiem "Pieprasīt vīzu iebraukšanai (F. Deklava. - A. S.) PSRS".¹ Jau ilgi pirms 1940. gada jūnija Latvijas kreisajās spēkos izplatījās runas par iespējamu jaunas "valdības" izveidi Maskavā. 1940. gada 30. janvārī Rīgā, "Aldara" uzņēmumā, strādnieki runāja par tādas "valdības" izveidi Maskavā. 1940. gada 14. februārī uzņēmumā "Latvijas finieris" partijas šūnas biedri cerēja, ka maijā-jūnijā būs sacelšanās, bet Rīgas fabrikās tiks vākti paraksti petīcijai, kurā būs norādīts uz strādnieku smago

stāvokli un PSRS aicināta iejaukties Latvijas iekšējās lietās. Petīcija tiks nodota Padomju sūtniecībā, lai rastu ieganstu okupācijai. Maija sākumā Politiskā policija vēlreiz konstatēja, ka "Latvijas finieri" pastāvošā kreisā pagrīdes organizācija apspriež jautājumu par bruņota puča organizēšanu, kuram palīgā nāksot Padomju Armija.² Taču kreiso ietekme sabiedrībā³ bija tik nenozīmīga,⁴ bet Politiskās policijas panākumi cīņā ar to tik ievērojami, ka nekādā ieganstī okupācijai netika atrasti un šādos apstākļos arī radās ideja par "valdības" izveidi PSRS un tās atvešanu Sarkanās Armijas piekabēs. Šis rezerves variants gan praksē netika īstenots. K. Ulmaņa valdība 16. jūnija ultimātu pieņēma, bet PSRS vadība uzskatīja, ka izdevīgāk sākotnēji Latvijā veidot nevis ievesto "revolucionāro valdību", bet gan uz vietas saformētu "demokrātisko".

Lai gūtu priekšstatu par noskaņojumu Latvijas iedzīvotājos 1940. gada jūnijā, aplūkosim kādu īpatnējāku avotu - administratīvi sodīto sarakstu.

¹ LVA. - 54. f. - 1. apr. - 3029. l. - 79. lapa. Domājams, ka Kominternes kadru daļas 1940. gada 7. maija izziņas par A. Rudevicu, F. Cielēnu un B. Kalniņu arī jāskata šo aktivitāšu kontekstā. - turpat, - 54. f. - 1. apr. - 8245. lp.

² LCVVA. - 3235. f. - 6. apr. - 39. l. - 26., 59. lapas.

³ Par kreiso ekstrēmistu darbību pirms 1940. gada 16.-17. jūnija; skat. arī A. Странга, М. Вирсис. Сороковые, роковые... - "Даугава", 1989, № 6, c. 69 - 70; I. Gore, A. Stranga. Ne visi gali ir ūdeņi. PSRS pilsoni Novik". - "Pilnīgi Atklāt", 1990, Nr. 11.

⁴ Pat Rīgas strādniecība, kurā 1940. gada pirmajā pusē pieauga nemiers ar saimniecisko stāvokli, Darba centrāles darbību, sezonas darbiem u. tml., LKP iespaids bija nenozīmīgs. Arī pašu komunistu skaits uzņēmumos bija niecīgs. 42 Rīgas uzņēmumos kopumā bija 38 komunisti un 24 komjaunieši. VEF bija 2 komunisti, "Feldhūnā" - 3, "Rīgas audumā" - 3. Tikai 3 uzņēmumos bija vairāk par 3 LKP biedriem katrā - LKP CK PVI arhivs. - 240. f. - 1. apr. - 915. l. - 2. lapa.

2. jūnijā tika aizturēti H. Heifecovičs un E. Prambergers, kuri restorānā "Luna" iereibuši sludināja, ka jāsakauj krievi, bet aizturētais M. Huffs lamāja Hitleru, J. Ivanovs, H. Mitrēvics, J. Voitūss restorānā "Esplanāde" paziņoja, ka "vācieši jāsit kā maitas". 3. jūnijā sodītais N. Benensons bija plāpājis, ka Vācija un Itālija sakaus Angliju, savukārt 4. jūnijā restorānā "Rīga" K. Rikmanis, T. Trepiņš, V. Babičs, P. Kangers, A. Lapiņš cerēja uz sabiedroto uzvaru. V. Bandovskis un J. Vehi pie "Jaunāko Ziņu" kantora izteicās par labu sabiedrotajiem, bijušais LKP biedrs J. Silakalns cildināja PSRS, bijušais sociāldemokrāts T. Straume, iedzēris Baumaņa restorānā, iekliedzās - "Lai dzīvo Anglija!", bet O. Baltiņš restorānā "Korso" paredzēja drīzu vispasaules revolūciju un komunistu valdīšanu Latvijā. 7. jūnijā A. Ceipe kino "Film-Palace" K. Ulmani nosauca par

riebekli. Bijušais sociāldemokrāts A. Krūmiņš 9. jūnijā "Staburagā" pareģoja drīzu lielinieku varu Latvijā. 13. jūnijā V. Gabriels pie laikraksta "Rīts" vitrīnas Blaumaņa ielā iebļāvies - "Lai dzīvo Hitlers!". Ko gribu pateikt ar šiem piemēriem? Ne tik daudz to, ka Latvijas valdība bailēs no PSRS un Vācijas nepieļāva iedzīvotājiem pat kunga prātā kādu vaļīgāku vārdu. Pat tad, kad mēles raisījās brīvāk, mēs nesastopamies ar kādām vispārizplatītām simpātijām PSRS Latvijas kreisajiem.

Tomēr būtu naivi stāvokli idealizēt. Ļoti nopietna saruna ir politiskās policijas uzrauga I. Apkalna 1940. gada 1. jūnija liecība: "Visā visumā strādnieki nav apmierināti, viņos radies liels īgnums un naidīgs noskaņojums pret pastāvošo Latvijas valsts iekārtu".¹

4. NODAĻA

VALSTS BOJĀEJA

Okupācija

Nekādu iegānu okupācijai PSRS nespēja iegūt. Kreisie ekstrēmisti Latvijā bija pārāk vāji, lai veiktu ko daudz maz ievērojamu. I. Sokolova 1969. gadā liecināja, ka 1940. gadā,

ap 20. maiju, M. Vulfsons, kurš tobrīd dienējis Rēzeknē, saņēmis no Rīgas rikojumu sapulcināt komjauniešus no dažādām armijas daļām uz nelegālu sanākumi Daugavpilī. Spriežot pēc I. Sokolovas rakstītā, nekāda apspriede nav notikusi.³ V.

¹ LCVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 716. l. - 72.-127. lapas; 1/22. apr. - 523. l. - 71. lapa.

³ I. Sokolova. Cik jauni mēs bijām. R., 1969., 33. lp.

Latkovskis, nākamais pirmais okupētās Latvijas policijas priekšnieks, savās atmiņās rakstīja, ka 1940. gada maijā esot satīcis uz ielas iekšlietu ministru K. Veidnieku, kuru pazinis kopš agrākā darba Cietumu departamentā. Ministrs bijis optimistisks: "...komunistiskās kustības pie mums tikpat kā nav, jo tie daži desmiti kominternes aģentu, kas iespundēti aiz restēm, nekā nespēj darīt un starp tiem, kas šo to šiverē, ir Fridrihsona dienesta iesaisītīti."¹ Ja ņem vērā tieši **tikai** komunistu kustību, tad vērtējums bija diezgan precīzs. Maijā padomju izlūkdienesta rezidents, krievu sūtniecības 1. sekretārs M. Vetrovs tikās ar V. Latkovski un noteica nākošo satikšanos 18. jūnija vakarā.² Tas gan neliecina, ka jau maijā M. Vetrovam būtu zināms konkrēts okupācijas datums. Iespējams, ka ar okupācijas ieganstu meklēšanu ir saistīta arī Latvijā nelegāli darbojošos pretlieliniecisko krievu aktivitāte. Jau 1939. gada vasarā sarosījās krievu profašistiskās organizācijas "Nacionālo Trudovoj Sojuz Novogo Pokoleņija" (HTCHII) aktivisti: Daugavpili J. Nazarova, Ilūkstes apriņķī - P. Vorobjeva vadībā, cenšoties

iegūt arī ieročus. Tagad viņu aktivitātes parādījās tieši 1940. gada jūnijā. Politiskā policija 11. jūnijā konfiscēja instrukciju "Par kaujinieku-vieninieku PSRS" ("О боевике-одиночке в СССР"), kura skaidroja teroristu uzvedības normas, kad viņš tiek iesūtīts Padomju Savienībā.³ Pretlieliniecisko krievu organizācijas mudžēja no G.P.U aģentiem⁴, un nav izslēgts, ka viņu aktivitātes 1940. gada jūnijā bija krievu inspirētās: kāda terorista iesūtīšana PSRS būtu ļoti vēlama un lietderīga. To apzinājās Latvijas valdība, nepieļaujot antikomunistisko krievu aktivizēšanos. Arī K. Ulmanis, atbildot čekas izmeklētājam, 1941. gada 10. jūlijā atcerējās, ka 1940. gada pavasarī notikuši aresti balto krievu vidū Rēzeknē.⁵

Latvija tomēr bija jāokupē bez iegansta. Jau 14. jūnijā V. Molotovs nosūtīja telegrammu padomju pilnvarotajiem pārstāvjiem Lietuvā, Latvijā, Igaunijā, Somijā. Tur vēl nekas nebija teikts par gaidāmo okupāciju, taču jau faktiski tika uzskatīti visi nākošo okupāciju attaisnojošie "argumenti": pēc ligumiem ar PSRS Baltijas valstis neesot likvidējušas Baltijas antanti (kad 1939. gada

¹ LVA. - Soc. polit. dok. nod., 240. f. - 2. apr. - 931. l. - 36. lp.

² Turpat. 40. lp

³ Ar interesi var lasīt instrukcijā par to, kādā izskatā jāierodas PSRS - "esi netīrs, neskūts, bet saglabā bezkaunīgu izskatu, apziņu, ka esi komjaunietis, padomju cilvēks". Precīzs raksturojums. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. fapr. - 687/2 l. - 62. lp.

⁴ Skt. sīkāk A. Stranga. Krievu fašisma atbalsis Latvijā. - Pilnīgi Atklāti, 1990., Nr. 12.

⁵ LZA Vēstis, 1991., Nr. 2, 133. lp.

oktobrī V. Munters vaicāja V. Molotovam, vai viņu interesējot Latvijas līgumi ar Igauniju un Lietuvu, Molotovs atbildēja, ka ne mazākā mērā); Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē 1939. gada decembrī un 1940. gada martā esot lemts par cīņu pret līgumiem ar PSRS. Tās bija muļķības. Esot aktivizējusies militārā sadarbībā, bet V. Molotovs nevarēja minēt nekādu citu tās izpausmi kā savstarpējas militārpersonu vizītes.¹ Pat tās bija liegtas Baltijas valstīm, kuru formālo suverenitāti sviņīgi atzina 1939. gada rudens līgumi ar PSRS. V. Molotovam nebija patīcis arī žurnālu "Revue Baltique" pirmās numurs, kurā Lietuvas premjerministrs neko neesot pateicis par PSRS (it kā "lielais kaimiņš" būtu par maz cildināts Baltijas valstu presē). V. Molotovs rakstīja pilnvarotajiem pārstāvjiem: "Ziņoju Jums to orientācijas labā" ("для ориентировки").² Faktiski - tās bija

tuvo ultimātu Baltijas valstīm izklāsts. PSRS pilnvarotajiem pārstāvjiem acimredzot bija skaidrs, kas sagaidāms. Savukārt, pats V. Derevjanskis 15. jūnijā ieteica PSRS Ārlietu komisariātam spert pret Latviju "...militāri praktiskus..." soļus!³

Padomju apvainojumi Latvijai, kuri tika izteikti jau šajā V. Molotova telegrammā, vēlāk, pēc okupācijas, acimredzot tika uzskatīti par nepietiekamiem. J. Kalnbērziņš LKP 9. kongresā 1940. gada decembrī aizrunājās tik tālu, ka paziņoja: "plutokrātu režīms" (K. Ulmaņa valdība. - A. S.) esot nolēmis "atdot Latvijas teritoriju angļu un citu kapitālistisko lielvalstu imperiālistiem kā kara placdarmu cīņai ar Padomju Savienību".⁴ PSRS apsūdzības Latvijai bija tik smieklīgas, ka, pēckara gados bija jāmeklē vēl kādi latviešu "pārkāpumi". A. Drizulis rakstīja, ka Latvija, 1940. gada maijā noslēgusi vienošanos ar Vāciju par Latvijā tobrīd esošo

¹ Atbildot uz čekistu jautājumiem, K. Ulmanis 1941. gada 10. jūlijā pamatoti rakstīja, ka viņš nav devis rīkojumus pārvērst Baltijas Antanti militārā savienībā un izstrādāt militārus plānus pret PSRS. - LZA Vēstis, 1991., Nr. 2, 134. lp.

² Полпреды сообщают..., с. 370 - 371. Zīmīgi, ka pirmajā brīdī pēc okupācijas, kad viss bija norisinājies mierīgi un krieviem labvēlīgi, šie odiozie apvainojumi netika atkārtoti. Pat otrādi, kā 1940. gada 1. jūlijā apspriedē pie A. Kirhenšteina liecināja F. Kociņš, PSRS Ārlietu komisariāts "...mutiskās sarunās.. atzinis arī no padomju puses vainu zināmu jautājumu ātrā neatrisināšanā.." - LVVA. - 1313. f. - 1. apr. - 151. l. - 23. lp. Komunistiskās propagandas īpašs pieaugums nedaudz vēlāk, apvainojot Latvijas valdību arvien jaunus "noziegumos", bija saistīts arī ar augsto iedzīvotāju vilšanos vai kļušu nemieru ar jauno režīmu. Tas radīja rupjas ideoloģiskas apstrādes pastiprināšanos.

³ Literatūrā ir pārspīlēts pārsteigums, kuru padomju ultimāts Latvijai sagādājis 16. jūnijā sūtnim V. Derevjanskim.. - E. Andersons. Ārpolitika. II d., 441. lp.; Varbūt V. Derevjanskis arī nebija gaidījis šo ultimātu tieši 16. jūnijā, bet, domājams, viņš zināja, kas tuvojas.; Полпреды сообщают..., с. 379.

⁴ LVA. soc.-polit. dok. nod., 101. f. - 1. apr. - 4. l. - 18. - 19. lp.

Polijas pilsoņu (internētie bēgļi) izbraukšanu uz neitrālām zemēm un Latvijā internēto vācu lidotāju pārsūtīšanu uz Vāciju. A. Drīzulis te saskatīja 1939. gada 5. oktobra līguma bargu pārkāpumu, „..Latvijā tika vervēti fašistiskajās organizācijās pret Padomju Savienību noskaņoti poļu virsnieki”.¹ Poļu piedalīšanās “fašistu” organizācijās - A. Drīzuļa izdoma; PSRS tobrīd bija Vācijas sabiedrotā, atļaujot vācu lidotājiem izbraukt uz dzimteni, Latvija pat formāli nekādus līgumus nepārkāpa; PSRS de jure ar Poliju nebija karojusi un nebija tiesiska ko runāt par poļu likteni Latvijas teritorijā. Cits 1939. gada 5. oktobra “pārkāpums” esot bijis slepenu pretpadomju propagandas materiālu izplatīšana”.² Līgumā gan nekas nebija teikts par abpusēju atturēšanos no propagandas (šādi precedenti ir bijuši - piemēram, Latvijas - Krievijas 1920. gada 30. janvāra pamiera 22. pants); pat, ja Latvijā nelegāli arī bija parādījušies kāda pretpadomju la-

piņa (tiesa gan, neviena no tām netika publicēta padomju varas gados!), tad tāpēc jau Latvija nebija jāznicina kā valsts. No latviešu viedokļa varētu tikai vēlēties, lai šādi patriotiski izdevumi patiešām būtu bijuši. Diemžēl jāatzīmē, ka Latvijas valdība un tās kontrolētā prese cildināja PSRS un maldināja tautu. Līdz šim brīdim nav atrasti nopietni pierādījumi, ka šādi pagrīdes izdevumi būtu gatavojuši latviešus pretestībai gaidāmajai okupācijai. E. Andersons līdz ar to pamatoti pārmeta visu Baltijas valstu valdībām, ka tās “..neapmācīja iedzīvotājus darbībai ienaidnieka okupētā teritorijā.”³

15. jūnijā, agrā rītā, pulksten trijos, padomju robežsargi⁴ uzbruka 3. Abrenes bataljona 2. un 3. sardzei. Barbariskā uzbrukuma rezultātā tika nogalināti Latvijas robežu sargi Macītis, Cimuška, Beizaks un 2. sardzes Masļenko priekšnieka Puriņa sieva Hermīne, ievainots sardzes priekšnieka Puriņa dēls 14 gadus vecais

¹ A. Drīzulis. Latvija fašisma jūgā. - R., 1959., 241. lp.

² E. Žagars. Ulmaņa diktatūras pēdējās dienas. - Dzimtenes Balss, 1980., nr. 26; 1959. gadā vienā publikācijā mēs sastopam šādas “propagandas materiāla” nosaukumu - “Par Latviju”. To esot veidojis Alfrēds Bērziņš un J. Fridrihsons. Par avotu tomēr tika izmantota 1940. gada marta “Cīņa”, kas nav korekts avots. - Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie Raksti, 26. sēj., 1959., 46. lp.; Latvijas “pārkāpumu” plašāko sarakstu A. Drīzulis publicējis 1978. gadā - Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление советской власти. М., 1978. Visneloģiskākais ir apgalvojums, ka Latvijas pretpadomju politikas spilgtākā izpausme esot bijusi orientācija uz Vāciju, t. i. - PSRS sabiedroto! - Skat. minētā darba 222. - 230. lp.

³ E. Andersons. Latvijas vēsture. II d., 539. lpp.

⁴ E. Andersons uskatīja, ka uzbrucēju skaits bijis ne mazāk par 80. - E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. Toronto, 1983, 751. lpp.

Valdis Puriņš un sarga Krieviņa sieva Lidija Krieviņa. Valdis Puriņš vēlāk Rēzeknes Sarkanā Krusta slimnicā mira. No 2. un 3. sardzes un tās apkārtnes uz Krieviju tika aizvesti 10 robežsargi un 27 privātpersonas.¹ Notikuma vietā ieradās Latvijas robežsargu komandieris ģenerālis L. Bolšteins, kurš vadīja izmeklēšanas komisijas darbu. Latvijas patriotam, strēlniekam L. Bolšteinam nebija vairs šaubu par tālāko valsts likteni. 21. jūnija rītā Rīgā, savā darba kabinetā, viņš nošāvēs. Pirmais pēc atskanējušā šāviena tur iegāja ģenerālis Ž. Bahs, Zemgales divīzijas komandieris, un atrada uz galda trīs vēstules: "Maniem mīļajiem", "Pēc manis", "Savai priekšniecībai". Pēdējā vēstulē L. Bolšteins rakstīja: "Mēs, latvieši, sev uzcēlām jaunu staltu ēku - savu valsti. Sveša vara grib piespiest, lai mēs to paši noārdām. Es nespēju piedalīties."² Šis uzbrukums robežsargiem droši vien bija iecerēts vai nu kā provokācija, lai radītu ieganstu Latvijas okupācijai (te vietā salīdzinājums ar t. s. Mainillas incidentu 1939. gada 26. novembrī, kas

tika izmantots, lai sāktu agresiju pret Somiju), vai kā baisms staliniskās cilvēk-nīdēšanas ideoloģijas un prakses garā istenoties brīdinājums Latvijas valdībai 16. jūnija notas priekšvakarā, kā psiholoģisku šoku izraisošs notikums, kuram bija jāliecina par to, kas notiks, ja Latvija mēģinās pretoties un aizstāvēt savu godu un neatkarību.

Latvijas valdība acimredzot rēķinājās ar to, ka PSRS var pasludināt uzbrukumu Masļenkjiem kā pašu latviešu izprovocētu. 15. jūnijā Vācijas sūtnis fon Koce steidzīgi telegrafēja uz Berlīni par savu sarunu ar V. Munteru: "Munters piebilda, ka vēl līdz šim nezina, kādā formā krieviem ir nolūks šo atgadjumu paziņot visai pasaulei kā no Latvijas puses izprovocētu starpgadjumu un kādus viņi no tā spers tālākos soļus."³ 16. jūnijā U. Koce telegrafēja Abvēram, ka pēc viņa rīcībā esošās informācijas uz Latvijas robežas koncentrēti divi Sarkanās Armijas korpusi; pie Pleskavas - tanki un kavalērija, Bigosovo - tanki un kājnieki, Rīgā jau esot padomju flote, tanki nāksot arī no Lietuvas.⁴

1 LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 7082. l. - 29. lapa. Sīkāk sk. I. Kļava, M. Virsis, A. Stranga. - Baismais brīdinājums. - "Atmoda", 1989. g. 19. jūn.

2 LVVA. - 1474. f. - 1. apr. - 1117. l. - 112. lapa.

3 Bundesarchiv. - Abteilung Potsdam. - Mikrofilm. Nr. 14028.

4 Turpat. Lietuvas okupācija sākās 15. jūnijā; aptuveni pulksten 17.15 Kauņū sasniedza pirmās krievu bruņumašīnas un vieglie tanki, šīs dienas vakarā atlidoja V. Dekanozovs. Pēc Vācijas militāratašeja Lietuvā (viņš bija arī atašejs Latvijā) pulkveža Justa ziņām, līdz 21. jūnijam Lietuvā bijis aptuveni 100 000 padomju karavīru un to skaits turpināja pieaugt. - LCVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 27., 30. lapas.

Šīs pašas dienas rītā Koce informēja savu valdību, ka Munters pēc vairākkārtējiem uzvedinošiem jautājumiem apgalvoja, ka Latvijas valdībai līdz šim nav uzstādīts ultimāts. "Stāvoklis pilsētā. Nemierīgi un nervozas gaidas pēc nezināmiem, bet nenovēršamiem notikumiem. Visur Latvijas garnizonos klusas trauksmes zīmes un pusmitāro vienību sakopošana. Ar krievu spiedienu Ulmaņa un Muntera gāšanai rēķinās. Viņu vietā nāks Balodis un Bērziņš. Abi krievu rokās būs tīras marionetes".¹ Protams, runājot par nemieru pilsētā, sūtnis domāja iekšējo sasprindzinātību. Nekādu nemieru nedz Rīgā, nedz vispār Latvijā nebija, iedzīvotāju vairākums ar sāpēm un trāgikas izjūtu gaidīja nenovēršamos notikumus. (A. Drīzulis rakstīja, ka jau dažas dienas pirms 17. jūnija sākušās "strādnieku uzstāšanās". Šī liecība nav dokumentāli pamatota.) Sabiedrībā plaši izplatītās runas par Baloža prokrievisko nostāju, iespējams, bija par pamatu U. fon Koces nepamatotām prognozēm. Bērziņa (neapšaubāmi - Alfrēda Bērziņa) pieminēšana arī liecina tikai par to, ka neviens tolaik vēl nevarēja zināt, kas nāks Ulmaņa vietā, bet A. Bērziņš krievu plānos diez vai bija figurējis.

16. jūnijā, pulksten 13,

Maskavā F. Kociņš, apmeklējot PSRS Ārlietu ministriju un piesakot Latvijas robežapsardzības iepriekšējās izmeklēšanas rezultātus par uzbrukumiem latviešu robežsargiem, tika palūgts pie tālruņa un Molotova sekretārs S. Kozirevs pieprasīja sūtņa ierašanos Kremlī pulksten 14. Pēc ierašanās Kremlī Molotovs vispirms paziņoja, ka saruna būšot par Baltijas antanti, bet tad pēkšņi nolasīja F. Kociņam odiozo un melīgo PSRS ultimātu, piezīmēdams, ka gaida Latvijas atbildi līdz pulksten 23 vakarā (nevis līdz 20 vakarā, kā dažviet minēts literatūrā). Molotovs pieprasīja Latvijas valdības atkāpšanos un paziņoja, ka sarunas ar K. Ulmani par jaunas valdības sastādīšanu vedīšot vai nu sūtnis V. Derevjanskis, vai speciāla pilnvarota persona. Nekavējoties Latvijā tikšot ievests karaspēks 2 korpusu lielumā, bet tam būšot pagaidu (?! - A. S.) raksturs. F. Kociņš pēc iepazīšanās ar ultimāta saturu atbildēja, ka Lietuva nav pievienojusies Latvijas un Igaunijas militārajam līgumam, sūtnis arī piezīmēja, ka pavisam nesen sakarā ar K. Berķa viesošanos viņš (F. Kociņš) vaicājis Molotovam, vai neesot kāda prasība vai vēlēšanās, kuras vajadzētu nodot Latvijas valdībai, un saņēma atbildi, ka abu valstu attiecības

¹ Bundesarchiv. - Abteilung. Potsdam. - Mikrofilm. Nr. 14028.

esot labas. F. Kociņš pirmajā sarunā ar V. Molotovu 16. jūnijā, dienas vidū, divas reizes lūdza pagarināt ultimāta termiņu, lai varētu personiski izlīdot uz Rīgu, informēt valdību un novērst katru varbūtēju pārpratumu. V. Molotovs kategoriski pieprasīja dot atbildi noteiktajā laikā. Pulksten 16 F. Kociņš dabūja telefonisku sarunu ar V. Munteru un nolāsīja viņam ultimāta saturu.¹ Pulksten 19 uz savu pēdējo sēdi sanāca Ministru kabinets, piedaloties

Ministru prezidentam K. Ulmanim,

Ārlietu ministram V. Munteram,

Iekšlietu ministram K. Veidniekam,

Kara ministram ģen. K. Berkim,

Satiksmes ministram Ā. Kāpostam,

Tieslietu ministram H. Apsītim,

Tirdzniecības un rūpniecības ministram J. Blumbergam.

Ārlietu ministrs V. Munters ziņoja par ultimātu, ko PSRS komisāru padomes priekšsēdētājs iesniedzis Latvijas sūtnim Maskavā 1940. gada 16. jūnijā plkst. 14.00 (13.00 pēc Latvijas laika). Kabinets nolēma pieņemt Padomju Savienības valdības prasību par papildu karaspēka ielaišanu

Latvijā un nolēma pieteikt Valsts Prezidentam Ministru kabineta atkāpšanos un uzskatīt šo lēmumu par tūlīt paziņotu Valsts Prezidentam Kārlim Ulmanim. Sēdi slēdza plkst. 22.00.²

Valsts Prezidents Ulmanis pieņēma sevis paša, ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa, un viņa vadītā kabineta demisiju. Šo triju stundu laikā Latvijas sūtnis Maskavā F. Kociņš divas reizes informēja V. Molotovu par savas valdības pieņemtajiem lēmumiem. Pulksten 19.45 PSRS saņēma Latvijas valdības piekrišanu. Pa šo laiku F. Kociņš pulksten 19.45 otrreiz ieradās Kremli un nodeva Molotovam Latvijas valdības atbildi: "Latvijas valdība, nevarējama atzīt par pamatotiem motīvus, kas pamudinājuši Padomju Savienības valdību uzstādīt Latvijas valdībai ultimātīvas prasības, deklarē, ka viņa arvien godīgi pildījusi un arī turpmāk pildīs 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības paktu. Latvijas valdība gatava nodrošināt brīvu Padomju Savienības karaspēka caurlaišanu, bet, lai tā norisinātos kārtīgi, tad viņa lūdž steidzami paziņot, pa kādiem punktiem, ceļiem un apmēram kādā skaitliskā sastāvā grib nākt vismaz pirmās karaspēka daļas. Latvijas

¹ ABIP. - ф. 38-д. - он. 2. - д. 95. - с. 154.; E. Andersons. Ārpolitika. II d., 440. lp.

² LVA. - 270. f. - 1. apr. - 2. l. - 84. lp.; Ministru kabineta protokolā nav minēts, ka sēdē piedalījies Alfrēds Bērziņš, kā par to rakstīja E. Andersons. Ārpolitika. II d., 443. lp.

valdība lūdz ņemt vērā, ka šodien Daugavpili norisinās Latgales Dziesmu svētki, uz kuriem sabraukuši no visas Latgales apmēram 100 000 cilvēku, no kuriem lielākā daļa naktī, kad beigsies koncerts, pa zemes un dzelzceļiem atgriezīsies mājās. Lai nebūtu nekārtības un nelaimes gadījumi, Latvijas valdība lūdz atlikt karaspēka ieviešanu vismaz līdz rītdienai. Tad mēs varētu arī izsūtīt sakaru virsniekus, lai saskaņotu Padomju Savienības karaspēka vēlēšanos. Kas zīmējas uz otru prasību saformēt jaunu valdību, kura būtu gatava un spējīga iedzīvināt savstarpējās palīdzības pakta izvešanu dzīvē, tad Valsts Prezidents šodien sasauca valdības sēdi. Ņemot vērā, ka šodien ir svētdiena un daži ministri ir prombūtnē Daugavpili, ministru kabineta sanāksme būs iespējama vakarā. Valdības lēmums tiks paziņots. Latvijas valdība izsaka vēlēšanos pagaidām ultimātu nepublicēt, jo nebūtu lietderīgi radīt atmosfāiru, kura neatbilst Latvijas valdības draudzīgai nostājai iepretim Padomju Savienībai.”¹ Gadījumā, ja valdība šodien demisionētu, Valsts Prezidents steidzoši lūdz viņu informēt, ar ko viņam “stāties sakaros jaunās valdības formēšanai.”² Kā redzam, lēmums par padomju

karaspēka ielaišanu tika pieņemts vēl pirms valdības sēdes, to pieņēma acimredzot pats K. Ulmanis. Tas neko nēmaina lietas būtībā.

Ministru kabinets šo lēmumu akceptēja, citas izejas Latvijas stāvoklī reāli nebija. V. Molotovs, noklausījies Latvijas valdības (K. Ulmaņa) atbildi, paziņoja, ka PSRS vadībai nēesot uzticības Latvijā pastāvošajai valdībai, kura it kā esot atbidījusi no līdzdarbības valsts pārvaldē cilvēkus, kuri simpātizējuši Padomju Savienībai. V. Molotovs pieprasīja paziņot Latvijas armijas pārstāvja vārdu, kurš izbrauktu uz robežu PSRS karaspēka sagaidīšanai, kā arī apsoliya vakarā nosaukt padomju pilnvarotā vārdu, kurš vedis sarunas ar K. Ulmani. Par vēlēšanos nepublicēt ultimātu Molotovs solīja padomāt, taču izteicās, ka noteikti jāpaziņo par konflikta (!? — A. S.) izbeigšanos. F. Kociņš pilnīgi pamatoti norādīja, ka abu valstu starpā nekādu konfliktu nav bijis, Latvija ir godīgi pildījusi savstarpējās palīdzības paktu. Tika panākta vienošanās, ka pēc pilnīgas atbildes saņemšanas no Latvijas valdības, kas varētu notikt apmēram pēc divām stundām, sūtnis vēlreiz apmeklēs V. Molotovu.³ 22.40 V. Molotovs pieņēma F. Kociņu trešo reizi. Sūtnis oficiāli paziņoja, ka abas PSRS

¹ АВПР. - ф. 38-д. - оп. 2. - д. 95. - с. 155.

² Turpat.

prasības Latvijas valdība ir pieņēmusi. Demisiju iesnieguši 6 ministri, t. i., - lielākā puse, un nav šaubu, ka pārējie ministri demisionēs vēl šīs dienas vakarā. Tātad - kabinets ir atkāpies. Sarunas laikā ar V. Molotovu F. Kociņš lūdza, lai PSRS karaspēks, kas ieies Latvijā, neuzņemtos valsts ēku un iestāžu apsardzību, kā tas darīts Lietuvā. Latvijas valdība pati spēs garantēt mieru un kārtību valstī. V. Molotovs atbildēja, ka tas būšot atkarīgs no tā, kādu stāvokli ieņems Latvija (? - A. S.)¹

Vai K. Ulmanis 16. jūnijā tikās ar U. fon Koci?

1950. gadā Ž. Unāms rakstīja, ka 16. jūnijā, pēc PSRS ultimāta saņemšanas, K. Ulmanis aicinājis pie sevis Vācijas sūtni fon Koci un vaicājis viņam 1) vai Vācija paliktu neitrāla, ja Lātvija militāri pretotos krieviem; 2) vai Latvijai ir cerības saņemt no vāciešiem ieročus; 3) vai Vācija dotu iespēju Latvijas valdībai, armijai un daļai tautas atkāpties uz Vācijas anektēto Klaipēdas apgabalu.² Dīvaini, ka Ž. Unāmu nav mulsinājis šis it kā bijušās sarunas

pusfantastiskais saturs: kas tā būtu bijusi par "tautas daļu", kā tā atkāptos, kā varētu atkāpties armija no Kurzemes, kur stratēģiskās vietās bija izvietoti krievu garnizoni? Ž. Unāms atsaucās uz "vācu Arlietu ministrijas arhīvā atrastajiem slepenajiem dokumentiem". 1973. gadā iznāca J. Jūrmalnieka (Agnā Baloža) populārais apraksts, kurā sastopam šis Ž. Unāma sniegtās informācijas atstāstu, gan nenorādot uz Ž. Unāmu kā avotu.³ Taču šajā pašā 1973. gadā tika publicēts D. A. Lēbera pamatīgais krājums "*Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch - Balten aus Esiland und Lettland. 1939. - 1941.*", kurā neatrodam dokumentu par šādu Koces un Ulmaņa sarunu.⁴ Tiesa gan, šajā krājumā nav arī Koces un V. Muntera 15. un 16. jūnija sarunu materiālu.⁵ E. Andersons 1984. gadā secināja, ka Koces un Ulmaņa tikšanās 16. jūnijā "...pieejamos vācu dokumentos.. nekur nav pieminēta .."⁶ 1990. gadā kļuva pieejamas K. Ulmaņa liecības, kuras viņš sniedza Stavropolē. 1941. gada 17. jūlijā viņš rakstīja: "...ja Vācija piedāvātu Latvijai palīdzību pēc 1940., 17. VI,

¹ ABIP. - ф. 38-д. - оп. 2. - д. 95. - с. 155

² Ž. Unāms. Neatkarības saulrietā. Latvija pēc 17. jūnija. - A. Ziemeņa apgāds. Oldenburga, 1950., 18. lp.; to pašu atkārtoja V. Bastjānis. - Gala sākums. Memento, 1964., 159. lp.

³ J. Jūrmalnieks. Latvijas iekļaušana Padomju Savienībā. Tās priekš un pēc spēle. Memento, Stokholmā, 1973., 18. lp.

⁴ D. A. Loeber. *Diktierte Option...* Karl Wachholtz Verlag, Neumunster, 1972, s. 733.

⁵ Skat. sīkāk. A. Stranga, M. Virsis. - 1940. gada 16. - 17. jūnijs: dokumentu precizējumi. - Literatūra un Māksla, 1989., 5. augusts.

⁶ E. Andersons. Arpolitika, II d., 441. lp. Arī vēsturnieks I. Feldmanis, kurš arī pētījis vācu arhīvus, ir atradis U. fon Koces 16. jūnija divas telegrammas un telefona sarunas (18.30) ar Berlīni pierakstu, kur nekas nav teikts par tikšanos ar K. Ulmani.

kad Padomju Savienības armija ienāca Latvijā, es no šīs palīdzības neatteiktos”.¹ Zīmīgi, ka Ulmanis ir uzrakstījis šo liecību pēc tam, kad 1941. gada 5. jūlijā jau bija liecinājis par attiecībām ar Vāciju. Vai čekisti nav vēlējušies panākt jebkuru liecību par labu it kā bijušajiem sakariem ar Vāciju? (Par to liecināja M. Vetrova vēlēšanās jau 1940. gada 30. jūnijā un 1. jūlijā panākt no Alfrēda Bērziņa “atzišanos” par K. Ulmaņa “slepenajiem” līgumiem ar Vāciju.) J. Stradiņš vērtēja šo K. Ulmaņa paziņojumu kā “..sensacionālu vēsturniekam, tas liecina, ka Ulmanis arī 1940. gadā apsvēris 1919. gada taktiku ar vāciešiem pret komunistiem.”² Ne par ko tādu šī neskaidrā Ulmaņa frāze neliecina: sensacionāla tā nav, par sensacionālu būtu 1950. gadā jāuzskata Ž. Unāma liecība; šobrīd nav ne tikai dokumentāras liecības par K. Ulmaņa tikšanos ar Koci 16. jūnijā, nedz kādu citu avotu, izņemot šo 1941. gada 17. jūlijā cietumā rakstīto, kas liecinātu, ka Ulmanis loloja pilnīgi naitas cerības uz Vācijas palīdzību. Latvijas okupācija notika saziņā ar Vāciju³, bet 1940.

gada 8. augustā Koce pat apsveica V. Derevjanski ar “šo sekmīgo akciju.” (Latvijas okupāciju. - A. S.). E. Andersons pamatoti norādīja, ka “Vācijas latviešus arī nebūtu pēmusi pretim”.⁴ Pēc 17. jūnija nekāda nopietna pretošanās krieviņiem vairs nevarēja būt; Ulmanis neko arī nav liecinājis par sarunu ar U. fon Koci.

16. jūnijā vēlu vakarā, pēc valdības sēdes, iekšlietu ministrs K. Veidnieks sasauca ministrijas augstāko ierēdņu sanāksmi, piedaloties Kārtības departamenta direktoram A. Austrumam, Drošības policijas departamenta direktoram J. Fridrihsenam (Skraujam), policijas inspektoram J. Ķiselim. K. Veidnieks paziņoja, ka valdības sēdē nolemts: “iedzīvotājiem jāļaujot brīvi apsveikt Sarkanā Armiju un jāgādājat vienīgi, lai ar kādām nekārtībām netiktu traucēta Sarkanās Armijas kustība”.⁵ Konkrēti norādījumi sēdē netika doti, K. Veidnieks arī apspriedē Iekšlietu ministrijā tikai norādīja uz nepieciešamību nepieļaut valdībai naidīgas demonstrācijas. Ministrs bija pārliecināts, ka iekšējais stāvoklis valsti

¹ ZA Vēstis, 1991., Nr. 3, 126. lp.; A. Bērziņš. Kārlis Ulmanis, 348. lp.

² Turpat, 1990., Nr. 12., 119. lp.

³ Nepamatoti ir krievu militāristu apgalvojumam, ka Vācija 1940. gada jūnijā veikusi pasākumus, lai iebruktu Baltijā un PSRS bijusi spiesta spert preventīvus soļus. - A. Орлов. СССР - Германия: военно политические отношения накануне агрессии (август 1939 - июнь 1941 г.) - Военно-исторический журнал, 1991, №10, с. 15.

⁴ D. A. Loeber. *Diktierete Option...*, s. 252.; E. Andersons. Pēdējās dienas - DVM., 1980., Nr. 5 (193), 23. lp.

⁵ LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - 3., 4., 45., 47. lapas.

radikāli negrozišoties un jaunā valdība arī būšot pilsoniska. K. Veidnieks arī ieteica iznīcināt dažus sevišķi slepenus dokumentus, kurus padomju orgāni varētu izmantot represijām pret Latvijas pilsoņiem.¹ Kā vēlāk padomju okupācijas represiju orgāniem liecināja A. Austrums, "skaidrība par jaunradušos stāvokli pēc apspriedes tās dalībniekiem nebija".² J. Fridrihsons (Skrauja), savukārt, krievu prokuratūras izmeklētājam, kas nodarbojās Latvijā ar 17. - 19. jūnija notikumu izmeklēšanu (materiālus apkopoja svarīgo lietu izmeklēšanas tiesneša v. i. N. Haritonovskis 1940. gada novembrī), izstāstīja, ka viņš esot sācis iznīcināt dažus slepenus drošības policijas dokumentus jau 16. jūnija dienā, vēl pirms vakara apspriedes.³ Šī liecība ir pret-runā ar Politiskās policijas vecākā uzrauga H. Teidemaņa teikto A. Sildem. Ja ticam H. Teidemanim, tad J. Fridrihsons esot aizliedzis iznīcināt dokumentus, un to ir darījis tikai aģentūras daļas vadītājs R. Stiglics. J. Fridrihsona rīcība esot pārsteigusi Politiskās policijas darbiniekus.⁴ V. Latkovskis - J. Fridrihsona pēctecis - savās atmiņās norādīja, ka 22. jūnijā pēc oficiālās lietu

pieņemšanas viņš pieprasījis savu personīgo lietu. J. Fridrihsons paskaidrojās: pēc agrāk iedibinātas kārtības, tiklīdz kāda persona ieņem posteni valdībā, politpārvalde iznīcina viņa personīgo lietu. Tā tas esot arī šoreiz. Arī aģentūras sarakstus J. Fridrihsons nav nodevis V. Latkovskim, teikdams, ka tādu vispār neesot, jo katrs operatīvais darbinieks savu aģentūru zinot no galvas. V. Latkovskis neesot tam noticējis, bet jūnija dienās nav arī mēģinājis noskaidrot lietas būtību.⁵

Jau naktī uz 17. jūniju slepenos dokumentus sāka iznīcināt Latvijas armijas štāba informācijas daļas priekšnieks, pulkvedis F. Celmiņš. Vispirms tika iznīcināti Latvijas drošības interesēs darbojošos cilvēku Padomju Savienībā, aģentu un informatoru saraksti. Ar to F. Celmiņš izglāba daudz cilvēku dzīvību. Pēc Latvijas okupācijas PSRS militāratāsejs pulkvedis A. Zavjalovs pieprasīja no F. Celmiņa ziņas par informācijas daļas aģentūru. F. Celmiņu sāka pratināt nedēļām ilgi, līdz pat 15 stundām diennakti, tomēr nekādu informāciju no viņa nesaņēma. 24. jūlijā F. Celmiņš nošāvās.⁶ (Fridrihsona rīcība bija pretēja: viņš čekā denunciēja daudzus Latvijas

1 Turpat.

2 Turpat. - 45. -46. lapa.

3 LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - 45.-46. lapa.

4 A. Silde. Pasaules revolūcijas vārdā. - Bruklina. Grāmatu Draugs. 1983., 99. LPP.

5 LVA. - 240. f. - 2. apr. - 931. l. - 52. - 54. lp.

6 Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā. - 1. sēj. Vasteras. 1970., 137.-139. lpp.; A. Silde. Pasaules revolūcijas vārdā, 109. lpp.

darbiniekus un šīs Frīdrihsona liecības vēl 1990. gada vasarā lasīja komunistu raidstacija "Sodružestvo".) P. Klāna beletristiskajās atmiņās šī dokumentu iznīcināšanas aina ieguva simbolisku nozīmi: "Ap Sabiedrisko lietu (sāka iznīcināt dokumentus 17. jūnijā - A. S.) un Kara ministriju rīta vēsma grieza virpuli pelnus un sodrējus, pār jumtiem aizgriezās melni dūmi, reizēm izgrūzdami pa indīgi dzeltenam mutulim, deguma smaka nolaidās līdz bruģim lejā un aizmetās pa ielu ar aizņņauptu briesmu kliegzieni: Viņi nāk! Viņi nāk!.. Uguns upuris kropļajam milzim."¹

Pēc apspriedes pie K. Veidnieka arī A. Austrums 16. jūnija vakarā sasauca policijas darbinieku apspriedi. Tās laikā policijas inspektors J. Ķiselis telefoniski paziņoja apriņķu vecākajiem (izņemot Rīgas apriņķa vecākajam R. Bringeram, kurš pats piedalījās apspriedē) par gaidāmo krievu armijas ienākšanu un uzdeva sākt iznīcināt slepeno dienesta sarakstīšanos un ziņojumus par politisko un ekonomisko stāvokli. Šo rīkojumu izpildīja

Daugavpils un Liepājas prefekti J. Krigens, J. Ēverts, visi apriņķu vecākie, izņemot Jēkabpils apriņķa vecāko P. Prikuli, kurš uzskatīja šo rīkojumu par neoficiālu un nelikumīgu. Slepeno sarakstīšanos sāka iznīcināt Rīgas apriņķa vecākais R. Bringers, Rīgas prefekta sekretārs un daži prefektūras iecirkņu priekšnieki. Jau apspriedē pie A. Austruma vairāki policijas virsnieki lūdza izņemt no Kārtības departamenta arhīva un iznīcināt aptaujas lapas, kuras virsnieki aizpildīja pēc 15. maija un kurās iecināja par savu politisko stāju. A. Austrums šādu rīkojumu arī deva.* Kopumā 16. jūnija vakarā tika ieteikts policijas ierēdņiem nākamajā dienā, 17. jūnijā, ja būs kādas nekārtības, šaujamos ieročus nelietot. Šo ieteikumu tomēr nebija saņēmuši visi policijas ierēdņi. Apspriedē pie A. Austruma, kurā piedalījās Rīgas prefektūras iecirkņu priekšnieki, viņu palīgi un Rīgas prefekts K. Jaunarājs, neko konkrētāku par iespējamajiem notikumiem nevarēja pārspriest. Skaidrs gan, ka nekādam teroram policisti netika noskaņoti.²

¹ P. Klāns. Kadet, uguni! - Grāmātu Draugs, 1975., 269. lp.

* Tas neglāba daudzus latviešu kārtbīniekus no bojā ejas pēc Latvijas okupācijas. Dažas ziņas liecina, ka jau ilgi pirms 1940. gada jūnija padomju spēcienests gatavoja sarakstus, kuros iekļāva nākamos upurus. Latvijas Politiskās policijas rīcībā jau 1927. gadā bija ziņas, ka mūsu valsts pierobežā - Sebežā, 11. krievu robežapsardzes vienības slepeni operatīvās daļas spiegošanas grupas vadītāja A. Rudima rīcībā ir aptuveni 300 lietu par Latvijas politiskiem darbiniekiem, virsniekiem, policistiem. Tas bija tikai vienas robežapsardzes vienības spiegu vadītāja saraksts! Cik vēl tādu bija! Pats A. Rudims neslēpa, ka saraksts nepieciešams, "kad notiks apvērsums (t.i., agresija pret Latviju - A. S.), tad varēs apcietināt un izrēķināties ar to vai citu personu par tās iepriekšējo darbību." - LVVA - 3235. f. - 6apr. - 46. l. - 181. lapa.

² LVA., Soc.-polit. dok. nod. - 101. f. - 1. apr. - 35. l., 6.-7. lapa.

Droši vien 16. jūnijs bija pēdējā diena, kad K. Ulmanis vēl būtu varējis bēgt uz ārzemēm¹. No divām versijām, kuras pastāv literatūrā - Alfrēda Bērziņa un A. Valdmaņa - par to, kāpēc K. Ulmanis atteicies atstāt valsti, nedaudz ticamāka ir A. Valdmaņa liecība: izšķirīgajās dienās Ulmanis nevienam nav ļāvis izbraukt no Latvijas, lai upurus nenestu visi, kas "sauļes dienās" tika godināti un lai labāk pasargātu savu tautu.² Jau 1939. gada nogalē K. Ulmanis bija licis atprasīt izsniegtās ārzemju pases, vispirms rūpējoties par režīma prestižu. (A. Klīve uzskatīja: "...lai izsargātos no demonstrācijas ar masveida izceļošanu uz Vāciju".³) Šim lēmumam bija traģiskas sekas, jo neļāva izglābties no padomju represijām tiem, kas to būtu varējuši, izceļojot uz ārzemēm. E. Andersons to nosauca par briesmīgu kļūdu, neļaujot Latvijas iedzīvotājiem, kam tas bija iespējams, "...atstāt Latviju un cīnīties par tās interesēm ārzemēs". 1940. gada aprīli po-

licija atņēma ārzemju pasi izcilajam latviešu diplomātam un konsekventajam lielnieku pretiniekam K. Ozolam. Tas nebija vienīgais piemērs. Valdība vairoja to cilvēku skaitu, kurus tuvā nākotnē gaidīja moku ceļš uz Sibīriju. Interesantu liecību ir sniedzis izcilais latviešu rūpnieks R. Hiršs. Pateicoties saviem sakariem, viņam izdevās saglabāt ārzemju pasi un 1939. gada beigās izbraukt uz Stokholmu, nopakāj saņemot nopēlumus Rīgas radiofonā. Pēc tam viņam K. Ulmaņa uzdevumā zvānīja viņa adjutants pulkvedis M. Lūkins un vaicāja, kāpēc R. Hiršs ir Stokholmā. Savukārt jau pēc valsts okupācijas K. Ulmaņa sekretārs J. Rudums (Cimmermanis) piezvanīja "Rīgas auduma" atbildīgajam vadītājam Eduardam Tintem, licis sveicināt R. Hiršu un pateikt K. Ulmaņa vārdus, ka Hiršs esot bijis tālredzīgāks.⁴ Jāpiekrīt E. Andersonam: "Ulmanis varbūt uzskatīja savu palikšanu padomju gūstā par lielu varonību, bet ar savu palikšanu valsts

¹ Atsevišķi - droši vien tālredzīgākie un turīgākie - cilvēki 1940. gada pavasarī atstāja bojāejai nolemtu Latviju. Vismaz viens gadījums zināms arī pašā okupācijas priekšvakarā: tiklīdz 15. jūnija vakarā Rīgā pienāca ziņas par padomju karaspēka ieiešanu Lietuvā, Latviju atstāt nolēma slavenās brāļu Hofu firmas līdzīpašnieks R. Hofš, kuram vēl izdevās izlidot uz Stokholmu (III. (B.) Цейтлин. Документальная история евреев Риги. - Израиль, 1989, с. 86.) Latvijas iedzīvotāju vairākumam glābšanās iespēju nebija, pat ja viņi būtu vēlējušies atstāt dzimteni.

² E. Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d., 436. lpp.; 17. jūnijā tirdzniecības un rūpniecības ministrs J. Blumbergs apspriedē ministrijā izteicās, ka A. Smetonas bēgšana atstājusi uz K. Ulmani ļoti negatīvu iespaidu. Tomēr īstenībā tikai A. Smetonam bija drosme nesegt Lietuvas okupāciju un doties trimdā. - Dzimtenes Balss, 1980., Nr. 26.; E. Andersons. Ārpolitika. II d., 539. lp.

³ A. Klīve. Latvijas neatkarības gadi. Bruklina. Grāmatu Draugs. 1976., 425. lpp.

⁴ R. Hiršs Rīgas audums. Tapšana, veidošanās un ciņa par pastāvēšanu. Daugava, 1965., 118.-120. lpp.; Latvju Ziņas, 1948., 10. marts.

prezidenta amatā viņš atviegloja Padomju Savienības valdībai varas pārņemšanu Latvijā un faktiski to sankcionēja.”¹ K. Ulmanim bija cerība, ka viņš vēl varēs kaut kādā veidā sadzīvot ar okupantiem.

Beidzās, 16. jūnijs, sākās 17. jūnijs, J. Breikša vārdiem runājot, “..riebīgās dienas, kas šķobija Latvijas valsts pamatus”. Latgales komunisti D. Kaupužs rakstīja, ka komunisti jau naktī uz 17. jūniju Kārsavas pagastā radījuši kaujas vienības un atbrunojuši aizsargus. Faktiski D. Kaupužs, kurš jau 1939. gadā bija aizbēdzis uz PSRS, 17. jūnijā pārgāja Latvijas robežu, sāka veidot bandu no komunistiski noskaņotiem latgaliešiem. 17. jūnija vakarā D. Kaupužs Degušovas sādžā nozāģēja divus telefona stubus, pārtraucot sakarus. 18. jūnija rītā viņa vadītā 13 cilvēku banda uzbruka atsevišķiem aizsargiem un mezsargiem, atņemot bises un 5 pistoles. Tas jāvērtē kā okupantu aģentūras diversijas.

17. jūnijā pulksten 1.30 F. Kociņš pēdējo - ceturto - reizi apmeklēja V. Molotovu, no kura saņēma paziņojumu: “Padomju karaspēks sāka pāriet Latvijas robežu 17. jūnijā pulksten 5 no rīta, izņemot Novoaleksandrovskas, Jonišķu rajonus, kur robežas pāriešana sākās 17. jūnijā pulksten 8 no rīta. Padomju karaspēks pāriet robežu

šādās vietās: uz Igaunijas un Latvijas robežas - Valkas, Rameskalnu posmā. Uz Padomju Savienības un Latvijas robežas a) Višgorodas, Blantu sādžas; b) Drovas st., Jūriņas; c) Poļišinas, Roščas, Drujas; d) Drisvjavu ez., Novoaleksandrovskas; e) Rirendorfā, Susējas; f) Bauskas, Jonišķu, Grenchofas posmos. Atsevišķas robežu pārgājušās padomju karaspēka daļas ieies Rīgā, Mitavā, Daugavpili, Rēzeknē, Kreicburgā (Krustpili). Pārējās padomju daļu izvietošanas vietās noteiks pēc vienošanās starp ģenerālpulkvedi Pavlovu no padomju puses un pulkvedi Ūdentiņu no Latvijas puses. Ģenerālis Pavlovs tiksies ar pulkvedi Ūdentiņu 17. jūnijā pulksten 9 Jonišķu stacijā. Lai izvairītos no nevēlamām pārpratumiem un konfliktiem, Latvijas varas iestādes tūlīt dod pavēli karaspēkam un iedzīvotājiem nelikt šķēršļus padomju karaspēka virzībai Latvijas teritorijā.”² Acīmredzot šis PSRS lēmums bija radies V. Muntera sarunas rezultātā ar V. Derevjanski. Šī saruna ir notikusi 16. jūnija vēlā vakarā, kaut kad ap pulksten 22-23. V. Derevjanski par to telegrafeja uz Maskavu pulksten 23.10 pēc Latvijas laika un informēja Arlietu komisariātu, ka V. Munters lūdzis atlikt padomju ieiešanu Latvijā līdz 17. jūnijā līdz pulksten 10 (motivā-

1 E. Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d., 424., 539. lpp.; J. Breikšs. Republikai bojā ejot. - Latvju Ziņas, 1948., 14. febr., 10. marts.

2 АВПР. - ф. 38-д. - оп. 2. - д. 95. с. 155.; Коммунисты Латгалии в годы подполья. 1920-1940. Воспоминания. Р., 1960, с. 247.; LVA. - R - 270. f. - 1. apr. - 339. l. - 2. lapa.

cija: Latgales Dziesmu svētku dalībnieki naktī atgriezies mājās, ceļi būs pilni, var būt pārpratumi) un lūdzis nepublicēt Maskavas notu, bet tikai komunikē, kurā būtu teikts par padomju karaspēka daudzuma Latvijā palie-ināšanu ar Latvijas valdības ziņu.

V. Munters uzskatīja, ka šāds komunikē esot nepieciešams "draudzīgo attiecību starp PSRS un Latvijas valdībām saglabāšanai".¹ Kā redzams, PSRS vadība bija ņēmusi vērā V. Muntera pirmo prasību (daļēji pārceļot sava karaspēka ieiešanu Latvijā uz vēlāku rīta stundu), bet otro prasību noraidījusi. 16. jūnija notas publicēšanai bija jākalpo kā neminētai okupācijas piesegšanai. F. Kociņš, saņemot paziņojumu 17. jūnijā pulksten 3.00 no rīta (pēc Maskavas laika), pa tālruni to nodeva V. Munteram.

Naktī uz 17. jūniju uz Bigosovo, kur sākotnēji bija paredzēta padomju karaspēka vadības sagaidīšana, 16. jūnija vēlā pēcpusdienā izbrauca Latvijas armijas štābā izveidotā grupa: operatīvās daļas priekšnieks, štāba priekšnieka palīgs pulkvedis O. Ūdentiņš, operatīvās nodaļas priekšnieks pulkvedis-leitnants J. Upītis, satiksmes nodaļas priekšnieks pulkvedis-leitnants A. Ronis, kapteinis Kaguss, armijas štāba dienesta nodaļas priekšnieks kapteinis A. Krimuldēns un Tehniskās divīzijas štāba

kapteinis Veldre. Pļaviņās pulkvedis O. Ūdentiņš uz īsu brīdi tikās ar Vidzemes divīzijas komandiera palīgu ģenerāli Jāni Ezeriņu, kurš vienlaikus bija arī Madonas apgabala garnizona komandieris. J. Ezeriņš ir it kā vēlējies pretoties agresijai. (17. jūnija rītā K. Berķis viņu atstādinājis no Madonas apgabala garnizona komandiera amata bažās, vai viņš nespers kādus soļus pret padomju iebrukumu. Droši vien šīs bažas bija pārspīlētas. 19. jūnijā J. Ezeriņš, neapmierināts ar atstādināšanu, rakstīja Vidzemes divīzijas komandierim F. Virsaitim, ka viņš nav domājis ne par kādiem rīkojumiem cīņai pret krieviem.) O. Ūdentiņš paziņojis, ka ir nolemjis mobilizāciju neizsludināt un nepretoties. Šī ziņa it kā esot sarūgtinājusi J. Ezeriņu.

Krustpīli pulkvedis Ūdentiņš saņēma armijas štāba telegrammu, kurā bija paziņots, ka Padomju Savienība maina sarunu vietu, tagad tā būs Lietuvā - Jonišķos. Milzīgā steigā grupa mainīja brauciena virzienu un tomēr paspēja nokļūt laikus Jonišķu stacijā. 1972. gada novembrī kapteinis A. Krimuldēns atmiņās par šo braucienu rakstīja: "Taisni pulksten 9 iebrucām Jonišķu stacijā, bet tur padomju karavīru nebija. Nogaidījām minūtes 20, bet no padomju karavīriem neviens neparādījās. Pulkvedis Ūdentiņš uzdeva

1 Полпреды сообщают..., с. 393-394; skat. arī A. Bērziņa atmiņas. - "Laiks", 1959., 9. sept.

pulkvežleitnantam A. Ronim izbraukt uz Galvenās šosejas un uzmeklēt kādu no komandējošā sastāva. Tā pulkvežleitnants Ronis izbrauca, bet pēc kādām 5 min. atgriezās kopā ar Padomju armijas mašīnu, kurā bez šofera vēl sēdēja maza auguma leitnants. Pēdējais ļoti lepnā tonī pieprasīja, lai visi sekojot pie komandiera. Iesēdāmies mašīnās un sekojām leitnanta mašīnai. Aizbraucot kādu kilometru no stacijas, ieraudzījām pretimbraucošas bruņu mašīnas, starp kurām bija redzamas arī dažas vieglās mašīnas ar virsniekiem... Starp pretimbraucējiem bija arī kāds liela auguma, plecīgs un pilnīgs ģenerālpulkvedis.. Kā to vēlāk uzzināju, tas bija Baltkrievijas apgabala priekšnieks, tanku karaspēka ģenerālpulkvedis Pavlovs.. Pavlovs prasīja Ūdentiņam, kur viņi vēlas vest sarunas. Pulkv. Ūdentiņš atbildēja, ka mums pavēlēts ierasties stacijā Jonišķi plkst. 9, ko viņš arī esot izpildījis, tagad tur arī varētu notikt sarunas. Ģenerālis piekrita un teica, lai mūsu mašīna braucot pa priekšu. Padomju bruņotie auto nostājās pirms un pēc mums, pagriežot savus ieročus uz mūsu mašīnām. Tā mēs atgādinājām gūstekņus un atgriezāmies stacijā.

Nonākot pie stacijas, štāba priekšnieks atdeva kādas pavēles mašīnu vadītājiem, pie kam viens no bruņotiem automobiļiem nostājās pretim stacijas logiem un pagrieza stobrus tās telpas virzienā, kur notika sarunas, bet pārējās mašīnas novietojās apkārt ēkai ar šaušanas virzieniem uz visām pusēm.. Oficiālās sarunas ilga apmēram no pulksten 9.40 līdz kādiem 12 (vai pat 13).. Ģenerālpulkvedis Pavlovs runāja lepnā, augstprātīgā, mierīgā, bet pavēlošā balsī. Viņš atkārtoja ultimāta tekstu un paziņoja, ka jāpaplašina militārās bāzes Latvijas teritorijā. Bāzēs novietotais karaspēks Latvijas iekšējās lietās neieņemaisīoties. Uz Latvijas kartes ģenerālpulkvedis Pavlovvs ar sarkanu zīmuli novilkā aplūš un elipses, apzīmēdams padomju vienību novietojuma rajonus. Pulkvedis Ūdentiņš un pulkvežleitnants Upītis centās šos rajonus samazināt.. Pavlovs centās panākt, lai visu protokolētu vispārējos vilcienos, turpretī pulkvedis Ūdentiņš " ..centās visu sīki detalizēt un konkretizēt. Pulkvežleitnanta Upīša uzrakstītos protokola eksemplārus beidzot parakstīja ģenerālpulkvedis Pavlovs un pulkvedis Ūdentiņš".¹ Parakstītās vienošanās

1 Kapteiņa A. Krimuldēna atmiņas. LTF dokumentācijas centrs. Skat. arī A. Krimuldēns. Kā tas bija. - Jūrmala, 1989., 15. jūnijs. A. Krimuldēns liecināja, ka 16. jūnijā pulkvedis O. Ūdentiņš štābā izteicies: padomju ultimātā esot runāts par uzbrukumiem krievu karavīriem Kurzemē. Iespējams, ka tobrīd, kad O. Ūdentiņa rīcībā, protams, nebija krievu ultimāta autentisks teksts, varēja cirkulēt arī šāda versija. Lietuvas notikumu iespaidā. Pavisam odiozi ir L. Himelreihā 1966. gadā izteiktie apgalvojumi, ka Latvija veikusi provokācijas (!) gan pie PSRS robežas, gan pret padomju karavīriem mūsu valstī. - L. Himelreihš. Tā ausa brīvības rīts. R., 1966, 75. lp.; Dzimtenes Balss, 1980, Nr. 26.

1. punkts paredzēja Sarkanās Armijas izvietošanas vietas: 1) Cēsis-Valmiera; 2) Rīga-Jelgava-Bauska; 3) Tukums-Talsi; 4) Ventspils-Kuldīga-valsts robeža gar jūru; 5) Jaunjelgava-Madliena; 6) Birži-Jēkabpils-st. Jaunkalsnava; 7) Višķi-Ilūkste-robeža ar Lietuvu-Jozefova; 8) Driecēni-Baranaja-Ludza-Rēzekne; 9) Ape-st. Gulbene-Balvi-Alūksne. Tas nozīmēja faktiski visu Latvijas militāru okupāciju. Pa dzelzceļiem armijas kravas pārvadājumi bija jāveic bez jebkādiem ierobežojumiem un muitas. Sarkanās Armijas daļas bija jānodrošina ar telefona sakariem un iespējām iepirkt visus nepieciešamos pārtikas produktus.¹

Sarunu laikā ar Pavlovu, kā liecināja kapteinis A. Krimuldēns, " ..daudzkārt ienāca ziņojumi no vienībām, kuras no mūsu austrumu un dienvidu robežām pa visiem galvenajiem satiksmes ceļiem devās Rīgas virzienā. Ziņoja par attiecīgo līniju sasniegšanu un par to, ka šāvieni nav bijis. Ienāca arī ziņojums par kādas lidmašīnas avāriju. Ģenerālpulkvedis Pavlovs ar ironiju teica: "Tas laikam Jūs iepriecinās, avārējusi lidmašīna, kurai bija uzdots vajadzības gadījumā nomest bumbas uz Jūsu prezidenta pili." Pēc sarunām, kā raksta kapteinis Krimuldēns, notikušas pusdienas, kurās Pavlovs

pamatīgi piedzēries. "Ap pulksten 15 ģenerālpulkvedis paziņoja, ka vienības nospraustos mērķus sasniegušas bez sadursmēm un bez viena šāviena un mēs varot braukt mājās. Atpakaļceļā no Jonišķiem uz Rīgu mēs apsteidzām vēl dažādas Padomju armijas apakšvienības, kas virzījās uz Rīgas pusi. Pārsteidza tas, ka, lai gan vienības virzījās gājiena kārtībā, ļoti daudz tanku stāvēja sabojājušies gan ceļa malās, gan ceļa vidū un apkalpes pūlējās, tos remontējot. Visi karavīri bija sliktos tērpos, noputējuši un izskatījās ļoti noguruši."² Jau sākot ar pulksten 10, 17. jūnijā Rīgu atkārtoti pārlidoja krievu lidmašīnas. Sajā pašā stundā sākās Latvijas Ministru kabineta sēde, kurā V. Munters un K. Berķis pretošanās iespēju noraidīja kā bezcerīgu un kā tādu, kura stāvokli varētu tikai pāslīktināt.³ Nekādu Latvijas armijas pretošanās gadījumu nebija. K. Berķis 17. jūnija rītā izdeva apkārtrakstu, kurā pavēlēja: " ..ievērojot vislielāko atturību attiecībā ar padomju karavīriem, ciktāl tas nesaistās ar dienesta prasībām, lai nedotu iespēju mazāk nosvērtiem ar savu nepārdomātu rīcību vai izturēšanos ienest traucējumus mūsu un padomju karavīru lojālā sadarbībā, atceroties, ka abu armiju sadzīve izsaukta ar noslēgto

¹ Полпреды сообщают..., с. 395-396.

² Kapteinis Krimuldēna atmiņas.

³ E. Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d., 452. lpp.

savstarpējās palīdzības līgumu, kas pildāms precīzi un vislielākā saskaņā abām pusēm".¹ Kā mēģinājums nomierināt karavīrus un, iespējams, radušā stāvokļa neizpratne, vērtējams apkārtrakstā teiktais:

1939. gada 5. oktobra panta "princips par neiejaukšanos mūsu valsts iekšējā politikā paliek spēkā arī turpmāk. ...nav nekāda pamata (!? — A.S.) pārspilēt lietu būtību un zaudēt pašāvēību"² Uz šo brīdi mēs vēl nevaram dokumentāri apstiprināt izteikto versiju, ka padomju karaspēks Latvijā (tāpat kā Lietuvā, kur nolūkā ātrāk

okupēt Kauņu un sagūstīt prezidentu A. Smetonu krievu armija sāka virzīties **no savām bāzēm Lietuvas teritorijā**), pat negaidot ultimāta termiņa beigas, jau naktī uz 17. jūniju no bāzēm Ventspilī sāka virzīties uz Talsiem un tālāk uz Rīgu (tanku daļas).³

Latvijas valdība pretošanās iespēju **noraidīja**. Šis lēmums ir vērtēts ļoti pretrunīgi, diskusija nav rimusi līdz mūsdienām. Liekas, ka mierīgu un objektīvu vērtējumu 1972. gadā sniedza divi pazīstami latviešu karavīri. Pulkvedis A. Silgailis, pēdējais Zemgales divīzijas

¹ ABIP. - ф. 38-д. - оп. 2. - д. 95. - с. 155; LVVA., 1417. f. - 1. apr. - 3086. l. - 20. lp. E. Andersons rakstīja, ka 1945. gadā Čehoslovākijā viņam dazi 7. Siguldas kājnieku pulka karavīri stāstījuši, ka viņu vienības neesot savlaicīgi saņēmušas armijas vadības pavēli un īslaicīgi pretojušies padomju karaspēkam. - E. Andersons. Pēdējās dienas. - Daugavas Vanagu Mēnesraksts, 1980., Nr. 5 (193), 22. lp. Pagaidām nav izdevies atrast kādu citu liecību, kura apstiprinātu šo informāciju. Dīvaini tomēr, ka šis notikums, ja tas patiešām ir bijis, ir palicis neievērots krievu vai komunistu avotos. Komunisti bija ļoti vērīgi. Vienā no pirmajām lapiņām, kuru izdeva komunisti pēc 17. jūnija - "Latvijas darba tauta, trūcīgā zemniecība un inteliģence" (ar parakstu - LKP CK Rīgas komiteja) bija teikts: "Latvijas armijas virsnieki un instruktori nozākāja un kūdīja kareivjus par sarkanarmijas padzīšanu. Kā vienu no faktiem minēsim 8. Daugavpils kājnieku pulka ložmetēju rotas virsnieku Prikuli un tās pašas rotas seržantu Tomsonu." Zimīgi, ka Latgales divīzijas vadībā, tiklīdz kļuva zināms par šīs lapeles parādīšanos, veica dienesta izmeklēšanu. Acīmeredzot pastāvēja jau bažas, vai jaunā okupācijas vara neizmantos tos komunistu denunciacijas represijām pret latviešu karavīriem. 26. jūnijā Latgales divīzijas pārvaldes virsleitnants Vanags sniedza sekojošo informāciju: "Pēc PSRS robezsargu iebrukuma (Masļenkiem. - A. S.) bija trauksmes sedzošās vienībās un arī Litenes nometnē. 8. kājnieku pulka virsleitnants Prikulis, kas komandēja apvienoto ložmetēju rotu, devis kaujas uzdevumu - ieņemt pozīciju Litenes nometnes gaisa aizsardzībai. Dodot uzdevumu, vln. Prikulis paskaidroja, ka iepriekšējā naktī PSRS karavīri uzbrukuši mūsu robezsargiem. Gadījumā, ja sāktos uzbrukums mūsu teritorijā, tad mums jācinās." Kad šī paša 8. kājnieku pulka instruktoru rotas kaprālis Leinučs izteicies, ka PSRS karaspēkam nav jāpretojas, seržants Tomsons, kā liecināja virsleitnants Vanags, iebildis: "Latvijas armijas kaprālis tā nevar runāt, jo mums jācinās vienalga pret kādu ienaidnieku - vācieti vai krievu..." - LVVA. - 1474. f. - 1. apr. - 1659. l. - 13., 16. lp. Tā ir patikama liecība par vismaz dažu latviešu karavīru stāju, taču faktu par pretošanos krieviem šobrīd mums nav.

² Vanemas Atmoda. LTF Tukuma rajona nodaļas informatīvais biļetens. 1989. gada jūnijs. B. Reides atmiņas.

³ Turpat.

štāba priekšnieks neatkarīgajā Latvijā, referātā "Kādēļ mēs neizrādījām bruņotu pretestību Padomju Savienībai 1939./40. gadā, bet vēlāk cīnījāmies Vācijas bruņoto spēku ietvaros" pamatīgi aplūkojis Latvijas - PSRS spēku samēru 1940. gadā, secināja: "Vēsture gan slavē varonīgus cīnītājus, bet nosoda vadītājus, kas dzinuši šos cīnītājus nāvē. Latvija necīnījās 1939. un 1940. gadā aiz apsvēruma saglabāt dzīvības.."¹ Arī Latvijas armijas štāba virsnieks Kārlis Augstkalns bija līdzīgās domās, izceļot latviešu vājo apbruņojumu²; bezcerīgo stratēģisko situāciju pēc Lietuvas okupācijas. "Mums nebija iespējams izrādīt kaut cik ilgu un nopietnu pretestību. Pretošanās gadījumā visi mūsu karavīri un arī nemobilizētā aizsargu daļa, kam būtu bijuši ieroči

rokā, būtu krituši gūstā un nonāktu vergu nometnēs - apmēram 150 000 viru pašos spēka gados.³ Savukārt, pulkveži K. Lobe, A. Kripens u. c. ir uzskatījuši, ka bija jāpretojas agresoram. 1940. gada vasarā pret krieviem netika izraisīts arī partizānu karš. 1940. gada 28. martā Politiskās policijas informators ziņoja J. Fridrihsonam, ka Latgalē virsnieku vidū tiekot izplatīta ar roku rakstīta pamācība par partizānu darbību gadījumā, ja krievi okupēs Latviju. Ž. Spure 1940. gada 21. jūlijā "Tautas Saeimas" pirmajā sēdē pasludināja: "Karaspēku sagatavoja partizānu karam ar Padomju Savienību. Tā bija provokācija un tāpēc nāca atmaksa..."⁴ Npietna gatavošanās partizānu darbībai Latvijas armijā netika veikta. Jau krietnu laiku pirms 1940. gada izcilais latviešu diplomāts

¹ V. Hāznērs. Laiks, telpa, ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere. - 1. sēj. DVCV izdevums, 1974., 29. lp.

² Latvijas armijas apbruņojumu būtiski neuzlabotu arī tie pasūtījumi, kurus 1940. gada 24. maijā paredzēja štāba priekšnieks H. Rozenšteins un kuri bija iesniegti izskatīšanai K. Ulmanim. Tie paredzēja plašus iepirkumus Vācijā (to skaitā - desmit 40 mm Norvēģijas "Bofors" zenītlieģabalu, 72 "Krupp" firmas arpidus automobiļu, 500 "Parebellum" pistoļu u. c.), vēlēšanos panākt no somiem vai vāciešiem 45 vai 47 mm prettanku lieģabalu iegādi, pastāvēja cerības saņemt no krieviem četrus 407 mm lieģabalus, 76 mm zenītlieģabalus ar vadības aparātiem un tālmēriem u. c. Praktiski neko uz 1940. gada 16. jūniju Latvija nesaņēma. - LVVA., 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 23. lp.

³ V. Hāznērs. Laiks, telpa..., 34. lp.; arī paša V. Hāznēra tādu pašu viedokli. - Hāznērs V. Varmācības torņi. Atmiņas. Vaidava, 1977., 239. lp.; E. Andersons rakstīja, ka pēdējās dienās pirms 17. jūnija sāka pienākt ieroči no Vācijas, kuri nonāca krievu rokās. Tomēr E. Andersonam nav atsaucis uz avotiem, kuri liecinātu, ka ieroči patiešām pienākuši. K. Ulmanis 1941. gada 17. jūlijā Stavropolē liecināja tikai, ka Vācija 1939. gadā atļāva pieņemt latviešu pasūtījumus. - E. Andersons. Ārpolitika. II d., 289. lp.; ZA Vēstis, 1991., Nr. 3, 128. lp.; Pēdējās dienas. - DVM, 1980., Nr. 5 (193), 22. - 23. lp.

⁴ LVVA. - 3235. f. - 1. apr. - 1853. l. - 36. lp.; Latvijas Tautas Saeimas 1. sesija 1940. gada 21.-23. jūlijā. Stenogrammu atreferējums. R., 1940., 13. lp.; Arī E. Andersons atzīmēja, ka latvieši nebija gatavoti individuālam partizānu karam. - Pēdējās dienas. 22. lp.

un lielnieku pretinieks K. Ozols mēģināja paredzēt, kādas sekas sagaida Krieviju, ja tā iekaros Latviju. Vēstulē J. Čakstem 1926. gada 27. janvārī viņš prognozēja, ka politiski Krievija „iegūs vismazākais vienu miljonu apzinīgu un noteiktu lielnieku pretinieku, kuri tagad ir pilnīgi vienaldzīgi, ja neteiktu vairāk, par to iekārtu, kāda ir Krievijā, bet kuri pēc tam paliktu par aktīviem lielniecisma pretiniekiem”. Pēc “baigā gada” tas patiešām notika. No militārā viedokļa “PSRS būtu apdraudēta no Baltijas jūras puses vairāk kā tagad”.¹ Arī to Padomju Savienība ieguva, okupējot Baltijas valstis.

Ne tik sen, 1940. gada 8. maijā, saņemot sūtņa V. Derevjanska akreditācijas rakstu, K. Ulmanis atzīmēja „..pastiprinātu savstarpēju uzticību.. mierīgu un draudzīgu sadarbību..”, kā arī Latvijas drošības pieaugumu, pateicoties 1939. gada 5. oktobra līgumam.² Nu K. Ulmanis bija krievu gūsteknis un viņa liktenis atkarājās no krievu žēlastības.

17. jūnija rītā valdības aprindās valdīja satraukums un neziņa. Pārradies no Daugavpils, A. Bērziņš deva rīkojumu iznīcināt sevis vadītās odiozās Sabiedrisko lietu ministrijas slepeno informāciju: arī šī vadonības propagandas un cen-

zūras ministrija bija vākusi ziņas par “noskaņojumu” sabiedrībā, t. i., - veica drošības policijas funkcijas. A. Bērziņam nācās arī mierināt galīgi izmisušo aizsargu priekšnieku ģenerāli K. Praulu, kurš „..asarām ritot, apkrita man ap kaklu”. Nomierinājis K. Praulu, A. Bērziņš nolēma gatavot Rīgas tuvumā esošajiem aizsargu pulkiem palīdzības vienības no laukiem (saskaņā ar A. Bērziņa informāciju 18. jūnijā 1300 aizsargu no laukiem ieradās Rīgā).³ Acīmredzot valdība uzskatīja, ka krietns Latvijas pilsoņu skaits var izrādīties nelojāls un izmantot krievu ierašanos nemieru celšanai. Izslavētā “tautas vienība” bija stipri pārspilēta. Tas atzīts arī K. Berķa apkārtrakstā 17. jūnijā: “Tā kā Padomju Savienības jaunās prasības izvirzījušās pēkšņi, tās var atstāt mūsu nenosvērtākā pilsoņu daļā nospiedošu iespaidu un vienā otrā var mazināt vai pat iznīcināt ticību mūsu valsts un tautas nākotnei”. Sarunā ar R. Bērziņu (Valdesu) K. Ulmanis 19. jūnijā bija pārliecināts, ka „..simtiem būs tādu, kas skries piedāvāt pakalpojumus..”⁴

Latvijas valdība nedz 16. jūnijā vēl vakarā, nedz 17. jūnija rītā neinformēja iedzīvotājus par PSRS karaspēka ie-nākšanu (informācija tika dota

¹ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 120. l. - 19. lp.

² LVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 1334. l. - 226. lp.

³ A. Bērziņš. Labie gadi. - Grāmatu Draugs, 1963., 290.-291. lp.

⁴ LVVA. - 1417. f. - 1. apr. - 3086. l. - 21. lp.; E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve. 492. lp.

tikai pulksten 12). Tanku parādīšanās Rīgas ielās bija pārsteigums iedzīvotājiem. Komunisti P. Grāmatnieks liecināja, ka jau 16. jūnija vakarā pie viņa ieradies cits komunisti - Jānis Lapiņš, kurš no "drošiem avotiem" dzirdējis par padomju notu. Kādi ir bijuši šie "avoti", "Janka" nav teicis.¹ Iespējams, ka kāds komunisti arī varēja uzzināt par gaidāmo okupāciju, sevišķi, ja viņš ir bijis saistīts ar NKVD aģentūru, kura 17. jūnijā organizēja puļa ārdīšanas stacijas laukumā (jau 1940. gada maijā politiskās policijas rīcībā bija ziņas, ka, piemēram, LKP biedrs J. Jankovskis meklē sakarus ar krievu garnizonu pārstāvjiem²). Tomēr kopumā arī mazskaitliskie, izklīdētie komunisti neko nezināja par "revolūcijas" sākumu.

Līdz krievu tanku ierašanās stacijas laukumā nekādu nekārtību nebija; jau citētajā PSRS prokuratūras 1940. gada novembra izziņā teikts, ka "daži ielu gājēji - darba ļaudis" esot sveikuši tankus. Pirmie, kuri priecājās par okupantu ierašanos, bija strādnieki Teodors Bori-

sovs ar sievu un strādnieki Jedelis Jofe. Tas bija ap 13.00 dienā. Ap 14.00 policija aizturēja strādnieku Juliānu Petkeviču, pie Zemgales tilta - strādnieku Aleksandru Pjanko, kurš meta ziedus uz tankiem, un strādnieku Aleksandru Kaļiņinu. Citāds ir bijis daudzu pazīstamu latviešu noskaņojums. Helmūts Rudzītis rakstīja: "Kad.. vēroju grabošos krievu tankus un no tiem glūnošās sejas, vēroju gar ietvēm sapulcinātos Rīgai tik svešādos cilvēkus un viņu izturēšanos, atmiņā uzzibsnīja Pēterpili pārdzīvotie komunisma gadi ar visiem šo gadu "labumiem".³ Tālākie notikumi pierādīja E. Dunsdorfa teikto: "Vairums no tiem (nekārtību cēljiem.- A. S) bija Rīgas krievi, un, tā kā bija pareizticīgo Jāņi, vairums bija piedzērušies. Tos bija saorganizējuši padomju tehniķi, skaitā 300, kas bija ielaisti Latvijā saskaņā ar papildu līgumiem izbūvēt padomju bāzes.⁴ Savukārt E. Andersons arī pamatoti norādīja, ka "apsveicēju" vairākums bija krievi un žīdi.⁵ Krievu karaspēks sasniedza Rīgas centru aptuveni 13.30, ieņēma pastu

¹ Mēs jaunu pasauli sev celsim 1. sēj., 37. lp.

² LVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 11. l. - 295. lp.

³ H. Rudzītis. Manas dzīves dēkas. Grāmatu Draugs, 1983., 161. lp.

⁴ E. Dunsdorfs. K. Ulmaņa dzīve, 489. lp.

⁵ E. Andersons. Latvijas vēsture. Arpolitika. II d., 457. lp.; Ebreju autors Š. (B.) Ceitlins rakstīja: "Sarkanās armijas ienākšana savos jaunajos īpašumos.. daudzus ebrejus vienkārši apreibināja.. no pagrīdes izlida ebreji sapņotāji, internacionālisti un cīnītāji par sociālo taisnīgumu.. Viņiem pievienojās vesela varža līdzdziedātāji, kuri bez mitas acināja cīnīties pret darba ļaužu "apspiedējiem". Pulkvedis P. Kaņeps liecināja, ka Latvijas neatkarībai lojālais K. Ulmaņa personiskais labais paziņa, ievērojamais ebreju kopienas vadītājs Mordehajs Dubins centies 1940. gada vasarā atrunāt ebrejus no skriešanas līdzī komunistiem. Nav brīnums, ka okupanti M. Dubinu deportēja. - III. (B.) Цейтлин. Документальная история евреев Риги., Израиль, 1989, с. 89; E. Andersons. Latvijas vēsture. Arpolitika. II d., 472. - 473. lp.; *The Yews in Latvia*. Tel Aviv, 1971, p. 209.

(kur bija telegrāfs, telefona centrāle, radiofons), pārtrauca radiofona raidījumus, un V. Dervjanskis, atbildot uz A. Bērziņa jautājumu, atbildēja, ka turpmāk radiofonu pārzinās krievi. Mūziku var raidīt, bet runātam vārdam jāizprasot atļauja.¹ Tā bija brutāla okupantu izricība. Ap pulksten 15.30, kā vēlāk liecināja K. Jaunarājs, " ..pie stacijas ēkas sāka parādīties daudz iereibušo, pa lielākai daļai žīdu jaunieši un daži pazīstami Latgales priekšpilsētas nekārtību cēlāji, kuri sāka aizskart un uzmākties kārtības sargiem."²

Zviedrijas militārā atašeja slepenajā ziņojumā 17. jūnijā norādīts, ka apsveicēju ir bijis daži simti, " ..to starpā daudz ebreju, kuri rāpās uz tankiem un sniedza puķes. Krievu armijnieki sveikšanu uztvēra ar nepārprotamu atturību."³ Dzērāju daudzums arī nav nekas divains: viņi nu cerēja, ka atnāks laiki, kad varēs dzīvot uz citu rēķina. 26. jūnijā komunistu "Čiņa" brīdināja: "Bez huligāniskiem izlēcieniem!" Spriežot pēc avīzes, plēguru ālēšanās turpinājās vairākas dienas: "Atsevišķas personas, pēc iz-kata strādnieki, piedzērusiēs ālējas, bļautās, nesakarīgi klaigā, dzied revolucionāras dziesmas,

aizskar mierīgus garāmgājējus un pat kaujas."⁴ Okupantu rīcība arī veicināja huligānisma pieaugumu. Piemēram, Madonā, neatraduši cietumā politiski ieslodzītos, krievu virsnieki lika atbrīvot recidivistu - laupītāju Greņģi, zagli-recidivistu Adamoviču, zagli Kaparjostu, pustrako Liepiņu, kurš bija nodezīnājis 15 šķūņus.

Atgriezīsimies pie notikumiem 17. jūnijā. Ap 15.00 sākās agresīvā pūļa nopietnākas sadursmes ar policiju. Tika ievainots strādnieks Mihails Sivoļa un aizturēts Šoloms Kaplans. Pūlī izcēlās skrandās gērbusies ļaudis ar vienu atrotītu krekla piedurkni (kas bija viņu pazišanās zīme) kuri organizēja traci. Tas nebija grūti, ņemot vērā, kāda publika pulcējās sveikt krievus. Komunistu vidū bija plaši pārstāvēti visnožēlojamākie sabiedrības slāņi (piemēram, komunistu lapeļu kaisītājs P. Garancis bija četras reizes sodīts par zādzībām).

Stacijas laukumā pulcējās jau ap 1500 - 2000 cilvēku. Kārtības uzturēšanai tika norīkoti Rīgas prefektūras 6. iecirkņa kārtībnieki Kārļa Zelmiņa vadībā. Jau šajā laikā PSRS sūtniecība pieprasīja no prefekta K. Jaunarāja atbrīvot laukumu no pūļa, kurš uzmācās krievu

¹ E. Dunsdorfs. K. Ulmaņa dzīve. 488. lp.

² LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - 45. lapa.

³ A. Balodis. Latvijas un latviešu tautas vēsture. R., 1991., 282. lp.

⁴ "Čiņa", 26. jūnijā.

⁵ LVVA., 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - 45. lapa; 3. apr. - 11. l. - 276. lapa; LVA. - 101. f. - 1. apr. - 35. l. - 7.-10. lapa; R - 270. f. - 1. apr. - 339. l. - 1. lapa.

tankistiem.⁵ Kā vēlāk PSRS prokuratūrai liecināja Rīgas prefektūras 2. iecirkņa uzraugs Indriķis Pauls Kalniņš, viņš esot saņēmis no prefekta norādījumu tikt galā ar pūli. K. Jaunarājs esot piebildis, ka krievu sūtniecība uzsvērusi: ja policija netiks galā, krievi paši saņems visu varu savās rokās.¹ Nav šaubu, ka krievi vēlējās, lai izceltos nopietnākas sadursmes starp policiju un pūli. Pēc pusdienas Rīgas prefektūrā ieradās K. Veidnieks, kurš personiski vadīja policijas darbību. Pa to laiku uzbudinātais pūlis nerimās, piedzērušies salašņas sāka laist darbā nažus. Ap 16.00 prefektūras jātnieku nodaļas priekšnieks A. Martinsons nolēma izklīdināt pūli, neliecotot šaujamos ieročus un, pēc iespējas, arī gumijas rundziņas. 13 jātnieki nebija spējīgi izklīdināt trakojošo pūli, lai arī, bez A. Martinsona rīkojuma, lietoja rundziņas. Piedzēries krievs Teodors Grigorjevs (kurš bija vairākkārt sodīts, tai skaitā - 1933. gadā par ļoti smagiem kriminālnoziedzumiem) smagi sadūra kārtībnieku Bernhardu Zaprausku un mēģināja sadurt arī jātnieku Jāni Poli. Viegli tika sadurti kārtībnieki Artūrs Krenbergs un Konstantīns Krūmiņš.²

Aptuveni pulksten 18.00 pūlis apmētāja ar akmeņiem prefektūras virskārtībnieku Eduardu

Lauri, kurš stāvēja satiksmes regulēšanas posteni pie pasta. 57 policijas ierēdņi cieta sadursmēs ar pūli, 16 no viņiem ārstējās kara slimnīcā, 3 no viņiem bija sadurti. Savukārt komunisti vēlāk uzdeva par ievainotiem: ostas strādnieku Viktoru Biretu, krāsotāju Jāni Priedi, strādnieku Vasiliju Bogdanovu, amatnieku Nohumu Fogelu, srtādnieku Kārli Krontālu, skolnieku Aleksandru Eidusu, drēbnieku Osipu Zaškinu, galdnieku Augustu Aueru, strādniekus Jāni Vasiļjevu un Rozu Rods, galdnieku Jāni Kondrusu un namdari Porfiriju Boļšakovu. Ap 16.00 tika nāvīgi ievainots pusaudzis Ilja Tihomirovs (nomira 23. jūnijā), bet ap 17.00 - frizieris Pāvils Krišs (mira 18. jūnijā). Vēlāk komunisti uzdeva P. Kriša frizētavu Latgales ielā 17 par savu nelegālās pulcēšanās vietu, Krišu - par komunistu. Sakarā ar komunistu versiju P. Krišs ticis nošauts tāpēc, ka, stāvot uz stacijas ēkas 3. klases uzejas kāpnēm, esot skaļi paziņojis: līdz ar padomju armijas ierašanos visas tautības Latvijā būšot vienlīdzīgas.³ Šeit ir mēģinājums iztēlot P. Kriša nāvi kā nacionāla naida radītu: policists tiši nošāvis minoritātes pārstāvi. Tas acīmredzot ir bijis tik neticami, ka komunistu H. Rapoportu vadītās un melīgās "Proletarskaja Pravda"

¹ LVVA., - 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - - 35. lapa.

² LVVA., Soc. polit. dok. nod., 101. f. - 1. apr. - 35. l. - 11. - 12. lapa.

³ "Как был убит тов. П. Криш" - Пролетарская правда, 1940, 26 июня; Dzimtenes Balss, 1980., Nr. 26; LVA. - 101. f. - 1. apr. - 35. l. - 13.-26. lapas.

versija nav apmierinājusi LPSR prokuroru E. Soldnieku, kurš 1941. gada janvārī rakstīja, ka P. Krišs nošauts tāpēc, ka blāvis - "Tagad būs brīvība".¹ Jāšaubās, vai abi upuri bija nošauti tiešā mērķējumā - policija bija spiesta šaut, lai novērstu uzbrukumus sev, un cieta arī uzbrucēji. Piedzērušos daudzoņu vidū bija arī bruņoti ar šaujamieročiem - dienas pievakarē tika sašauts kārtībnieks Konrāds Varblans, apšaudīti kārtībnieki, kuri dežurēja Radio ielā pie telegrāfa kantora ēkas. Viskarstāko sadursmju laikā (pulksten 16 - 17). K. Ulmanis vaļējā mašīnā apbrauca pilsētas centru, tiešā nekārtību tuvumā, vispirms tāpēc, lai izkliedētu paklidušās baumas, ka viņš ir atstājis Latviju. K. Ulmaņa brauciens liecināja arī par personisko drosmi.

Ap pulksten 18.00 policijas inspektors J. Ķiselis, kad pats tika apmētāts ar akmeņiem, secināja, ka jāizsauc armija. Iekšlietu ministrijā valdīja apjukums: K. Veidnieks, kurš atradās prefektūrā, pat izteicās, ka policisti laikam būs bijuši pārāk asi (!) un tāpēc izcēlušies incidenti".² Stāvoklis centrā bija smags. Pulksten 20.00 eb-

reju jauniešu grupa ar B. Floru priekšgalā ar akmeņiem rokās mēģināja uzbrukt prefektūras 11. iecirkņa kārtībniekam Ernestam Jūlijam Puķitim. K. Veidnieks tomēr nolēma aicināt armijas štāba bataljonu un 4. un 5. pulka karavīrus. Ap 20.00 Rīgas prefekta palīgs N. Jansons mēģināja izklidināt pūli ar policijas palīdzību, bet aptuveni pulksten 21 karaspēks pūli pilnīgi izklidināja, pa pilsētu tika izsūtītas policistu un kareivju patruļas, valdība pilnīgi kontrolēja stāvokli. Ārpus stacijas laukuma nekādu nemieru nebija. Vācijas sūtņis U. fon Koce 18. jūnijā telegrammā sava valdībai stāvokli pilsētā novērtēja šādi: "Pilsētā principā miers. Pūlis sastāv no pusaudžu ebrejiem. Arī komisāri, kas kūda."³ Rīgas strādniekos patiešām 1940. gada pirmajā pusē pieauga nemiers pret valdības ekonomisko politiku (sezonas darbi, darba centrāle, likums par saimniecisko dienestu), bet 17. jūnija sadursmēs stacijas laukumā latviešu nav bijis daudz. Par to liecina arī cietušo (vai sevi par tādiem pasludinājušo) saraksts, kuru sagatavoja PSRS prokuratūra 1940. gada novembrī. Šobrīd nav no svara,

¹ Пролетарская правда, 1941, № 15 (15 января).

² LVA., Soc. polit. dok. nod., 101 f. - 1. apr. - 35. l. - 20. lapa; LVVA. - 3235. f. - 1/2. apr. - 845/2. l. - 1135. lp.; A. Bērziņš. Labie gadi, 294. lpp.

³ Stranga A., M. Virsis. 1940. gada 16.-17. jūnijs... Literatūra un Māksla, 1989., 5. aug. Jāpiekrit J. Jūrmalniekam, ka nekārtība organizēšanā piedalījās NKVD aģentūra, taču šobrīd nav liecību par labu viņa apgalvojumam, ka "...palīdzīgu roku sniedza arī Sarkanā Armija". Krievu zaldāti bija pat uztraukti par uzbudinātā pūļa aktivitātēm. - J. Jūrmalnieks. Latvijas iekļaušana Padomju Savienībā. Tās priekš un pēcspēle. - Memento, Stokholma, 1973.

vai šie cilvēki patiešām bija cietuši no policijas, svarīgāki ir viņu vārdi. Sevi par cietušajiem 17. jūnijā uzdeva Mihails Si-voha, Šoloms Kap-ans, Viktors Birets, Jānis Priede, Nohums Fogels, Vasilijš Bogdanovs, Edgars Kriķis-Silgailis, Nesters Filatjevs, Ernests Grivicinskis, Roza Roda, Josifs Spungins, Alberts Freijs, Jūlijs Duks, Porfirijs Boļšakovs, Jānis Kondrušs, Bencis Latkins, Hilels Fels, Hiršs Koidins, Gastons Štokmanis, Georgijs Traškovs, Vladislavs Kišurs, Pēteris Tērs, Kārlis Izaks, Vladimirs Tarasovs, Mihails Smorgans, Feofants Baranovskis, Jānis Rumbenieks, Eizēns Andrejevs, Boruhs Flors, Hermanis Svīklis, Zamuels Lahmans, Valērija Semaško, Mihaīls Šlapins, Meirs Arokštams, Henrihs Javoīcs, Jānis Heinriks-sons, Izraels Izraelovičs, Moisejs Gurevičs, Icīks Prigošan-skis, Bērs Vasermanis, Zorohs Bērmans, Rubenis Lange, Ri-chards Veske, Miķelis Linbergs, Emīlija Duks, Liba-Aizīks Mei-rovics, Eduards Baltraitis, Au-gusts Pauders, Haims Klackins, Roberts Lūsis, Eduards Skadu-lis, Boriss Rivkinds, Fjodors Avanešovs, Pāvils Klapkovs, Jānis Šmaiss, Grigorijs Varuš-kins, Jānis-Eduards Tomsons, Paulis Priede, Pēteris Vasiļjevs, Dmitrijs Kaļinoks, Giršs Kan-

tors, Genohs-Jankels Kreiners, Dāvids Goldbergs. Par "cietušo" sevi uzdeva pat Teodors Gri-gorjevs.¹

17. jūnija vakarā no pulksten 21.30 līdz 23 notika K. Ulmaņa demisionējušā Ministru kabi-neta apspriede, kuras galvenais jautājums bija K. Veidnieka "Ziņojums par kārtības un drošības uzturēšanu". K. Veid-nieks kārtības nodrošināšanai lūdza lietot karaspēku un aiz-sargus. Ministru kabinets atļā-va izmantot tikai aizsargus.² Acīmredzot šo nostāju diktēja krievu okupācijas karaspēka vadības un sūtņa V. Derev-janska spiedienu. 18. jūnijā PSRS sūtņi uz Maskavu ziņo-ja, ka viņš un krievu armijas komandieris esot pieprasījuši artilērijas daļu izvešanu no Rīgas, kā arī nepieļaut iespē-jamo demonstrāciju vai nemieru militāru apspiešanu. (V. Derevjanskis gan meloja, ziņojot, ka Latvijas valdība gatavojusies pret pūli raidīt tankus!)³ Okupanti jau diktēja savus noteikumus.

Pulksten 22.15 Latvijas tautu uzrunāja K. Ulmanis. Uz šo lai-ku V. Derevjanskis bija atļāvis atsākt dienā apturētos Latvijas radiofona raidījumus ar notei-kumu, ka PSRS sūtniecībai jā-iesniedz katras dienas radiatorai-dījumu programma.⁴ K. Ulma-

¹ LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - 9.-31. lapa; "Brīvā Zeme", 1940., 19. jūn.

² LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - 18. lp.

³ Полпреды сообщают..., c. 401.

⁴ АВПР. - ф. 38. - д. 95. - с. 151. V. Derevjanskis 18. jūnijā ziņoja uz Maskavu: radiofona direktoram likts saprast, ka nedrīkst pieļaut pret PSRS "neloģiskus" raidījumus. - Полпреды сообщают..., c. 401.

ņa runa daļēji nomierināja daudzu satrauktos prātus, bet arī radija nevajadzīgas ilūzijas "par mūsu valsts un tautas nākotni". K. Ulmanis laikam bija pārliecināts par to, ka Latvijas valsts, vēl vairāk apcirpta neatkarībā, tomēr pastāvēs.

Rīgā tuvojās 17. jūnija karstās dienas beigas. Krievu karaspēks atradās stratēģiski svarīgās vietās, osta nedarbojās (tur arī bija okupācijas armija). Pilsētā bija saspringts klusums. Bet Maskavā 17. jūnija vakarā F. Kociņš pavadīja Andreju Višinski, kurš devās uz Rīgu. Stacijā sūtnis satika PSRS Arlietu komisariāta ģenerāļsekretāru Soboļevu un Baltijas nodaļas vadītāju Lisjaku, kuri "apliecināja, ka karaspēka ieiešana Latvijā notiekot priekšzīmīgā kārtībā".¹

Jau 17. jūnijā K. Ulmanis sāka amnestēt apcietinātos komunistiskos pagrīdniekus E. Anšmitu, L. Avotiņu², Jāni Bērziņu³, Matīsu Bārkānu, Eduardu Mauriņu⁴, Jemeljanu

Mikuļovu, Ernestu Vitiņu, Jāni Veselovu⁵, Jāni Majakovu, Trofimu Vasiļevu⁶, Veru Dzin-džu, samazinot viņiem piespriestos sodus, kā arī Ā. Kolektoru un T. Apeškinu, pārvēršot viņiem piespriestos sodus naudas sodā, bet V. Šķiliņam dzēšot izciestā soda sekas.⁷ Nav šobrīd īsti skaidrs, kādi ir šī lēmuma motīvi, domājams, ka tas ir **parasts** akts, kurš būtu noticis arī bez krievu iebrukuma. Ja jau 17. jūnijā K. Ulmanis būtu saņēmis krievu sūtniecības mājienu (kas ir maz ticami) apzēlot komunistus, tad būtu jāsāk ar vadītājiem, nevis ar sīkiem komunistu līdzskrējējiem, kuriem sods tika galvenokārt vienīgi samazināts.

Policijas rīcības 17. jūnijā vērtējums.

Nogalināto ievainoto skaits

Padomju laika avoti Rīgas policijas prefektūras aizsardzības rotu un jātnieku nodaļu rakstu-

¹ ABIP. - ф. 38 - д. - оп. 2. - д. 95, с. 155.

² Pēc Latvijas okupācijas strādāja LPSR Ministru Padomē par kadru daļas priekšnieka vietnieku (ziņas uz 1944. gada 1. augustu) - LVA., soc.-polit. dok. nod., 101. f. - 6. apr. - 6. l. - 41. lp.

³ Pēc okupācija - Valmieras apriņķa padomju iestādēs - LVA., Soc. - polit. dok. nod., 101. f. - 6. apr. - 6. l. - 88. lp.

⁴ Padomju laikā - LPSR Augstākās tiesas sekretariāta vadītājs. - LVA., Soc.-polit. dok. nod., 101. f. - 6. apr. - 6. l. - 43. lapa.

⁵ Padomju laikā - redzams komunistu funkcionārs, kopš 1943. gada nu jau Ivans Veselovs, LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītājs un tml. - LPE, 101 sēj., R., 1987., 379. lp; LVA., soc.-polit. dok. nod., 124. f. - 2. apr. - 106. l. - 1., 2. lp.

⁶ Daugavpils apriņķa Biķerņieku pagasta pagrīdnieks, saistīts ar LKP. Pēc okupācijas 1941. gada 8. februārī, apstiprināts par Skaistas pagasta partorgu. - LVA., soc.-polit. dok. nod. - 101. f. - 2. apr. - 180. l. - 219 l.

⁷ LVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 1334/l. - 232. lp.

roja kā "sadistiskus elementus".¹ 17. jūnijā šis "sadisms" neizpaužas. A. Serdants 1975. gadā izdotajā krājumā rakstīja, ka policisti parādījuši "savu zvēra seju".² Tas ir komunistu laika trafarets apgalvojums. Enciklopēdija "Rīga" 1988. gadā stāstīja par "asiņainu izrēķināšanos Rīgas ielās un laukumos", kura turpinājusies visu dienu. Policisti esot "ar zirgiem mīdījuši.." cilvēkus. Viss šis apraksts ir stipri pārspilēts. Policistu darbību 17. jūnijā raksturoja apjukums, koordinācijas trūkums, vēlēšanās izvairīties no asām sadursmēm. H. Dubins raksta, ka, redzot kliegstošo pūli, policists gan blāvis, gan lūdzoši runājis: "Vai tad nevar klusāk?"³ Augstāk minētie fakti liecināja, ka līdz 17. jūnija pēcpusdienai, kad sabiedrības padibenes laida darbā nažus, nūjas, akmeņus, pieauga piedzērušos ālēšanās, policijas rīcība ir bijusi ļoti mērena.⁴ Bet mēģināsim iedomāties, kas būtu bijis, ja domiņošanā minoritāšu vietā būtu

bijis latviešu - īpaši strādnieku, pārsvars. Jau 1940. gada maijā sociāldemokrāts V. Bastjānis bija izteicies, ka ierindas policistu vidū pieaugot neapmierinātība ar zemo darba algu, "Visi zemākie policisti.. solidāri ar strādniekiem".⁵ Tas, protams, ir K. Ulmanim opozicionāri noskaņota bijušā politiķa viedoklis, bet tāpēc vien mēs to neignorēsim.

P. Kriša bēres 23. jūnijā kāds LKP pārstāvis (tobrīd komunistu presē viņa vārds netika minēts, kas arī liecina, ka LKP pirmajā brīdī pēc A. Kirhenšteina "valdības" izveides vēl nebija pilnīgi pārliecināta par sava stāvokļa drošību) paziņoja, ka policisti un aizsargi "slepus aizveduši un apbedījuši vairākus biedrus".⁶ Šie izdomājumi tomēr pilnībā nav atkārtoti pat padomju laiku izdevumos. Taču 1966. gadā L. Himelreihs, pilnīgi bez jebkādiem pierādījumiem, apgalvoja, ka "vairāki (pasvitr. A. S.), no ievainotajiem vēlāk nomira".⁷ Faktiski gan P. Krišs un I. Ti-

¹ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. 477. lp.

² Mēs jaunu pasauli sev celsim. Ii sēj., R., 1975., 41.g. A. Serdants līdz 1943. gada 15. maijam bija pazīstams sociāldemokrāts, pēc Latvijas okupācijas - Rīgas prefekts, vēlāk - Rīgas Tautas milicijas priekšnieks. Enciklopēdija. - "Rīga", 1988, 639. lp.

³ H. Dubins. Kreatīvais ceļš. R., 1991., 75. lp.

⁴ Amerikāņu novērotāji liecināja, ka latviešu policijas izturēšanās ir bijusi iespējami apvaldīta, pūli izklīdinot ar šauteņu laidēm, nevis lodēm. - E. Andersons. Latvijas vēsture. 1920. - 1940. Arpolitika. II d., 458. lp. Literatūrā gan minēts, ka 17. jūnijā Rīgā, prefektūras logos "parādījās ložmetēji" (E. Žagars. Ulmaņa diktatūras pēdējās četras dienas. - Dzimtenes Balss, 1980. g., Nr. 26), bet tomēr "zvērību" aprakstītajiem ir pieticis mēra sajūtas, lai neapgalvotu, ka "demonstranti" apšauti ar ložmetējiem.

⁵ LVVA. - 3235. f. - 1. apr. - 1853. l. - 43. lp.

⁶ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. R., 1969., 78. lp.

⁷ L. Himelreihs. Tā ausa brīvības rīts. R., 1966., 79. lp.

homirovs ir vienīgie 17. jūnija sadursmju upuri. Jāšaubās, vai nopietni ievainoto skaits - 29¹ vai 27² ir pilnīgi korekts. Komunistu avots apgalvo, ka 29 cilvēki esot guvuši ložu ievainojumus.³ Taču "Proletarskaja Pravda" 1940. gada 27. jūnijā bija publicējusi rakstu "Mūsu cietušie biedri", kurā nosauc ievieģli ievainotos - A. Eidusu, O. Žaskinu, M. Sivohu, G. Troškovu un kādu Lahmani (viņi bija saņēmuši ambulatorisku palīdzību), kā arī tos, kuri vēl 27. jūnijā atradās ebreju slimnīcā - F. Baranovskis, M. Šmorgons, V. Kišura, M. Sļapins, H. Koidins (ebreju slimnīca Maskavas ielā laikam bija tuvākā, kurā griezās cietušie. Nav šaubu tomēr arī par to, ka slimnīcās strādājošie simpatizēja kreisajiem. Slimnīcā bija arī LKP šūna, kurā darbojās R. Leiboviča, R. Donda, Ļ. Našatira, Ginsburga). Protams, pieļaujams, ka 1940. gada 27. jūnijā avizes rīcībā varēja arī nebūt pilnīgi precīzas ziņas, taču 10 ievainoto vietā 1940. gada rudenī padomju izmeklēšanas materiālos figurēja 29 **ar šāvienu brūcēm**. Bet 1941. gada 13. janvārī, kad LPSR prokurors E. Soldnieks parakstīja apsūdzības slēdzienu 17

bijušās Latvijas valsts policijas darbiniekiem, ievainoto (ar šautām brūcēm) skaits samazinājās līdz 27.⁴ Objektīvu liecību, kuras apstiprinātu, ka tiesām 29 cilvēki bija guvuši šautas brūces un ka vainīgi ir bijuši policisti, mums pieejamajos arhīvu materiālos nav. Domājams, ka nopietni cietušo skaits tika apzināti palielināts, lai varētu veikt bargākas represijas pret bijušās Latvijas valsts Iekšlietu ministrijas darbiniekiem.

Literatūrā minēts arī kāds it kā notikušais gadījums Ludzas apriņķa Dagušovas ciematā, kur fašisti (!) esot nošāvuši kādu jaunu zemnieku - 17. jūnija "revolucionārās demonstrācijas dalībnieku".⁵ Divaini tomēr, ka "fašistisko" slepkavu vārdi nav minēti, bet to taču būtu noskaidrojuši un čeka savu darbu paveiktu; nav minēts arī nogalinātā "revolucionāra" vārds, bet viņš, savukārt, noteikti tiktu kanonizēts. Tas laikam būs bijis kāds N. Šacs, kura bojāejas apstākļi vēl jāpēti.

Vērtējot policijas darbību 17. jūnijā, tomēr rodas neizpratne. Visus Ulmaņa režīma gadus pieauga asignējumi Iekšlietu ministrijai, tika izsekoti, vajāti,

¹ Sociālistiskās revolūcijas uzvara. 475. lp. Par avotu izmantoti LKP CK 1940. gada 6. novembrī nodibinātās sevišķās izmeklēšanas komisijas materiāli. - LVA.- 101. f. - 1. apr. - 35. l. - 3. lapa.

² LKP vēstures apcerējumi. II d. 388. lp.

³ Sociālistiskāsrevolūcijas uzvara. 475. lp.

⁴ Пролетарская правда. 1941, 16 янв. (№ 15); Viva republika! - LVI, R., 1957., 217. lp.

⁵ J. Šteimanios. Latvijas komunistiskās partijas taktika. 1920. - 1940. R., 1965., 230. lp.; Латгальская правда, 1940, 27 июня.

kverksķināti politiskajā pārvaldē un ierobežoti Latvijas patiesi patrioti (A. Bergs, Dr. P. Kalniņš, H. Celmiņš, V. Zāmuels, P. Ašmanis u. c.), Latvija kļuva, kā to precīzi novērtēja 1936. gada 5. februārī Itālijas sūtnis F. Memeljo, par policejisku valsti. Bet nu, kad satracinātais pūlis cīniski un bezkaunīgi pauda savu naidu pret mūsu valsti un bučoja okupantu tankus, valdībā, drošības dienestos valdīja apjukums, neizlēmība. Diktatūra demonstrēja savu nespēju efektīgi un izšķirīgi tikt galā ar patiesiem Latvijai naidīgiem elementiem. Protams, krievu klātbūtne un spiediens atstāja demoralizējošu iespaidu, tomēr būtu bijis jāisteno agrāk simtreiz svinīgi dotie solījumi enerģiski apkarot istos, nevis iedomātus Latvijas valsts pretiniekus.

Bez jebkādas mēra sajūtas komunistu avotos aprakstīta arī štāba bataljona piedalīšanās pūļa iztrenkāšanā. Štāba bataljons esot izcēlies ar "...sevišķu nežēlību..." un uzbrucis "laužu masām ar durkļiem...". "Demonstrantus" esot izklidinājušas, protams, "...reakcionārās karaspēka apakšvienības" (kuras bija progresīvas? - A. S.)¹ Tas viss ir komunistiska beletristika. LSDSP izdevums "Brīvība" 1976. gadā, aplūkojot apgalvojumus par policijas un karaspēka "zvērībām" un "iedzīvotāju jūsmu", sagaidot krie-

vus, uzsvēra: " "iedzīvotāji" bija daži simti piedzērušu krievu vecticībnieku ... Viņu huligāniskā ālēšanās stacijas laukumā un armijas štāba rotas disciplinētā iznākšana ielās ir fakti, kuru "piegriešana" varēja palikt īsteno maskaviešu ziņā".²

Pēc Latvijas okupācijas tika ierosināta krimināllieta pret 17 policistiem ar A. Austrumu priekšgalā, apsūdzot viņus "zvērībās" 1940. gada 17. - 19. jūnijā. (K. Veidnieks, J. Fridrihsons un citi vadošie Iekšlietu ministrijas darbinieki tika represēti un gāja bojā, bet kāda bija formālā apsūdzība, - tas mums šobrīd nav zināms, jo, piemēram, J. Fridrihsons liecības čekā gan lasīja komunistu raidstacija "Sodružestvo" 1990. gada vasarā, bet tās vēl nav pieejamas pētniekiem.) Apsūdzības balstījās uz Krievijas Federācijas kriminālkodeksa 58⁴ un 58¹³ pantu. Lasot apsūdzības slēdzienu, redzams, ka policijas darbinieki tika apsūdzēti par to, kam nav nekāda sakara ar 17. jūniju: bijušais prefektūras 2. iecirkņa priekšnieks K. Brože par to, ka esot kalpojis krievu pilsoņu kara gados Ukrainā pie hetmaņa P. Skoropadska, policists Jānis Ķisis - ka ir bijis aizsargs. Par apsūdzību derēja arī ilgstošs darbs policijā, protams, arī "...sistemātisks aktīvs atbalsts buržuāzijai" un ne ar ko nepierādīta naidīgā darbība pret PSRS.³

1 L. Himelreihns. Tā ausa brīvības rīts. 79. lp.; Enciklopēdija. - "Rīga", 639. lp.

2 Brīvība. 1976., Nr. 3, 4. lp.

3 Пролетарская правда. 1941, 16 янв. (№ 15).

Kāda bija komunistu aktivitāte 17. - 19. jūnijā

LKP vēstures apcerējumos, 1965. gadā, par komunistu darbību 17. un 18. jūnijā nav teikts nevienu vārda, 19. jūnijā Rīgā esot izlaista kāda skrejlapa.¹ Tas acīm redzami bija pretrunā ar "sociālistiskās revolūcijas" mītu, jo - kas tad vadīja šo "revolūciju"? Nelabojamo tomēr mēģināja labot 1972. gadā izdots atmiņu krājums "Mēs jaunu pasauli sev celsim". Rezultāti nebija iepriecinoši. O. Auguste atzinās, ka "sociālistiskā revolūcija" nākusi "pēkšņi". Tas tiesa. LKP 15. rajona organizatore M. Cīrulle-Grīnberga, kura alkusi pēc "saules, gaisa un brīves", neesot pat zinājusi savu mazskaitlisko partijas biedru adreses un neko uzsākt nav varējusi. Maskavas priekšpilsētas komunistiem nav bijis sakaru ar LKP vadību līdz naktij uz 20. jūniju. Uzzinot par okupantu ierašanos, no sajūsmas galvu zaudēja LKP 3. (13.) rajona organizatore H. Skuteļska, kura esot skrējusi pa Čiekurkalnu, klieudzot: "...Sarkanā Armija pārgājusi robežu". 17. jūnija vakarā viņa sasaukusi rajona komunistu "paplašināto

sēdi". H. Skuteļska nav nosaukusi citus šīs sēdes dalībniekus, kā sevi, A. Noviku, L. Bobrovu, B. Latkovski un V. Tutinu; nopietni jāšaubās par tās "plašo raksturu".² 17. jūnijā J. Bangas dzīvokli Avotu ielā 14, dzīv. 59, sāka pulcēties brīvē esošie komunisti. Aktivākais esot bijis A. Kadiķis, arī P. un E. Brieži, J. Gustsons un nākamā mūzu iemīļotā Valija Brutāne. J. Bauga uzdevis šīs grupas skaitu pat līdz 40 cilvēkiem. Ja tas tā būtu bijis un ņemot vērā, ka lielākā daļa acimredzot ir bijuši komunisti, tad taču J. Baugas dzīvokli būs pulcējušies pāri par 15 procentiem no visiem brīvībā esošajiem okupantu gaidītājiem. Tomēr J. Gustsons atmiņās ir bijis pieticīgāks: 18. jūnijā, pēc viņa ziņām, J. Baugas dzīvokli pulcējušies A. Kadiķis, Ieva Vinholde, J. Salnis un viņš pats. Skaitlis 40 būs ļoti nopietni pārspīlēts. Interesi izraisa J. Baugas informācija, ka "biedru pulciņam" esot bijuši ieroči. Iespējams, ka tie tika iegūti, kad 17. jūnijā dauzņas ielauzās K. Sipola ieroču veikalā, kurš atradās stacijas tuvumā (K. Barona ielā 14).³ LKP biedrs P. Grāmatnieks liecināja, ka 18. jūnijā "viņš un citi

¹ Latvijas komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. II d. R., 1965., 388. lpp.

² Mēs jaunu pasauli sev celsim. I sēj., 58. 135., 152., 159. lpp. Par šī H. Skuteļskas rajona biedru portretu priekšstatu sniedz ziņas par audēju Brainu Rozenbergu, kura iestājās LKP 1940. gada aprīlī. 3 klašu izglītība, ļoti vājas latviešu valodas zināšanas. Pat pēc okupācijas viņa nav uzskatīta par derīgu kādam amatam un tika nozīmēta par apkopēju LKP Kirova rajona komitejā. - LVA. - 106. f. - 1. apr. - 101. l. - 60. lp.

³ Mēs jaunu pasauli sev celsim. I sēj., 55. l. Revolucionārā Rīga pagrīdes cīņās. 1920. 1940. R., 1983., 248. lpp.; A. Bērziņš. Labie gadi, 293. lpp.

esot " ..izvērsuši darbu masās, organizējuši pulciņu apspriedes.. izplatījuši uzsaukumus".¹ Kas tie par pulciņiem, - nav nosaukts; 18. jūnijā patiešām tika atrastas 8 komunistu proklamācijas. Bez "masām" komunistu literatūra nekad nav iztikusi, šoreiz šīs "masas" ir stipri mistiskas. Šaubas rada arī apgalvojums, ka 17. jūnija vakarā LDJS biedri D. Štauers un T. Jansons aiznesuši uz paju sabiedrību "Grāmatnieks" LKP CK uzsaukumu, kur to salikusi kāda burtlice. Naktī uzsaukums iespiests un 18. jūnija rītā to izplatījuši J. Voitišķis, V. Biernis, Fr. Grišāns u. c.² LKP CK 17. jūnijā nepastāvēja, jo faktiski pilnā sastāvā atradās cietumā (arī T. Jansonam personīgi pazīstamais Ž. Spure), minētais uzsaukums nav norādīts speciālajā literatūrā.³

Višielākie pārspilējumi sastopami L. Himelreiha darbā, kurš žēlojās, ka LKP biedru skaitu noteikt " ..ir visai sarežģīts uzdevums"; viņš to tomēr atrisināja un nosauca 1940. gada jūnijā pat līdz 1500 (!), protams, bez kādiem nopietniem dokumentāriem pierādījumiem. Bet, kad L. Himelreiham nācās minēt aktīvākos, tad bez tiem pašiem E. Brieža, A. Kadiķa, P. Brieža, vēl kāda desmita citi nav minēti. Interesi rada apgal-

vojums, ka LKP Rīgas organizācijas aktīvākie dalībnieki esot bijuši V. Latkovskis un ... Vilis Lācis. jāšaubās, vai V. Lācis ir ņēmis dalību pagrīdes komunistu darbībā, tas nebūt nebija nepieciešams, lai kļūtu par vienu no lielākiem kolaborantiem (A. Bērziņš gan liecināja, ka 1940. gada martā bijis spiests viņam atzīties, ka esot ziedojis Sarkanajai Palīdzībai.) Komunistu skaita pārspilējums L. Himelreiham bija nepieciešams, lai rastu viltus pamatojumu LKP "vadošai lomai" 17. jūnija "revolucionāros" notikumus, kad darbaļaudis, "prieģīgi saviļņoti.. plūda uz centru", pa ceļam, vēl "...noturēdami īsus mitiņus".⁴ Faktiski 17. jūnijā nekādas vēra ņemamas LKP vai LSSZP aktivitātes nebija. Tas liecināja par kreiso organizāciju vājumu. Rīgas nomalēs 17. jūnijā tika atrasti divi sarkani karogi, bet pie Nacionālā teātra durvim bija piesprausta zīmīte ar uzrakstu: "Šeit mūsu galvas skaldīja." Šis muļķīgais uzraksts liecināja par tā autoru attieksmi pret 1918. gada novembra aktu, t. i., - pēc būtības pret neatkarīgo Latvijas valsti, kuru pasludināja šajā teātri.⁵ Tanku bucotāju rindās 17. jūnijā sastopam arī dažus vēlāk labi pazīstamus vārdus. Piemēram, aktīvs ir bijis

¹ Turpat. 42. lpp.

² Ja saullēktam tīci. LVI. R., 1964., 351. lpp.

³ Skat. LKP, LKJS un Sarkanās palīdzības revolucionārās lapīņas. III d., 701. lapa.

⁴ L. Himelreihis. Tā ausa brīvības rīts. R., 1966., 64., 77., 78. lpp.; A. Bērziņš. Labie gadi, 298. lpp.

⁵ LVVA. - 3235. f. - 1/2. apr. - 845/2. l. - 1., 2. lp.

septiņpadsmitgadīgais komjaunietis Vilnis Sīpols - nākotnē viens no agresīvākajiem padomju imperiālisma ārpolitikas slavinātājiem.

Stāvoklis Rīgas fabrikās

P. Grāmatnieks liecināja, ka 18. jūnijā „apstājās darbs fabrikās, rūpniecās un iestādēs, apstājās arī satiksme”.¹ To esot panākuši „partijas biedri! E. Briedis savukārt rakstīja, ka 17. jūnijā viņš kopā ar A. Kadīķi devies uz eksportostu, „..ostinieki, apsprieduši jauno situāciju, nolēma sarīkot vienas dienas protesta streiku pret fašistisko režīmu”.² H. Skuteļska apgalvoja, ka visi (!) “G. Ērenpreisa” strādnieki, paklausot fabrikas komunistu šūnas organizatoram V. Tutinam, 17. jūnijā pārtraukuši darbu, tas pats it kā esot noticis rūpniecā “Latvello”.³ Mērenāka bija L. Ligere, kura atzina, ka VEFā bijuši labi ja 4 komunisti un ka viņi K. Kārklīņa vadībā sākuši aktivizēties 19. jūnijā.⁴ Streiki 18. - 19. jūnijā īpaši uzsvērti A. Drizuļa darbā. Aktivitātes rūpniecības uzņēmumos ļoti stipri pārspilētas. Streiki šī vārda patiesā izpratnē nekur nav bijuši, izņemot streiku (17.

jūnijā) L. Neiburga uzņēmumā, kur strādājošie prasīja paaugstināt apmaksu. Nekādas politiskas prasības netika izvirzītas. J. Kukelis liecinājis, ka 17. jūnijā šifera fabrikā Ilģuciemā strādnieki ar puķēm sveikuši krievu tankus, kuri iebrauca lidostā, bet pēc tam kopā ar cementa fabrikas strādniekiem devušies uz pilsētas centru sveikt krievus. Te, protams, darbojās ziņkāre, lai arī vismaz daļa strādnieku tobrīd krieviem simpatizēja. Tomēr nav pamata runāt par streikiem vārda īstajā nozīmē, apgalvojums, ka 18. jūnijā “Rīgas fabrikās un ostās notika vienas dienas protesta streiks pret fašistiskās policijas represijām un teroru” ir ļoti nopietns reālā stāvokļa pārspilējums.⁵ 17. jūnijā tikai velosipēdu rūpniecā “Latvello”, kurā vāja komunistu darbība bija konstatēta jau pirms okupācijas, kāds Šmuskovics, Sirotkins un Voļskis (emigrantis no Krievijas, nansenists) aģitēja par darba izbeigšanu pirms noteiktā laika. Darbu pārtrauca vienu stundu agrāk. Pirmās dzīvības pazīmes izrādīja daži komunisti. 18. jūnija rītā, pulksten 8.30, a/s “Latvijas koks” zāgētavā Vecmīlgrāvi, Meldru ielā 3, ieradās šīs zāgētavas

1 Mēs jaunu pasauli sev celsim. I sēj. 39. lpp.

2 Nost važas. Raksti un atmiņas par Latvijas Komunistiskās partijas vadīto kreiso arodbiedrību revolucionāro cīņu buržuāziskajā Latvijā (1920.-1934.). R., 1970., 22. lpp.

3 Mēs jaunu pasauli sev celsim. I sēj., 159. lpp.

4 Turpat. 61. lpp.

5 A. Drizulis. Latvija fašisma jūgā. 183. lp.; Революционная Пардаугава. Р., 1987.с. 245; Mēs jaunu pasauli sev celsim. II sēj., 303. lpp.; LVA. - P-270. - 1. apr. - 340. l. - 1. lapa.

strādnieks komunistis Ansis Kadīkis un aicināja strādniekus pārtraukt darbu un doties gājienā uz Rīgu. Līdz ar A. Kadīki kūdišanā ņēma dalību J. Melnalksnis un A. Paemanis. Kad zāģētavas pārzinis Gaiķis aizrādīja netraucēt darbu, visi trīs uzbruka viņam. Policijai izdevās aizturēt Aleksandru, Arvidu un Vladimīru Paemanus. Vakara maiņā strādnieki pilnā skaitā ieradās darbā, un tas turpinājās bez traucējumiem. 18. jūnija rītā Kozlovska fabrikā Pārdaugavā 75 strādnieki pārtrauca darbu un devās apskatīt padomju karaspēku. Apmierinājuši ziņkari, vakara maiņā visi strādnieki ieradās darbā. Krāsu fabrikā "Tempo" darbā neieradās meistars, tāpēc darbi netika uzsākti. A/s "Bekona eksports" pie būvdarbiem nodarbināto strādnieku vidū (nodarbināti apmēram 100 strādnieki) kādi 6 būvstrādnieki kūdīja uz darbu pārtraukšanu. Darbi turpinājās parastā gaitā. Visi Rīgas uzņēmumi (Vairogs, Vefs, Ērenpreiss, Feldhūns, Kuzņecovs, Kvadrāts, Juglas manufaktūra, Neofenikss u. c.) turpināja darbus bez traucējumiem.¹

18. - 19. jūnijs. Policijas rīcība

18. jūnijā pulksten 11.40 Dau-gavā, iepretī Prezidenta pilij,

piestāja padomju karakuģis "Minsk", pulksten 12.05 pie pasta, prefektūras un stacijas novietotie tanki atstāja minētās vietas un devās ārpuspilsētas virzienā. Pulksten 18 no Pārdaugavas Ķīsezera virzienā aizbrauca daudzas smagās mašīnas ar sarkanarmiešiem un novietojās Čiekurkalnā. Spilves aerodromā izkārtojās liels skaits padomju lidmašīnu, latviešu lidotājiem bija jāpārvācas uz Bišumuižu un uz sērkočiņu fabrikas "Komēta" telpām. Padomju karaspēks atradās visās pilsētas nozīmīgākajās vietās - Vienības laukumā, Lubānas šosejā, Šmerli u. c. PSRS militārā sardze bija okupējusi arī Rīgas muitnicu, kas radīja nelielu diplomātisku incidentu: padomju karavīri neizlaida no muitas nekādas mantas, to vidū - arī ASV sūtniecības jaunā sekretāra F. Reinhardta personīgo bagāžu. ASV sūtniecība griezās pie Latvijas Ārlietu ministrijas, kurai nācās šo jautājumu risināt ar M. Vetrovu.²

Policijas rīcībā 18. jūnijā vērojamas būtiskas pārmaiņas. 17. jūnijā, kā jau atzīmējām, tās rīcībai kopumā bija aizsardzības raksturs. 18. jūnijā valdība izsludināja pilsētā aplenkuma stāvokli. K. Veidnieks apspriedē Iekšlietu ministrijā norādīja uz nepieciešamību uzturēt kārtību, bet

1 LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 884. l. - 38., 39. lp.

2 E. Briedis. Latviešu stāsts. - "Latviešu Strēlnieks", 1991., marts, 11. lpp.; Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. I sēj. Vāsteras, Ziemeļblāzma, 1970., 94. lpp.; АБПР. - ф. 38 - д. - оп. 2. - д. 95 - с. 150.

“policijas ierēdņiem mēģināt saprasties ar publiku un neradīt incidentus”. Lai arī stāvoklis Rīgā bija mierīgs (nepamatots ir V. Derevjanska 18. jūnija telegrammā uz Maskavu teiktais, ka pilsētas nomalēs un strādnieku kvartālos notiekot “..bruņotas sadursmes..”), policijas rīcībā vērojamas pārmērības. Visupirms tās vērsās pret ebrejiem, lai arī 18. jūnijā nekādu incidentu nebija. Iepriekšējās dienas notikumu iespaidā policija tvarstīja, nogādāja prefektūras iecirkņos, arī piekāva un vārdos aizskāra ebreju godu. Lai arī mūsu rīcībā nav pilnīgi objektīvu avotu, tomēr rodas iespaids, ka aizturēto vidū bija arī pilnīgi nevainīgi ebreji.

Tika aizturēti, nogādāti policijā, (kur vairāki arī piekauti): skolnieks Izraels Aksencovs, skolnieks Bērs Vasermanis, students Gavriņš Treivass, svētrājs Hiršs Jākobsons, audējs Mozus Ginsburgs, strādnieks Haims Fridbergs, kantoristi Izaks Balanovs un Benjamiņš Jofe, skolnieki Abrams Bensons, Fredis Hariks, Dāvids Feldhūns, Jāzeps Lange, Bērs Bernhards, strādnieks Motja Monosovs, drogistis Hiršs un Izaks Rotbarti, kantorists Bērs Rudins, mācekļi Haims Rubiņšteins, strādnieks Abrams Meierovics, muitas pilnvarnieks Volfs Ginsburgs un kāds Zālamans Glāzers. Pat ja pieņemtu, ka visi viņi 17. jūnijā piedalījušies nekārtību organizēšanā stacijas laukumā (kas nav pierādīts), tad mēs re-dzam,

ka 1) šeit praktiski nav ebreju pilsonisko aprindu pārstāvju, 2) aizturēto skaits ir ļoti neliels, salīdzinot ar ebreju kopienas skaitu Rīgā - pāri par 43 000. Tā ir kārtējā liecība pret apgalvojumu, ka visi ebreji sveikuši okupantus.

Policijā ebrejiem nācās uzklaut paradoksālu jautājumu: “Ko tu, žīds, dari centrā?” Varētu iedomāties, ka ebreji, kuri uzturējās pilsētas centrā, te bija nākuši celt nemierus un bučot krievu tankus. Jau minējām, ka Rīgā tobrīd dzīvoja vismaz 43 000 ebreju, kuru vairākumam dzīves vieta vairumā bija tieši centrs. Iepriekšējā dienā stacijas laukumā bija vairāki simti, ne vairāk, pārsvarā Latgales priekšpilsētas proletārisko aprindu pārstāvju. Ebreju absolūtais vairākums 17. jūnijā nekādās pretvalstiskās akcijās nepiedalījās. Ja sekotu policijas loģikai, 18. jūnijā būtu bijis jāaiztur tūkstošiem ebreju, kuri tobrīd bija centrā, savu mājas vietu tuvumā, devās uz darbu un tml. Tieši 18. jūnijā daudzi ebreji no pilsoniskām aprindām, kuri saprata, kas viņus gaida “atbrīvotajā” Latvijā, kā liecināja britu konsulāta darbinieks P. Bentons, centās saņemt Lielbritānijas vīzu un atstāt okupēto valsti. Tieši šajā dienā, kā liecina F. Gordons, ebreju cionistiskās jaunatnes organizācijas sāka iznīcināt savu biedru sarakstus.

Nepamatoti būtu pievērst uzmanību policijas nostājai tikai pret ebrejiem. Policijas rīcībā 18. jūnijā ir kāds zīmīgs simp-

toms - Rīgas centrā sāka aizturēt arī latviešus, kuri izskatījās pēc strādniekiem: tika aizturēti mūrnieks Pēteris Antons, ostas strādnieki Pēteris Dūnis, Jānis Bogdanovs, Alfrēds Auniņš, Indriķis Turkēvičs, Georgs Sproģis, podnieks Nikolajs Kairovs. Tas liecina tikai par to, ka, pat ņemot vērā minoritāšu dominējošo pārstāvniecību 17. jūnijā stacijas laukumā, nedrīkst ignorēt arī latviešu strādnieku daļas ilūzijas, cerības un simpātijas pret krieviem 1940. gada jūnijā.

18. jūnijā Rīgā bija ieradušies **aizsargi**, kuru lielākā daļa novietojās Rīgas prefektūrā un visu iecirkņu telpās, mazākā daļa - patrulēja ielās. Daži ņēma dalību aizturēto iekautīšanā prefektūrā. (17. jūnijā aizsargi Rīgā pūla nomierināšanā dalību neņēma).

19. jūnijā policija turpināja aizturēt gan tos, kurus turēja aizdomās par ārdīšanos 17. jūnijā, gan vienkārši "aizdomīgos" ebrejus un strādniekus. Latgales ielā 27 aizturēja frizieri Boruhu Floru, kurš bija ārdījies 17. jūnijā, arī Berentu Atlasu un tapsētāju Jerohmielu Alperu, kuri bija rūpušies uz krievu tankiem. Tika aizturēti arī miesnieks Šoloms Breslavs, šoferis Ābrams Beilins, galdnieks Leiba Eidelsons, strādnieks Bērs Jankelovičs. Rodas iespaids, ka viņi tika aizturēti,

nogādāti prefektūrā (kur, labākajā gadījumā, saņēma tikai mutiskas rupjības) vienīgi uz aizdomu pamata. Prefektūrā tika piekauts "Delkas" strādnieks T. Levins, kurš dzīvoja Visvalža ielā un vienkārši nevarēja neatrasties centrā, Stacijas tuvumā. Iespējams, ka viņš arī bija kreiss, bet tāpēc jau viņu nevajadzēja iekautīt. Šis pārmērības veicināja ekstrēmu noskaņojumu izplatīšanos ebreju proletāriskajās un trūcīgajās aprindās. Kad "Delkā" uzzināja par T. Levina piekautšanu, tas nerādīja labvēlīgu noskaņojumu.

Divains ir K. Veidnieka lēmums ar 19. jūniju atņemt policistiem patronas. To var izskaidrot ar valdības nevēlēšanos radīt pamatu kādiem konfliktiem ar iedzīvotājiem un ar PSRS pārstāvju diktātu.¹

Dr. P. Kalniņa nostāja 1940. gada 17. - 20. jūnijā

Komunistu avoti liecina, ka Latvijas okupācijas brīdī "buržuāzisko partiju lideri A. Bļodnieks, P. Juraševskis, V. Holcmanis, P. Bergis kopā ar sociāldemokrātu lideri P. Kalniņu noturēja slepenas apspriedes, kur pārrunāja jautājumu par K. Ulmaņa atstādināšanu un P. Kalniņa iecelšanu par valsts prezidentu. Šī nelielā politisko bankrotu

1 LVA. - 101. f. - 1. apr. - 35. l. - 32., 33. lp; LVVA. - 3235. f. - 1/6. apr. - 1269. l. - 20.-31., 47. lapas.; F. Gordon. *Latvians and Jews between Germany and Russia. Memento, Stockholm, 1990, 25.-26.*

saujiņa domāja atgriezties pie vecās buržuāziskā parlamentārisma kārtības". Protams, saskaņā ar komunistu versiju "Latvijas darbaļaudis" neesot pieļāvuši, lai pie varas nāktu "pērkamā buržuāzisko līderu saujiņas". Tas pats atkārtots enciklopēdijā "Rīga", kurā apgalvots, ka darbaļaudis neesot vēlējušies dr. P. Kalniņu, bet pieprasījuši "tautas valdību", t. i., - A. Kirhenšteinu.¹ Pie šiem trafaretiem apgalvojumiem varētu arī nepakavēties, taču B. Kalniņš, balstoties uz tēva Dr. P. Kalniņa un J. Breikša liecībām, rakstīja, ka 19. un 20. jūnijā latviešu politisko partiju pārstāvjī A. Ķeniņa vadībā noturēja divas apspriedes, kurās "...atzina, ka Ulmanim kā nelikumīgam valsts un ministru prezidentam nekavējoties jāatkāpjas un jānodod prezidenta pienākumu izpildīšana Saeimas priekšsēdētājam Dr. P. Kalniņam kā Sattversmē paredzētajam likumīgajam prezidenta vietniekam".² Šī informācija tomēr nedod pilnīgu priekšstatu par paša Dr. P. Kalniņa nostāju, un var rasties priekšstats, ka viņam ir bijušas ilūzijas par iespējamu demokrātijas atjaunošanu Latvijā.

E. Andersons, par avotiem iz-

mantojot jau citēto krājumu "Sociālistiskās revolūcijas uzvara ..." un B. Kalniņa darbu, arī rakstīja par demokrātisko politiku plāniem iecelt Paulu Kalniņu par valsts prezidenta amata vietas izpildītāju.³ Tomēr E. Andersons nav pēmis vērā vismaz vienu avotu, kurš viņam bija pieejams - K. Dziļlejas atmiņas par Paulu Kalniņu. K. Dziļleja rakstīja, ka 17. jūnija rītā patiešām daži sociāldemokrāti, pa tālrūni apzvanot cits citu, nolēmuši sanākt pie P. Kalniņa Mežaparkā. Vienam otram licies, ka, atnākot krieviem, Latvijā varētu tikt atjaunota demokrātiska iekārta. Šādas ilūzijas esot bijušas pilnīgi svešas P. Kalniņam: "Tā ir okupācija, krievi nāks ar savu iekārtu. Tas ir Latvijas neatkarības gals". 17. jūnija vakarā P. Kalniņa mājā Mežaparkā ir notikusi otra, plašāka apspriede, kurā atkal daži sociāldemokrāti (K. Dziļleja nav minējis viņu vārdus. Tas tomēr nav bijis bijušais partijas priekšsēdis Dr. F. Menders, kurš 17. - 18. jūnijā nebija Rīgā, bet uzturējās Tērvetes pagasta Silakurtos) esot cerējuši uz K. Ulmaņa režīma krišanu un demokrātijas atjaunošanu, kā arī aicinājuši Dr. P. Kalniņu sasaukt Saeimu un atjaunot tās darbību. P. Kal-

1 Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. 473. lpp.; Э. Жагар. Победа социалистической революции в Латвии в 1940 году. - Известия АН Латв. ССР, 1965, № 8, с.12.; Enciklopēdija "Rīga", 640. lpp.

2 B. Kalniņš. Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. 282., 369. lpp.

3 E. Andersons. Ārpolitika. II d., 459. lpp.

niņa nostāja esot bijusi skaidra: "Nevis demokrātiju atjaunos krievu tanki, bet sagraus Latvijas valsti".¹ Šāda nostāja saskan ar pazīstamā krievu sociāldemokrāta B. Nikolajevska liecību par to, ka Dr. P. Kalniņš jau pirms 1939. gada, uzzinot no sociālistu preses ("Socialistiskij Vestnik") par slepeniem Staļina un Hitlera kontaktiem, ".. neloloja nekādas cerības (kādas bija dažiem viņa domu biedriem), it kā Padomju Krievija varētu kļūt par Latvijas atbrīvotāju un palīdzētu atjaunot demokrātisko iekārtu".² K. Lorencs nepublicētajās atmiņās,

kurās viņš apraksta apspriedes ar pilsoniskiem politiķiem pie A. Keniņa un citos privātos dzīvokļos, norādīja, ka no sociāldemokrātiem esot piedalījušies V. Bastjānis, pats K. Lorencs, dažreiz - J. Jagars, pēc atbrīvošanas no cietuma (20. jūnijā) - arī A. Buševics, bet nevienā apspriedē ar pilsoņiem **tobrīd** nav bijis klāt P. Kalniņš. Viņš ir ņēmis dalību tikai sociāldemokrātu iekšējās sanāksmēs³ (divas no tām minēja K. Dzīlleja). F. Menders savukārt liecināja, ka 17. - 20. jūnija apspriedēs ar pilsoņiem aktīvākais esot bijis **Klāvs Lorencs**,

1 K. Dzīlleja. Atmiņas par Dr. P. Kalniņu. - Latvijas Ziņas, 1946., 5. janv., LZA FB, Rokrakstu un reto grāmatu nod., F. Mendera fonds. Glab. vien. 17, inv. Nr. 2209., 1. lpp. Īsta teiksma par sociāldemokrātu apspriedēm Dr. P. Kalniņa dzīvoklī Mežaparkā publicēta konservatīvajā "Latvija Amerikā". Pēc tam kad 1980. - 1981. gadā "Brīvība" publicēja B. Kalniņa atmiņas "1940. gada liktenīgā vasara", viņam ļoti asi oponenta I. Sinka, Vanagu Kārlis un Jānis Ķempe. Vanagu Kārlis acīm redzami bija ietekmējies no čekas ķēngu brošūras "LSDSP - partija vai burtu kopa?" (I. Lešinska rakojums), bet bijušais sociāldemokrāts J. Ķempe publicēja savas atmiņas. J. Ķempe aprakstīja arī sociāldemokrātu apspriedi pie P. Kalniņa 22. jūnijā, kuru viņš, J. Ķempe, apkopjot P. Kalniņa dārzu, kaut kādā veidā esot noklausījies. Apspriedē LSDSP CK locekļi un partijas rajonu komiteju priekšsēdži sprieduši par "sadarbību ar okupācijas varu resp. komunistu partiju", vairākums izteicies par kolaboracionismu. J. Ķempes rakstītajā ir tik daudz fantāzijas, ka pieskarsimies tai tikai, lai atzīmētu visu, kas sastopams presē, literatūrā par šo tematu. Jāuzsver, ka 1) Dr. P. Kalniņam tobrīd nebija dārznieka; 2) pat, ja tāds būtu bijis, P. Kalniņš neaicinātu J. Ķempi, kuru LSDSP bija izslēgusi no partijas un pat apsūdzējusi atkārtotā kapu apzagsānā Ķempes darbavietā - Raina kapos; 3) Ķempem likās, ka apspriedē pie P. Kalniņa notikusi 22. jūnijā, kuru viņš uzskata par "...otro dienu pēc krievu ieņākšanas..". Tad tā taču būtu notikusi 18. jūnijā; 4) par LSDSP labējā spārna vadoni viņš uzdeva F. Menderu, bet kreisā B. Kalniņu, A. Buševicu iecēla par A. Kirhenšteina "valdības" tieslietu ministru, J. Jagaru - par Rīgas izpildu komitejas priekšsēdi, K. Lorencu J. Ķempe deportēja uz Sibīriju 1941. gadā u. tml. Šādu aplamību ir bez gala. LSDSP CK lēmums par sadarbošanos ar komunistiem pēc 1940. gada jūnija, par kuru rakstīja J. Ķempe, realitātē nepastāvēja. J. Ķempes sacerējums pat pārspēja J. Lešinski un bēdīgi slavēno "Bankrotu" - J. Ķempe. Sociāldemokrāti gribētu aizmirst. - Latvija Amerikā, 1981, 22., 29. augusts, 5. sept.; Brīvība, 1981, Nr. 10.

² Tautai un Brīvībai. Rakstu krājums Dr. Paula Kalniņa piemiņai. - Stokholmā, 1952., 135. lp.

³ LVVA., 4020. f. - 1. apr. - 9. l. - 31. lp.

tomēr ir minējis arī P. Kalniņu. Te vēlreiz jāatgādina, ka pats Menders Rīgā ieradās tikai 19. vai pat 20. jūnija rītā. Viņa interpretējumā demokrātiskie pilsoņi un sociāldemokrāti (P. Kalniņš un K. Lorencs) „bija vienojušies ieteikt vai pat prasīt, lai krievi atbalstītu koalīcijas valdību no sociāldemokrātiem un demokrātiskiem pilsoņiem”.¹ K. Lorencs tomēr rakstīja, ka “nekādas valdību kombinācijas šīs apspriedēs netaisījām”.² Domājams, ka varētu secināt:

1) šobrīd nav neapstrīdamu liecību par labu uzskatam, ka Dr. P. Kalniņš pēc Latvijas okupācijas ir cerējis uz demokrātiskas Latvijas atjaunošanu un darbojas par labu Saeimas sasaukšanai un sevis iecelšanai par valsts prezidenta vietas izpildītāju;

2) tomēr iespējams, ka arī P. Kalniņš, pats necerot ne uz kādām vietām jaunajā “valdībā”, varēja atbalstīt tos noskaņojumus demokrātiskajos pilsoņos, kuri pirmajās okupācijas dienās bija izplatīti: ja A. Višinskis aicinās pilsoņus un sociāldemokrātus valdībā, iestāties tajā ar vēlēšanos darīt ko var labu Latvijas interesēs. Acimredzot kaut kādas iluzoras cerības ir bijušas pat krieviem

kopumā nedraudzīgajam M. Skujeniekam. Kā liecināja viņa brālēns pulkvedis N. Karlsons, M. Skujenieks noraidījis aicinājumu bēgt no Latvijas, jo esot solījis A. Keņiņam palikt, “Keņiņam būšot jāsastāda kabinets”. Pilsoniskie politiķi tomēr bija iedomājušies, ka, krieviem ienākot, Latvijas neatkarība gan tiks pamatīgi apcirpta, tomēr jaunā valdība saglabās kādas iekšējās patstāvīgās darbības iespējas, Latvijā tiks atjaunota demokrātiska iekārta, daudzpartiju sistēma.³ Šādas ilūzijas nav bijušas raksturīgas Dr. F. Menderam, kurš uzskatījis, ka krievi nemaz nevēlējās, lai Latvijā “.rastos valdība, kas iekšēji balstītos uz atjaunotām politiskām partijām”. Toties pats F. Menders cerēja, ka valdība veidos LSSZP un LKP, t. i., - tā būs t. s. Tautas frontes (Mendera izpratnē šī “fronte” varēja sastāvēt tikai no kreisām partijām) valdība. Smagi vilās arī tobrīd komunistiem tuvais F. Menders. Krievi veidoja leļļu valdību, nevēloties nedz pilsoniski sociāldemokrātisku, nedz sociālistiski komunistisku, kaut minimāli patstāvīgu kabinetu. Kad izperināja A. Kirhenšteina marionešu valdību, sanāca ļoti šaura sociāldemokrātu privāta apspriede, kurā piedalījās P.

¹³ LZA FB, F. Mendera fonds, glab. vien. 17., inv. Nr. 2209., 4. lp.; glab. vien. 16., inv. Nr. 2208., 11. d., 5467. - 5470. lp.

² LVVA., 4020. f. - 1. apr. - 9. l. - 32. lp.

³ J. Lejiņš liecināja, ka 19. - 20. jūnija apspriedēs pilsoņi politiķi bijuši gatavi piedalīties jaunajā valdībā, bet tikai ar noteikumu, ja tiks garantēta apcirpta, tomēr Latvijas neatkarība un 1922. gada Satversmes atjaunošana. Tas krieviem nebija vajadzīgs. - J. Lejiņš. Mana dzimtene. 187. lpp.

Kalniņš, K. Lorencs, A. Buševics un F. Menders. Viņa interpretējumā šis četrinieks notikušo uztvēris "...ar plecu parauššanu un gatavojāmieš gaidīt nākošo traģikomēdijas cēlienu".¹ A. Buševics tomēr neaprobežojās ar gaidīšanu vien, bet faktiski kļuva par kolaborantu. Savukārt P. Kalniņš, kad sociāldemokrāti sanāca uz privātu apspriedi V. Bastjāna dzīvokli 5. jūlijā un pārrunāja gaidāmās t. s. Tautas Saeimas "vēlēšanas", esot jau izteicis visnegatīvāko nostāju pret A. Kirhenšteina valdību, paredzējis drizas represijas un kategoriski noraidījis tobrīd gan sociāldemokrātu,² gan pilsoņu vidū plaši pārstāvētās ilūzijas, ka krievi kļuvuši saudzīgāki. "Nagus maut labāk iemācījušies, neko citu", izsaucies P. Kalniņš.³ Var teikt, ka viņš pirmais paredzēja to, ko sociāldemokrāti sajuta dažus mēnešus vēlāk, kad plaši sākās NKVD terors un kad viņi slepenā vēstījumā ārzemju sociālistiem secināja: komunistu varas "...metodes neatšķirās no varmācībām, kādas pielieto vislaunākās fašistu varas".⁴

1940. gada 17. jūnijs: latviešu un ebreju attiecību likteni

Nenoliedzama ir ebreju kopienas daļas ievērojama aktivitāte Latvijas okupācijas laikā, un ne tikai Rīgā. Tikpat aktīvi kā Rīgā kreisie ebreji ir bijuši arī Daugavpilī, īpaši izceļoties S. Šalmanim, H. Jefunam, A. Kisiņam, S. Gūtmanim, pēc atbrīvošanas no cietuma arī I. Borokam, F. Frīdmanim u. c. Paši viņi 1962. gadā krievu sagaidītāju skaitu uzdeva uz vairākiem tūkstošiem, bet desmit gadus vēlāk jau samazināja līdz 500 - 600 cilvēkiem.⁵ 18. - 19. jūnijā policija stāvokli Daugavpilī pilnīgi kontrolēja un acimredzot, tāpat kā Rīgā, vērsās pret ebrejiem vispār. "Cīņa" 26. jūnijā rakstīja: "Par demonstrācijas "vaininiekiem" centās pataisīt ebrejus un tos tad arī sevišķi terorizēja.⁶ Okupantu un komunistu nākšanu pie varas Daugavpilī tūlīt izjuta ebreju pilsoniskās aprindas: no savām telpām Aizsargu un K. Valdemāra (agrākās Iebraucamās un Domes) ielu stūri

¹ LZA FB, F. Mendera fonds, glab. vien. 16, inv. Nr. 2208, 5471. - 5472. lp.; Treji Vārti, 1980, Nr. 78, 54. lpp.

² F. Menders rakstīja: "...mums, sociālistiem, mazākais vienai daļai, pie kuras arī es piederēju, bija stipras ilūzijas, ka Latvijā nu pēc 20 gadiem atkal atnākdami, komunisti rīkosies citādi". - LZA FB, F. Mendera fonds, glab. vien. 17, inv. Nr. 2209., 11. lpp.

³ Tautai un Brīvībai, 109. lpp.

⁴ Latvijas sociāldemokrātija. Pagātne, tagadne, un nākotne. - Stokholma, 1946., 11. lpp.

⁵ Salīdzināt: Latgales komunisti pagrīdes gados. R., 1962., 316., 317. lpp. un Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi., II d., 387. lpp. ar "Mēs jaunu pasauli sev celsim". II d., 268. lpp.

⁶ "Terora dienas Daugavpilī" - "Cīņa", 1940., 26. jūn.

tika padzīta ebreju patriotiskā organizācija "Trumpeldors" un tur 24. jūnijā ievācās ebreju komunistu vadītā LKP Latgales apgabala un Daugavpils pilsētas komiteja. (Faktiski šis telpas piederēja sociāldemokrātiskajam ebreju strādnieku klubam, kurš no tām tika padzīts pēc 1934. gada 15. maija) (F. Fridmans. Par Latgales apgabala komitejas 1. sekretāru ebreju tomēr neiecēla, bet 30. jūnijā - R. Neilandu.) Kreiso ebreju aktivitātes tūlīt pat izjuta ebreju uzņēmēji Briskins, Lubockis un citi.¹ Keiso ebreju darbība veicināja negatīvu nostāju pret minoritāti kā tādu un "Cīņa" publicēja bargu rakstu "Mēs brīdinām", kurā atzīmēja: "Mums ziņo, ka atsevišķi reakcijas dienderi arvien vēl mēģina aizskart citu tautību iedzīvotājus, sevišķi žīdus".² Tomēr neaizmirsīsim, ka 1940. gada jūnijā, okupācijas brīdī, Daugavpilī bija tikai 20 komunisti.³ Pat ja viņi visi būtu ebreji (kas tā nav), tad tas taču ir niecīgs skaits - Daugavpilī bija vairāk nekā 11 000 ebreji. Tieši Daugavpilī drīz pēc okupācijas notika liela cionistisko - sociālistisko organizāciju demonstrācija, kuras dalībnieki iztei-

kušies: "Iestājās mūsu pēdējā stunda. Mēs sev teicām: parādisim sevi no labākās puses... Dziedājam dziesmas ivritā. Publika mūs sagaidīja ar ovācijām."⁴ Rīgā 21. jūnijā daži a/s "Brūnss" papīru fabrikas strādnieki atbrūņoja piecus Rīgas 5. aizsargu pulka Dreiliņu nodaļas aizsargus, atņemot tiem izdotās kara šautenes un 300 patronas. Atbrūņošanas iniciators bija Brūnsa fabrikas darbinieks Izaks Neišloss, kuru taču tomēr aktīvi atbalstījis latviešu strādnieks Jānis Henzelis un citi strādnieki. Rīgā 22. jūnijā, kāda ebreju komunistu musināti, okupāciju apsveica ebreju dzemdību nama "Linās Hacedek" personāls. 26. jūnijā Ebreju klubā, kur agrāk kreisie nekad nerādījās, notika "grandiozs ebreju jaunatnes mitiņš". LDJS CK loceklis B. Berkovičs ne tikai slavēja jauno režīmu, bet arī draudēja cionistiem revizionistiem. D. Bednija dzejas cienītājs un tulkotājs I. Laziks lasīja dzeju, bet mitiņa nobeigumā ar ovācijām tika sveikts krievu armijas pārstāvis.⁵ 1. jūlijā sāka iznākt LKP Rīgas komitejas laikraksts jidiša valodā "Kampf", kuru rediģēja H. Margolis (jau 1929. gadā viņš

¹ Mēs jaunu pasauli sev celsim, I d., 271. - 272. lpp.

² Cīņa, 1940., 26. jūn.

³ Э. Жарар. Восстановление советской власти в Латвии в 1940 году. - ZA Vēstis, 1970., Nr. 8, 13. lpp.

⁴ А. Итай, М. Нейштадт. Через три подполья. - Иерусалим, библиотека "Алия", 1976, с.115.

⁵ Пролетарская Правда, 1940, 26. jūn., 1. jūl.; Б. Цейтлин. Документальная история..., 89 - 93; Cīņas Balsis., R., 1959., 457., 463., 464. lpp.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara., 70. lpp.

bija komjaunatnes Rīgas pilsētas komitejas žurnāla "Kommunistiser Vegvaizer" redkolēģijas loceklis). Jau pirmajā numurā I. Laziks (M. Šacs-Apins viņu ir vērtējis kā "...spējīgu dzejnieku...") aicināja represēt Rīgas ebreju kopienas vadītāju, ievērojamo politisko un sabiedrisko darbinieku Mordehaju Dubinu. 5. jūlijā M. Šacs-Apins asi uzbruka cionistiem un ebreju reliģiskajām, ortodoksālajām aprindām. Jau pieminētais B. Zolotonoss denuncēja savu brāli Jeruhamu, lai nepieļautu viņa iestāšanos Universitātē.¹ Šie piemēri liecina par to, ka kreisie ekstrēmisti faktiski bija lielā mērā nacionālo seju zaudējušie internacionālisti komunisti, kuri vajāja savas tautas brāļus. Ebreju kopienas daļas aktivitātes jāmēģina izskaidrot.

Te ir nepieciešama neliela atkāpe, lai ļoti īsi aplūkotu ebreju noskaņojumu Latvijā K. Ulmaņa režīma gados. Pilsoniskās aprindas, domājams, arī pielāgošanās nolūkos, 15. maiju apsvēca. Politiskā policija ziņoja, ka Liepājā, kādā no sinagogām, "noturēts aizlūgums par jaunastādīto valdību", sākusies ziedojumu vākšana par labu aizsargiem.² Aizlūgts tika arī Rīgas sinagogās, un tas nav patīcis, piemēram, sociāldemokrātam Dr. F. Menderam,³ bet pilnīgi citādi atspoguļojies ma-

zās ebreju meitenītes A. Hakkelsones dienasgrāmatā. 1934. gada 4. jūnijā viņa rakstīja: "Sinagogā viņi sprediķo, ka mums jācinās par Latviju, un viņi dzied Latvijas nacionālo himnu. Es ļoti milu Latviju..."⁴ Taču uzreiz pēc 15. maija, kad sākās ebreju kulturālās autonomijas ierobežojumi, saimniecisko uzņēmumu izspiešana, kreiso ebreju vajāšana, avižu slēgšana u. tml. (ebreji zaudēja jau tā nedaudzos amatus valsts dienestā. Piemēram, kad 1935. gadā notika Kuldīgas slimnīcas "tīrīšana", no savām vietām bija jāšķiras gan vācbaltiešiem, gan slimnīcas vadītājam ebreju ārstam Dr. Gozioskim. Vai ar to bija kas iegūts pilsoņu medicīniskajā apkalpošanā?), tas uztrauca starptautiskās ebreju organizācijas. Kā liecināja 1935. gada augustā Lucernā notikušā 19. cionistu kongresa ievēlētās izpildu komitejas (*Comite des delegations juives et comite executif pour le congrès juif mondial*) 1935. gada 4. septembra sēdes protokols, cionistu organizācijas bija vairākkārt griezusās pie Latvijas sūtņa Ženēvā J. Feldmaņa un sūtņa Francijā Dr. O. Grosvalda ar aicinājumiem nepieļaut ebreju stāvokļa pasliktināšanos. Ebreju kopējo stāvokli Latvijā komiteja novērtēja kā ļoti neapmierinošu. Palestīnas pilsoniskais

¹ Б. Цейтлин. Документальная история..., 89-93; Cīņas balsis. R., 1959., 457., 463., 464. lp.

² LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 341. l. - 12. lp.

³ LZA FB, F. Mendera fonds, 11. d., 5022. lp.

⁴ F. Gordons. Dienas un nedienas. Memento, 1988, 78. lp.

laikraksts "Haaretz" 1935. gadā publicēja rakstu ar nosaukumu "Zem Latvijas terora", kurā, norādot gan uz ebreju kreiso aprindu vajāšanu, gan uz ebreju uzņēmēju ierobežošanu, asi vērtēja K. Ulmaņa režīma politiku. Tajā pašā laikā pretstatā Latvijas ebreju nostājai minētajā komisijā (Dr. J. Hellmans un Dr. M. Nuroks) izteiktu, varbūt pat pārspīlētu lojalitāti demonstrēja Latvijas delegācija Vispasaules ebreju kongresā Šveicē 1936. gadā: kad kongresa delegāts J. Leščinskis norādīja uz antisemitisma izpausmēm Latvijā, tās pāstāvis M. Hovša to pilnīgi noraidīja.¹ Tomēr ebreju stāvoklis un pašizjūta K. Ulmaņa režīma gados pasliktinājās. Ebreju neapmierinātības pieaugums atzīmēts arī Anglijas lietveža Latvijā S. Torra vēstulē ārlietu ministram A. Īdenam 1936. gada 5. februārī. Jāpiekrit H. Dubinam: "Antisemitisma faktus Latvijas Republikā nepietiek interpretēt no tām pozīcijām, kuras šai jautājumā bija vairākumtautai, bet šīs pozīcijas ir jārisina konsensā ar to, ko subjek-

tīvi izjuta paši ebreji.² Ne tikai kreiso ebreju vajāšana, bet arī ierobežojumi ebreju uzņēmšanai valsts darbā radīja pamatu ebreju pašizjūtas pasliktināšanās, vairoja kreiso fantastu un ekstrēmistu ietekmes pieaugumu.³ Taču pasliktinājās ne tikai kreiso vai kreisajiem labvēlīgo aprindu (kuras, vismaz radikāli kreisās, lielā mērā bija nemierā ar demokrātisko Latviju arī pirms 15. maija, jo noraidīja jebkuru "buržuāzisku" sabiedrību), bet arī pilsonisko aprindu reālais stāvoklis un - arī tā atspoguļojums noskaņojumos. Galvenais cēlonis bija K. Ulmaņa istenotais valsts sociālisma ceļš: privātā kapitāla izspiešana un ierobežošana it kā t. s. latviskošanas labā. 1936. gada 9. jūlijā valdība pieņēma likumu, kurš pārvaldīja rūpniecības un amatnieku uzņēmumus un pakļāva tos Finanšu ministrijai, stipri ierobežojot iespējas paplašināt ražošanu, iepirkt jaunu tehniku, pieņemt darbā strādniekus un tml. K. Ulmaņa autoritārais sociālisms tika izteikts viņa runā 1937. gada 4. februārī: "Ko, kas un kā ražos, to

¹ LVVA., 3235. f. - 3. apr. - 278. l. 201. lp.; 1/22. apr. - 702. l. - 91. lp.; 794. l. - 15., 24. lp.

² H. Dubins. Kreatīvais ceļš. - R., Dizaina centra izdevums, 1991., 50. lp.; E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve..., 378. lp.

³ Latvieši un žīdi. R. Kalpiņa saruna ar P. Krupņikovu. - Roro (žurnāls); 1991., 32. lpp.; H. Bregmans. Ebreji Latvijas vēsturē. - Latvijas likteņgadi. IV., R., 1990., 139. lpp.; Краткая еврейская Энциклопедия. т. 4. - Иерусалим, 1988, с. 698., K. Ulmaņa režīma antidemokrātiskais raksturs ir nomācis arī izcilo vēsturnieku S. Dubnovu. Privātā vēstulē draugiem 1939. gada 18. decembrī, rakstot par vēlēšanos pārcelties uz dzīvi Lietuvā, viņš atzīmēja: "...uz šo soli mani spiež arī smagā sabiedriskā atmosfēra Latvijā (Lietuvā saglabājušās kaut ne tik demokrātiskas paliekas)" С. Дубнова. Сумерки Европы. - Вестник европейской культуры, 1991, № 5(8), с. 14.

noteiks politiskā autoritāte.” Valsts intervenci saimnieciskajā dzīvē visupirms izjuta vācbaltieši un ebreji. Latvijas patiesajām interesēm šī politika nekādu labumu nenesa. Minēsim kādu zīmīgu piemēru. 1936. gada 22. septembrī austuves (Rīgā, Lāčplēša ielā 76) īpašniece R. Minskere bija spiesta rakstīt pašam K. Ulmanim un sūdzēties par augošajiem ierobežojumiem, kuri nāca no Finansu ministrijas. Visas izejvielas austuvē bija vietējās, tātad nekādas bažas par valūtas izlietojumiem nevarēja būt. R. Minskere pamatoti norādīja, ka tālākie ierobežojumi būtu visupirms neizdevīgi pašai Latvijas valstij: austuves slēgšanas gadījumā rastos bezdarbs un valsts zaudētu kārtīgu nodokļu maksātāju.¹ Savukārt bezdarbs ebreju strādnieku vidū sekmētu viņu simpātiju pieaugumu kreisajiem paradīzes solītajiem

Jau 1937. gada septembrī Politiskā policija atzīmēja, ka ebreji Ulmaņa valstiskošanas kursu uzņem kā savu apspiešanu.²

Arī E. Andersons ir secinājis: „..autoritatīvās valdības spilgti latviskā kultūras un saimniecības politika neradīja ebrejos sajūsmu pret Ulmani..”³ Tomēr ebreju noskaņojumu padarīja **pretrunīgāku** hitleriskās Vācijas paraugs: ebreju vajāšanas ietekmēja Latvijas realitātes uztveri. J. Frīdrihsons 1938. gada novembrī, ziņojot par valsts 20 gadu jubilejas svinībām, atzīmēja, ka ebreju „..nami un veikali bija ļoti krāšņi un ar gaumi dekorēti, daži pat sevišķi grezni ..”, ebreji pat izteikušies „..ka žīdi varot priecāties vairāk par pašiem latviešiem, jo, ņemot vērā pēdējos notikumus citās valstīs, žīdiem nekur tik labi neklājoties kā Latvijā..”⁴ Šis J. Frīdrihsona secinājums jāatzīst par **daļēji** atbilstošu istenībai, gan tāpēc, ka salīdzinājums ar citām valstīm (hitlerisko Vāciju) ir t. s. mazākā ļaunuma formula, kas nedod patiesu priekšstatu par stāvokli pašā Latvijā, gan tāpēc, ka Politiskajai policijai pēc vajadzības bija raksturīga esošā iz-

¹ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 395. l. - 3. - 4. lp.; N. Balabkins. Latvijas saimnieciskā politika Ulmaņa režīma gados. - Treji Vārti, 1977, Nr. 59, 21. lpp. F. Gordons savā Latvijai un latviešiem draudzīgajā grāmatā tomēr ir bijis ļoti saudzīgs, rakstot par K. Ulmaņa saimniecisko politiku. - F. Gordon. *Latvians and Jews between Germany and Russia, Stockholm*, 1990, p. 19. Salīdzinājumam var skatīt, piemēram, laikabiedra V. Pelēča liecību: “Ulmaņa labie gadi žīdu tautības eksistencei nebija nekādi “labie”. Ne velti žīdi, būdami arī bēdās atjautīgi, par Ulmani izplatīja anekdoti, ka to, ko Hitlers žīdiem darot ar karātavu striķi, Ulmanis ar zīdu diedziņu.” - Brīvība, 1977, Nr. 3, 5. lpp.

² LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 920. l. - 153. lp.

³ E. Andersons. Trīs bezvalsts tautas Latvijā. - Treji Vārti, 1983., Nr. 94, 14. lpp.

⁴ Politiskās policijas viedoklis bija sekojoss: “..sakarā ar žīdu vajāšanu Vācijā un dažās citās valstīs, žīdi pēdējā laikā ir manāmi mainījuši savu izturēšanos pret vadoni un valdību. Agrāk tie bija stipri rezervēti un bija manāms, ka valdības saimnieciskā politika tiem nav par prātam.” (1938. gada novembra ziņas) - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 922. lpp., 84., 127. lpp.

skaistināšana vai dramatizēšana. Antisemitiskās noskaņas Latvijā pieauga,¹ īpaši - pēc Otrā pasaules kara sākuma, kad Latvija sāka izjust daudzu izejvielu un preču trūkumu. Jau pirmajās septembra dienās sāka trūkt sāls, dažos veikalos pārdeva ne vairāk par 200 gramiem. J. Fridrihsons ziņojumā iekšlietu ministram K. Veidniekam 1939. gada 4. septembrī rakstīja, ka iedzīvotāji sāk vainot preču trūkumā ebrejus, kuri tās it kā slēpjot, lai vēlāk pārdotu par lielāku cenu, „dzirdami pārmetumi - naidis pret žīdiem, ka, ja vajadzēšot karot, žīdu nebūšot, bet uz spekulāciju viņš esot pirmais”. Iespējams, ka atsevišķi preču slēpšanas gadījumi arī varēja būt, taču Latvijas saimnieciskajās grūtībās tobrīd visupirms bija vainojams pasaules karš, nevis iedomātais “kaitnieks” - ebreji. Valdība enerģiski apkaroja cenu paaugstināšanu un krājumu slēpšanu (1939. gada 3. septembrī K. Veidnieks izrikoja uzlikt par šiem pārkāpumiem 10 000 Ls. lielu sodu. Tā bija ļoti liela summa), bet grūtības tirdzniecībā un apgādē saglabājās, atspoguļojot ārējās tirdzniecības smago stāvokli.

Literatūrā norādīts, ka Ulmanis esot bijis pretžīdu likumu pretinieks.² Patiešām, atklāti rasistiski likumi, kuri neslēpti vajātu ebrejus, netika piedzīvoti, jādodomā, tie nebija arī iecerēs. (Par nopietnu pārspilējumu jāatzīst B. Ceitlina secinājums, ka K. Ulmaņa politika esot pat apsteigusi Hitlera rasu likumus. B. Ceitlina jautājums: - kurš no kā ir mācījies? - ir labākajā gadījumā naivs. Grūti iedomāties K. Ulmani par Hitlera skolotāju.) Taču lieta nebija tik vienkārša. 1940. gadā, ja nebūtu krievu okupācijas, ebreji neapšaubāmi piedzīvotu augošas grūtības. Tās izpaustos - 1. **Sadzīvē**, savstarpējā saskarsmē, izjūtās. Antisemitiskās noskaņas auga. E. Treigūts-Tāle savā dienasgrāmatā 1937. gada 27. jūlijā bija ierakstījis drauga Oskara Pētersona teikto par noskaņojumu Rīgā: “Jau natnē - it sevišķi turīgākajās aprindās - plostošana un nīkšana kļuvusi par modeslietu, tāpat izplatoties izaicinošs šovinisms. Dīemžēl mazākumtautības šo dikdieņu izturēšanos attiecinot uz latviešu inteliģenci vispār, bet komunistu musinātāji to izmantojot...”³ Antisemitiskās noskaņas

¹ PSRS sūtnis I. Zotovs vēstulē uz padomju Ārlietu komisariātu 1940. gada 10. martā rakstīja, ka ebreju beztiesība liekot tiem asāk izteikt savu neapmierinātību un ka Latvijā tiekot kultivēts antisemitisms. Kā viss, ko rakstīja I. Zotovs par Latvijas iekšpolitisko stāvokli, arī šis secinājums bija pārspilēts, bet ne gluži bez pamata. - Подпреды сообщают..., с. 248.

² E. Pelkaus. Zemes saimnieks. - Lauku Avīze, 1992., 31. janv.; LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 276. l. - 113. lp.; 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 174. lp.

³ E. Treigūts-Tāle. Latvieši, karš ir sācies. Gauja, 1990., 1. sēj., 175. lpp. B. Цейтлин. Документальная история, с. 721.

īpaši izplatījās nepārtraukti augošajā, lielā mērā parazītējošajā valsts ierēdņu vidū. Viens piemērs, kuru, protams, nevar nedz absolutizēt, nedz ignorēt, nenovērtēt: 1940. gada 26. aprīlī Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības departamenta referents Arnolds Hartmanis vēstulē informēja V. Munteru par redzēto Anglijā, kur Hartmanis 1,5 mēnešus bija komandējumā. A. Hartmaņa simpātijas bija nacistiskās Vācijas pusē,¹ Anglijā viņam ļoti daudz kas nepatika, īpaši - demokrātiskā iekārta ("idejiskais haoss"), bet jo īpaši - un te mēs sastopamies faktiski ar rasistisku un pretīgu secinājumu: - "...angļi aplaidušies ar žīdiem kā suns ar blusām un ka žīdi tieši uzkrītošā veidā ienes angļu dzīvē materiālu un morālisku korupciju,... gribētos zināt, kā īsti angļi domā vinnēt šo karu".² Angļi to vinnēja, nevis hitleriskā Vācija, kura ne vienam vien Latvijā likās daudz tuvāka nekā Anglija.³

2. Saimniecībā. Neribinot

skali pārkonkrustiskas antisemitiskas bungas, K. Ulmaņa režīms 1940. gadā nopiestu ebreju privātos uzņēmumus. Te atspoguļotos K. Ulmaņa valsts sociālisma politika, kuru ebreji pat bez oficiāliem pretzīdu likumiem pamatoti izjuta kā antisemitismu. 1940. gada 1. numurā oficiozais "Economists" paredzēja tālāku "nacionālā elementa stiprināšanu rūpniecībā un tirdzniecībā".⁴ Vācbaltu lielākā daļa bija aizbraukusi, saņemot kā ceļamaizi no K. Ulmaņa aizvainojošus vārdus. Nu bija palikuši tikai ebreji. Jāpiekrīt H. Biezajam, ka Ulmaņa režīms 1940. gadā radikāli realizētu pārkonkrustiskās prasības pēc ebreju izspiešanas no saimniecības, to V. Munters 1940. gadā solīja vācu sūtnim U. fon Kocem.⁵ Vācbaltu īpašumu "latviskošana" notika tik izaicinoši un agresīvi, Ulmaņa saimnieciskajam ideologam un praktiķim Andrejam Bērziņam pašam tieši iedzīvojoties (piemēram, viņa kompanjons provizors A. Krēšlīšs ar Bērziņa atbalstu un

¹ A. Hartmanis nebija vientuļš. 1940. gada 29. maijā sanāksmē Iekšlietu ministrijā K. Veidnieks, aplūkojot pasaules kara gaitu, atzīmēja Vācijas panākumus: "Vācijā.. vienota vadība, viena griba un visas tautas mobilizācija pastāvējusi 7 gadus. Visu šo laiku Vācijā nopietni strādāts un viss sagatavots nākošai kara darbībai". - LVVA. - 3235. f. - 6. apr. - 371. l. - 1. lapa. "Vienas gribas" valsts bija tuvāka un saprotamāka nekā pluralistiskā Anglija un Francija.

² LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 16. l. - 6. lpp. A. Hartmaņa ziņojums tika piegādāts pašam K. Ulmanim.

³ Skat. A. Stranga. Vadonība Latvijas okupācijas priekšvakarā, 1939. - 1940. Izglītība, 1991., 16. janv.

⁴ Economists, 1940. g. Nr. 1, 7. lpp. Piemēram, vācbaltu atstāto īpašumu ebrejiem nopirkt bija ļoti grūti. To var vērtēt kā diskrimināciju.

⁵ H. Biezais. Gustava Celmiņa pārkonkrusts dokumentu gaismā. - LZAV, 1992, Nr. 2, 41.

ieinteresētību ieguva vācbaltu aptieku Brīvības ielā 2, t. s. Foka aptieku, kuras vērtība tika vairākkārtīgi pazemināta. Šis Andreja Bērziņa aktivitātes ir bijušas nepatīkamas pat latviešu pilsoniskām aprindām¹), ka neradīja šaubas - ebreju īpašumu "valstiskošanai" un "latviskošanai" entuziastu netrūks. Nobeigumā šeit tikai jāpiemēta, ka personisko attiecību līmeni pats K. Ulmanis nav bijis naidīgs ebrejiem kā nācijai, bet, kā secināja A. Ezergailis, "...valstiskuma līmeni viņš arī sagandēja attiecības ar žīdiem. Ulmaņa pretsociālisms no Latvijas un latviešiem atsvešināja kreisi noskaņotos žīdus, tos, tāpat kā latviešu kreisos, sadzīdams komunistu pagrīdē; un pretkapitālisms savukārt radīja nedrošības bagātnieku aprindās".² Privātā draudzība ar M. Dubinu varēja izpausties pat tādā veidā, ka 1937. gadā, kad Dubina dēls apprecēja Viņes ebreju kopienas vadītāja rabīna Papenheima meitu, Ulmanis apsveica viņus ar šo lau-

libu un līdz ar to izraisīja jaunu pārkoņkrustiešu naida uzliesmojumu.³ Kopumā tomēr K. Ulmaņa režīma politika un augošās bailes no nacistiskās Vācijas būtiski ietekmēja plašu ebreju aprindu noskaņojumu 1940. gada priekšvakarā.

Komunistu aktivitātes

Komunistiski noskaņotie ebreji kļuva īpaši aktīvi 1939. gada rudenī, pēc piespiedu bāzu līguma ar krieviem. 1939. gada rudenī LKP organizācijās Rīgā nodibinājās jauns, 18. rajons, kurš pārsvarā komplektējās no komunistiem - studentu biedrības "Zemgalija" biedriem. 18. rajons sastāvēja no 4 šūnām, kuras ir bijušas ļoti mazas (divās no tām kopā bija tikai 8 biedri). Ceturtā šūna ir bijusi ebreju šūna, kurai vienai pašai esot bijuši 80 (!) līdzjutēji. Šis skaitlis gan tika minēts LKP Rīgas organizācijas rajonu sekretāru apspriedē jau pēc okupācijas 1940. gada 27. jūnijā, un te iespējams arī pārspilējums.

¹ LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 1853. l. - 18. lp. Latvijas saimniecības patiesajām interesēm neatbilstošas bija privilēģijas režīma ierēdņiem, uzpērkot vācbaltu īpašumus. Iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1940. gada 21. februārī atzīmēja: "Ierēdņi namus varēsot pirkt arī kooperatīvā veidā. Cenas paredzētas mērenas." - LVVA. - 3235. f. - 6. apr. - 371. l. - 19. lp.; Andreja Bērziņa un viņa kompanionu aktivitātes vācbaltu mantas iegūšanā atspoguļotas arī daiļliteratūrā. - Skat. Ž. Karlsons. Divi reiz divi ir pieci. - Ziemeļblāzma, 1966. 46 - 48., 252 - 253. lpp.; Jāpiekrit Ž. Karlsonam, ka t. s. latviskošanas ceļā uzņēmumi nonāca režīmam tuvo, bet saimnieciskās lietās - arī neprāšu - rokās, kas galu galā bija pretrunā ar patiesajām saimnieciskajām interesēm.

² A. Ezergailis. Ulmanis un ulmanisms. - Literatūra un Māksla, 1990, 1. sept. Ar "pretsociālismu" A. Ezergailis acimredzot ir domājis režīma vērsanos pret sociāldemokrātiem, sociālistiem. Taču faktiski saimniecībā K. Ulmanis īstenoja programmu, kuru lielā mērā, kā atzīmēja F. Menders, "...bija tīri kā noskatījies no sociāldemokrātu tekošas saimnieciskas programmas principiem". - LZA FB, F. Mendera fonds, glab. vien. 9., inv. Nr. 2201., 3077. lp.

³ Б. Цейтлин. Документальная история, с. 73; LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 920. l. - 434. lp.

Tomēr, pat ja līdzjutēju skaits ir bijis 60 vai 70, konkrētajā situācijā tas ir daudz. Zviedru laikraksts "Socialdemokraten" 1940. gada 10. janvāri rakstā "Latvija gatavo krievu puču" norādīja, ka par 5. oktobra līgumu "...patiesībā tikai žīdi un nedaudzi komunisti ir sajūsmināti". Protams, te nevarēja būt runa par visiem ebrejiem. Bet attiecībā uz galēji kreisajiem viss bija pareizi. Alfrēds Bērziņš 1940. gada 8. februārī ziņoja K. Ulmanim, ka krievu bāzes radījušas "...prieclīgu savilpojumumu.. tanīs fabrikās un strādnieku rajonos, kur vairāk krievu un žīdu.." 1940. gada janvārī aktivizēja savu darbību fabrikā "Delka" komunisti L. Kacs, fabrikā "Latvello" atslēdznieks A. Kāns (pēc okupācijas kļuva par "Tautas armijas" politisko vadītāju); februārī fabrikā "Latfin" komunistiskajā šūnā darbojās H. Špungins, Lāčplēša ielā 62, M. Fukša dzīvoklī, noturēja savas sēdes neliela LDJS šūna, firmā "Bostons" komunistisko šūnu vadīja L. Snops, kurš sadarbojās ar L. Kacu no "Delkas"; Puškina ielā 1, F. Kona dzīvoklī, 18. februārī notika 8 komunistu (vai komunistiski noskaņoto) sanāksme; komunistisko literatūru februārī izplatīja arī B. Zolotonoss. Martā komunistu simpatizētāji A. Meierovica vadībā sāka izvērst savu darbību pat pilsoniskajā sporta biedrībā "Makabi". "Le-

misko" kokzāģētavā darbojās komunisti J. Buhbinders; Feldhūna fabrikā komunistu lapeles izplatīja M. Gurvičs, konservu fabrikā "Arnolds Sērensens" darbojās A. Ribniks. Aprīlī Hirsšona fabrikā ebreju strādnieki jūsmoja par PSRS un pravietoja Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā. Naktī no 26. uz 27. aprīlī Feldhūna fabrikā komunistu lapeles ienesa D. Semjakis un I. Haitis, bet komunistu šūnu šeit vadīja G. Klafs. Aprīlī apgietināja L. Kacu, bet drīz vien atbrīvoja un viņš 1. un 15. maijā atkal "Delkā" izplatīja komunistu literatūru. Zīmīgi, ka LDJS šūnas sēdē 5. maijā (Aizsargu ielā 40, dzīv. 8) B. Valkers stāstīja par 1. maiju, kurā esot notikuši skrejošie mitiņi un tajos piedalījušies arī latvieši (!). Ja tas ir īpaši atzīmēts, tad komunistu rīkotajos pasākumos latvieši nav bijuši bieži viesi (arī B. Valkera vadītajā šūnā bija tikai ebreji).¹ Simpātijas komunistiem sāka parādīties arī kreiso cionistu organizācijā "Olims", kurā 1940. gada janvārī lapeles izplatīja M. Lahmanis un B. Dimants (1938. gada decembrī, mainot iepriekšējo nostāju, LKP vadība uzdeva ebreju komunistiem pakāpeniski stāties cionistu legālajās organizācijās). Komunistiski noskaņota bija organizācija "Alanik", kuru H. Dubins raksturoja kā "...nelegālās Latvijas Darba Jaunatnes Savienības

¹ LVVA - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 30. lp.95. l. - 196. lp., 3235. f. - 1/22. apr. - 922. l. - 164. lpp.; 3. apr. - 11. l.; LVA - 106. f. - 1. apr. - 106. l. - 75. lp.; Революционная Пардаугава. - P., "Автор", 1987 - c.238.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara..., 104. lpp.

vāji maskētu sastāvdaļu". Tajā darbojās vēlāk pazīstamas personas, piemēram, - S. Hillers. Komuniste A. Ribnika, kura 1930. gadā īsu laiku bija darbojusies darba cionistu organizācijā, 1940. gadā liecināja, ka no 1936. gada esot pastāvējis arī kāds prokomunistisks pulciņš "Maksims Gorkijs". F. Gordons raksturoja M. Vulfsonu, V. Lifšicu u. c. kā "...enerģiskus komunistu aģitatorus".¹

Izraēlas autori A. Itajs un M. Neištats, kuru darbam raksturīgi korekti un objektīvi secinājumi, norāda, ka komunistu ietekmes pieaugums ebreju jaunatnes vidū 1939. - 1940. gada ziemā atspoguļoja arī PSRS lielvalstiskās lomas krasu pastiprināšanos. Komunistu rindās nonāca arī kreisi noskaņoti cilvēki, kuriem bija iluzori priekšstati par šo it kā taisnību aizstāvošo mācību. 1940. gada februārī LKP XVI rajonā iestājās "Linās - Hacedek" sanatorijas ārste M. Rudina. Izglītotā speciāliste nieru slimībās, Jēnas Universitātes absolvente, 1937. - 1939. gadā leitnantes pakāpē

bija ārstējusi republikāņu cīnītājus Katalonijā, Spānijā. Iespējams, viņa arī ticēja, ka PSRS ir antifasistiska valsts, un tas veicināja simpātijas komunismam.² Tomēr būtu naivi domāt, ka ebreju un komjauniešu vidū nebija domstarpību. H. Dubins liecina, ka 1939. gadā, pēc PSRS agresijas pret Somiju, viņš esot bijis "...stingri Somijas pusē...", bet LDJS šūnas starptautisko notikumu vērtētājs M. Vulfsons aizstāvējis padomju agresiju, H. Dubinam nācies aiziet no nelegālā pulciņa.³ Tomēr ebreju komunistu un komjauniešu skaits bija daži simti, ne vairāk, jo pat komunistu avots ir uzdevis LKP biedru skaitu 1940. gada jūnijā - aptuveni 1000 biedru.⁴ Šis skaitlis uzskatāms par divreiz lielāku, nekā bija īstenībā, un tāpat - ebreji, kuri sastādīja ievērojamu daļu, tomēr bija rēķināmi tikai divos trijos simtos. Bet ebreju kopienā Latvijā bija tuvu 100 000 cilvēkiem un mazskaitliskie kreisie ekstrēmisti nevar mest ēnu uz visu minoritāti. Atšķirībā no ebrejiem

¹ LVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 11. l. - 20. lp.' H. Dubins. Kreatīvais ceļš, 55., lpp.; LVA., Soc. polit. dok. nod., 106. f. - 1. apr. - 101. f. - 133. lp.; F. Gordon. *Latvian and Jews...*, p. 21; "Alanik" nosaukuma atšifrējumā vērojamas atšķirības. H. Dubins to nosauc par "Allgemeiner antifaschistischer Intelligenz Klub", tāpat raksta arī I. Sokolova, bet J. Eiduss to tulko kā "Allgemein anregender Jugendkreis". - Skat. С. А. Гиллер. Жизнь и научная деятельность. - Р., "Зинагис", 1982, с. 272, 364.

² А. Итай, М. Нейштаг. Через три подполья. - Иерусалим, библиотека "Алия", 1976, с. 111; LVA., Soc. polit. dok. nod., 106. f. - 1. apr. - 101. l. - 114. - 115. lp.

³ H. Dubins. Kreatīvais ceļš. R., 1981., 73. lpp.; M. Vulfsons acimredzot pauda LKP viedokli, ka Ulmaņa valdība "...padomju - somu konflikta laikā.. atklāti gatavoja avantūru pret Padomju Savienību un Sarkanās Armijas daļām Latvijā". To popularizēja komunisti, protams, bez faktu seguma. - Revolucionārās lapīpas. 1920. - 1940. III d., R., 1963., 544. lpp.

⁴ Коммунистическая партия в цифрах. 1904 - 1983 г. - Р., 1984, с. 41.; LDJS biedru skaits 1938. gadā tika uzdots kā 700. Dokumentāri korekts pamatojums arī šim skaitlim līdz šim bridim nav dots. - Skat. Latvijas padomju enciklopēdiju, 5. sēj., R., 1984., 298. lpp.

krievu kreisie ekstrēmisti pārsvārā komplektējās no sabiedrības visnozēlojamākiem pārstāvjiem. Lūk, tipisks tanku bučotājs - gumijas fabrikas "Kvadrāts" strādnieks F. Kovaļovs (dzīves vieta - Rīgā, Šķirotavas ielā 3, dzīv. 10) - 1940. gada maijā šis dzērājs vienā laidā slavēja PSRS un draudēja ar izreķināšanos latviešiem. Tādi vīri tieši bija derīgi okupantiem. No šī paveida bija arī krievu tanku gaidītāji no fabrikas "Latfin" - A. Hristoforova, N. Sižovs, A. Bricis. A. Hristoforova jau 1940. gada janvārī un februārī izplatīja fabrikā "Ciņu" un aģitēja par nemieru organizēšanu, jo krievi tos izmantos kā iegastu un okupēs Latviju.¹ Nu viņi bija sagaidījuši savu lielo dienu. V. Agafovovs, J. Potašovs, D. Šcedrova, S. Trabo, A. Grigorjevs, M. Jakovļevs un citi mūsu valsts ienaidnieki varēja uzsākt atklātu darbību.

Latviešu un ebreju attiecības laikabiedru un aculiecinieku liecībās

Tas ir speciāla un pamatīga pētījuma objekts. Šajā darbā pievērsisimies tikai tipiskākajām liecībām. Kreisi orientētais Ž. Karlsons savā romānā vaicāja: "Bet žīdi? Ko mēs žīdiem esam nodarījuši? Nekā, gluži nekā. Bet žīdi tagad (1940. ga-

dā, pēc okupācijas - A. S.) jūtas drošāki. Hitlers tiem vairs klāt netiek. Žīdiem tā liela lieta. To var saprast. Un mūsu Latvija kā krievam, tā žīdam bijusi nebijusi".² Šajā vērtējumā tomēr pārlieks vispārinājums. P. Klāns savukārt vaicāja: "Kas ar viņiem bija noticis, ar Rīgas žīdiem, ar ļaudim, kuriem ne valsts, ne iedzīvotāji nebija nodarījuši nekādas pārestības? Kas lika tiem skūpstīt krievu tankus invāzijas dienā un sūdzēties par bada nāvi Latvijā? Par beztiesiskumu un vajāšanām? Ar šo un dažiem citiem līdzīgiem notikumiem aizmetās īgnums un naida dīgļi starp divām tautībām, kas ilgi jo ilgi bija mierīgi dzīvojušas blakus viena otrai".³ P. Klānam iebilda J. Gulbītis, kurš uzsvēra: "Lielā žīdu majoritāte nepiedalījās nedz krievu okupācijas varas brīvprātīgā apsveikšanā, nedz Latvijas neatkarīgās valsts nolicināšanā, bet gan procentuāli vairāk nekā paši latvieši tika aizrauti 14. jūnija (1941. gada 14. - 15. jūnija deportācijās. - A. S.) Sibīrijas vergu gaitās". J. Gulbītis arī secināja, ka ierobežojumi ebrejiem valsts un pašpārvaldes darbos "varēja negatīvi ietekmēt žīdu tautības pilsoņu izjūtas iepretim Latvijas un tās vadošai sabiedrībai".⁴ J. Lejiņš savā darbā citēja ASV žurnā-

¹ LVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 11. l. - 55., 77., 285. lp.

² Ž. Karlsons. Divi reiz divi ir pieci. 494. lpp.

³ P. Klāns. Kadet, uguni! Vēstījums par notikušo. - Grāmatu Draugs, 1975., 289. lpp.

⁴ Brīvība, 1976, Nr. 8 - 9. lpp. J. Gulbīša un P. Klāna polemiku skat. Brīvība, 1977, Nr. 1, 6. lpp.

listu D. Deju, kurš bija 17. jūnija notikumu aculiecinieks un kurš Stacijas laukumā nav varējis saklausīt „..ne vārda latviešu valodā. Runāja un kiedza tikai krieviski un židiski..” D. Dejs nav slēpis savu antisemitismu, un šis vērojums nav pilnīgi precīzs. Pats J. Lejiņš jau 18. jūnijā bija pamatoti norūpējies par to, kā ebreju aktivitātes iepriekšējā dienā „..atsauksies uz latviešu - žīdu attiecībām nākotnē”.¹ J. Lejiņš ir sniedzis arī kādu svarīgu liecību, kura ļauj izprast to ebreju noskaņojumus, kuri nesveica krievu tankus: jau 19. jūnijā krievu virsnieki ar nepatiku konstatējuši, ka Rīgā esot daudz ebreju. Krievu antisemitismu vēlāk izjuta arī tie, kuri bija nezin uz ko cerējuši okupācijas brīdī. Salīdzinot ar 1971. gada grāmatu, nākošais J. Lejiņa darbs - nelielā brošūra *“Latvian - Jewish relations”* (1975. gadā) - bija tendenciozāka (to gan bija ietekmējuši arī 1971. gadā Telavivā izdotajā krājumā *“The Jews in Latvia”* sastopamie nepamatotie pārmetumi visiem latviešiem par vācu okupācijas gados notikušo žīdu šaušanu). Aprakstot 17. jūniju, J. Lejiņš secināja: “Nebija nevienas laimīgas sejas starp latviešiem, bet bija tūkstošiem šādu seju starp žīdiem, kuri pildīja ielas, priecīgi sveicot komunistus.. Iespējams, ka bija arī daudzi žīdi,

kuri nebija laimīgi, bet viņi nebija redzami”.² 17. jūnijā, kā jau rakstīju, nav pamata runāt par “tūkstošiem, kuri pildīja ielas”; apsveicēju skaits ir pārspilēts. Grūti arī iedomāties, kādā veidā Latvijai lojālie ebreji varētu uzskatāmi demonstrēt savu noraidošo nostāju pret okupāciju. Ja viņi nebija redzami ielās, kā rakstīja J. Lejiņš, tad taču jau ar to tika izteikta lojāla nostāja. Būtiska ir Sabiedrisko lietu ministrijas Sabiedriski kulturālā departamenta direktora J. Labsvīra liecība: 16. jūnijā, Latgales Dziesmu svētku Daugavpili laikā, bija paredzēts, ka K. Ulmanis, apmeklēs dievkalpojumu katoļu baznīcā, bet Alfrēds Bērziņš - žīdu sinagogu. K. Ulmanis neatbrauca, uz katoļu dievkalpojumu devās Alfrēds Bērziņš, bet uz sinagogu - J. Labsvīrs. “Jau sagaidīšana pie sinagogas bija iespaidīga: no ielas līdz ieejai tānī bija nostādīta Daugavpils žīdu skolu skolēnu sardze. Mani ārpusē atkārtoti lūdza, ņemot vērā draudošo politisko stāvokli, nodot prezidentam Daugavpils žīdu sabiedrības uzticības apliecinājumus. Nekad neaizmirsīšu šo svinīgo dievkalpojumu.. Žīdu grupa, ko sastāpu Daugavpili, būtībā atšķirās no tās, kas sagaidīja ar gaviļēm sarkanarmiju”. Pulkvedis P. Kaņeps liecināja, ka satīcis Latvijai lojālo ievērojamo ebreju

¹ J. Lejiņš. Mana dzimtene. - Ziemeļblāzma, 1971, 181., 186., 187. lpp.; D. Dejs. Tā tas bija. - A. Plauža izdevums, Austrālijā, 1988., 45. - 51. lp.

² J. Lejiņš. Latvian - Jewish relations. - World Federation of Free Latvians and Latvian National Federation in Canada, 1975, p. 18.

darbinieku, Ulmaņa privāto paziņu M. Dubinu: "Vīrs kailu galvu, pārvērstu seju, viss sviedriem pārplūdis... pulkveža kungs, mūsu puikas palikuši dumji, skrien līdzī komunistiem, gribēju atrunāt viņus no demonstrācijām, bet viņi neklausā". Nav brīnums, ka okupācijas iestādes deportēja M. Dubinu pa divi lāgi.¹ Ja mēs prasām no ebrejiem kādus uzskatāmus lojalitātes apliecinājumus 17. jūnijā, tad nevajadzētu aizmirst sociāldemokrāta Dr. F. Mendera, kurš gan ir bijis nesamierināms K. Ulmaņa pretinieks un ļoti kreiss, vēriģo secinājumu: nesot bijis "...ne mazākās demonstrācijas atbalstīt Ulmaņa laiku."² (te F. Menders ir domājis latviešu vidi). Tajā pašā laikā jāpiekrit J. Lejiņam, ka 17. jūnijā latviešu un ebreju vidū radās dziļa plaisa, jo "...tie bija Latvijas pilsoņi, kuri gaviļēja par viņu valsts iznīcināšanu". J. Lejiņam taisnība arī tajā ziņā, ka līdzīgas parādības bija vērojamas arī Igaunijā un Lietuvā. Latvijas sūtnis Kauņā, ziņojot uz Rīgu, Lietuvas galvaspilsētas okupāciju aprakstīja sekojoši: "Pūlis pret karaspēku bija draudzīgs, bet kaut

kādu sajūsmu nevarēja saskatīt, izņemot vienu otru vietu Kauņas vecpilsētā, kur kompaktā masā dzīvo žīdi. Tie stipri pūlējās, lai karaspēkam parādītu savu draudzību, kamēr istie lietuvieši bija daudz atturīgāki.³ Tomēr pievērsisim uzmanību arī L. Sējas vārdiem par "isto lietuviešu" nostāju - atturīga, bet draudzīga.

Notikumus 17. jūnijā ir aprakstījis arī Dr. F. Menders. Lai gan viņš tobrīd nebija Rīgā, taču pāris dienas vēlāk no saviem paziņām dzirdējis, ka šajā dienā "...līdz neprātam sajūsminātās vietējo komunistu grupiņas, galvenokārt ebreju jaunatne, bija visai brāzmaini apsveikuši krievu tankistus..."⁴ Jāatzīmē tomēr, ka pat marksistiskajā socioloģijā stiprais F. Menders nav atzīmējis to, ka tikmēr, kamēr pastāv trūkums, vienmēr pastāvēs cerības uz komunismu, gan ebreju, gan latviešu, gan krievu vidū. Mūsdienu vēsturnieku darbos ir norādīts, ka 20. - 30. gados Latvijā aptuveni desmit procenti ebreju bija nabadzīgi (līdzīga procentuāla attiecība bija arī Rīgā).⁵ Būtu ļoti naivi iedomāties, ka šādā vidē neradīsies ilūzijas par komunismu un PSRS, kura to iemiesoja.

¹ E. Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika. II d., 472 - 473. lpp. *The Jews in Latvia. Tel-Aviv, 1971, p. 209.*; J. Labsvīrs. Atmiņas un pārdomas. Otrs izdevums. - Sauleskalns, 1988, 40. lpp.

² LZA FB, Fr. Mendera fonds, glab. vien. 17., inv. Nr. 2209, 22. lp.

³ LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3291. l. - 31. lp.

⁴ LZA FB, Fr. Mendera fonds, glab. vien. 17., inv. Nr. 2209, 1. lp.

⁵ M. Vesterman. *Fragments of the Jewish history of Riga. - Museum and documentation Centre of the Latvian Society of Jewish Culture, R., 1991., p. 4.*

Interesantas ir bijušā latviešu kārtībnieka K. Krūmiņa liecības. Viņš rakstīja, ka 17. jūnijā prefektūrā runājuši par to, ka policijas sestā (Gogoļa ielā 7) un devītā iecirkņa (Daugavpils ielā 8) robežās „žīdi bez maksas dzirdot vīriešus, mudinot tos doties uz stacijas laukumu un celt nekārtības”.¹ Piedzērušo ālēšanās stacijas laukumā ir neapstrīdama, tas rada ticamību arī K. Krūmiņa liecībai, lai arī to tieši nav apstiprinājis vēl kāds avots. K. Krūmiņš ir arī apstiprinājis, ka sarkanarmieši ir bijuši nepatīkami pārsteigti par tanku bučotāju uzbāšanos (ar šo informāciju saskaņojas J. Lejiņa liecība, ka krievu tankists sašāvis kājā kādu ļoti dedzīgu ebreju jaunietai²).

Izraēlas autoru vērtējumi

Emocionālais Š. (B.) Ceitlins, bijušais rīdzinieks, kuram raksturīgi asi antikomunistiski spriedumi, vērtējot ebreju daļas nostāju Latvijas okupācijas dienās asi nosodīja kreiso ekstrēmistu darbību pēc padomju okupantu ierašanās.³ B. Ceitlins nemaz nejūt līdzīgai „varzai”, viņš to nosoda, taču tomēr daudz mazāku uzmanību

Ceitlins ir pievērsis latviešu un ebreju attiecību likteņiem pēc 17. jūnija. Savukārt A. Itajs un M. Neištats uzsvēra tieši to, ka latviešu vairākuma apziņā 17. jūnijs un tam sekojošā valsts bojā eja bija nacionāla traģēdija, un tas, ka daudzi ebreji sveica armiju, kura iznīcināja Latviju, veicināja antisemitisma pieaugumu, ir pamatots secinājums.⁴ Latviešu un ebreju attiecības 17. jūnija gaismā pamatīgāk pārspriestas cita bijušā rīdzinieka, latviešiem draudzīgā F. Gordona darbā *“Latvian and Jews between Germany and Russia”*, kurš iznāca 1990. gadā Stokholmā.⁵ F. Gordons plaši izmantojis nopietnā Izraēlas autora D. Levina secinājumus, kuros norādīts: 1) 17. jūnija notikumos piedalījās neliela ebreju kopienas daļa, bet 2) ļoti daudzi, redzot krievu armijas ienākšanu, jūta atvieglojumu un simpatizēja tai, jo ebrejiem alternatīva bija - nacisms, pilnīga iznīcināšana. Apkopojot F. Gordona grāmatā teikto, varam atzīmēt trīs galvenos faktorus, kuri noteica ebreju simpātijas Padomju Savienībai 1940. gada vasarā: 1) bailes no hitleriskās Vācijas. Tas ir ļoti būtisks moments, jo

1 K. Krūmiņš. 17. jūnijs. Aculiecinieku atmiņas. - Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1984., - Nr. 3, 14. lpp.

2 J. Lejiņš. Mana Dzimtene. 181. lpp.;

3 Ш. (Б.) Цейтлин. Документальная история евреев Риги. - Израиль, 1989, с. 89.

4 А. Итай, М. Нейштат. Через три подполья..., с. 114.

5 Pirms tam F. Gordons bija publicējis vairākus rakstus latviešu trimdas presē, kuri veltīti ebreju un latviešu attiecībām pagātnē un mūsdienās. Tie sakopoti krājumā *“Dienas un Nedienas”*, Memento, Stokholmā, 1988. F. Gordons pazīstams kā korekts vērtētājs.

te runa bija par visas tautas izdzīvošanas jautājumu; 2) ilūzijas par padomju "internacionālismu"¹; 3) tradicionālā ebreju diasporas pielāgošanās tieksme, kura realizējās vēlmē izpatikt jaunajiem saimniekiem, cerot uz viņu labvēlību.² Un tieši šeit, kā uzsver F. Gordons, notika latviešu un ebreju izjūtu un nostājas sadursme: latviešu nacionālās traģēdijas dienā tanku bučotāji pauda savu sajūsmu, kuru varēja izskaidrot ar augstāk minētajiem faktoriem, taču kura skaidri disonēja ar latviešu vairākuma noskaņojumu.³

Tomēr, kad mēs raksturojam ebreju nostāju un pašu ebreju autoru darbos lasām par šo pielāgošanās tieksmi, neabsolutizēsim to un neaizmirsīsim, ka tā bija plaši izplatīta latviešu vidū, kur mēs diez vai atradi-

sim arī kādus attaisnojošus vai izskaidrojošus motīvus, kurus var arī sameklēt ebreju nostājā. Minēsim tikai divus, bet pietiekoši daiļrunīgus piemērus. Pirmais. Ja ticam A. Klivem un J. Lejiņam, tad A. O. Karčevskis, odiozais K. Ulmaņa režīma Rīgas apgabala prokurors un politisko pretinieku vajātājs, jau 17. jūnijā iesniedzis krievu sūtniecības pirmajam sekretāram, izlūkdienesta vadītājam M. Vetrovam "kontrrevolucionāru" (t. i., - valdības locekļu, augstāko amatpersonu, virsnieku un tml.) sarakstu, kuri jānododot tiesai, cerējis sadzīvot ar krieviem un bijis gatavs tiesāt pašu K. Ulmani.⁴ Otrais. Pazīstamais kinorežisors A. Rusteikis, A. Bērziņa Sabiedrisko lietu ministrijas favorīts, 1941. gada 10. martā iesniedza

¹ F. Gordon. Latvians and Jews between Germany and Russia. - *Memento*, Stockholm, 1990, p. 22. - 24.

² Seit pie F. Gordona jāpiebilst, ka ebreju kopiena savā vairumā smagi vilās. Komunisti likvidēja ebreju kulturālās autonomijas paliekas. PSRS vienmēr bija pastāvējis antisemitisms, kurš gan vārdos tika apkarots. Jau 1939. gada 2. oktobra vakarā, kad V. Munters runāja ar Staļinu par krievu bāzēm, Munteru pārsteidza kāda baisma "tautu tēva" piebilde: Staļins esot bijis pārsteigts, kāpēc Daugavpili esot tik daudz ebreju, un piebildis: "...vācieši iznīcinājuši ļoti daudz židu..." Briesmīga paralēle. - Полпреды сообщают..., c. 77.

³ Par pielāgošanās tieksmēm skat. P. Krupņikova intervijā, - *Roro*, 32. lpp.

⁴ J. Lejiņš. Mana Dzimtene., 193. lpp. Šo informāciju papildina B. Kalniņa liecības, ka ar krieviem bija gatavi sadarboties un sadarbojās (denunciāciju veidā) arī J. Fridrihsons un viens no armijas dienesta atbildīgajiem darbiniekiem. - F. Linde. - Brīvība, 1980, Nr. 10, 3. lpp. Salīdzinājumam skat. A. Bērziņa versiju par A. O. Karčevska nostāju 17. jūnijā: šīs dienas vakarā, Ministru kabineta sēdē, valsts kontrolieris K. Piegāze ziņojis, ka valsts kontroles otrā departamenta direktoru P. Vanagu, bijušo sociāldemokrātu, apmeklējis A. O. Karčevskis. Prokurors centies viņam ieskaidrot, ka neesot slikti noskaņots pret sociāldemokrātiem un komunistiem, mīlot krievu tautu un nav fašists. Fašistiski noskaņoti gan esot, kā stāstījis A. O. Karčevskis, ministri V. Munters, A. Bērziņš un J. Birznieks. A. O. Karčevska rīcību apspriedis Ministru kabinets, V. Munters pieprasījis viņa atstādināšanu, bet K. Ulmanis bijis pret - tas nāksot tikai par labu denuncētājam (!?). A. Bērziņa informācija būtiski nemaina lietas saturu. A. Bērziņš. Piezīmes pie A. Klīves grāmatas "Latvijas neatkarības gadi" - Treji Vārti, 1977, Nr. 57, 17. lpp.

LKP Rīgas komitejā savu autobiogrāfiju, kura bija domāta, lai demonstrētu viņa lojalitāti un rastu iespēju strādāt LPSR Valsts filmu uzņēmumā. A. Rusteīkis rakstīja, ka Latvijā viņš esot dzīvojis „..manai sirdij svešā pasaulē, kurā es nevarēju atrast apmierinājumu.. pussatrunējušajā kapitālistiskās „labklājības” pasaulē.. garīgās izmiršanas pasaulē.. Izrauties no šī “purva” nebija nekādas iespējas.. Bet notika tas, par ko es varēju tikai sapņot. Atnāca atbrīvotāji - Lielā Padomju Savienība - varenais kultūras virzītājs. Lai dzīvo mana dzimtene (domāta - PSRS. - A. S.), varenā un neaptveramā.. Lai plīvo pār to sociālisma karogs kā pasaules revolūcijas simbols.. Ilgu mūžu mūsu vadonim biedram Staļinam“. Kāds partijas funkcionārs, kurš lasīja A. Rusteīka rakstīto, nav varējis noticēt tik salkanai pielīšanai un pierakstīja klāt - “Ar varu grib izlikties lojāls.”¹ Šis piemērs nav domāts ievērojamā režisora kompromitēšanai, bet tikai mūsu konteksta pastiprināšanai - pielāgošanās tieksme

1940. - 1941. gadā aptvēra ļoti daudzus, un citādi diez vai arī varēja būt.²

Jāatzīmē zināma atšķirība tonalitātē un vērtējumu noskaņā starp F. Gordonu un B. Ceitlinu. F. Gordons ir saudzīgāks, vērtējot kreisos ebreju kolaborantus, taču viņš ir arī mērens un korekts, apskatot latviešu un ebreju attiecības, arī to visnežēlīgāko lappusi - žīdu šausanu nacistu okupācijas gados. B. Ceitlins asi nosoda okupantu apsveicējus, bet ir dažbrīd ļoti nedraudzīgs latviešiem. Neizpratni izraisa viņa nekorektie uzbrukumi latviešu demokrātiskajiem trimdas vēsturniekiem, kurus viņš apvainoja antisemitismā un nicīgi dēvēja par vēsturniekiem pēdīnās. Virspusēji un aizvainojoši ir E. Dunsdorfa un A. Ezergaila vērtējumi. Pēdējo B. Ceitlins pat apvainoja žīdu šāvēju rehabilitācijā (labi zinām, ka tieši A. Ezergailis ir objektīvu pētījumu, kuriem pilnīgi svešs antisemitisms, autors). Pavirši ir arī A. Spekkes, J. Lejiņa un citu latviešu autoru vērtējumi. B. Ceitlins bieži vien ir neobjektīvi

¹ A. Rusteīka biogrāfija oriģinālrakstībā krievu valodā. - LVA, Soc.polit. dok. nod., 101. f. - 1. apr. - 101. l. - 12. lp.

² Būtu pavisam naivi iedomāties, ka latvieši, un ne mazums, neskreja līdz okupantiem vai nestājās LKP. Jau 1930. gadā E. Virza bija zēlojies: “Latviešiem ir viena nekrietna rakstura īpašība: viņi nemitīgi pieķeras idejām, kas stāv ārpus nācijas”. - E. Virza. Laikmetu dokumenti. R., 1930., 31. lpp. Sai “nekrietnai īpašībai” bija arī savas sociālas un ekonomiskas saknes. Zīņas par latviešiem, komunistiem un viņu atbalstītājiem mēs varam iegūt no A. Udres apbrīnojami rūpīgi sastādītajiem krājumiem “Vēstules no frontes. Padomju Armijas latviešu vienību karavīru vēstules Lielā Tēvijas kara laikā”, R., Zinātne, 1984., un “Ienaidnieka aizmugurē: Okupētās Latvijas koncentrācijas nometņu un cietumu politisko ieslodzīto, Latvijas partizāņu un frontes izlūku vēstules Lielā Tēvijas kara laikā”, R., Zinātne, 1987.

agresīvs.¹ Tomēr jāatzīmē, ka B. Ceitlins ir atklāts un godīgs, vērtējot pašu ebreju (kreiso kolaborantu) vidū izplatītu antisemitismu, Izraēlas valsts nozākāšanu un 1940. gada "revolūcijas" propagandu. Tas patiešām bija nelāgi, ka līdz pašam pēdējam laikam 1940. gada notikumu interpretējumā dominēja tanku bučotāji, kuri objektīvāku skatījumu varēja ciniski pasludināt par antisemitismu.

Antisemitisko noskaņu pieaugums Latvijā pēc 1940. gada 17. jūnija

Ebreji, kuri sveica 17. jūnijā okupantus, bija tikai daļa, un tobrīd - bez šaubām - kopienas mazākā daļa. Tās dēļ mēs nevaram aizmirst, ka aptuveni 1200 ebreju piedalījās Latvijas brīvības cīņās 1919. - 1920. gadā.² Nevaram aizmirst tik aizkustinošu notikumu kā 1935. gada 26. maiju, kad židu kapos atklāja pieminekli 37 Latvijas brīvības cīņās kritušajiem ebreju karavīriem. Šis dienas vakarā notika bankets židu klubā, Skolas ielā 6. Ulmaņa režimam neiztrūkstošais Politiskās policijas uzraugs, kurš apmeklēja

banketu, ziņoja priekšniecībai: "Svētku dalībniekos valdīja liels patriotisms un pacilātība, kā arī vairākkārtīgi uzsvēta gatavība uz pirmo vadoņa (K. Ulmaņa. - A. S.) aicinājumu stāties Latvijas sargu rindās". "Židu tautības latvijas atbrīvotāju biedriba" M. Eljašova vadībā veicināja Latvijai draudzīgu noskaņojumu izplatīšanos ebreju vidū.³

Tomēr ebreju - īpaši Latgales piepilsētas jauniešu, aktivitātes 17. jūnijā, kā arī arvien lielākas ebreju daļas demonstratīvās simpātijas okupātiem radija augsni antisemitiskajām noskaņām jau 1940. gada vasarā. Par to liecina autentiskie avoti. Jau 1940. gada 23. jūnijā t. s. tautas sapulce Talsos "vēlējumus" A. Kirhenšteina valdībai prasīja: "nepielaist tautību naida kurināšanu". Te, iespējams, vairāk domāts par pagātni, toties 27. jūnijā krievu 3. armijas politdaļas priekšnieks, brigādes komi-sārs Šulins ziņoja Sarkanās Armijas Politiskajai pārvaldei Maskavā, ka Latvijā plaši uzliesmojis antisemitisms, ".. kurš spraucās ārā pat attieksmē pret dažiem padomju armijas darbiniekiem".⁴ Tas nebija

¹ Б. Цейтлин. Документальная история..., с. 262 - 267.; J. Lejiņa nelielā brošūra, par kuru jau rakstijām un kuru piemin arī B. Ceitlins, ir vērtēta latviešu presē. A. Ezergailis tajā ir saskatījis arī nacisma propagandas tēzes. - A. Ezergailis. Vācu laiki latviešu emigrantu apziņā. - Literatūra un Māksla, 1991, 20. dec.; skat. arī - Brīvība, 1976, Nr. 5/6. Iespējams, ka te tomēr ir ne tik daudz apzināta nacisma propagandas ietekme, cik J. Lejiņa emocionālā reakcija uz dažiem pārlietu vispārīgākiem secinājumiem, kuri sastopami darbā "The Jews in Latvia" (īpaši - M. Kaufmaņa apsūdzības visiem latviešiem).

² F. Gordon. *Latvian and Jews.*, p. 16.

³ LVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 278. l. - 144. lp.; 1/22. apr. - 922. l. - 126. - 127. lpp.

⁴ Советские архивы. 1990, № 2, с. 41.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara, 81. lp.

nekas divains; ne tikai ebreju aktivitātes 17. jūnijā un vēlāk, bet arī pašu Krievijas "armijas darbinieku" rīcība radīja pamatu šādām noskaņām. (Piemēram, Liepājā jau 19. jūnijā PSRS kara flotes jūrnieki aktīvi iejaucās pašu krievu saorganizētā pūļa un policijas sadursmēs un aizsargu namā aizturēja 42 aizsargus. Padomju jūrniekus komandēja kapteinis Jakovs Joffe.) Antisemitiskas noskaņas parādījās pat strādniekos. 26. jūnijā VEFā notika strādnieku mitiņš,¹ kurā LKP vadību pārstāvēja A. Deglavs. Kāds no strādniekiem, uzrunājot viņu, "...nostājās pret ebrejiem un to, ka tiem tagad būšot visa vara".

Antisemitisma pieaugumu atzīmēja LKP CK sēdē 2. jūlijā.² Šajā pašā dienā "Ciņa" publicēja rakstu "Antisemitisma radziņi jāaplauž", kurā norādīja, ka pēc 17. jūnija, kad daļa ebreju sumināja krievu armiju, "sāka parādīties jau steigā safabricētas lapiņas ar antisemitiskiem lozungiem. Vietām notikusi arī ebreju tautības iedzīvotāju aizskaršana ar darbiem". Tas saskan ar P. Klāna liecību, ka 1940. gada jūlijā notikuši latviešu kautiņi ar ebrejiem un krieviem.³

B. Ceitlins norāda, ka šis raksts "Ciņā" vēl vairāk iedvesmoja kreisos ebrejus (domāju,

ka viņus bija iedrošinājuši jau pirmie A. Kirhenšteina "valdības" un LKP vadības paziņojumi: 21. jūnijā t. s. Tautas valdība pasludināja, ka tā nodrošinās "...visu pilsoņu intereses neatkarīgi.. no viņu tautības.." Šajā pašā dienā LKP pieprasīja atcelt "...visus ierobežojumus nelatviešu tautībām". Jāatzīmē, ka šie paziņojumi tomēr (kādā mērā - cits jautājums) atspoguļoja mazākumtautību neapmierinātības pieaugumu K. Ulmaņa režīma gados), jo komunistu lapa bargi nosodīja tos, kuri bija izrādījuši nepatiku pret ebreju aktivitātēm un draudzēšanos ar krieviem. B. Ceitlins uzskata, ka Latvijai nelojālo ebreju aprindu aktivitāti ir veicinājis arī 1940. gada 1. jūlijā "Proletarskaja Pravda" publicētais raksts "Antisemitisms kazarmās", kurš asi vērsās pret "reakcionāro virsniecību". B. Ceitlins tomēr nav precīzs, uzskatot, ka rakstā esot minēts judofobijas gadījums Latvijas armijā. Rakstā tika atstāstītas dažādas baumas, bet nebija minēts neviens konkrēts gadījums. Kādam Latvijas armijas leitnantam un kaprālīim tika bargi pārņemts, ka viņi esot stāstījuši par krievu okupantu antisemitisma izpausmēm. Kurš varētu apgalvot, ka Padomju Savienībā tās nav bijušas?⁴

¹ LVVA. - 7432. f. - 3. apr. - 99. l. - 112. lpp. Sociālistiskās revolūcijas uzvara., 97. lpp.

² LVA soc.-polit. dok. nod. - 101. f. - 1. apr. - 7. l. - 12. lp.

³ P. Klāns. Kadet, uguni..., 287. - 288. lpp.

⁴ Б. Цейтлин. Документальная история..., с. 92 - 93; Пролетарская Правда, 1940, 1 июня; Sociālistiskās revolūcijas uzvara..., 50., 52. lpp.

Ļoti zīmīgs bija raksts Liepājas "Komunistā" 1940. gada 11. jūlijā. "Komunists" rakstīja: "Pagājušo svētdienu sarkanarmiešu rīkotajā koncertā pludmalē ebreju izturēšanās pret latviešiem bija tieši izaicinoša, bet attiecībā pret sarkanarmiešiem - piedauzīga. Ebreju apmeklētāji lauzās ar varu pārējo apmeklētāju baram cauri, spiedās vīrsu sarkanarmiešu ierīkotai skatuvei. Publikā no latviešu puses par šādu ebreju rīcību atskanēja protesti...". "Komunists" secināja: "Latvijas ebreji un pārējās minoritātes, neaizējiet galējībās, neizturieties pret latviešiem vai pārējām minoritātēm tā, kā varētu jūsu izturēšanos iztulkot par uzkundzēšanās mēģinājumu...". Te "Komunists" bija atzīmējis divas ļoti svarīgas parādības un to uztveri: 1) ebreju demonstratīvās simpātijas okupantu armijai, kas sāpināja latviešus; 2) priekšstatus par "uzkundzēšanos", kuri radās, ņemot vērā ebreju pārstāvību jaunās, okupantu varas radītajās struktūrās, īpaši - vidējā posmā. Raksts "Komunistā" nepatika J. Kalnbērziņam, kurš LKP CK sēdē 18. jūlijā to nosaucis par antisemitisku.¹ Šādi pārmetumi bija nepamatoti: "Komunista"

raksta pats nosaukums - "Nāciju naidis jāizbeidz" un saturs bija tāls no antisemitisma, gluži otrādi, - bija pret to vērstis un tikai aprakstīja reāli notikušo. V. Bastjānis, piemēram, liecināja, ka finansu ministrs A. Kirhenšteina valdībā, komunisti K. Karlsons nonācis konfliktā ar LKP vadību, jo nav vēlējis vairumā pieņemt ebrejus darbā ministrijā.

Tāpat šāda nostāja ir parādījusies pat komunistu vidū.² (V. Bastjāņa liecība ir ticama, jo viņš pats tobrīd strādāja Finanšu ministrijā). Latviešu un ebreju attiecības pasliktināja arī komunistu pārspilētie uzbrukumi K. Ulmaņa valdībai. Kad 1940. gada 10. jūlijā Rēzeknē notika "progresīvās inteliģences" sapulce, kurā "LKP pārstāvis" Lifsics pasludināja, ka "gāztā valdība" esot tik lielā mērā apkarojusi mazākumtautību kultūru, ka "rūpīgi iznīcināja tās visāda veida izpausmes".³ Šāds apgalvojums neatbilda patiesībai, jo K. Ulmaņa režīms gan bija ierobežojis ebreju kulturālo autonomiju, bet nekādi neiznīcināja ebreju kultūru kā tādu. Tik pārspilēti secinājumi bija aizvainojoši un faktiski apmeloja visu Latvijas valsti.

¹ LVA Soc. polit. dok. nod., 101. f. - 1. apr. - 6. l. - 19. lapa; arī E. Žagars atzīmējis, ka LKP jau 1940. gada vasarā nācies apkarot antisemitismu. - E. Žagars. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940. - 1941. - R., 1975., 45. lpp.

² V. Bastjānis. Gala sākums. - Memento, 1964., 163. lpp.

³ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. 162. lpp. Tepat gan jāpīchilst, ka Latvijas noniecināšanā šajā sapulcē visaktīvāk piedalījās gleznotājs F. Varslavāns, kurš nekādi nebija cietis K. Ulmaņa režīma gados. Latviešu mākslinieks vaicāja: "Ko deva Latvijai Sarkanā Armija?" Atbilde bija skaidra: "Kultūru un cilvēka personības cieņu, istu lielas tautas kultūru". - Turpat, 162. lpp.

Neaizrausimies ar minoritāšu daļas kolaboracionisma nosodišanu, bet domāsim visupirms par latviešiem, kuru vidū kolaborantu bija cik uziet. Ne jau minoritāšu pārstāvji bija "vadoņa" varas pretendenta Alfrēda Bērziņa favoriti un pēc tam izrikojās kā Vilis Lācis.¹ Minoritātes nebija pārstāvētas A. Kirhenšteina leļļu valdībā, bet to īpatnības t. s. Tautas Saeimā bija dekoratīvs - minimāls (tikai divi ebreji - F. Fridmans un M. Jofe). LKP vadošajos amatos ebreju bija **ļoti maz**: CK sekretāru limenī - neviena, pilsētu sekretāru limenī - kādu brīdi Daugavpili F. Fridmans; Rīgā, no desmit rajonu sekretāriem, ebreji bija 2. rajonā (M. Gurevičs)³. (H. Skuteļska), 8. (Abo Šperlins, vēlāk, no 1940. gada novembra, Rīgas komitejas kara daļas vadītājs). Redzamu komunistu un komjaunatnes darbinieku vidū vēl ir bijis tikai M. Skuteļskis, B. Berkovičs, I. Boroks, Z. Eiduss, N. Rauhmanis. Kad 1940. gada decembrī LKP 9. kongresā ievēlēja 35 CK locekļus, viņu vidū bija

tikai viens ebrejs - H. Rapoportis, bet CK locekļu kandidātu vidū - arī tikai viens - F. Frīdmans. Ebreju komunistu dedzīgums nespēja izkļiedēt dziļās aizdomas un nepatiku pret viņiem, kura pastāvēja reālajā varā. 1940. gada septembrī iekšlietu komisārs A. Noviks sagatavoja J. Kalnbērziņam ziņojumu par stāvokli "Proletarskaja Pravda". No 35 laikrakstā strādājošiem - ebreji bija 24, latvietis - tikai viens. Ebreju vidū - viens bijušais bundists, viens - cionists-sociālists, viens - trumpeldorietis, 16 cilvēki bija agrāk uzturējušies ārzemēs. Tagad viņi bija A. Novika uzmanības lokā, un tas bija draudoši.² Šobrīd trūkst objektīvu ziņu par ebreju komunistu darbību čekā, kur viņu skaits ir bijis lielāks.³

"Zīds - komunisti" ir nacisma propagandas produkts, tiklab kā hitleriešu bēdīgi slavenais apgalvojums, ka ebreju slaktiņš Latvijā vācu okupācijas gados esot spontāna atmaksa par ebreju kolaboracionismu 1940. gada vasarā. Ebreju iznīcināšana būtu notikusi pat, ja visa ko-

¹ Kad V. Lāča populistiskais, antikapitalistiskais "Zvejnieka dēls" vēl tika scenārija parstrādāts pēc Sabiedrisko lietu ministrijas prasībām un uzņemts filmā, Alfrēds Bērziņš izrikoja presei to izslavēt kā neredzētu šedevru. 1940. gada 22. janvārī filmu noskatījās Ulmanis un paziņoja "Mums filma ļoti patika". Līdz ar to tā uzreiz kļuva "klasiska"; pēc okupācijas savā feļetonā "Vētra" V. Lācis izpīrģājas gan par Alfrēdu Bērziņu (Alfrēds Nikurs), gan īpaši pretīgi - par K. Ulmani un J. Rudumu. Dr. F. Menders liecināja, ka V. Lācis 1940. gada, būdams iekšlietu ministrs A. Kirhenšteina "valdībā", ir kļuvis atklāts un lielījies, ka Ulmaņa laikā "...dzēris un plītejis kopā ar Latvijas armijas virsniekiem, lai izvilinātu no plāpīgām mēlēm vienu otru lielāku vai mazāku militāru noslēpumu", kuru pēc tam nodevis krieivim. - Jaunākās Ziņas, 1940., 23., 27. janvāris; ZA FB, Dr. F. Mendera fonds, glab. vien. 17. 9. lp.

² H. Bregmans. Ebreji Latvijas vēsturē..., 141. lp.; E. Žagars. Latvijas Komunistiskā partija sociālistisko pārveidojumu laikā 1940. gada augustā - decembrī. - ZA Vēstis, 1973., Nr. 6, 50., 60. lpp.; Sociālistiskās revolūcijas uzvara..., 155. lpp.; Ebreju skaits LKP **relatīvi** bija prāvs, taču **absolūtos** skaitļos tas nav nozīmīgs. Pat, ja aplūkojam Daugavpils pilsētas organizāciju 1940: gada oktobrī (kad partijā jau stājās pielagošanās dēļ), tad kopējais komunistu skaits (LKP biedri) ir 51, ebreji - 20. Tas ir ļoti maz, salīdzinot ar lielo ebreju kopieni Daugavpili. - LVA, 101. f. - 1. apr. - 8. l. - 71. - 74. lp.; 9. l. - 2. - 3. lapas.

³ "Zīdu-čekistu" tēma bieži ir bijusi politisko spekulāciju objekts. Taču, atkarībā no politiskiem

piena kā viens 1940. gada jūnijā būtu nolādējusi okupantus. To paredzēja nacisma plāni un jau 1939. gada 30. janvārī A. Hitlers sludināja, ka nākamā pasaules kara rezultāts būs "ebreju rases iznīcināšana Eiropā". Jāatzīst arī, ka pronacistiskie, pārkonkrustiskie latvieši bija gatavi piedalīties

"ebreju jautājuma risināšanā" jau pirms 1940. gada. 1938. gada novembrī vēstulē pārkonkrustiešiem no Helsinkiem G. Celmiņš rakstīja "žīdu liktenis Eiropā tiks izšķirts galīgi un radikāli - jaunam laikmetam galīgi nostiprinoties, Eiropas valstīs nebūs vairs neviena žīda."¹

5. NODAĻA

A. KIRHENŠTEINA MINISTRU KABINETS JŪNIJA DIENĀS

A. Kirhenšteina valdības formēšana

18. jūnijā ar Rīgā ieradās PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieks A. Višinskis, kuru sagaidīja pulkvedis M. Lūkins un ārlietu ministrs V. Munters. Iepriekšējā dienā A. Višinskis Maskavā bija saņēmis īpašu PSRS Augstākās Padomes Prezidija pilnvaru sarunām ar Latvijas Republikas Prezidentu par jautājumiem, kuri saistīti ar prasībām, ko PSRS valdība izvirzījusi Latvijas Valdībai 16. jūnijā.²

18. jūnija vakarā A. Višinskis ieradās Rīgas Pili ar vizīti pie K. Ulmaņa. Saruna bijusi īsa (20 minūtes) un laipna. A. Višinskis centās ievērot etiķeti. K. Ulmanis izvirzījis jautājumu par jaunas valdības sastādīšanu. Par sarunu varam spriest pēc Prezidenta adjutanta M. Lūkina stāstītā: "skarts valdības sastāvs. ..Ulmanis naivi piebilda: "Jums jau te tik daudz labu draugu kā Buševics, Menders, Lorencs, Bastjānis u. c., ka sastādīt valdību nebūs nekādu grūtību." Uz to Višinskis

mērķiem tā varēja arī palikt pilnīgi neapskatīta. Spilgts piemērs - J. Ķempes raksti. Uzvirzot sev uzdevumu - pierādīt, ka 1941. gada 14. - 15. jūnija deportāciju un citu zverību istenotāji esot bijuši sociāldemokrāti, - J. Ķempe patētiski pasludināja: "Kas bija apcietinātie? Latvieši!... Latvietis palīdzēja latvieti aizvest!" J. Ķempes konstrukcijā "žīds - čekists" neiederējās, jo LSDSP vadība ebreju nebija. Netika pieminēts pat visur neiztrūkstošais S. Sustins. J. Ķempe. Sociāldemokrāti gribētu aizmirst. - Latvija Amerikā, 1981., 5. sept. Tas tikai liecina, cik liela mēra šī tēma ir politizēta un attālināta no objektīvas izpētes. Nekonkrētais, vispārinātais "žīds - čekists" tiek pieminēts jo bieži, kamēr galvenais čekists - latvietis A. Noviks - mierīgi pavada vecumdienas Mežaparkā (S. Sustina drošības dienests tika izdalīts no A. Novika vadības Iekšlietu ministrijas tikai 1941. gada aprīlī). Tikai dažbrīd trimdas presē ir minēti latviešu čekisti, kuru "nopelni" laikam nebūs bijuši mazi, piemēram, čekas Abrenes nodaļas vadītājs A. Kalnavārns. Latvija Amerikā, 1981., 11. jūl.

1 Уничтожение евреев в СССР в годы немецкой оккупации (1941 - 1944). Сб. док. ... ЯД ВА - ШЕМ, Иерусалим, 1991, с. 34; LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 922. l. - 121. lp.

2 Подпреды сообщают..., с. 399. Šādu pilnvaru saņēma arī A. Ždanovs darbam Igaunijā.

savilcis ironisku smīnu un noteicis: "Jūs domājat, ka tie ir mūsu draugi?" un līcis saprast, ka tā ir dziļa maldīšanās";¹ A. Višinskis solījis K. Ulmani iepazīstināt ar jaunā Ministru kabineta kandidātiem. Atgriezoties A. Višinskim PSRS pārstāvniecībā, sākās intensīvs darbs, lai precizētu no Maskavas līdzatvesto Latvijas valdības potenciālo dalībnieku sarakstu. Uz PSRS pārstāvniecību tika uzaicināts Vilis Lācis. Viņam piedāvāja iekšlietu ministra posteni un nosauca arī citus valdības locekļus.² Kandidatūru apspriešana un atlase notika bez kāda organizēta politiska spēka līdzdalības. Vēl vairāk, ne Latvijas Komunistiskā partija, ne Latvijas sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija pirmajās Sarkanās Armijas okupācijas dienās praktiski politisko dzīvi arī nemēģināja ietekmēt.

Vienīgā vieta Latvijā, kur Latvijas KP vietējā organizācija uzstājās kā vienotājspēks pret pastāvošo iekārtu, bija 19. jūnijā Liepājā. Taču arī šī uzstāšanās notika kopā ar Sarkanās Armijas un floti. Ap pulksten 15 aptuveni 500 rūpnīcas "Tosmāre" (rūpnīca atradās PSRS karaspēka izvietojuma rajonā) strādnieki devās gājienā LKP biedru V. Gebela un K. Baloža vadībā ar sarkaniem karogiem un lozungiem par draudzību ar

PSRS. Ievērojot iekšlietu ministra rīkojumu, ka nedrīkst pulcēties vairāk par 4 personām vienkopus, Lejaskurzemes apgabala garnizona priekšnieks pulkvežleitnants V. Hasmanis gribēja ar bruņotu spēku gājiena dalībniekus izklīdināt. Pie dzelzceļa shiedēm pūli sagaidīja apmēram 100 zaldāti un vairāki desmiti policistu. Taču, kad V. Hasmanis paziņoja padomju jūras karaspēka bāzes komandiera vietniekam 2. ranga kapteinim Kļevenskim, ka pūlis dodas uz padomju konsulātu, Kļevenskis V. Derevjanska vārdā pieprasīja nelietot ieročus pret demonstrantiem. Tad V. Hasmanis pats uzņēmās vadīt sarunas par kārtības ievērošanu gājiena laikā. Pēc demonstrācijas notika LKP apgabala komiteju apvienotā sēde, kurā tika nolemts otrā dienā demonstrāciju turpināt un vajadzības gadījumā ar bruņotu spēku ieņemt aizsargu namu, prefektūru, politpārvaldi, pastu, laikraksta redakciju un cietumu.³ Tomēr otrs, islaicīgs gājiens sākās jau tās pašas dienas vakarā, šoreiz ar lozungiem, kas bija vērsti pret Ulmani. Pūlis, nesāņemot valdības pretestību, izdauzīja pilsētas valdes nama logus. Neskatoties uz to, ģenerālmajors Komisarovs atkal pieprasīja, lai netiktu lietots spēks. Vienlaikus PSRS karaspēka da-

¹ LVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 27. lapa.

² LKP CK PA. - 200. f. - 9. apr. - 225. l. - 2. lpp.

³ O. Niedre. 1940. gada jūnija pirmās divdesmit dienas Latvijā. - Pretstatu cīņā. Latvija 10917. - 1950. - R., 1990., 250. - 251. lpp.

ļas ieņēma Liepājas tiltus, atstājot gan pār tiem brīvu kustību. Siem notikumiem īpašu uzmanību pievērsa PSRS pārstāvji Latvijā. Par to liecina V. Derevjanska ziņojums PSRS Ārlietu Tautas komisariātam ar savas rīcības paskaidrojumiem: „..Es pieprasīju no valdības iestādēm netraucēt demonstrāciju un nekādā gadījumā neizmantot ieročus.. Doti norādījumi mūsu komandieriem Liepājā nodrošināt mierīgu demonstrācijas noriti.”¹

Naktī uz 20. jūniju, aptuveni 2 nakti, pulkvežleitnants V. Hasmanis tomēr nolēma lietot spēku nemieru apspiešanai. Pulksten 4 viņš paziņoja par šo lēmumu uz Rīgu, uz Kara ministriju, un lūdza K. Berķa atļauju darīt galu pūļa izricībām. Par savu lēmumu V. Hasmanis ziņoja arī Kurzemes divīzijas komandierim ģenerālim H. Bukam uz Jelgavu (tur atradies divīzijas štābs), kā arī padomju karaspēka pavēlniecībai. 20. jūnija rītā, pulksten 8, pienāca telegramma no ģenerāļa H. Buka, kurš pavēlēja pārtraukt nemierus, lietojot visus rīcībā esošos līdzekļus. Savukārt pulksten 9 pienāca telegramma no Rīgas, no armijas štāba, kurā bija teikts, ka Valsts prezidents K. Ulmanis un kara ministrs ģenerālis K. Berķis esot kategoriski pret asinsizliešanu un aizliedzot lietot ieročus.

Latvijas neatkarības gados

(miera laikā) pret civiliedzīvotājiem patiešām nekad netika izlietoti ieroči, arī šajos ekstrēmajos apstākļos valdība nealka asiņu. Taču diez vai jāšaubās par to, ka tāds lēmums tika pieņemts, rēķinoties ar krievu sūtniecības pastāvošo spiedienu. Saņēmis telegrammu no Rīgas, V. Hasmanis devās noskaidrot arī krievu militārās pavēlniecības domas. Aptuveni pulksten 10.30 viņš atgriezās, galīgi nomākts: krievi kategoriski pieprasīja nelietot ieročus pret demonstrantiem un grāvējiem. Aptuveni pulksten 14 V. Hasmaņa štābā ieradās padomju pulkvedis Tugorevs divu virsnieku pavadībā. Kā vēlāk liecināja J. Tumšovics, “iespāids bija tāds, ka viņš (V. Hasmanis. - A. S.) no viņiem ir arestēts”. Visa V. Hasmaņa darbība tika kontrolēta. Pēc pulkveža Tugoreva V. Hasmaņa štābā ieradās ģenerālis Komisarovs un sāka šantāžēt garnizona komandieri, piedraudot, ka atbildība par iespējamo asinsizliešanu būšot jāuzņemas latviešu amatpersonām. Komisarovs arī paziņoja, ka uz Liepājas tiltiem esot atrastas sprāgstvielas. Tās bija mulķības, tilti jau kopš 19. jūnija bija krievu ieņemti un iepriekšējā dienā nekādi spridzekļi tur nebija atrasti.

Dramatiski risinājās notikumi 20. jūnijā, kad pilsētā varu praktiski savās rokās pārņēma

¹ Полпреды сообщают..., с. 405.

Sarkanā Armija, ko vietējie komunisti paziņoja par proletariāta diktatūras nodibināšanu. Lai izvairītos no asinsizliešanas, gan pēc Sarkanās Armijas prasības, gan pēc K. Ulmaņa kategoriska rīkojuma V. Hasmanis pavēlēja "nekārtību likvidēšanai izmantot policistus, aizsargus, karavīrus, ne zem kādiem apstākļiem ieročus nelietot, šautenēm noņemt durkļus un atņemt visiem kaujas patronas". Taču Lejaskurzemes kara apgabala garnizona vadību, kā arī citas amatpersonas PSRS karaspēks turēja mājās arestā, neļaujot tiem rīkoties. Pēc V. Hasmaņa liecībām, demonstrācijas priekšgalā gāja sarkanarmieši ar šautenēm, kurām bija uzsprauti durkļi, rokās. Šis apstākļi man nepārprotami norādīja, ka šo demonstrāciju zem savas apsardzības ir pēmuši PSRS bruņotie spēki."¹ Pārvarot apsardzes pretošanos, tālāk tika praksē realizēts Lejaskurzemes un Liepājas LKP komiteju lēmums par stratēģiski svarīgo objektu ieņemšanu. Ieņemtajos objektos tika izvietotas Sarkanās Armijas sardzes vienības. Tad pie pulkvežleitnanta V. Hasmaņa ieradās Sarkanās flotes 2. ranga kapteinis M. Kļevenskis un pieprasīja, lai Hasmanim pakļautie bruņotie spēki tiktu pārvesti uz kara ostu - uz to te-

ritoriju, kura saskaņā ar 1939. gada 5. oktobra līgumu oficiāli atradās PSRS rīcībā. V. Hasmanis šo prasību noraidīja, taču drīzumā Sarkanās flotes matrožu vads ieņēma garnizona štābu.² Līdz ar to Latvijas Republikas militārās un administratīvās varas iestādes savas funkcijas vairs nespēja pildīt. Savukārt Liepājas komunisti uzskatīja, ka tagad ir pavērts ceļš un parādīts veids, kā nodibināt proletariāta diktatūru Latvijā. Tomēr šāda Sarkanās Armijas durkļu balstīta "proletariāta diktatūra" neatbilda Staļina Baltijas aneksijas plānam. Viņam nebija vajadzības demonstrēt klaji pasaulei savus mērķus. Daudz izdevīgāk to bija izdarīt it kā "demokrātiskā ceļā".

Rīgā 19. jūnijā noritēja it kā mierīga, dzīve. Avīzes ziņoja, ka 5500 pilsētas mazpulku (80%) ir devušies uz vasaras darba nometnēm laukos.³ Avīzes reklamēja Kārļa Ulmaņa runu un rakstu 5. sējumu (700 lpp. ar attēliem), kurš audekla iesējumā maksāja 15 Ls.

Toties PSRS pārstāvniecībā intensīvi darbojās A. Višinskis. Tika noturētas pēdējās konsultācijas. J. Breikss (Demokrātiskās centra partijas pārstāvis Latvijā līdz 1934. gada 15. maijam) savās atmiņās norāda, ka uz pārstāvniecību ticis uzaicināts

¹ Latvijas vēstures apcerējumi. No 1940. gada līdz mūsdienām. III brošūra. R., 1990, 6. lpp.

² Turpat, 7. lpp.

³ "Rīts", 1940, 19. jūnijs

Atis Ķeniņš, kurš 1931. - 1933. gadā bija Latvijas Republikas izglītības un tieslietu ministrs. A. Ķeniņš bija personīgi pazīstams ar A. Višinski. Ši pazišanās, domājams, varēja notikt gadsimta sākumā, kad abi mācījās Liepājas ģimnāzijā, un nostiprināties varēja Maskavas universitātē, kur A. Ķeniņš studēja 1915. - 1918. g. adā tieslietas, bet A. Višinskis strādāja par pasniedzēju.¹ Pastāv arī citas, bet daudz mazāk ticamas versijas, ka A. Višinskis pats ieradies pie A. Ķeniņa vasarnīcā. Nebija laika PSRS sūtnim braukāt apkārt un nebija jau arī pieradis iet pie tiem, kurus varētu izsaukt. Lai nu kā tas būtu, bet abu politiķu starpā netika noslēgta vienošanās par A. Ķeniņa līdzdalību jaunajā valdībā. 19. jūnijā arī J. Breikšu priekšpusdienā uzaicināja uz sarunu pie A. Višinska. Sarunas Latvijas politika dēļ beidzās bez rezultātiem. J. Breikšs par to informēja A. Ķeniņu un pie viņa sapulcējušos Pēteri Juraševski, Hugo Celmiņu, ģenerāli Jāni Balodi un profesoru Konstantinu Čaksti, kuri bija jau agrāk domājuši par K. Ulmaņa atkāpšanos no Prezidenta amata, uzticot šīs funkcijas 1922. gada Saeimas priekšsēdētājam P. Kalniņam. Šajā pašā dienā ASV sūtnis Vailijs esot uzzinājis, ka K. Ulmanis cerot palikt prezidenta postenī, pie-

ņemot, ka par ministru prezidentu būšot vai nu Marģeris Skujenieks, Pauls Kalniņš, vai ģenerālis Jānis Balodis. Uz to varēja cerēt tikai K. Ulmanis. PSRS šīs kandidatūras nebija pieņemamas. Vēl 1939. gada 4. decembrī I. Zotovs ziņoja uz Maskavu, ka "Skujenieks u. c. atklāti izsaka savu naidīgo opozīciju PSRS". Tas bija pamatoti. Vēstulei savam draugam, bijušajam maziņiekam V. Salnājam, sūtnim Stokholmā, viņš 1939. gada novembri rakstīja - "sarunas un līgumi ar Krieviju notika sasteigtā kārtībā. Varbūt tie bija nepieciešami, bet nepanesama ir servilitāte, ar kuru tas notika, un riebīgā pakalpiņa, ar kuru to izved. Paši krievi atstāj ļoti sliktu iespaidu."² Dr. P. Kalniņš, kā pārliecināts sociāldemokrāts, nekad nav figurējis PSRS plānos un pats viņš konsekvents kolaboracionisma pretinieks. Ģenerālis J. Balodis tika uzskatīts par "krievu draugu", taču nav atrastas dokumentāras liecības, ka A. Višinskis būtu minējis viņa vārdu. 19. jūnija vēlā vakarā A. Višinskis otrreiz ieradās pie K. Ulmaņa un parādīja viņam jaunā Ministru kabineta sarakstu. Tā kā vairākas vietas bija vakantas, K. Ulmanis bija minējis J. Flumberga - bijušā tirdzniecības un rūpniecības ministra - kandidatūru. Par to 20. jūnijā

¹ O. Niedre. 1940. gada jūnija pirmās divdesmit dienas..., 254. lpp.

² I. Gore, A. Stranga. Vai trešais maz bija vajadzīgs? "Latvijas Jaunatne", 1990, 6. dec.

pulksten 5.30 no rīta A. Višinskis "подробно сообщал шифровкой". V. Molotovs prasīja apstiprināt, vai uzvārds "Blumbergs" ir pareizs, jo šāda uzvārda nav viņa sarakstos.¹ Jauna, vēl pirms A. Višinska ierašanās Rīgā, nesaskaņota uzvārda pārādišanās prasīja pārbaudes. 20. jūnijā pulksten 15 A. Višinskis jau ziņo uz Maskavu par paveikto. J. Blumbergs ir politiski bāla personība, bet autoritāte tirdznieciski rūpnieciskajās aprindās. Pats K. Ulmanis, 20. jūnija rītā trešo reizi tiekoties ar A. Višinski, vairs neuzstāja par striktu J. Blumberga iekļaušanu valdībā, ja jau viņš krieviem nav pieņemams. Tomēr A. Višinska domas nosvērās par J. Blumberga izmantošanu, kamēr tiks sameklēta labāka kandidatūra.² Kā tālāk risinājās sarunas par šo kandidatūru, nav zināms. Skaidrs tikai viens, J. Blumberga jaunajā Ministru kabineta sastāvā tā apstiprināšanas brīdī nebija.

Savā 20. jūnija pusdienas laika ziņojumā A. Višinskis atgriezās atkal pie J. Breikša kandidatūras kā ļoti vēlamas, vienīgais pretargumentis - "Latgales grupas" celtie iebildumi.³ Visreālāk, ka pieminētā "Latgales grupa" bija cilvēki, kurus ap sevi pulcināja V. Latkovskis. Būdams PSRS aģentūras Lat-

viņā darbinieks, kā viņš pats raksta savās atmiņās, no 1938. gada strādāja īpaši aktīvi. Lai varētu izpildīt visus uzticētos uzdevumus, V. Latkovskis bija organizējis samērā plašu ziņotāju tīklu. 30. gadu otrajā pusē Dagdas pagastā darbojās grupa, kurā bija 5 vietējie zemnieki. Vairāki no V. Latkovska palīgiem 1940. gada jūlijā kļuva par Saeimas deputātiem: ārsts Antons Kotāns, Latgales apgabaltiesas loceklis Juris Pabērzs, skolotājs Antons Baško, kurš esot īpaši palīdzējis "kopējo pagrīdes lietu kārtošana". Kā PSRS izlūks V. Latkovskis 18. jūnija vakarā pulksten 22 tikās ar I. Čičajevu - PSRS izlūkdienesta darbinieku. Nākamā tikšanās notika 19. jūnija rītā, un tad arī V. Latkovskis saņēma piedāvājumu uzņemties iekšlietu ministra biedra - politpārvaldes priekšnieka - pienākumus.

20. jūnija rītā tika atbrīvoti vairāki politieslodzītie, kuri bija arestēti aprīļa dienās un nebija vēl tiesāti. Atbrīvoto vidū bija arī viens no LSSZP līderiem A. Buševics. Historiogrāfijā ir izteikta hipotēze, ka viņa atbrīvošana notikusi pēc A. Višinska ierosinājuma, lai apsvērtu iespēju par A. Buševica iekļaušanu valdībā.⁴ Cits LSSZP līderis K. Lorencs savās atmiņās norāda, ka viņa sarunas no-

¹ Полпреды сообщают..., с. 408.

² Полпреды сообщают..., с. 408.

³ Turpat.

⁴ O. Niedre. 1940. gada jūnija pirmās divdesmit dienas Latvijā... 255. lpp.

tikušas jau tad, kad A. Kirhenšteina valdība spērusi "pirmos neveiklos soļus, kas neliecināja, ka šī valdība būtu spējīga vest kādu nebūt patstāvīgu politiku.". K. Lorencs ar A. Buševicu "norunājām, ka būtu vēlams Latvijas sociālistiskām aprindām sastapties ar A. Višinski un atklātās sarunās noskaidrot kā pārdzivojamo stāvokli, tā arī perspektīvas, kas Latvijai stāv priekšā".¹ Tā kā A. Višinskis, veidojot Latvijas valdību, runāja tikai ar atsevišķām personām, nestājoties nekādos sakaros ar partiju vai grupu pārstāvjiem, tad LSSZP viedokli izteikt tika uzticēts A. Buševicam, runājot arī K. Lorenca vārdā. Sarunām sociāldemokrāti bija uzmetuši iespējamo valdības darbības programmu. Tā bija "konsekventāk pārveidota 1922. gada demokrātiskā Satversme, kas balstītos uz strādniecību, darba zemniecību un progresīvo inteliģenci. Saimniecības laukā: orientēšanās uz Padomju Savienības plāniem, vadošo rūpniecības nozaru nacionalizācija, tāpat banku, apdrošināšanas, satiksmes līdzekļu un dabas bagātību nacionalizēšana. Agrārā laukā - Latvijas privātsaimnieciskās zemniecības saglabāšana, liekot viņas pamatos darba saimniecības un balstot tās uz plaši izveidotu kooperācijas sistēmu. Tirdzniecības pamatos likt patērētāju koope-

rācijas sistēmu. Ar Padomju Savienību - bez jau pastāvošiem militāriem, draudzības un savstarpējās palīdzības līgumiem noslēgt plaši izveidotu muitas, valūtas, tranzīta, brīvostu u. c. līgumu sistēmu".² Šodien par sarunas gaitu mums nav zināms nekas. Zināms ir tikai rezultāts - Ministru kabineta sastāvā nebija ne A. Buševica, ne K. Lorenca, ne F. Mendera. A. Buševica vārds gan parādījās ministra posteņa pretendentu sarakstā, bet tas jau notika 22. jūnijā LKP CK sekretariāta sēdē.

Pavisam īpatnējas valdības sastādīšanas dienās veidojās A. Višinska attiecības ar Latvijas Komunistisko partiju. Nav nekādu ziņu, ka starp šiem diviem spēkiem būtu noritējušas kādas konsultācijas vai domu apmaiņa. PSRS pārstāvniecību, šķiet, arī neuztrauca tas, ka LKP CK vadība, neskaitot gandrīz pusi no visas republikāniskās organizācijas, atradās Latvijas cietumos. Tas apliecina jau vairākkārt izteikto viedokli, ka PSRS, nebūdam pilnīgi pārliecināta par Vācijas neitralitāti Baltijas valstu pievienošanas procesā, jūnija dienās necentās radīt "sociālistiskās revolūcijas situāciju" un nodot varu komunistiem. Zināmu lomu te spēlēja arī Staļina patoloģiskā neuzticība latviešiem, ko viņš vēlreiz aplieci-

¹ LCVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 6. l. - 29. a lp.

² Turpat. - 29. a - 30. lp.

nājis 1936. gadā, kad tika pieņemts lēmums par LKP vadošo orgānu atlaišanu un vietējo komunistu "tīrīšanu". Maskavai bija jāņem vērā arī tas, ka LKP savās rindās 1940. gada jūnijā apvienoja ap 400 - 500 biedrus, kā to norāda LKP CK locekle Olga Auguste.³ Populāritātes kā politiskam spēkam arī organizācijai nebija. Pareizot iespējamo aktīvo tālāko Latvijas Republikas aneksiju, LKP tika rezervētas vietas jaunajā Ministru kabinetā. Kā savās atmiņās raksta aktīvs 1940. gada notikumu dalībnieks E. Briedis, tad arī pašu vietējo komunistu vidū šajās dienās valdīja savstarpēja neuzticēšanās. E. Briedis 1939. gada augustā pēc Sodu amnestijas likuma tika pirms termiņa atbrīvots no Centrālcietuma, kur izcietā sodu par pretvalstisku darbību un komunistisko propagandu. Lai izvairītos no politpārvaldes uzraudzības, viņš pēc atbrīvošanas neuzņēma sakarus ar LKP vadību, bet gan bieži iegriezās pie sava brālēna Viļa Lāča. Tieši šeit, Lāča Vecmilgrāvja dzīvoklī, Elmārs Briedis 1939. gada beigās - 1940. gada sākumā vairākkārt satikās ar Padomju Savienības pārstāvniecības pirmo sekretāru M. Vetrovu. Vēl 20. gadu sākumā Kominterne bija noteikusi, ka LKP darbs ir jāvada PSRS pārstāvniecības sekretāram.²

Tas arī noteica Vetrova aktivitātes. E. Briedis vienā no šādām tikšanās reizēm atļāvās asi izteikties par K. Ulmani. Uz to M. Vetrovs "aizrādīja, ka PSRS viņu atzīst un nejaucas valdības lietās. Ņemu to zināšanā, pret ko Vetrovs neiebilda". Izpelnījies PSRS pārstāvniecības uzticību līdz 1940. gada jūnijam, E. Briedis kļuva par sakarnieku starp brīvībā esošajiem LKP CK locekļiem Jāni Gustsonu, Ievu Vinholdi un Jāni Salni - caur viņu sakarnieku LDJS CK sekretāru E. Berklavu.³ Nosauktie cilvēki arī bija tie, kuriem pēc jaunās valdības pasludināšanas tika uzticēta strādnieku demonstrāciju organizēšana.

21. jūnija demonstrācija

Neskatoties uz visiem sarežģījumiem, 20. jūnija pēcpusdienā Valsts kanceleja paziņoja, ka izveidota jauna valdība, kuru vada profesors Augusts Kirhenšteins. Tajā ietilpa kara ministrs ģenerālis Roberts Dambītis; iekšlietu ministrs rakstnieks Vilis Lācis; sabiedrisko lietu ministrs žurnālists Pēteris Blaus; iekšlietu ministra biedrs un politikāns policijas priekšnieks pedagogs Vikentījs Latkovskis; tautas labklājības ministrs un izglītības ministra vietas izpildītājs rakstnieks Jūlijs Lācis; tieslietu ministrs un finansu

¹ LKP CK PA. - 200. f. - 9. apr. - 60. l.

² LCVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 67. l. - 87. lp.

³ LVA. - 200. f. - 225. l. - 1. lp.

ministra vietas izpildītājs jurists Juris Pabērzs; satiksmes ceļu ministrs inženieris Jānis Jagars. Par armijas komandieri iecēla ģenerāli Robertu Kļaviņu.

Samērā daudz jau vēstures literatūrā ir spriests par šī Ministru kabineta sastāvu, un vēl noteikti tiks rakstīts ne viens vien darbs. Tāpēc tagad gribētos parādīt tikai dažas - galvenās - iezīmes. Vispirms valdībā nav neviena Latvijas Kompartijas biedra, tāpat arī LSSZP biedra (vienīgi J. Jagars bija sociāldemokrātiskās partijas biedrs līdz 1934. gadam). Specifisku kopu sastādīja visumā liberālās avizes "Jaunākās Ziņas" grupa: Vilis Lācis, J. Lācis, A. Kirhenšteins, P. Blaus. Gandrīz visi Kabineta locekļi bija isāku vai ilgāku laiku dzīvojuši vai atradušies Padomju Savienībā. V. Lācis un J. Lācis Krievijā nonāca Pirmā pasaules kara gados un pēc padomju varas nodibināšanās bija strādājuši boļševiku sistēmā. P. Blaus Padomju Savienību apmeklēja kā žurnālists. Kā raksta A. Bērziņš (sabiedrisko lietu ministrs

līdz 1940. gada 20. jūnijam), "Kā "Jaunāko Ziņu" korespondents viņš 1933. gadā atradās Maskavā, lai aprakstītu lielo komunistu tīrīšanas prāvu. Galvenais prokurors te bija A. Višinskis..¹ Un PSRS vara un uzticība P. Blauam bija liela, jo netika ņemta vērā viņa politiskā aktivitāte pat 1934. gada 15. maijā. "Ik dienas satikos arī ar Emiliju Benjamiņu, kas apsveicinājās un apsēdās man blakus. Viņa bija ļoti nospiesta. Viņas gadiem ilgi algotie un protežētie redaktori - Pēteris Blaus un Jūlijs Lācis - bij kļuvoši par sarkaniem komisāriem. Jūlijs Lācis, būdams bez komunistiskās pagrīdes stāža, bij gan no sava jaunā amata jau nokļuvis cietumā, taču Pēteris Blaus no Rīgas aizsargu pulka bataljona komandiera, kas 15. maijā bija "ieņēmis" strādnieku namu un padzinis SSS, bij cēlies augstā vietā, ka ar viņa parakstu Emīlija bij atlaista no darba. Par veciem nodevējiem bij izrādījušies arī iemīlotie un labi atalgotie līdzstrādnieki - Vilis Lācis un kroplīgais profesors Kirhenšteins..²

1 A. Bērziņš. Labie gadi. Grāmatu Draugs, 1963, 294. lpp.

2 Mariss Vētra. Mans baltais nams. 155. lpp. 1990. gada 24. septembrī Drošības komitejas priekšsēdētāja E. Johansona vēstulētika sniegtas sekojošas ziņas.

"Blaus Pēteris Pētera d., dzimis 1900. gadā Cēsu apriņķī, Ergļu pagastā, VK(b) P biedrs no 1940. gada. No 1940. gada 21. jūnija līdz augustam - Latvijas sabiedrisko lietu ministrs; no 1940. gada augusta līdz 1943. gada jāvārim - Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija sekretārs un vienlaicīgi no 1941. gada beigām līdz 1942. gada novembrim - partijas CK un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes uz Baskirijas APSR evakuēto latviešu pilsoņu lietu pilnvarotais.

Uz aresta momentu 1943. gada 17. decembrī - bez noteiktas nodarbošanās. Arestēts sakarā ar apvainojumu par naidīgas pret PSRS darbības izvešanu. Ar Sevišķās Apspriedes pie PSRS Iekšlietu Tautas komisāra lēmumu 1945. gada 19. maijā par dzimtenes nodevību un pretpadomju aģitāciju sodīts uz 15 gadiem darba labošanas nometnē. Soda izcietis Tempikovas nometnē Mordovijas APSR.

Ar PSRS Augstākās Tiesas Kara Kolēģijas lēmumu nosacīti pirms termiņa atbrīvots. 1956. gada 11. augustā rehabilitēts".

A. Kirhenšteins bija aktīvs Kultūras tuvināšanas biedrības ar PSRS tautām dalībnieks no 1929. gada 27. maija. Viņš bija tas, kurš 1939. gada martā, pildot PSRS pārstāvniecības prasību, ziņoja tai par biedrības darbu un informēja par pienākumu sadali: 1939. gada vasarā A. Kirhenšteins un V. Grēviņš (rakstnieks), pēc VOKSa aicinājuma, kā Kultūras tuvināšanās biedrības ar PSRS tautām locekļi apmeklēja Padomju Savienību. Par saviem iespaidiem viņš publicēja atsauksmes "Jaunākajās Ziņās". A. Kirhenšteinam PSRS dzīvoja brāļi, viens gan jau 1940. gadā bija represēts, bet tas jauno Latvijas Republikas premjerministru neietekmēja. Runājot par kultūras biedrības lomu Latvijas PSR kadru sagatavošanā, būtu jāņem vērā, ka par tās līderiem varēja kļūt tikai Latvijas Republikas pilsoņi. Tas netraucēja biedrībai 1940. gada 4. martā griezties pie sabiedrisko lietu ministra A. Bērziņa ar lūgumu - "PSRS sūtņi I. Zotovs un VOKSa pārstāvis PSRS sūtniecības I sekretārs Vetrovs izteikuši vēlēšanos iestāties par biedriem. Laipni lūdzu atteikties." ¹ 6. martā biedrības priekšsēdētājs profesors A. Kalniņš iepazīstināja valdi ar I. Zotovu un M. Vetrova rakstiem, kuros tie apsola biedrībai savu atbalstu. Biedrības valde pie-

krita "PSRS sūtņa ierosinājumam uzaicināt M. Vetrovu uz atsevišķām valdes un tehniskām sēdēm". ² Vai Vetrovs ar Zotovu kļuva arī par biedriem (A. Bērziņš savu piekrišanu deva 27. martā), ziņu šobrīd nav, bet V. Derevjanskis tika uzņemts Kultūras biedrībā 1940. gada 13. jūnijā reizē ar Latvijas sūtņi Maskavā F. Kociņu un viņa kundzi. ³

Vispieredzējušākais politiķis A. Kirhenšteina vadītajā kabinetā bija Juris Pabērzs - deputāts no Satversmes Sapulces 1920. gada līdz Saeimas atļaišanai 1934. gadā. Iecienīts Latgales jurists. Šķiet, ka viņa kandidatūru izvirzīja V. Latkovskis. Abi jaunie karalietu speciālisti - ģenerāļi R. Kļaviņš un R. Dambiņš - bija K. Ulmaņa valdības laikā pensionēti no aktīvās armijas. Ģenerāļa R. Dambiņa vārds saistījās ar lielām saimnieciskām mahinācijām, kuras arī bija par pamatu aiziešanai no armijas. Par šo personību strīdi vēl turpinās, bet viens ir skaidrs: PSRS piedāvājumu viņš 1940. gadā pieņēma.

Gaidot lielās un straujās pārmaiņas Latvijas Republikas dzīvē, jau demisionējusi Iekšlietu ministrija izdeva apkārt rakstu: "Pagasta iedzīvotājiem jābūt pareizi un sīki informētiem par valdības izdomātiem likumiem un rīkojumiem, lai

¹ LCVVA. - 2205. f. - 1. apr. - 9. lieta. - 10. lapa.

² Turpat. - 3. lieta. - 24. lapa.

³ Turpat. - 34. lapa.

varētu sekot valdības norādījumiem un aicinājumiem, kas skar visas dzīves un darba nozares. Šai sakarā Pašvaldību departaments uzdod visām pagastu valdēm pēc iespējas ātrākā laikā ar apkārtrakstiem izziņot iedzīvotājiem isā atreferējumā jaunākos likumus, kā arī valsts iestāžu notikumus un rīkojumus..”¹

20. jūnija vakarā jaunā Ministru kabineta locekļi bija uzaicināti ierasties pie Prezidenta. Vēl pirms iešanas uz Pili, V. Lāča dzīvokli, viņš, E Briedis un V. Latkovskis apsprieda 21. jūnija demonstrācijas scenāriju un maršrutu. Vajadzēja saskaņot visu tā, lai tie, kas virzītos no Centrālcietuma un Termiņcietuma, vienlaicīgi nonāktu Rīgas centrā un jau vienoti dotos tālāk. Apspriedušies V. Lācis

un V. Latkovskis devās uz Rīgas Pili, bet E. Briedis uz Baznīcas ielu pie LKP CK pagaidu vadītājiem, lai informētu par izstrādāto plānu.

Par notikumiem Pili V. Latkovskis rakstīja: “Noteiktā laikā prof. Kirhenšteins mūs visus pēc kārtas saskaņā ar pastāvošo kārtību stādīja priekšā Ulmanim, nosaukdams uzvārdus un projektējamo amatu. Ulmanis apvaldītā uztraukumā katram teica kādu vārdu, piem., mēs pazīstami, kā labi klājas, kur tagad dzīvojat u.tml. Man viņš teica: “Jūsus gan agrāk nepazīnu, bet iekšlietu ministra priekšgājējs Veidnieka kungs teica, ka pazīst.”² Pēc tam mūs visus iveda citā istabā, kur Ulmanis apsēdās istabas vidū krēslā un uzaicināja mums apsēsties krēslos, kas stāvēja

¹ “Jaunākās Ziņas”, 1940, 20. jūnijs.

² Nav izdevies pagaidām atrast liecību par šādu paziņanos, ja neskaita politpārvaldes iesniegtās ziņas par V. Latkovski sakarā ar ievēlšanu par studentu biedrības “Montania” priekšsēdētāju 1940. gada 23. janvārī: “Latkovskis Vincents (dzimis 1899. gada 20. jūn. Dagdas pag., skolotājs, dzīvojis Dagdas pag. (Magnusovā) pēc Daugavpils apriņķa Skaistas pagasta vec. policijas kārtībniekam ienākušām ziņām, kreisi noskaņots un sakarā ar to aizdomās pretvalstiska uzskuma sagatavošanā un izmeklēšanā Skaistas pag., kas atrasts 1936. g. 30. nov. Pēc aģentūras nodaļas ziņas, bijis nelegālās “Pērkonkrusta” organizācijas Dagdas vienības dalībnieks, bet, pēc Daugavpils raj. 1939. g. aģentūras ziņām, esot aktīvs Latgales separatistu kustības dalībnieks.” 1952. gadā LKP CK saņēma kāda “modra” partijas biedra ziņojumu, ka V. Latkovskis ir noslēpis faktu par savu dalību aizsargu organizācijā. 1924. - 1931. gadā viņš esot bijis 18. Daugavpils pulka Dagdas nodaļas 8. rotā. No konkrētās vienības izslēgts sakarā ar aizbraukšanu uz Rīgu. Ari šajos dokumentos parādījās apliecinājums, ka 1935. gadā V. Latkovskis aizpildījis anketi “Pērkonkrustā”. Visu izmeklēšanas darbu vadīja LKP CK sekretārs A. Pelše. No “vainīgā” tika pieprasīta sīka autobiogrāfija. Šajā dokumentā V. Latkovskis visādi mēģināja sevi attaisnot, bet nenorādīja, ka būtu veicis kādus PSRS uzdevumus. Vienīgais, kas atklājās jauns, - V. Latkovska brālis Donāts (dzimis 1913. gadā) arī 1932. gadā iestājās aizsargos. 1933. gadā pārgāja PSRS robežu (kāpēc, to nenorāda), kur viņu arestēja NKVD un notiesāja uz 3 gadiem nometnē. Donāts Latkovskis divas reizes mēģināja bēgt, bet neveiksmīgi. 1938. gadā tika tiesāts otrreiz un piespriests augstākais soda mērs. 1 Tas netraucēja Vikentijam Latkovskim darboties PSRS interesēs. LVA. - 101. f. - 15. apr. - 67. l. - 289. lpp.

gar sienām. Klusā, bet manāmi satrauktā balsī viņš izteica apmēram tādu domu: vēsturisko notikumu rezultātā ir radusies vajadzība pastāvošai demisionēt un sastādīt jaunu valdību, kuras uzdevums nebūs vieglais, lai gan tā saņem valsts kasi un visu saimniecību ne tukšu un noplicinātu, bet gan, kā saka, pilnā darba kārtībā. Tālāk viņš nosauca dažus ciparus no zelta un ārzemju valūtas krājumiem, kā arī no ārējās tirdzniecības bilances aktīva. Izteica cerību, ka arīdzan turpmāk jaunā valdība prātīs valsts stūri noturēt rokās, neskatoties uz sarežģītiem starptautiskiem apstākļiem.

Uzruna bija īsa, apmēram 3-5 minūtes gara, un ar to stādīšanās priekšā beidzās. Mēs devāmies projām. Turpat bija norunāts nākošajā rītā plkst. 10 noturēt pirmo jaunās valdības sēdi un tādējādi izdarīt faktisko varas pārņemšanu.¹

Kamēr Rīgas pili pirmo reizi kopā bija sanācis jaunais Ministru kabinets, E. Briedis saskaņoja 21. jūnija demonstrācijas plānu ar LKP CK Orgkomiteju, kuras locekļi I. Vinholde, J. Salnis un J. Gustsons, piedaloties A. Kadīkim, izteica savu neapmierinātību ar šādu notikumu gaitu. Rezultātā gan tika panākta vienošanās demonstrāciju neatsaukt, bet nākamreiz, pirms pieņem lēmumu par kādu pasākumu, to saskaņot ar

CK. Orgkomiteja pieprasīja, lai E. Briedis saņemtu no Iekšlietu ministrijas garantijas, ka policija un aizsargi nekavēs demonstrācijas norisi. LKP vadība baidījās, ka varētu atgādīties 17. jūnijā notikušajai līdzīga sadursme ar kārtības sargātājiem, kas varētu novest pie cilvēku upuriem un represijām pret kārtības traucētājiem, jo pulcēšanās aizliegumu neviens nebija atcēlis. Saprotot savu nepopularitāti un mazo ietekmi Latvijā, komunisti baidījās arī no tā, ka, ieraugot policistus, strādnieki uz ielas neizies un līdz ar to demonstrācija vienkārši nenotiks.

E. Briedis devās pēc šīs sarunas uz PSRS sūtniecību, kur satikās ar I sekretāru M. Vetrovu un informēja to par radušajiem problēmām. Vakara Vetrovs atnācis uz V. Lāča dzīvokli un, jauno iekšlietu ministru nevarēdams no Prezidenta pieņemšanas sagaidīt, atstāja E. Briedim norādījumu demonstrācijas maršrutā iekļaut arī Padomju Savienības pārstāvniecību. V. Lācis savā dzīvokli ieradās tikai ap pulksten 23 un aicināja E. Briedi līdzī uz PSRS pārstāvniecību, kur viņus gaidīja A. Višinskis, V. Derevjanskis un M. Vetrovs. Lai novērstu it kā iespējamos incidentus, A. Višinskis apsolīja jau 21. jūnijā no rīta nosūtīt uz Centrālcietumu un Terminālcietumu Sarkanās Armijas tanketes un

¹ LVA. - 200. f. - 9. apr. - 703. l. - 42.-43. lapa.

kareivjus. Pēc sarunas beigām V. Lācis un E. Briedis devās uz P. Blaua dzīvokli, uz kurienu iekšlietu ministrs izsauca Rīgas prefektu un aizsargu priekšnieku un deva pavēli "pazust 21. jūnijā no ielām".¹ Kā parādīja 21. jūnija rīts, tad savu solījumu par kara tehnikas nosūtīšanu bija izpildījis A. Višinskis un iekšlietu ministra pavēlei paklausījuši pilsētas kārtības sargātāji. Te jāatzīmē, ka vēl 20. jūnijā pēc vecās valdīšanas rikojuma bija atbrīvoti 12 politiešlodzītie un 21. jūnijā vēl 18, kurus cietumā atgriezta sarkanarmieši, kas jau atradās pie Centrālcietuma vārtiem² un pildīja norādījumu - nevienu pirms demonstrantu un iekšlietu ministra ierašanās no cietuma ārā nelaist.

21. jūnijā pulksten 10 sanāca A. Kirhenšteina vadītais Ministru kabinets. Sēdi atklāja Prezidents Kārlis Ulmanis ar uzrunu: "...Ņemot vērā, ka šā gada 16. jūnijā Ministru kabinets pilnā sastāvā pieteica man savu atkāpšanos, es aicināju ministru prezidenta amatā profesoru doktoru Augustu Kirhenšteinu un Ministru kabineta locekļus. Saņēmis ministru prezidenta un kabineta locekļu piekrišanu, pasludinā valdību par nodibinājušo un stājušos pie savu amatu pildīšanas." Vēl pirms šīs sēdes, pulksten 9.20, jaunais Ministru prezidents bija paspējis

ierasties Ārlietu ministrijā un pārņemt no V. Muntera ārlietu ministra posteni. Kara ministrs K. Berķis bija nodevis savas funkcijas ģenerālim Dambītim, atvadu runā norādot: "...pienācis brīdis, kad mums jāšķiras.. Mūsu armijas augstākais vadonis paliek joprojām mūsu Valsts Prezidents K. Ulmanis. Tas dos jums jo lielāku palāvību turpināt savu darbu".³ Cik dārgi pavisam drīz armija samaksāja par šo palāvību, to diezin vai kāds varēja paredzēt, tāpat kā R. Dambīša prasība atbildes runā: "...pats galvenais - nodibināt draudzību ar padomju karaspēku un mūsu armiju..". Šobrīd ir liecības, ka jau 1940. gada pavasarī Latvijā esošie sarkanarmiešu komandieri saņēmuši apliecības ar ierakstu "Особый Прибалтийский военный округ".

Bet atgriezīsimies pie Ministru kabineta pirmās darba sēdes. Valsts Prezidentam atbildes runu teica A. Kirhenšteins: "Mēs centīsimies labi pildīt tos smagos pienākumus, ko esam uzņēmušies šai grūtā brīdī. Mēs pateicamies Jums par Jūsu darbību. Mums sen ir pazīstamas Jūsu rūpes par tautas labklājību, izglītību un veselību. Sevišķi Draudzīgam aicinājumam ir liela nozīme tautas izglītības pacelšanā. Jūs esat ierosinājuši un aicinājuši uz darbu jaunatni, mācījuši to strādāt, sevišķi lauku darbos. Mazpulku tikls

¹ LVA. - 200. f. - 9. apr. - 225. lieta. - 4. lapa.

² LVA. - 200. f. - 9. apr. - 1315. l. - 30 lapa.

³ "Brīvā Zeme", 1940, 21. jūnijs.

pārklāj visu zemi ar darbīgu jaunatni. Šajā grūtā brīdī Jūs esiet veicinājuši labas attiecības ar ārvalstīm, sevišķi lielo kaimiņu - Padomju Savienību. Mēs solāmies strādāt par Latviju, turpināt varbūt citām metodēm, to darbu, ko Jūs, Valsts Prezidenta kungs, un agrākā valdība ir sākuši.”¹ Pēc abpusējām laipnībām Ministru kabinets pieņēma savu pirmo likumu - amnestijas likumu. Tas paredzēja:

“1. Atsvabināt no atbildības un soda līdz ar Sodu likumā paredzētām sekām personas, kuras notiesātas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti līdz 1940. gada 20. jūnijam un paredzēti Sodu likuma 71. pantā vai 1903. gada Sodu likuma 102. pantā, Sodu likuma 74., 110., 111., 116., 179., 179.¹ un 179.² pantos.

2. Izbeigt un nodot aizmirstībai vēl neatklātas, kā arī iepriekšējā izmeklēšanā esošās lietas par 1. pantā paredzētiem noziegumiem...”² Likums skāra visus ieslodzītos, kas bija sodīti vai apvainoti mēģinājumos “..gāzt Valsts Prezidentu vai Ministru kabinetu”, atraut no Latvijas kādu viņas teritorijas daļu, aizskart Valsts Prezidentu vai izmantot varas darbus pret viņa personu, atklāti nola-

sādami runas pret valsts iekārtu un musinot uz dumpīgu rīcību kā civilpersonas, tā karavīrus.³

Likums stājās spēkā pulksten 13.⁴ Iekšlietu ministrs V. Lācis, Politiskās policijas priekšnieks V. Latkovskis un tieslietu ministrs J. Pabērzs devās uz Rīgas Centrālcietumu, lai piedalītos atbrīvošanas procedūrā. Tur jau atradās cilvēku pūlis, kura priekšā bija izvietojusās Sarkaņās Armijas tanketes. LKP CK pārstāvji vēlreiz pieprasīja politieslodzīto atbrīvošanu, vienlaicīgi piesakot sevi kā potenciālu politisku spēku.

“Līdz politieslodzīto atbrīvošanai mums vēl nebija pilnīgi drošas pārliecības par to, ka viss drīz vien kļūs citādi, ka Komunistiskajai partijai, kas atrodas pagrīdē, būs galvenā loma jaunās demokrātiskās iekārtas izveidošanā. Politieslodzīto atbrīvošana bija pirmais reālais fakts, kas parādīja Komunistiskās partijas spēkus.”⁵ Tā atceras viens no komunistiem, 21. jūnija demonstrācijas dalībniekiem.

Īpatnēja bija pašu politieslodzīto atsvabināšana, kā rezultātā atbrīvoja vairākus komunistus, kuriem bija izvirzīta apsūdzība pēc amnestijas likumā neminētiem Soda likuma

¹ “Valdības Vēstnesis”, 1940., 22. jūnijs.

² Turpat, 21. jūnijs.

³ Sodu likums. R., 1938.

⁴ Ministru kabinetā, pēc V. Latkovska vārdiem, nav bijusi vienprātība šai ietaujumā. Tā ģen. Dambītis teicis: “..ka nav jāsteidzas, ka vajag būt uzmanīgiem no elementiem, groži jātur stingri”. - LVA. - 200. f. - 9. apr. - 703. l.

⁵ Mēs jaunu pasauli sev celsim. R., 1972., 1. sēj.

pantiem.¹ Vienlaicīgi palika neatbrīvoti tie, kuri bija tieši apšūdzēti sadarbībā ar PSRS. Tikai 27. jūnijā pēc daļēja bada streika uzsākšanas no aresta atbrīvoja sakarā ar 17. jūnija notikumiem administratīvi sodītos.²

Viens no nekārtību cēlājiem 17. jūnijā P. Priede pēc tam, 1967. gadā, savus piedzīvojumus atcerējās šādi „Pēc pāris stundām (17. jūnijā. - A. S.) mūs visus arestētos, skaitā ap 20 - 30 cilvēkiem, karavīri ar durkļiem sāka dzīt ārā pa prefektūras koridoriem uz ēkas pagalmu.. „melnā Bertā” mūs nogādāja Rīgas Termiņcietumā un ievietoja man jau no agrākajiem laikiem labi pazīstamajā 8. politiešlodziņā kamerā.. 21. jūnijā demonstrācijas laikā saņēmām ziņu, ka arī mūs atbrīvos. Tomēr pagāja vairākas dienas, bet nekas negrozījās. Kamera sāka uzstādīt virkni prasību cietuma administrācijai, iesniedza jaundibinātai valdībai, kuras priekšgalā bija Kirhenšteins, prasību atbrīvot visus 17. jūnijā arestētos politiešlodziņos. Tomēr atbildes nebija.. Pagāja vēl dažas dienas. Kameras kolektīvs nolēma pieteikt bada streiku un uzstādīt valdībai prasību nekavējoši atbrīvot visus 17. jūnijā arestētos. Izsauktais cietuma

priekšnieks, pēkšņi kļuvis neparasti laipns, zobgalīgi godādot mūs, arestētos, par kungiem, lūdza mūs saprast, ka viņš nevarot mūsu labā nekā darīt. Kolektīva vārdā es viņam paziņoju, ka pieteiktais bada streiks turpinās un mūsu prasība ir kategoriska. Pēc tam viss kolektīvs reizē nolaida lejā nāras, apgūlās un neklausīja vairs priekšnieka paskaidrojumus.

Pēc 3 - 4 stundām visi arestētie no 8. kameras tika atbrīvoti. Vienlaikus tika atbrīvoti arī pārējie politapcietinātie Termiņcietumā. Viņu vidū pazīnu bijušo Saeimas strādnieku un zemnieku frakcijas deputātu B. P. Rūtiņu, kurš man pēc atbrīvošanas jau ārpus cietuma pārmeta bada streika organizēšanu: “ko tad es rīkojot bada streiku pret mūsu pašu valdību”.³

Pēc politiešlodziņa atbrīvošanas* Rīgas centrā satikās abas demonstrantu kolonnas, kas nāca no Centrālcietuma un Termiņcietuma. Tagad jau vienotā kolonnā tās devās uz PSRS pārstāvniecības ēku, kur sapulcējušos uzrunāja V. Derevjanskis un A. Višinskis. PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieks savas runas beigās latviski izsauca lozungus: “Lai dzīvo brīvā Latvija! Lai dzīvo Latvijas Republikas un Padomju Savienības

¹ Tāda bija arī LKP CK locekle Olga Auguste.

² O. Niedre. Latvijas Republikas pēdējais mēnesis. 21. jūnijs. - Pretstatu ciņā. Latvija 1917. - 1950. R., 1990, 259. lpp.

³ LVA. - 200. f. - 9. apr. - 927. l. - 11.-12. lpp.

* Pavisam Latvijā 21. jūnijā atbrīvo 253 politiešlodziņos (79 notiesātos, 85 no iepriekšējās izmeklēšanas, 89 apcietinātos pēc 1938. gada likuma par kārtību un sabiedrisko drošību valstī).

draudzība!" E. Briedis vēlāk savās atmiņās rakstīja, ka Staļins bija pārmetis A. Višinskim par runāšanu no sūtniecības nama balkona. Pēc tam demonstranti devās uz valdības namu. Valdības vārdā sapulcējušos uzrunāja A. Kirhenšteins, kurš paziņoja, ka vecā valdība ir kritusi, bet jaunās valdības uzdevums "nav te sēdēt mēnešiem un gadiem ilgi - mēs paliksim tikmēr, kamēr varēsim Latviju uzvest uz labāka ceļa, kamēr darba tautai mēs sagatavosim Satversmi un jūs paši izvēlēsiet tos taisnīgos cilvēkus, kas rūpēsies par jūsu nākotni". Iekšlietu ministrs Vilis Lācis nolāsija valdības deklarāciju, kur galvenais bija -

- vecā valdība nespēja nodrošināt 1939. gada 5. oktobra līguma ar PSRS galīgu pildīšanu;

- jaunā valdība cels tautas garīgo un materiālo labklājību, nodrošinās tautai tiesības un brīvības;

- izveidos ciešu savienību starp Latviju un Padomju Savienību;

- tauta ar prieku saņem Sarkanā Armiju, kas pierāda mūsu draudzīgās attiecības;

- Latvijas un PSRS nesatricināmā draudzība nodrošinās

Latvijas valsts neatkarību, savstarpējo drošību;

- valdība rūpēsies, lai realizētos Latvijas Republikā Satversme.¹

Tad tribīnē devās LKP pārstāvji A. Kadīkis, E. Briedis un J. Gustsons. A. Kadīkis, savukārt, nolāsija komunistu prasības Republikas valdībai, kuras pēc būtības daudz neatšķirās no valdības deklarācijas. Klāt nāca prasības - likvidēt aizsargu organizāciju, legalizēt LKP, ievēlēt demokrātiskās pilsētu un lauku vietējās pašvaldības iestādes, jāievieš astoņu stundu darba diena utt. Vienīgā disonanse, kas parāda partijas "šķirisko būtību", prasības "konfiscējami valsts un tautas ienaidnieku un nodevēju īpašumi" (pasvitrojums autora). Neviens nemēģināja atsifērēt, kas tie tādi "tautas ienaidnieki un nodevēji"* un kas izdalīs no visiem iedzīvotājiem šo ļaužu kategoriju. Kā parādīja tālākā LKP darbība, tad par kritēriju kalpoja tikai uzticamība staļinismam.

Ne valdība, ne komunistiskā partija neprasija ekonomikā realizēt nacionalizāciju vai kādu citu "socializāciju". Tam kopumā vajadzēja tautai apliecināt,

¹ "Valdības Vēstnesis", 1940., 22. jūnijs.

* 1940. gada 6. jūlijā Ministru kabinets saņēma vēstuli, kur kāds Latvijas iedzīvotājs deva "tautas ienaidnieka" tulkojumu - to, kā viņš pats bija izpratis šajās A. Kirhenšteina kabineta divās valdīšanas nedēļās: "Tā kā patreiz ir uzpeldējis sauciens "Pie Saeimas vēlēšanām nepielaist tautas ienaidniekus", būtu no svara noskaidrot, ko nozīmē šis jēdziens. Pēc manām domām, tautas nodevējs būtu tas, kas vēlas, lai sveša tauta valda pār Latviju, t. i., pie Saeimas vēlēšanām nepielaist komunistus, kas grib, lai pār Latviju valda žīdi un krievi." - LCVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 1413. l. - 89. lp.

ka Latvijas Republikā notiks sabiedrības demokratizēšanās.

Pēdējos gados notiek daudz strīdu, vai patiešām 21. jūnijā Rīgas ielās atradās ap 70 000 cilvēku. Kā liecina vēstures avoti, kuru vidū īpašā vietā atrodas foto un kino dokumenti, tad patiešām cilvēki gāja. Tikai te ir jautājums - vai gāja tāpēc, ka gribēja īstenot sociālistisko revolūciju, vai tāpēc, ka izbaudīja iespēju iet demonstrācijā bez policijas un aizsargu pretestības? Arī ietilgusais autoritārais režīms prasījās pēc demokratizācijas. Šādus cilvēku noskaņojumus veiksmīgi izmantoja PSRS pārstāvji Latvijā, kā arī vietējie komunisti.

22. jūnijā no rīta A. Višinskis ar V. Derevjanski ziņoja uz Maskavu par notikumiem Rīgā. No telegrammas teksta izriet, ka pēc demonstrācijas pie Rīgas Pils ir savācies cilvēku pulis, kuri no sākuma "bļāvuši par valsts karoga noņemšanu". No

Pils pa tālruni esot griezušies pie PSRS pārstāvjiem pēc palīdzības, ko arī ātri ir snieguši sarkanarmieši. Liepājā situāciju vēl arvien kontrolēja PSRS karaspēka daļas. Steidzīgi tika pieprasīti no Maskavas 10 - 15 cilvēki, kas būtu "droši palīgi jaunajiem ministriem".* A. Višinskis un V. Derevjanskis norādīja, ka, turpinot aktīvi komplektēt dažādu valsts iestāžu kadrus. Maskavai tika ierosināts piekrist aizsargu organizāciju likvidēšanai, ieskaitot viņus armijas rezervē, lai gan "lietderīgāk būtu atlaist".¹ Abi Maskavas emisāri vienlaicīgi lūdza norādījumus par šādiem jautājumiem:

- par "sociāldemokrātu un citu buržuāziski demokrātisko partiju" legalizācijas iespējamību un par komunistu legalizāciju un palīdzību no Maskavas partijas darba atjaunošanai;

- kā realizēt vietējo pašvaldības orgānu vēlēšanas;

- vai ir lietderīga komunistu

* Te var tikai apbrīnot A. Višinska neuzticēšanos vietējiem Latvijas Republikas kadriem. Kā savās atmiņās norāda J. Gustsons, tad jau 17. jūnijā līdz ar Sarkanās Armijas daļām ieradās formās pārgērbtas privātpersonas. "Ieradāmies 1940. gada 17. jūnijā Rīgā kā sarkanarmijas virsnieku grupa, pēc tam drīz tikām no sarkanarmijas demobilizēti. Kārlis Sakss pasmīneja un, man uzticēdamies, - izstāstīja, kā tas patiesībā izkārtots. No mums neviens nebija kadru virsnieks, nebijām visu laiku armijā. Algas saņēmām labas. 1940. gada marta mēnesī VK(b)P Centrālā Komiteja mūs izsauca uz Maskavu no visiem resoriem, tikai komunistus, speciālistus ar augstskolas izglītību. Daži bija ar tehnikuma zināšanām. Izsaukti bijām pavisam 30 latviešu komunisti. VK(b)P CK mums pateica, ka mums tūlīņ savās darba vietās jānokārto ar uzņēmuma vai iestādes vadību par mūsu atbrīvošanos. Mājās lai pasakām un nokārtojam tā, lai zina un neuztraucas. Paskaidroja, ka būšot kopā ar sarkanarmiju jādodas uz Latvijas robežu.. saņēmām virsnieku formas apģērbus ar dažādām virsnieku pakāpēm. Par mūsu grupas vecāko tika nozīmēts Jānis Vimba - kā artilērijas kapteinis. 1940. gada maijā kopā ar armiju izvietojāmies robežas tuvumā. . 1940. gada 16. jūnijā saņēmām ziņu no armijas vadības, ka Latvijas armija nepretosies, robeža būšot atvērta."(Sk. "Latvijas Jaunatne", 1990, 27. augusts).

¹ Полпреды сообщают... - с 419.

un sociāldemokrātu sapludināšana vienā partijā. Višinskis uzskatīja, ka te jāprasa padoms Kominternei.¹

LKP legalizācija

21. jūnija vakarā sanāca kopā LKP CK, lai izveidotu partijas vadības orgānu - Sekretariātu.* Par LKP CK sekretāriem tika ievēlēti - J. Kalnbērziņš-Zaķis, Ž. Spure un A. Jablonskis. Sekretariātā vēl līdzdarbojās O. Auguste. Gan J. Kalnbērziņš un O. Auguste, gan arī Ž. Spure Latvijā bija ieradušies nelegāli ar viltotiem dokumentiem 30. gadu otrajā pusē. Viņiem, pēc O. Augustes vārdiem, bija "jāizskata Rīgas partijas organizācijas sastāvs, jāattīra no šaubīgiem elementiem. Kalnbērziņš personīgi izraudzījās jaunos vadošos kadrus."² Visi trīs viņi Latvijā bija ieradušies nelegālā darbā uz kādu laiku, lai pēc uzdevuma izpildīšanas atkal atgrieztos atpakaļ Padomju Savienībā, kuras pilsoņi viņi bija. Par Latvijā iesūtīto komunistu ģimenes locekļiem PSRS rūpes uzņēmās Kominterne. Tā J. Kalnbērziņš pirms aizbrauk-

šanas no Maskavas parakstīja garantijas rakstu:

1. Partijas uzskaites lietu nokārto Salna rajona komitejā.

2. Ģimene saņem 500 rbļ. mēnesī (vidējā izpeļņa).

3. Tēvam vajadzības gadījumā izgādā pensiju un sniedz vajadzīgo pabalstu.

4. Dzīvoklis paliek neaizskarams, neierobežotā Kalnbērziņa ģimenes rīcībā.

5. Pamēģināt nokārtot, lai sievai vasaras mēnešos būtu daļa.

6. Lūkot nosūtīt pasi.

7. Notes brīdī var griezties pie saviem personīgiem paziņām, ja citādi vairs nav glābiņa.

8. Vedis sarakstīšanos ar sievu caur kādu muzeju vai bibliotēku darbinieci. Būs arī starp rindām priekš mums - "Ar iztiku grūti" - gādā naudu. "Ļoti grūti" - sūtīt naudu tūlit.

9. Iepazīstināts ar sastādīto budžetu..."³

Minētajā dokumentā ir precīzi norādīts nelegālās LKP darbinieku finansēšanas avots - Kominterne. Te arī ir izskaidrojums, no kurienes radās tie 700 lati J. Kalnbērziņa kabatā, kad viņu 1939. gada vasarā kopā ar O. Augusti apcietināja.

¹ Turpat, 420. lpp.

* Cik Latvijā 1940. gada jūnijā bija LKP biedru, šobrīd nevar precīzi atbildēt neviens. O. Auguste, LKP CK Sekretariāta locekle, savās atmiņās norāda, ka no pagrīdes iznāca "ap 500 biedru, kam trūka legālā partijas un padomju darba pieredzes, bez tam trūka bolševiku izturības cīņā ar visāda veida sociāldemokrātiem". 1940. gada beigās LKP rindās tika fiksēti ap 900 biedru ar pagrīdes stāžu. Te jāņem vērā, ka 1940. gada beigās partijas stāža jautājumus izlēma LKP CK pēc VK(b)P instrukcijām, neskatoties uz reālo situāciju. 1939. gada februārī LKP 26. konferencē 11 delegāti pārstāvēja 400 partijas biedru. Tas ļauj domāt, ka O. Auguste ir bijusi samērā precīza, nosaucot - 500.

² LKP CK PA. - 200. f. - 9. apr. - 60. lieta. - 20 lapa.

³ LKP CK PA. - 54. f. - 1. apr. - 4187. lieta.

Kominterne gan ilgi nepildīja savas ekonomiskās saistības pret J. Kalnbērziņa ģimeni. 1937. gadā viņa sievu I. Saulīti kā izdevniecības "Prometejs" līdzstrādnieci apcietināja, un neviens ģimenes loceklis vairs viņu nav redzējis. Te jāņem vērā, ka, aizbraucot nelegālā darbā, J. Kalnbērziņš vēl nezināja, ka būs trešais bērns, kurš piedzima pēc tam. I. Saulītes aresta laikā viņš vēl bija zīdains. J. Kalnbērziņa tēvs griezās pēc materiālās palīdzības pie Šarkanās palīdzības, jo bija palicis viens ar trim mazbērniem, kuriem, slims būdams, nevarēja nopelnīt iztiku. Jautājumu atrisināja vienkārši: bērnus ievietoja speciālā represēto bērnnunamā, bet viņu vec-tēvu - nespējnieku patversmē. Tas netraucēja J. Kalnbērziņam tani pašā laikā Latvijā "tīrīt" no LKP rindām tieši tādus pašus "neuzticamus trockistus" kā viņa sieva.*

Īpatnējas saistības ar Komin-terni bija otram LKP CK sekretāram Ž. Spurem. Strādādams Profinternē Maskavā, viņš 1928. gada janvārī nošāva uz ielas pie restorāna cilvēku. Aresta orderī bija ierakstīts "подозрение в совершении умышленного убийства".¹ Tūlītēja reakcija - izslēgšana no VK(b)P,

tiesa un pārsteidzoši viegls sods - viens gads "spaidu darbos" savā darba vietā. Soda apjomu "samazināja" pēc Arod biedrību Internacionāles ipaša lūguma un galvojuma par savu darbi-nieku. Bojā gājušā sievai tika pietiesātiimenti līdz mūža beigām - 45 rbļ. 37 kap. (50 % no vīra algas), kurus vajadzēja maksāt slepkavam. Ž. Spureņa ipašo vietu Arodinternacionālē iezīmē tālākā notikumu gaita. 1930. gadā viņam ne tikai no-ņēma sodamību, bet arī viņu atjaunoja VK(b)P rindās, dzēšot jebkāda partijas soda fiksāciju uzskaites dokumentos. 1936. gadā, kad Ž. Spure tika koman-dēts nelegālā darbā uz Latviju, Kominterne uzņēmās kārtot visas saistības ar nošautā Kup-rijanova atraitni. 1939. gadā Fricis Deklavs** pēc Komin-ternes prasības novērtēja abus LKP CK sekretārus. J. Kaln-bērziņš tika raksturots kā labs izpildītājs, kas labi strādā stip-rākas personas vadībā, bet nav spējīgs pieņemt patstāvīgus lē-mumus un rīkoties. Ž. Spurem bija vēltīti vēl smagāki vārdi: "viņš nav no labākajiem bied-riem", nav vadošā darba piere-dzes, vājš organizators, bet labs orators.²

Simpātijas nerada arī trešā svarīgākā persona LKP CK

* J. Kalnbērziņš Latvijā sāka kopdzīvi ar O. Augusti, kuru oficiāli noformēja 1941. gada maijā.

¹ LVA. - 54. f. - 1. apr. - 8950. lieta.

* *1940. gada 9. jūlijā Fricis Deklavs tika iekļauts Saeimas deputātu kandidātu sarakstā Arnolda Deglava vietā un, lai nebūtu jāpārraksta papīri, kļuva par Deglavu.

² LVA. - 54. f. - 1. apr. - 8950. lieta.

Sekretariātā 1940. gadā - Olga Auguste. Viņa bija veiksmīgi izturējusi "partijas tīrīšanas" un no Harkovas 1934. gadā nosūtīta mācīties uz Komunistisko universitāti. Šeit vienīgais priekšmets, kurā O. Auguste uzrādīja ļoti labas zināšanas, bija "военные дисциплины", kamēr rakstu darbi veicās "весьма удовлетворительно".¹ Tā kā viņa bija "uzticama VK(b)P biedre", tad tika nosūtīta nelegālā darbā uz Latviju, lai vienlaicīgi realizētu jau tur esošo nelegālistu uzraudzību. Zināmu ietekmi uz O. Augustes darba metodēm atstāja vēl Kominternes ārstu komisijā konstatētā "neirastēnija.. nervu slimība atsauca uz darbu".²

Manāmi no šīs trijotnes atšķirās Andrejs Jablonskis. Vispirms jau ar savu izglītības līmeni. A. Jablonskis bija studējis Berlīnes universitātē. Viņš bija darbojies vēl 1905. gada revolūcijas laikā. 20.-30. gados strādājis Latvijas slimo kasu savienībā. Bija autors vairākām grāmatām par arodbiedrībām Latvijā.

1940. gada 22. jūnijā LKP CK Sekretariāts sanāca uz savu pirmo darba sēdi. Lai gan LKP

bija iesaistījusies 21. jūnija demonstrācijas organizēšanā un tās laikā iesniegusi savas prasības A. Kirhenšteina valdībai, tomēr tā vēl aizvien oficiāli nebija legalizēta. Šādā situācijā galvenais Sekretariāta lēmums bija organizēt strādnieku deputātu padomju vēlēšanas, it kā lai atbalstītu Latvijas jauno valdību. Tāpat tika uzsvērts, ka caur padomēm partija iegūst popularitāti, tautas atbalstu un kļūst par valdošo spēku.* Cik var spriest pēc tālāko notikumu gaitas un A. Višinska ziņojumiem, tad šāds lēmums bija LKP CK Sekretariāta pašiniciatīva.

Šajā sēdē tika arī izlemts, ka rezervētajiem posteņiem Ministru kabinetā LKP rekomendēs N. Priedi, A. Tabaku, J. Vanagu, P. Plēsumu vai A. Buševicu (kaut arī līdz LSSZP likvidēšanai 3. jūlijā viņš oficiāli nebija LKP biedrs). Savos posteņos viņi gan nestājās, jo LKP vadības nostādne bija: "ir pret runīgi LKP biedriem ieiet valdībā un dot atskaiti K. Ulmanim."³ Tāpat tika aizskarts jautājums par LDJS sekretāra P. Kurļa iespējamo nodevību.** LKP CK sekretārs

¹ LVA. - 54. f. - 1. apr. - 415. lieta.

² Turpat.

* LKP vadība dogmatiski mēģināja Latvijai piemērot V. I. Leņina plānu par "sociālistiskās revolūcijas uzvaru mierīgā ceļā".

³ LVA. - 101. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 2. lapa.

* P. Kurli apcietināja 1940. gada 19. jūlijā kā politpārvaldes slepeno aģentu. Atmiņās ir izteiktas domas, ka P. Kurlis pildīja vienlaicīgi arī NKVD uzdevumus. Savādāk ir grūti izskaidrot samērā vieglo sodu, kuru viņam ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija lēmumu 1941. gada 26. jūlijā piesprieda - 10 gadi darba labošanas nometnē, nomainot nāvessodu. Pēc Latvijas PSRS Drošības komitejas sniegtās izziņas 1990. gada 24. septembrī P. Kurlis miris 1942. gada 1. maijā Severodvinskas nometnē Arhangeļskas apgabalā.

J. Kalnbērziņš panāca, ka LDJS sekretārs paliek savā postenī līdz tālākai pārbaudei.

Pēc LKP CK Sekretariāta sēdes "Cīņas" slejās sākās agitācija par vietējo padomju vēlēšanām, vienlaikus nosodot Liepājas komunistu aicinājumu pārņemt varu un nodibināt proletariāta diktatūru. Liepājnīkus bija iedrošinājuši 20. jūnija notikumi, kad varu pilsētā praktiski pārņēma Sarkanā Armija. Vietējie komunisti uzskatīja, ka tā jau ir garantija proletariāta diktatūrai. Šāda varas pārņemšana neietilpa Staļina plānos. Viņam nebija vēlēšanās pasaulei demonstrēt klaju Baltijas okupāciju, kā to mēdza "savā ietekmes sfērā" realizēt Hitlers. Daudz izdevīgāk bija šo procesu piesegt ar it kā "vietējo demokrātu darbību".

Aneksijas sagatavošana

Aktīvi savu darbu turpināja arī jaunais Ministru kabinets. Galvenā darbības iezīme bija mēģinājumi vismaz šķietami liberalizēt sabiedrisko dzīvi. Kā rakstīja savās atmiņās Klāvs Lorencs: "Plašām sabiedrības aprindām patika arī K. Ulmaņa radītā valsts aparāta satricēšana un pārkārtošana. Ja pašā valdībā sākumā nebija neviena komunistu vai šīs kustības līdzskrējēja, tad mazliet savā-

dāka aina bija novērojama pie jaunā valsts aparāta formēšanas. Še gandrīz visus politiski kaut cik atbildīgus posteņus centās aizvietot ar komunistiem vai viņu līdzskrējējiem. Šur tur parādījās arī pa sociāldemokrātam, bet tikai tehniski, ne politiski atbildīgās vietās. Bastjānis - kredītdaļas direktors Finanšu ministrijā, Morics - daļas vadītājs Farmācijas pārvaldē."¹

22. jūnijā valdības sēdē tika pieņemts lēmums, ka tautas labklājības ministram Jūlijam Lācim jāizstrādā un jāiesniedz likumprojekts par Latvijas darba centrāles* likvidēšanu un tās funkciju nodošanu Tautas labklājības ministrijai. Dažādi viedokļi ir teikti par Ministru kabineta lēmumu atdot Latvijas pavalstniecību Bruno Kalniņam. Padomju historiogrāfijā ir izteikts viedoklis, ka Bruno Kalniņš ir bijis saistīts ar PSRS spēcīgiem. Tomēr ir iespējams, ka ar šo lēmumu Ministru kabinets varēja vienkārši nodemonstrēt savu progresivitāti. V. Latkovskis min, ka J. Jagars ir ierosinājis kādā no tuvākajām sēdēm izskatīt arī jautājumu par vēl divu sociāldemokrātu - F. Cielēna un A. Rudevica - atgriešanos Latvijā.

Līdz 23. jūnijam bija saņemta arī atbilde no Maskavas uz A. Višinska jautājumu - ko darīt

¹ LCVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 38. lapa.

* Darba centrāle bija ieguvusi bēdīgu slavu sakarā ar K. Ulmaņa Kabineta lēmumu īstenošanu par bezdarbnieku un ierēdņu nosūtīšanu darbos uz kūdras purviem un par sezonas strādniekiem - uz lauku saimniecībām.

ar aizsargu organizāciju? Ministru kabinets pieņēma lēmumu par to, ka trīs dienu laikā visiem aizsargiem un citām personām jānodod ieroči (izņemot mazkalibra šautenes un medību ieročus). Par pavēles nepildīšanu draudēja sods - 5000 Ls vai viens gads cietuma. Par aizsargu organizācijas likvidāciju vēl nekas netika runāts. Vēl vairāk, lai novērstu kādas aktivitātes, sabiedrisko lietu ministrs P. Blaus un aizsargu priekšnieks K. Prauls parakstīja kopēju pavēli aizsargu organizācijām: "Mūsu Tēvija patlaban pārdzīvo svarīgas pārmaiņas, kas arī aizsargu organizāciju nostāda jaunu uzdevumu priekšā..."¹ 23. jūnija vakarā Rīgas radiofons pārraidīja iekšlietu ministra V. Lāča runu, kurai vajadzēja nomierināt tos, kas vēl nebija noticējuši Latvijas "demokratizācijai": "...Jau nās valdības pirmais solis bija visu to cīnītāju atsvabināšana, kuri cīnījušies par Latvijas pilsoņu brīvību un demokrātiskām tiesībām, visu demokrātisko brīvību - vārda, preses, sapulču un darba tautas biedrošanās brīvību - atjaunošanu.. Tiek sagatavoti likumdošanas akti, kuru uzdevums ir īpaši nodrošināt

1) personas un pilsoņu īpašuma neaizskaramību;

2) valsts un sabiedriskā īpašuma aizsardzību un neaizskaramību;

3) visu ierēdņu atbildību par

savu valsts pienākumu un valsts disciplīnas pārkāpšanu..

Lai dzīvo mūsu liguma nesaraujamība!"

24. jūnijā V. Lācis izdeva rīkojumu prefektiem, apriņķu priekšniekiem un dzelzceļa policijas priekšniekam par policijas palīgdienesta sagatavošanu. Tajā teikts: "Lai policija nodibinātu draudzīgas attiecības ar visām iedzīvotāju šķirām, uzdošu nekavējoši nodibināt ar iedzīvotājiem sakarus un uzaicināt policijas palīgdienestā vietējos iedzīvotājus, nešķirojot tos pēc tautības vai politiskās pārliecības, bet gan lai baudītu zināmas iedzīvotāju šķiras uzticību un konfliktu gadījumā varētu stāties par starpniekiem un nekārtību gadījumos stātos policijas rīcībā, palīdzot radušās nekārtības likvidēt.." V. Latkovskis, tobrīd politpārvaldes priekšnieks, savās atmiņās gan šī lēmuma ideju pieraksta sev. Pie viņa esot ieradušies četri LKP pārstāvji 23. jūnija vakarā un pieprasījuši, lai otrā dienā, kad glabāšot 17. jūnijā Stacijas laukumā bojā gājušo frizieri Borisu Krišu, uz ielas nebūtu policistu, jo tas varot izraisīt "tautas dusmas". V. Latkovskis ierosinājis pašiem strādniekiem izdalīt savus kārtības sargus, kuriem uz rokām būtu sarkani apsēji. Tā kā LKP CK nav bijis nekādu iebildumu, tad atlicis tikai pavēli noformēt.²

¹ "Rīts", 1940. 25. jūnijs.

² В. К. Латковский. Некоторые воспоминания в связи с годовщиной Латвийской ССР. Р., 1972, с. 50-51 (rokraksts).

Par B. Kriša bērēm avīzes nodrukāja šādu ziņu. "Kā pirmais pie kritušā strādnieka kapu runāja Latvijas Komunistiskās strādnieku partijas pārstāvis. Viņš cildināja aizgājēja piemiņu un asi nosodīja bijušo valdību, kuras ricības dēļ 17. jūnija manifestācija prasīja upurus. Tālāk runātājs pārsteidza prasību jaunai valdībai, lai tā izpilda veselu virkni strādnieku prasību. Pēc tam ne kritušā ar runām atvadījās sarkanās palīdzības, atbrīvoto cietumnieku, darba jaunatnes un citu organizāciju pārstāvji. Kriša kapu kopiņu klāja 62 organizāciju un uzņēmumu vainagi."¹

Pilnīgi savādāk B. Kriša bēres aprakstīja 3. armijas politpārvaldes priekšnieka vietnieks brigādes komisārs B. Maksimcevs savā ziņojumā Sarkanās Armijas politpārvaldes priekšniekam L. Mehlisam. Bēru procesija pārvērtās par politisku demonstrāciju, kuras dalībnieki nesa Leņina, Staļina, Molotova portretus un lozungus ar prasību pievienot Latviju Padomju Savienībai. Procesijai garām braucošajiem sarkanarmiešiem veltīti vārdi "Mūsu atbrīvotāji!". Viņam pat bija "izdevies ieraudzīt" lozungu "Lai dzīvo Latvijas Sarkanā armija!"² B. Maksimcevs ziņojumā min arī PSRS minū kuģi, kas noenkurojies pretim Prezidenta

Pilij. "Sarkanflotieši organizēti dziedāja dziesmu "Tačanka", "Если завтра война" un citas. Vairāk nekā 3 tūkstoši ridznieku klausījās dziesmas.. Kriša bērū laikā Latvijas oficiēri un policisti mēģināja fotografēt Sarkanās Armijas karēvjus, kas gāja garām bērū procesijām."³ Te var tikai pārbrīnīties, cik intensīvi - ja par pamatu ņem šo ziņojumu - PSRS karavīri ir pārvietojušies pa Rīgas ielām, ja bērū procesijas gaitā tās tuvumā pārvietojusies gan tehnika, gan "atsevišķi karavīri". Ļoti spilgti parādās arī tas, ka Staļins gribēja dzirdēt no Rīgas, - viss mierīgi, varam tāpat turpināt.

Kā parādīja tālākie iekšlietu ministra rīkojumi, tad arī palīgdienesta formēšana bija demokrātijas spēle. 26. jūnijā jau publicēja citu V. Lāča rīkojumu - visos nekārtības gadījumos, kur policijai nav iespējams atjaunot kārtību, nekavējoties griezties pēc atbalsta nevis pie atsevišķiem Sarkanās Armijas karavīriem, bet pie vadošajiem komandieriem un stingri jāievēro viņu dotie norādījumi. Policijai norādīja atturēties no aktīvas līdzdalības kārtības uzturēšanā gājienu un sapulču laikā un stāties "sakarā ar vietējo Padomju Savienības karaspēka garnizona priekšnieku, lūdzot viņu norīkot savus

¹ "Jaunākās Ziņas", 1940, 25. jūnijs.

² Полпреды сообщают..., с. 443.

³ Турпат. - 444. lpp.

karavīrus kārtības uzturēšanai, pavadot gājienus un arī sapulces". Policija to drīkstēja darīt tikai tad, ja Sarkanā Armija nav uz vietas.¹ Tā, it kā pēc pašas Latvijas valdības lūguma, PSRS armija kļuva arī par valsts iekšējās kārtības noteicēju. Jāpiebilst, ka 25. jūnijā presē publicēja oficiālu TASS paskaidrojumu par PSRS un Vācijas attiecībām: "...Baltijas valstis atrodas nevis 100 vai 150 padomju divīzijas, bet pašam ne vairāk kā 18 - 20 divīzijas, pie kam tās koncentrētas nevis Lietuvas un vācu pierobežā, bet gan triju Baltijas republiku dažādos rajonos un to mērķis ir nevis "spiediens" uz Vāciju, bet garantijas radīšana savstarpējās palīdzības paktu izvešanai dzīvē starp PSRS un šīm valstīm."² Arī šim ziņojumam vajadzēja nomierināt cilvēku prātus - armija taču 10 reizes mazāka, nekā runā! 26. jūnijā Liepājas pilsētā vara beidzot tika atdota atpakaļ civiliedzīvotājiem. PSRS karaspēka komandieris atsauca savus postenus un to vietā stājās Liepājas prefektūras darbinieki, kuri tagad darbojās, vietējās LKP organizācijas kontrolēti. Jau 25. jūnijā "Cīņa" bija asi nosodījusi Liepājas komunistu proletariāta diktatūras izveidošanas variantu. Iespējams, ka LKP un A. Višinskis saprata

šīs idejas nereālumu - radīt Liepājas revolucionāro variantu visās Latvijas pilsētās.

Otra aktīvākā ministrija jūnija dienās bija P. Blaua vadītā Sabiedrisko lietu ministrija. Tieši viņš ierosināja un Ministru kabinets pieņēma lēmumu par strādnieku darba algas paaugstināšanu par 10 - 15 procentiem. Un šis solis deva arī gaidītos rezultātus. 1940. gada 27. jūnijā Jelgavas rajona politpārvaldes vadītājs J. Ritums ziņoja uz Rīgu: "Zināms satraukums, kas radās sakarā ar PSRS karaspēka jaunu vienību ierašanos Latvijā un valdības maiņu, - aprimst..

Noskaņojums iedzīvotājos ir dažāds.. turīgie pilsoņi un inteliģence nomierinās, un viņos sāk rasties pārliecība, ka nekādi sarežģījumi nav gaidāmi, bet viss būs labi un taisnīgi. Arī vidussķiras pilsoņi un ierēdņi izsakās, ka viss izkārtosities pozitīvi un visiem būšot darbs un maize, kas taču galā esot galvenais."³ 28. jūnijā sekoja paskaidrojums: "...sevišķa sajūsma par darba algas pielikumu, atzinīgi par 8 stundu darba dienu."⁴

Sabiedrisko lietu ministrs iecēla arī jaunu Preses un biedrību departamenta direktoru Jāni Niedri - bijušo sociāldemokrātu, bet tolaik LKP biedru. Izciešot sodu Centrālcietumā,

¹ "Jaunākās Ziņas", 1940, 26. jūnijs.

² Turpat, 25. jūnijs.

³ LCVVA. - 3235. f. - 1/7. apr. - 444. lieta. - 1. lapa.

⁴ Turpat. - 2. lapa.

viņš regulāri saņēma no PSRS literatūru, un viņa vārds nebija svešs padomju pārstāvjiem Latvijā. Stājoties amatā, viņš deklarēja savas darbības galvenos uzdevumus: "Prese sekos, lai atklātībā neparādītos patvarības un faktu sagrozījumi, kas rada nepareizu priekšstatu par tautas noskaņu vai kaitētu labām attiecībām ar PSRS. Sevišķi sekmēs biedrības, kas uz demokrātiskiem principiem spraudušas par mērķi kultūras un sabiedrisko sakaru tālāku izveidošanos ar PSRS. Sekos, lai filmas būtu augstvērtīgas pēc satura un atbilstu priekšstatiem, kādus prasa tautas demokrātiskās intereses."¹ Tieši J. Niedrem tika uzticēts realizēt kontroli pār avīzēs publicējamo materiālu, nosūtot uz redakcijām speciālus cenzorus. Tomēr tas neizdevās vienlīdz efektīvi visos preses izdevumos. Tā katoļu laikraksta "Latgolas Vords" redaktors Trops pastāvēja uz to, ka jaunais Ministru kabinets apsolijs ticības brīvību un līdz ar to viņa avīzei nekāda cenzūra nevar būt. Avīzes redaktors apsoliya J. Niedram, ka politikas jautājumus sava izdevuma slejās neaizskars un nekomentēs. Taču 1940. gada augustā tieši par to, ka "Latgolas Vords" nav parādījis Latvijas pievienošanos PSRS un "tautas sajūsmu", avīzi slēdza. Tās pēdējo numuru - 15. augusta

ta - konfiscēja kā kaitīgu, jo tur slavināta baznīca. Kamēr tika socializēta Latvijas Republikas legālā prese, savas pozīcijas nostiprināja LKP laikraksts "Cīņa", par kuras redaktoru LKP CK Sekretariāts savā pirmajā sēdē 22. jūnijā bija apstiprinājis A. Jablonski. Par avīzes pirmā numura sagatavošanu pēc partijas vadības atbrīvošanas no ieslodzījuma 21. jūnijā viņš rakstīja: "...Bijām vakarā piekususi, bet vajag uzrakstīt "Cīņai" rakstus. Spurem ar rakstīšanu gāja grūti, daudz laboju.. Pietrūka numuram tipogrāfijas materiāla (Bindermaņa tipogrāfija Marijas ielā). Ar Lidiju (A. Jablonska meita. - I.G.) pierakstījām vēl dažus rakstus klāt."² Šo pirmo numuru komunisti izlīmēja, tāpat kā darbojoties pagrīdē, uz namiem. Šajā sakarā politpārvaldes priekšnieks V. Latkovskis saņēma kāda vecāka aģenta ziņojumu ar lūgumu pēc norādēm, ko darīt ar šo nelegālo izdevumu. Jaunais politpārvaldes priekšnieks paskaidrojās, ka LKP tagad ir legāla partija (lai gan nekādi likumdošanas akti to neapliecināja) un pārvaldes aģentiem tagad ir jāķer tie, kas darbosies pret komunistiem. Liels bija V. Latkovska pārsteigums, kad vecākais aģents pēc pāris dienām Bastejkalnā nošāvēs, pirms tam teikdams, ka viņš

¹ "Rīts", 1940, 26. jūnijs.

² LVA. - 200. f. - 9. apr. - 1315. lieta. - 12. lapa. 22. jūnijā avīzei tika turpināta numerācija kopš gada sākuma - 7. numurs.

“neprot komunistus sargāt”.¹ “Cīņas” redaktors 25. jūnijā saņēma politpārvaldes atļauju sev izvēlēties izdošanai jebkuru no Rīgas tipogrāfijām. A. Jablonska izvēle krita uz “Brīvās Zemes” tipogrāfiju “Rota” Blaumaņa ielā Nr. 38/40. Pēc viņa ierašanās pie tipogrāfijas direktora V. Latkovska kabinetā atskanēja tālruņa zvans: “..Vispirms, bez jūsu atļaujas mēs to nevaram darīt, otrkārt, mēs esam tik noslogoti, mums nav ne vietas, ne iespēju drukāt vēl vienu dienas izdevumu, - teica direktors, lai varētu tikt vaļā no sev nevēlamā uzdevuma.

- “Cīņas” izdošana ir atļauta, un tieši tai tipogrāfijai būs gods un slava, kas to drukās. Jūs izmantosiet šo iespēju un noslēgsiet ar pārstāvjiem līgumu, lai viņiem nebūtu jāiet meklēt cita tipogrāfija. Ceru, ka vieta un spēka jums pietiks, un, ja būs vajadzīgs, lai citi mazāk svarīgi izdevumi saspiežas ciešāk.

- Nu bet kā ar apmaksu?

- Par to runājiēt uz vietas, un, kā jau es teicu, slēdziet līgumu, - es viņam noslēgumā paskaidroju.

- Un tā, ministra kungs, Jūs tieši mums iesakāt ķerties pie šīs lietas, bet vai tomēr savādāk nebūtu iespējams? - pastāvēja direktors.

- Jā, tieši Jums, un kāpēc vēl

savādāk, taisiet gešeft (ienesīgu pasākumu), ja Jums dievs šo laimi un iespēju devis, - pateicu un beidzu sarunu.”

“Cīņa” sāka iznākt vienā no modernākajām Rīgas tipogrāfijām.² Tomēr tas daudz nelīdzēja. “Cīņas” tirāza auga līdz 50 000 eksemplāriem. Bet tad kritās, jo citas avīzes drukāja to pašu, tikai interesantāk.³ Vienīgais, ar ko atšķirās LKP avīze, bija 25. jūnija numurā publicētais aicinājums: “Mēs prasām atbrūnot aizsargu organizāciju! Mēs prasām nodot tiesai Ulmani un viņa fašistisko kliķi! Prasām nodot tiesai tautas mantas izšķērdētājus! Biedri, gatavosimies Rīgas strādnieku deputātu padomju vēlēšanām!”

Šajās dienās atsevišķās rūpniecās, Rīgā akciju sabiedrībā “Varonis” un Daugavpils dzelzceļu darbnīcās tika ievēlētas strādnieku komitejas. Jau sekotot notikušajam faktam un lai reglamentētu un kontrolētu šo komiteju darbību, valdība 26. jūnijā pieņēma likumu par strādnieku komiteju vēlēšanām. Likumā bija noteikts: “Lai sekmētu valdības darbību, demokratizētu pārvaldes sistēmu algotā darba spēka nodarbinātības laukā, sekmētu algoto darbinieku ekonomisko un kulturālo interešu aizstāvēšanu, kā arī lai veicinātu rūpniecības, amatniecības, tirdzniecības,

¹В. К. Латковский. Некоторые воспоминания..., с.52.

² LVA. - 200. f. - 9. apr. - 703. l. - 57. - 58. lapa.

³ LVA. - 200. f. - 9. apr. - 1315. lieta. - 15. lapa.

būvniecības, transporta un lauksaimniecības normālu izveidošanos, visos uzņēmumos un darba vietās nodibināmas algoto strādnieku un darbinieku komitejas, kas pārstāv strādnieku un darbinieku intereses ar administrāciju, kā arī iestāžu, uzņēmumu un darba vietu īpašniekiem." Likums kategoriski aizliedza strādnieku komitejām jaukties ražošanas jautājumos. Tas bija īpaši svarīgi, jo sāka parādīties aizvien biežāki darba kavējumi, kurus attaisnoja ar nevēlēšanos pakļauties administrācijas pavēlēm vai ar palidzību mitinā, sapulcē vai demonstrācijā.

Vienlaicīgi tika izdots arī likums par K. Ulmaņa valdības izveidotās kameru sistēmas likvidāciju.¹ To pamatoja šādi: "Kameras, kuras radītas pēc 1934. gada 15. maija, ir ipatnējs vecā sabrukušā režīma iestādījums, un, ievērojot savu uzbūvi, nespēja pilnīgi izpaust to aprindu domas un uzskatus, kuras tās pārstāvēja. Piemērs tam ir darba kamera, kas ne tik daudz aizstāvēja patiesās strādnieku intereses, bet gan bija kritušās valdības rokās ierocis viņas vienpusīgo ideju propagandā." Taču valdība, veicot šos pārkārtošanās soļus, it labi saprata arī izveidojušās situācijas specifiskās "revolucionārās ciņas" parādības sabiedrības

ikdienā. Pat "Ciņa" bija spiesta rakstīt par tādu parādību: "...pēc izskata strādnieki, piedzērušies ālējas, bļautās, nesakarīgi klaigā, dzied revolucionārās dziesmas, aizskar mierīgus garāmgājējus un pat kaujas."² Līdz ar to valdība savā paskaidrojumā pie likuma par kameru likvidēšanu uzsvēra: "Ar likumu par kameru likvidēšanu tiek likvidēts kameru princips, bet netiek likvidēts darbs, kas veicams tautas ražojošo spēku izveidošanai, labklājības celšanai un valsts izbūvei. Šis darbs tiks ievirzīts lietderīgākā gultnē, jo valdības vēlēšanās ir, lai to turpmāk veiktu pašas tautas vēlētie pārstāvji, paši kārtojot savus jautājumus un palīdzot valdībai tās darbā. Tādā veidā likvidējot kameras, necietīs arī biedrības, kas darbojas pie šīm kamerām, bet tikai pārveidosies viņu struktūra un uzdevumi, un raksturs." Diemžēl, kā rādīs tālākā notikumu gaita, šīs labās idejas paliks tikai kā paskaidrojums uz papīra. Lai panāktu savas darbības ātrāku popularizāciju un nomierinātu cilvēku prātus, 27. jūnijā Latvijas radiofonā uzstājās sabiedrisko lietu ministrs P. Blaus, īpaši uzsvērot "ciešu savienību ar PSRS un sadraudzību ar tās armiju, lai būtu droša mūsu tēvzemes pastāvība un stipra viņas drošība, un, otrkārt, nodrošināt valsts intereses un tautas de-

¹ Likvidēja tirdzniecības un rūpniecības, amatnieku, lauksaimniecības, darba, rakstu un mākslas un profesiju kameras.

² "Ciņa", 1940, 26. jūnijs.

mokrātiskās tiesības neatkarīgi no mantas stāvokļa, ticības, izglītības un tautības. Ir uzvarējusi demokrātija.”¹ Ministrs uzskaitīja visus veiktos pasākumus - algu paaugstinājumu, kameru likvidāciju, arodbiedrību darba pārkārtošanu utt.

Sajās dienās sākās arī kreisās inteliģences aktivizācija. 26. jūnijā tika pieņemta Latviešu rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības deklarācija, kas sākās ar vārdiem: “Ar 15. maija varmācības režīma nodibināšanu latviešu rakstniecība pārdzīvoja dziļu krīzi.” Deklarācijā atzīmēts, ka “fašistiskā režīma krišana atdod latviešu rakstniekiem un žurnālistiem viņu tiesības un latviešu rakstniecībai viņas nacionālo spēku”. Tālāk tika izteikta pateicība “tiem varenajiem faktoriem, kuriem piekrit galvenā loma brīvo darba apstākļu radīšanā, - tas ir, Sarkanarmijai un Latvijas Komunistiskajai partijai”. Jaunajā Latviešu rakstnieku un žurnālistu biedrības valdē ievēlēja A. Kurciju, R. Egli, I. Zaru-Leimani, V. Luksu, A. Griguli, P. Birkertu un A. Talcī.

Līdzīgas domas un idejas tika izteiktas arī 27. jūnijā notikušajā progresīvo skolotāju sapulcē. Šāda notikumu gaita sabiedrības demokratizēšanas virzienā bez tiešas PSRS armijas iejaukšanās radīja sarežģītas situācijas Latvijas Republikā akreditētajās ārvalstu pārstāvniecībās.

21. jūnija valdības deklarācija pamatojās uz vispārdemokrātiskiem principiem, solīja atjaunot 1922. gada Satversmi, radīja priekšstatu, ka Latvija ir suverēna valsts ar patstāvīgu valdību. 26. jūnijā oficiālajā priekšā stādīšanās ceremonijā pie prof. A. Kirhenšteina, kas vienlaikus pildīja ārlietu ministra funkcijas, ieradās diplomātiskā korpusa vecākā vietas izpildītājs Beļģijas sūtnis Omons J. de Selis-Fansons un pārējie sūtņi: Anglijas - O. Ords, ASV - Dž. Vailijs, Vācijas - U. fon Koce, Somijas - E. Paliuss, Zviedrijas - B. Johansons, Itālijas - D. Rodžeri, Igaunijas - H. Rebane, Holandes - L. de Deckers, Japānas - Šojiro Otaka, Lietuvas - P. Dailide, Francijas - H. Guarans, Spānijas, Dānijas, Rumānijas, Šveices un Vatikāna (Svētā Krēsla) sūtņi šai laikā Rīgā nebija, un to vietā bija ieradušies attiecīgo valstu lietveži.² Diplomātiskās pieņemšanas turpinājās līdz 17. jūlijam. Arī Latvijas sūtņi ārzemēs, netiekot istā skaidrībā par dzimtenē notiekošā patieso būtību un tāpat ietekmējoties no 21. jūnija deklarācijas, izteica savu lojalitāti.

Par īpatnēju jūnija notikumu beigu akordu var uzskatīt 28. jūnijā Ministru kabinetā izskatītos pārgrozījumus likumā par bezpeļņas biedrībām un to savienībām. Tā bija ļoti veikla manipulācija: atstājot spēkā K.

¹ “Jaunākās Ziņas”, 1940, 28. jūnijs.

² “Rīts”, 1940, 27. jūnijs.

Ulmaņa valdības pieņemto lēmumu, to tikai nedaudz papildinot, varēja arī K. Ulmaņa aizsegā slēgt visas sev nevēlamās organizācijas un savienības. Otrajā dienā pēc šī jautājuma apspriešanas valdībā avīze "Cīņa" publicēja sabiedrisko lietu ministra P. Blaua skaidrojumu zem virsraksta "Latvijas Komunistiskā partija legalizēta". Ministrs norādīja: "Pastāvošais likums, kuru izdevusi iepriekšējā valdība, padarīja pilnīgi neiespējamu īstu tautas saslēgšanas biedrības un to savienības.. Izdotie pārgrozījumi atceļ šādu ar demokrātijas principiem nesaskaņotu stāvokli, un turpmāk biedrības pārvaldīs tikai vēlētas valdes." Turpat sekoja atvēsinoša salts: "..sabiedrisko lietu ministram atstāta tiesība slēgt biedrības un savienības, ja tās kaitē sabiedrības interesēm. Pēdējais noteikums ir nepieciešams tamdēļ, lai tautas demokrātisko interešu pretiniekiem nedotu iespēju likumīgos rāmjos vadīt tautas vairākumam un republikas interesēm kaitīgu politiku.*

Reizē ar šo pārlabojumu stāšanās spēkā var tikt legāli reģistrēta arī Latvijas komunistiskā partija, jo pastāvošais likums nepieļāva politisko partiju reģistrēšanu."

Te gan jāpiebilst, ka LKP CK aizmirsa tālāko notikumu stei-

gā pierēģistrēt savu partiju pēc 2. jūlija, kad bija nopublicēti labojumi likumā par bezpeļņas biedrībām un līdz ar to labojumi stājās spēkā. Ministru kabinets un sabiedrisko lietu ministrs šādu prasību partijai arī netika izvirzījis. Vismaz šobrīd republikas arhīvos nav izdevies atrast dokumentus, kas pierādītu pretējo. Iespējams, ka jūlija sākumā LKP reģistrēšana tika uzskatīta jau par nevienam nevajadzīgu formalitāti.

30. jūnijā, nedēļu pēc pirmās, uz savu otro sēdi sanāca LKP CK Sekretariāts un sāka to ar partijas aparātu dažāda ranga darbinieku algu apstiprināšanu. CK sekretāriem tika noteikti 400; nodaļu vadītājiem - 300; tehniskajam personālam - 150 - 200, apkopējām - 100 lati mēnesī. 350 lati mēnesī bija paredzēti LKP preses izdevumu "Cīņa" un "Proletarskaja Pravda" redaktoriem, bet līdzstrādnieku apmaksa atbilstoši - 250 - 300 lati. Latvijas Darba Jaunatnes savienības sekretāriem tika noteikti 350 lati no LKP līdzekļiem.¹ (1940. gada jūlijā kvalificēts rūpniecības strādnieks saņēma ap 0,95 latus stundā, bet laukstrādnieks 547 latus gadā.) Nepieciešamās summas partijas vadība pagērēja no jaunās valdības. Tā LKP CK Sekretariāts 1940. gada 2. augustā pieprasīja Finanšu minis-

* Jūlijā-augustā visas biedrības tika atzītas par šādām kaitīgām. Vienīgi Kultūras tuvināšanās biedrība ar PSRS tautām tikai 19. oktobrī noturēja savu pēdējo sēdi.

¹ LKP CK PA. - 101. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 3. lpp.

trijai Ls. - 100 000 katru mēnesi. LKP biedru naudas 1940. gadā bija niecīgas - bezdarbniekiem - 0,20; ar algu līdz 50 latiem - 0,30; līdz 100 latiem - 0,50; līdz 150 latiem - 1; līdz 200 latiem - 1,50; vairāk - 2 lati. Avīzes arī nedeļa peļņu. Līdz ar to par partijas pašfinansēšanos LKP nevarēja domāt.¹

Tālāk LKP CK sekretāra darbība parāda, ka komunisti nespēja izsekot visiem sabiedrībā noritošajiem pārvērtību procesiem. Tā tas bija noticis ar karavīru komiteju vēlēšanām, par kuru gaitu Sekretariātam atlika tikai secināt: "Mums nav direktīvas par darbu armijā. NN. pulkā sāk izvēlēt kareivju komitejas - saskaņot."² Arī jautājumā par Spānijas pilsoņu kara dalībnieku no Latvijas tālāko likteni un atgriešanās iespējām LKP nācās secināt, ka "Igaunijā pieņemts likums, kas dod iespēju atgriezties Spānijas revolucionārajiem cīnītājiem". Latvijā neviena oficiāla iestāde par to nebija domājusi.

30. jūnija sēdē partijas vadība vēlreiz apsprieda jautājumu par Rīgas deputātu padomes vēlēšanām. CK sekretārs Ž. Spure jau saņēma konkrētu uzdevumu - saskaņot ar valdību vēlēšanu laiku un norisi. Savā pirmajā sēdē LKP CK Sekretariāts bija apstiprinājis iespējamās kandidatūras četrām vakantajām vietām Ministru kabinetā -

A. Tabaks, N. Priede, J. Vagnags, P. Plēsums vai A. Buševics. Nedēļas laikā neviens no viņiem nebija sācis strādāt vadībā. 30. jūnijā partija paskaidroja, kāpēc ir izveidojusies šāda situācija: "Pretrunīgi KP biedriem ieiet valdībā un dot atskaiti Ulmanim.." A. Višinskis arī neuzstāja par komunistu līdzdalību Ministru kabinetā, jo vēl nebija īsti skaidrs, kā notiks Latvijas sovjetizācija un kāda loma te būs LKP.

Notikušās pārmaiņas Latvijas Republikas politiskajā dzīvē nebija mazinājušas LKP klasiski staļinisko cīņu pret sociāldemokrātiem. 30. jūnijā Sekretariāts secināja: "Ir jūtama s-d līnijas izvešana pie slimu kasu un arodbiedrības valžu darbēšanām. Arī par trockistu vārdību pienāk ziņas." Un kā pretpasākumi tika paredzēti "Pastiprināt mūsu organizāciju aktivitāti un modrību. Arī mūsu presē pacelt cīņu pret mums naidīgām nostādnēm". Diezgan nepamatots šķiet viedoklis, ka jūnija dienās darbojās kreiso spēku vienotā fronte.³ Klāvs Lorencs savās atmiņās rakstīja: "Ar Sarkanās armijas ienākšanu un Ulmaņa valdības krišanu no pagrīdes iznāca abas nelegālās strādnieku partijas - LKP un LSSZP. Abas viņas apmetās Antonijas (Leona Paegles) ielā 2. Pirmās dienas bija it kā savāds kluss kontakts, saskatīšanās

¹ Turpat. - 18. lpp

² Turpat. - 4. lpp

³ O. Niedre. Latvijas Republikas pēdējais mēnesis. 21. jūnijs..., 271.-279. lpp.

“pār žogu, vienam uz otru”. Tajās pašās telpās gandrīz vai blakus arodkustību lietas sāka kārtot un vadīt - komunisti Putniņš un sociāldemokrāts J. Višņa. Bet, ja Komunistiskajai partijai bija visas iespējas izmantot pastāvošo presi un drīz vien izdot savu centrālorgānu “Cīņa”, tad tādas iespējas bija pilnīgi laupītas otrai strādnieku partijai. Drīz vien Komunistiskā partija pilnīgi pagrieza muguru saviem vienotās frontes partneriem nelegālajā kustībā un diezgan nedelikāti, augstprātīgi pateica, ka šī partija ir nevajadzīga, pat kaitīga jaunos apstākļos.¹

Ievēribas cienīgs fakts ir tas, ka LKP CK Sekretariāta sēdes vadīja un par visiem nozīmīgākajiem jautājumiem ziņoja nevis partijas pirmais sekretārs

J. Kalnbērziņš (Zaķis), bet gan otrā persona - Žanis Spure. J. Kalnbērziņš 1940. gada jūnijā jūlija dienās ieņēma it kā neitrāla novērotāja pozīciju, nemēģinot nekad izrādīt iniciatīvu. Iespējams, ka, zinot savas ģimenes likteni Padomju Savienībā, viņš nebija drošs arī par savu nākotni. 1937. gadā jau N. Ježovs (VK(b)P CK sekretārs) bija parakstījis viņa atsaukumu no Latvijas uz Maskavu.² 1939. gadā Kominternes lietā iegūla M. Kļaviņa-Ozoliņa rakstītais ziņojums “..valsti vēl tagad mūsu partiju vada cilvēki, kuriem Kominterne nedrīkst uzticēties .. it īpaši tas attiecas uz Kalnbērziņu un Dadi (F. Deglavs. - Aut.) ..”³ Tāpat jāatceras F. Deglava raksturojums - labs izpildītājs stiprākā vadībā.

6. NODAĻA

SAEIMAS VĒLĒŠANAS

Vēlēšanu lēmuma pieņemšana

Iekšpolitiskā situācija Baltijas valstīs krasī mainījās jūlija pirmajās dienās. PSRS bija grozījusi savu taktiku Latvijas sovjetizācijā. Nesapņēmot nekādu protestu ne no Vācijas, ne no antifašistiskās koalīcijas val-

stīm, Staļins gāja soli tālāk - sāka aneksijas procesu. Jūnija pēdējās dienās A. Višinskis saņēma norādījumu sākt Latvijā Saeima vēlēšanu kampaņu - formāli juridisko soli iekļaušanai PSRS sastāvā. Šāda Maskavas politikas radikalizēšanās apmainīja vietām divus eksistējošos spēkus jūnija beigās Latvijā: LKP un Ministru

¹ LCVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 39. lapa.

² LVA PA. - 54. f. - 1. apr. - 4187. lieta.

³ Turpat.

kabinetu. Vēl 30. jūnijā Ministru kabinets pieņēma savus lēmumus, nekonsultējoties ar LKP CK un it kā darbojās patstāvīgi pēc PSRS pārstāvniecības norādījumiem, turpretī, sākot ar jūlija pirmajām dienām, visus valdības lēmumus vispirms pieņēma LKP CK, un Ministru kabinets tikai tos akceptēja. Vietējiem iedzīvotājiem to nesaprotot, sāka darboties sociālistiskā valsts pārvaldes sistēma. Te gan jānorāda, ka tomēr pašai LKP arī neļāva darboties bez tiešās Kominternes kontroles. Šādas funkcijas bija uzticētas no Maskavas atbraukušajiem S. Sergejevam un V. Vadimovam (uzvārdi acimredzot izdomāti), kuri šeit darbojās līdz Latvijas Padomju Sociālistiskās republikas pasludināšanas brīdim.

Pirmā liecība par jauno staļinisma politikas pavērsienu Latvijā bija avīzē "Cīņa" ievietotie raksti. 2. jūlija ievadrakstā bija uzsvērtā nepieciešamība Latvijas tautsaimniecībai iesaistīties PSRS ekonomiskajā sistēmā. Dienu iepriekš, 1. jūlijā, tika skaidrots jaunais LKP programmatiskais mērķis: "Kopā un roku rokā ar Sociālistisko Padomju Republiku Savienību, izmantojot tās bagātīgos piedzīvojumus kā revolucionārajā kustībā, tā sociālistiskās valsts radīšanā, mēs turpmāk veidosim arī savu un darba tautas nākotni." Diemžēl pārāk mazs skaits Latvijas iedzīvotāju nopietni lasīja LKP presi. Tani pašā laikā LKP atļāvās atklāti

dot "sitienu" saviem sabiedrotājiem pagrīdes cīņā pret K. Ulmaņa režīmu - LSSZP. Pēc būtības komunisti pasludināja savas monopoltiesības būt par vienīgo kreiso partiju, liedzot LSSZP un sociāldemokrātu ideju piekritējiem iespēju aktīvi iesaistīties iekšpolitiskajā dzīvē: "Citas partijas (izņemot LKP. - Aut.) Latvijas darba tautai nav un nebūs. Nekādu spēku skaldīšana turpmāk nenotiks un netiks pieļauta."

2. jūlijā uz savu sēdi sanāca LKP CK Sekretariāts, kurā tika kardināli mainīti pirms tam pieņemtie lēmumi, kā arī apjēgta partijas jaunā loma republikas dzīvē. Pirmais jautājums skāra LSSZP - tika noraidīta iespēja LSSZP biedriem kolektīvi ieiet LKP sastāvā: "bijušās soc. partijas biedrus uzņemt individuālā kārtā". Burtiski nākamajā dienā, 3. jūlijā, LSSZP CK, kā tika publicēts "Cīņā", savā sēdē nolēma "Darbību izbeigt un, lai apvienotu visus Latvijas strādniecības politiski organizētos spēkus Latvijas Komunistiskajā partijā, uzaicinu savus biedrus iestāties LKP". Cik var spriest, tad A. Višinskis partiju apvienošanas jautājumā spēlēja dubultu spēli, katrai pasakot savu darbības variantu. Par to, ka LSSZP, pasludinot aicinājumu iekļauties LKP rindās, vadījās pēc Maskavas norādījumiem un solījumiem, liecināja viņu pārliecinātība, ka bez liekām formalitātēm LSSZP biedri saņems LKP biedru kartes. "Apspriežot

radušos stāvokli un jauno situāciju pēc notikušā apvērsuma, partija nespēja vairs pastāvēt un strādāt, nolēma likvidēties un uzaicināja savus biedrus pievienoties komunistiskajai partijai. Nekāda atsaukšanās uz kongresu lēmumu par abu partiju apvienošanu, kā to apgalvo A. Drizulis u. c. savās grāmatās, protams, nebija un nevarēja būt, jo šo lēmumu, ko bija panācis neizšķirīgs partijas mazākums jau nelegālajos apstākļos, pati dzīve atcēla un anulēja. Pēdējā CK sēdē no partijas vecās vadības piedalījās A. Buševics, F. Menders un K. Lorencs. Šī sēdē tika izdalītas uzņemšanas anketes KP ar norādījumu, ka bijušos LSSZP CK locekļus ar Maskavas lēmumu uzņems komunistiskajā partijā bez iebildumiem, ieskaitot viņiem visu stāžu sociāldemokrātiskajā kustībā. CK jaunatnes daļa (J. Jansons, Laškops, Miežis-Zālītis u. c.), arī no vecajiem A. Buševics, anketes izpildīja un iesniedza.¹ Tā rakstīja K. Lorencs. LSSZP likvidācijas aktu dažus gadus vēlāk LKP CK Sekretariāta darbiniece O. Auguste raksturoja pavisam īsi: "Lai skaldītu ienaidnieka spēkus, mūsu CK turēja par iespējamu dažus sociāldemokrātus uzņemt mūsu partijā, nolūkā tos ar laiku pāraudzināt. No tā gan nekas sevišķs neiznāca."²

2. jūlija sēdē LKP CK Sekretariāts kardināli mainīja savu nostāju jautājumā par komunistu līdzdalību K. Ulmanim padotajā Ministru kabinetā. Ž. Spure bez ipašiem paskaidrojumiem paziņoja, ka LKP biedri ieņems šādus posteņus: A. Tabaks - valsts kontrolieris, J. Vanags - zemkopības ministrs, K. Karlsons - finanšu ministrs, N. Priede - finanšu ministra biedrs.

Vienlaikus LKP CK pieņēma lēmumu izveidot strādnieku gvardi 500 cilvēku sastāvā, "lai palīdzētu policijai apsargāt rūpnīcas un sapulces".³ Šobrīd gan nav izdevies atrast nevienu liecību, kad kādai no sapulcēm vai rūpnīcām būtu mēģināts uzbrukt. Drīzāk šīs bruņotās vienības bija domātas, lai pastiprinātu partijas darbības efektu.

LKP bija veikusi pasākumus, lai labotu savu kļūdu un nostiprinātu savu iespaidu armijā, kur jau bija sākusies kareivju komiteju veidošanās. Partijas vadība lēma: "Paziņot "Cīņā" atbildi kareivjiem, ka var izveidot partijas sūniņas un ievēlēt komitejas, bet nevar iejaukties komandieru pavēlēs."⁴ 3. jūlija numurā atbilstoši lēmumam rakstīja: "Tā kā strādniekiem ir tiesības vēlē savas komitejas uzņēmumos, tad arī kareivji var vēlē savos pulkos komitejas 3-7

¹ LCVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 39. lapa.

² LVA PA. - 200. f. - 9. apr. - 60. lieta, 1. - 2. lp.

³ Turpat. - 101. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 10. lapa.

⁴ Turpat. 12. lapa.

personu sastāvā no katra pulka. Kareivju komitejas tomēr nedrīkst kavēt savas priekšniecības rīkojumu izpildišanu, taisni otrādi - kareivju komitejām jāpalīdz celt kareivju disciplīnu un tēvijas aizsardzības spējas.”

Taču svarīgākais LKP CK Sekretariāta 2. jūlija sēdes dienas kārtības punkts bija paziņojums par Saeimas vēlēšanām Latvijā. Ieraksts protokolā ir šāds: “Priekšā stāvošās Saeimas vēlēšanas. Noturēt vēlēšanas. Sākot priekšvēlēšanu kampaņu, ņemt vērā, ka, tā kā ir sociāldemokrātu labējais spārns, nepieciešams sastādīt strādnieku, zemnieku un inteliģences darba savienības sarakstus. Nepieciešams izstādīt darba ļaužu bloka platformas (sastādīs Ž. Spure). Jāsāk mūsu laikrakstos kampaņa par Saeimas pārvēlēšanām.”¹ Vietējo deputātu padomju vēlēšanas pazuda no LKP darbības sfēras, it kā nekad šīs problēmas nebūtu bijis.*

Jūlija sākumā LKP jau bija tik tālu “izaugusi”, ka tika priests par nepieciešamību pastiprināt biedru ideoloģisko audzināšanu. Galvenā literatūra - “VK(b)P vēstures īsais kurss”, kuru paredzēja nodrukāt 50 000 eksemplāros. Tika nolemts organizēt speciālu grāmatu veikalu, kurā varētu iegādāties partijas literatūru un

“bb. Staļina, Molotova, Vorošilova u. c. fotogrāfijas”. Vēl jāatzīmē: LSSZP biedriem nolēma dot iespēju mēģināt kļūt par LKP biedriem, turpretī par “trockistiem” lēmums bija ļoti lakonisks - arestēt. Uz šādas aktīvas LKP darbības fona Ministru kabinets izskatās pieklusis, netiek pieņemts neviens ievērojamāks lēmums.

4. jūlijā no Makavas bija saņemti jau konkrēti Saeimas vēlēšanu datumi - 14. un 15. jūlijs - tāpat kā Igaunijā un Lietuvā. Šīs pašas dienas vakarā notika LKP Rīgas rajonu sekretāru apspriede, kurā Ž. Spure uzstājās ar plašu runu par gaidāmo vēlēšanu akciju: “saskaņā ar Internacionāles (Komunistiskā Internacionāle, kuras sastāvā ietilpa arī formāli neatkarīgā LKP. - Aut.) rīkojumu un Sekretariāta (LKP CK. - Aut.) lēmumu Saeimas vēlēšanām jānotiek visā drīzumā. Vēlēšanas notiks uz pirmās konstitūcijas pamatiem (1922. gada Latvijas Republikas Satversmes. - Aut.). Un vēlākie ierobežojumi ir atcelti. Vēlēšanas jāsatavato ātri - 14. un 15. jūlijā. Vēlēšanu kampaņa sākas ritā, 5. jūlijā. Jāaizrāda uz iebildumiem, ka Saeima nav populāra uz šādiem pantiem: 1) Konstitūcijas ierobežojumi nav; 2) Strādnieku bloks - blokā ieies strādnieku, zemnieku, darba inteliģences un armijas pār-

¹ LVA PA. - 101. f. - 1. apr. - 7. l. - 10. lapa.

* Latvijas PSR vietējo padomju vēlēšanas (kaut formālas, bet vēlēšanas) pirmo reizi notika tikai 1948. gadā. Līdz tam padomju vara uz vietām tika iecelta.

stāvji. Partijas, izņemot kom. partiju, nav legalizētas, tāpēc arī tās praktiski nevarēs legalizēties divu nedēļu laikā.¹ Kā jau minējām, tad Latvijas Republikā nelegalizējās neviena politiskā partija. Galvenais, ko uzsvēra LKP CK sekretārs Ž. Spure, tāpat kā jūnija dienās iekšlietu ministrs V. Lācis, - viss notiks pēc Latvijas 1922. gada Konstitūcijas - tās darbības apturēšana bija atcelta.

Tālāk Ž. Spure precīzi informēja klātesošos, kā tiks veidota Centrālā vēlēšanu komisija - 2 pārstāvji no LKP, 2 - arodbiedrības, 1 - Tieslietu ministrijas, Iekšlietu ministrijas un Statistikas pārvaldes. LKP pārstāvji A. Buševics un A. Deglavs, ieņēma atbilstoši Centrālās vēlēšanu komisijas priekšsēdētāja un sekretāra posteņus. Arī arodbiedrības pārstāvēja LKP biedri.

4. jūlijā LKP CK sekretārs jau droši ziņoja, ka rīt, 5. jūlijā, būs gatava vēlēšanu platforma. Sapulcē apsprieda arī 5. jūlija manifestācijas lozungus.

Kā atbalss LKP CK pieņemtajiem lēmumiem 4. jūlijā notika Ministru kabineta sēde, kurā tika pieņemts likums par Saeimas vēlēšanām. Kabinets saskaņā ar "labākajām tradīcijām" nosūtīja telegrammu J. Staļinam sakarā ar likuma pieņemšanu: "PSRS tautu un visas pasaules darba ļaužu lielajam vadonim J. V. Staļinam. Latvi-

jas demokrātiskās Republikas valdība šodien pieņēmusi likumu par Saeimas vēlēšanām. Tas pēc esošajiem beztiesīguma un apspiestības gadiem Latvijas tautai atkal atdod viņas brīvību, tiesības pašai lemt par savu likteni.." Līdzīga satura telegramma tika nosūtīta V. Molotovam: "..Mēs redzam savu uzdevumu - sirsnīgā un godīgā Latvijas un Padomju Savienības savstarpējās palīdzības liguma izpildīšanā un nesaraucamu saišu stiprināšanā ar PSRS. Mēs esam apņēmušies ziedot visus savus spēkus, kalpojot mūsu tautai, pārliecībā par tās plaukšanu un lielo nākotni un nesaraucamām saitēm, saistoties ar mūsu lielo un vareno kaimiņu." Ļoti ātri bija aizmirsti gan pateicības vārdi K. Ulmanim, pieņemot varu, gan 21. jūnija deklarācija.

1940. gada 5. jūlijā presē tika publicēts Ministru kabineta lēmums par Saeimas vēlēšanām: nekavējoties veikt Saeimas vēlēšanas, saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 6. pantu vispārējās, vienlīdzīgas, tiesas, aizklātas un proporcionālas balsošanas ceļā.

Bet - ko paredzēja Latvijas Republikas Satversme Saeimas vēlēšanu jautājumā? 49. pantā bija noteikts: "Ja Saeima ir atlaista, tad Saeimas locekļu pilnvaras tomēr paliek spēkā līdz jaunievēlētās Saeimas sanākšanai, bet līdzšinējā Saeima var

¹ LVA PA. - 102. f. - 1. apr. - 5. lieta. - 8.-9. lapa.

sanākt uz sēdēm tikai tad, ja Valsts Prezidents to sasauc." 1934. gada maijā K. Ulmanis atlaida Saeimu, un tagad vajadzēja atkal sasaukt deputātus uz sesiju. Te gan vēl jāņem vērā, ka 1936. gadā, kad beidzās Valsts Prezidenta A. Kvieša pilnvaras, šajā postenī bez vēlēšanām stājās K. Ulmanis. Šajā gadījumā, lai būtu ievērota Satversme, vajadzēja vadīties pēc tās 52. panta: "Ja Valsts Prezidents atsakās no amata, nomirst vai tiek atsaukts pirms viņa laiks beidzies, Valsts Prezidenta vietu izpilda Saeimas priekšsēdētājs, kamēr Saeima ievēl jaunu Valsts Prezidentu. Tāpat Saeimas priekšsēdētājs izpilda Valsts prezidenta vietu, ja pēdējais atrodas ārpus valsts robežas vai citādi kavēts pildīt savu amatu." 1932. gadā par Saeimas priekšsēdētāju bija ievēlēts sociāldemokrāts Dr. Pauls Kalniņš. Viņa personība bija absolūti nepieņemama A. Višinskim. Paula Kalniņa kandidatūra pat netika apspriesta, sastādot jauno Ministru kabinetu jūnija dienās, tāpēc pilnīgi nereāla bija viņa stāšanās Valsts Prezidenta postenī šīs dienās, kad vajadzēja maksimālu paklausību PSRS diktētājam pavēlēm. Analizējot 1922. gada Satversmi un 1940. gada Saeimas vēlēšanas, jāņem vērā, ka tās 64. pants noteica strikti - "Likumdošanas tiesības pieder Saeimai" - un 69. pants papildināja - "Valsts Prezidents izsludina Saeimā pieņemtos likumus ne agrāk kā septiņā

dienā un ne vēlāk kā divdesmitpirmā dienā pēc to pieņemšanas. Likums stājas spēkā četrpadsmit dienas pēc izsludināšanas, ja likumā nav noteikts cits termiņš". Līdz ar to jau pats vēlēšanu likums bija Satversmes pārkāpums.

Ž. Spure 4. jūlijā, runādams Rīgas partijas rajonu sekretāru sēdē, bija arī pareizi nosaucis vēlēšanu apgabalus un tur ievēlamo deputātu skaitu: Rīgā - 21, Latgalē - 27, Vidzemē - 22, Kurzemē - 15, Zemgalē - 15. Tomēr vienā jautājumā LKP CK sekretāra komunistiem solītais atšķīrās no vēlēšanu likumā teiktā. Tas bija par vēlēšanu tiesībām. 1940. gada 5. jūlijā izsludinātajā vēlēšanu likumā bija noteikts: "Vēlēšanu tiesības ir visiem Latvijas pilsoņiem, kuri vēlēšanu dienā sasnieguši 21 gada vecumu." Ž. Spure - savukārt - solīja: "Balss tiesības visiem - visiem nelegālistiem un emigrantiem." Jūnija beigās Ministru kabinets pieņēma lēmumu atdot Latvijas pavalstniecību "visiem tiem Latvijas pilsoņiem, kam Latvijas agrāko valdību laikā pavalstniecības tiesības atņemtas par politisko darbību demokrātiskas valsts iekārtas labā". Pavalstniecības dokumentu izsniegšanu pēc dokumentu nokārtošanas vajadzēja istenot Iekšlietu ministrijai. Cilvēkiem, kuri bija citas valsts pavalstnieki, ja Ministru kabinets vadījās pēc eksistējošās likumdošanas, vajadzēja pildīt 1927. gada 2. jūnijā izsludināto

"Likumu par pavalstniecību", kura 4. punktā teikts: "Citu valstu pavalstniekus un bezpavalstniekus var uzņemt Latvijas pavalstniecībā, ja viņi ne mazāk kā pieci gadi bez pārtraukuma dzīvojuši Latvijas robežās. Lūgumi par uzņemšanu iesniedzami iekšlietu ministram un izspriežami Ministru kabinetā." 1938. gada 20. novembrī tika pieņemti pārgrozījumi likumā par pavalstniecību, kur bija teikts: "Ministru kabinets var uzņemt Latvijas pavalstniecībā arī ārzemniekus vai bezpavalstniekus, kas nav nodzīvojuši Latvijā šajā (4.) pantā paredzētos piecus gadus, ja viņi kalpojuši vai kalpo Latvijas armijā, vai ja viņu uzņemšanu pavalstniecībā atsevišķos gadījumos ierosina iekšlietu ministrs. Lūgumi iesniedzami iekšlietu ministram." Šie likumi, pirmkārt, bija jāizpilda visiem LKP CK Sekretariāta locekļiem, izņemot A. Jablonski. J. Kalnbērziņš (Zaķis) Latvijas teritoriju atstāja 1919. gadā reizē ar aizejošās Sarkanās Armijas daļām. "Es, būdams komunisti, par legālu atgriešanos Latvijā nedomāju. Pilsonu karam beidzoties, jau biju KSFPF pilsonis..."¹ Nelegāli J. Kalnbērziņš Latvijā pirmo reizi ieradās 1925. gadā, bet 1928. gadā atgriezās Maskavā, jo pārāk reāli kļuva aresta draudi. 1936. gadā viņš atkal

nelegāli šķērsoja Latvijas Republikas robežu ar Jana Raisa - Čehoslovākijas pavalstnieka - dokumentiem. Arī 1939. gada vasarā viņu arestēja kā Budevicu. Vēl 1940. gada jūlijā (jau pēc Saeimas velēšanām) Kominternes kadru daļas sagatavotajā izziņā bija teikts: "Kalnbērziņš Jānis Eduarda d., viņš arī Zaķis, Ausainis, Vecais, - dzimis 1893. g. Vidzemes guberņā, latvietis, strādnieks. PSRS pilsonis. VK(b)P biedrs no 1917. g. aprīļa..."² Līdzīga situācija bija arī Olgai Augustei. Viņa Krievijā nokļuva 1915. gadā, evakuējoties reizē ar rūpnīcu "Union" uz Harkovu. Šeit viņa sagaidīja padomju varas pasludināšanu un 1925. gadā tika uzņemta VK(b)P rindās. 1935. gadā, pēc Komunistiskās universitātes beigšanas, viņa ar Olgas Tomsones pasi tika nosūtīta darbā uz Latviju. 1939. gada 6. jūlijā viņu reizē ar J. Kalnbērziņu un K. Gaili arestēja. Apcietinājumā viņa atradās ar dokumentiem uz Marijas Gullbes vārda. Nekādu O. Augustes vai J. Kalnbērziņa iesniegumu par Latvijas Republikas pavalstniecības piešķiršanu līdz šim brīdim nav izdevies atrast. Un diez vai kādam arī izdosies, jo pati O. Auguste savās atmiņās rakstīja: "Mani arestēja bez dokumentiem un cietumā es atrados ar svešu - Marijas

¹ Jānis Kalnbērziņš. Atmiņas. R., 1983., 98. lpp.

² "Izglītība", 1990, 16. maijs.

Gulbes vārdu. Tikai dažas dienas pēc iznākšanas no cietuma ar E. Brieža gādību es saņēmu Latvijas pasi, kurā bija ierakstīts mans īstais vārds."¹ E. Briedis no 23. jūnija strādāja Iekšlietu ministrijas pakļautībā - vadīja Rīgas politpārvaldi.²

Tiesi tādas pašas pavalstniecības problēmas pēc likuma vajadzēja risināt arī Pēterim Plēsumam. * 1917. gadā frontē viņš iestājās LSD. Kā sarkanais latviešu strēlnieks apsargāja padomju valdību gan Petrogradā, gan Maskavā. Mācījies Rietumtautu komunistiskajā universitātē un 1931. gadā devās nelegālā darbā uz Latviju ar Jēkaba Kvieša dokumentiem. Jau 1932. gadā viņu arestēja un piesprieda 6 gadus spaidu darbos. 1938. gadā, tuvojoties ieslodzījuma termiņa beigām, Latvijas valdība atgādināja P. Plēsumam, ka viņam kā PSRS pilsonim pēc atbrīvošanas divu nedēļu laikā jāatstāj Latvijas Republikas teritorija. Vēl martā Plēsums bija griezijs ar lūgumu PSRS pārstāvniecībā, lai saņemtu atļauju iebraukt PSRS, kur Maskavā dzīvoja viņa sieva un dēls. Atbildi uz šo un arī vēlākiem iesniegumiem viņš nekad tā arī nesaņēma. 1938. gada septembrī politpārvaldes vadītājs J.

Fridrihsons pat griezās pie Ārlietu ministrijas: "...nav nekāda viņa SPRS (PSRS - Aut.) pavalstniecību apstipriņoša dokumenta, kas ir šķērslis izceļošanai, lūdzu neatteikt Jūsu tālāku ricību šīnī jautājumā."³ 1939. gada martā J. Fridrihsons ir spiests secināt: "...nav nekādu izredžu, ka P. Plēsums tuvākajā laikā izceļos no Latvijas."⁴ R. Štiglics (politpārvaldes aģentūras nodaļas vadītājs) 1939. gada jūnijā meklēja kompromisa variantus, kā atbrīvot Plēsumu, nepārkāpjot likumdošanu: "...Plēsuma viņš brālis dien armijā, bet otrs Rīgā - policijā. Plēsums ir pārliecināts komunist, Padomju Krievijas pavalstnieks. Pie zināmiem apstākļiem zem brāļu uzraudzības viņu vajadzības gadījumā var atsavināt, liekot priekšā atstāt Latviju."⁵ Kopumā P. Plēsums cietumā pavadīja 8 gadus un 5 mēnešus un tika atbrīvots tikai 1940. gada 20. jūnijā.

Vienīgais no vadošajiem partijās darbiniekiem, kurš varēja vienkārši atjaunot Latvijas pilsonību, bija Žanis Spure, kurš no Latvijas bija izraidīts 1922. gadā. Taču šeit tika pārkāpts cits likums: Latvijas Republika neatzina dubulpilsonību, bet 1940. gada

¹ LVA PA. - 200. f. - 9. apr. - 60. l. - 49. lapa.

² "Jaunākās Ziņas", 1940, 25. jūnijs.

* 1940. gada augustā vadīja LPSR Saeimas delegāciju braucienā uz Maskavu, lai lūgtu Latviju iekļaut PSRS sastāvā. LKP CK loceklis.

³ LVVA. - 3235. f. - 2. apr. - 7510. lieta. - 5. lapa.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 14. lapa.

19. jūlijā Kominterne rakstīja: PSRS pilsonis, VK(b)P biedrs.¹ Jāpiebilst, ka skatoties formāli, visi minētie komunisti bija vienlaicīgi divu partiju biedri, jo LKP bija patstāvīga partija ar saistošu centru - Komin-terni.

Kā parādīja notikumu tālākā gaita, visi šie cilvēki kļuva ne tikai par Saeimas deputātiem, bet arī vadīja pašu vēlēšanu kampaņu un ieņēma augstus posteņus.

Pirmsvēlēšanu akcija

4. jūlijā bija izdota arī jauna Ministru kabineta pavēle aizsargiem, jo, sākoties Latvijas iekļaušanai PSRS, bija skaidrs, ka šī organizācija ir kļuvusi lieka. Lai likvidāciju varētu veikt pēc iespējas mierīgāk, tad ar 4. jūlija pavēli tika iecelti jauni aizsargu pulku komandieri - uzticami LKP. Tā par Ventspils aizsargu pulka komandieri iecēla Arminu Ankupu, Daugavpils - Frici Fridrihsonu utt. Likums par aizsargu likvidāciju sekoja 8. jūlijā, kurā tika noteikts, ka aizsargi ir ieskaitīti armijas rezervē un viņiem piederošos līdzekļus sadala šādi: 1/3 Kara ministrijai un 2/3 Sabiedrisko lietu ministrijas rīcībā.*

Vienlaicīgi A. Ankups tika iecelts par Ventspils prefektu, bet F. Fridrihsons - par Daugavpils apriņķa priekšnieka v. i. 5. jūlijā, kā jau Ž. Spure bija paziņojis dienu iepriekš, Rīgā notika kārtējā manifestācija. Šoreiz tai vajadzēja paust sajūsmu par Saeimas vēlēšanu likuma izsludināšanu. Tā kā LKP CK nebija noliegusi iespējamās lozungus "Par Padomju Latviju" un "Latviju Padomju Savienībā", tad aktīvākie manifestanti ar šiem lozungiem ieradās un stāvēja līdzās sarkanbaltsarkanajiem un sarkanajiem karogiem. Tomēr LKP bija pieņēmusi šo lēmumu patstāvīgi, nesaskaņojot ar PSRS pārstāvniecību. Savādāk grūti izskaidrot A. Višinska neapmierinātību ar šādiem aicinājumiem. "Jaunākās Ziņas", atreferējot viņa runu, rakstīja, ka "Višinskis bridinājis manifestantus no dažādām neprātīgām fantāzijām". A. Višinskis solīja manifestantiem: "Jaunā Saeima būs tāda, kādu jūs to gribēsiet redzēt. Saeima būs tāda, kādu to organizēs darba tauta. Ne mums jums jādod Saeima, kādu jūs prasāt, bet jums būs jārada tāda Saeima, kādu gribēsiet, kas būs spējīga apmierināt jūsu intereses, jūsu sapņus un vēlēšanos nostiprināt mūsu zemes nesaraujamā

¹ "Izglītība", 1990. 16. maijs.

* Savukārt 7. aug. Ministru kabinets nolems 500 000 latu no Sabiedrisko lietu ministrijas rīcībā esošās naudas atdot "derīgo sabiedrisko organizāciju atbalstīšanai. Turpat izmantot pārpalikumus no aizsargu organizācijas likvidācijas." Tobrid LKP bija vienīgā derīgā sabiedriskā organizācija.

savienībā, pavērst jaunus ceļus un novest Latvijas tautu pie patiesas laimes.”¹ Kā atbalss PSRS pārstāvja vārdiem par “neprātīgo fantāziju” izskanēja LKP CK arodbiedrību nodaļas vadītāja J. Putniņa teiktais: “Latvijas Komunistiskā partija nav izgājusi ar lozungu par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. Ar šādu lozungu izgājuši mūsu ienaidnieki, kas šodien iekļuvuši mūsu rindās. Tāpat komunistiskā partija nav pret tautas pašnoteikšanās tiesībām un izsludinātām Saeimas vēlēšanām.”² Toties uz PSRS Ārlietu tautas komisariātu A. Višinskis nosūtīja cita satura telefonogrammu: “Sakarā ar gaidāmajām Saeima vēlēšanām šodien, 5. jūlijā, Rīgā notika milzīga demonstrācija. Demonstrantu gājiens ilga 4 stundas. Pārstāvniecības priekšā uzstājās daudzi oratori, kuri prasīja Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai.” Tikai sūtījuma beigšu frāze liecina par PSRS pārstāvja sasprindzinājumu - demonstrācija beidzās veiksmīgi.³ A. Višinskis veiksmīgi bija ticis galā ar sava tik sarežģītā uzdevuma vienu daļu - nostiprināt Latvijas iedzīvotājos ilūziju, ka PSRS nejauksies vēlēšanu procesā un līdz ar to Saeima darbībā, vienlaicīgi pārlicinot Maskavu, ka veiksmīgi turpinās sabiedrības sagatavošana faktam

par Latvijas iestāšanos PSRS sastāvā. Turpat avīzē sekoja paziņojums, ka kandidātu saraksti Centrālajā vēlēšanu komisijā iesniedzami Rīgā, Lāčplēša ielā 1, 71. istabā 8. un 9. jūlijā no plkst. 10 līdz 20.

Pēc Saeimas vēlēšanu likuma vēlētajiem ar 100 parakstiem bija tiesības iesniegt savu kandidātu sarakstu, kuru vajadzēja numurēt iesniegšanas kārtībā. Centrālajai vēlēšanu komisijai šos sarakstus uz atsevišķām veidlapām iecirkņu komisijās vajadzēja nodot vēletāju ieskaņtam un izvēlei. Saeimas vēlēšanu likums neparedzēja īpašus ierobežojumus vai noteikumus kandidātu sarakstu iesniedzējiem ne par priekšvēlēšanu programmām, ne arī par to publicēšanas kārtību.

6. jūlijā sanāca pirmā legālā Rīgas komunistu sapulce, kas, jau sekojot “labākajām tradīcijām”, sākās ar telegrammu nosūtīšanu Staļinam, Molotovam, Dimitrovam un Vorosilovam.⁴ Pēc vakardienas incidentiem ar plakātiem par Latvijas iekļaušanos PSRS sastāvā Ž. Spure uzstājās ar paskaidrojumu, ka “daudzu biedru nepareizais uzskats - Sarkanā Armija nav atnākusi, lai mūs pievienotu, bet mums jāpanāk, lai mēs pievienojamies”. Un tālāk sekoja norādījums, kā jārunā ar vēletājiem: “Mēs ejam konstitu-

¹ “Jaunākās Ziņas”, 1940, 5. jūlijs.

² Turpat.

³ Полпреды сообщают..., с. 451.

⁴ LKP CK PA. - 102. f. - 1. apr. - 4. lieta; “Cīņa”, 1940, 7. jūl.

cionālu ceļu, un mēs noteikti sakām, ka mēs prasām brīvu un neatkarīgu Latviju." Sapulces tālākā gaitā atklājās, ka sanākušie komunistu grib paši apspriest un izdarīt labojumus viņu vārdā pieņemtajai vēlēšanu platformai. Daudz uzmanības veltīja tieši zemnieku problēmai. Jaunais zemkopības ministrs, LKP pārstāvis Ministru kabinetā, Jānis Vanags aizrādīja, ka nedrīkst aizmirst individuālo zemnieku prasības un vēlreiz viņi jāpārlicina, ka neviens tos kolhozos nedzīs. Baumanis ierosināja jau tiešu vēlēšanu lozungu - "Darba zemnieks ir tas, kas nenodarbina vairāk par diviem strādniekiem". Tas bija saistīts ar jau jūnija dienās komunistu izvirzīto prasību par lielo zemes īpašumu konfiskāciju un tautas ienaidnieku atmaskošanu. Gurēviča iebildumus izraisīja tas, ka pilnvarnieki, kuri izvirza deputātu kandidatūras, jāapspriež ne tikai partijas šūnīnās, bet arī strādnieku komitejās. LKP biedru skaits rūpnīcās bija tik mazs,* ka šādu pilnvarnieku izvirzīšanu strādnieki nesaistīja ar jau esošo Saeimas deputātu kandidātu izvirzīšanas praksi.

Priekšvēlēšanu platformas apspriešanas laikā izcēlās A. Nurža, kurš atgādināja sanākušajiem, ka "Saeimas vēlēšanas notiek šķiru ciņas apstākļos", ko bija aizmirsuši pārējie. Šādai A. Nuržas "ideoloģiskai modri-

bai" izskaidrojumu varētu dot bailes, ka plašākām LKP aprindām var kļūt zināms viņa 1935. gada 23. jūnijā parakstītais solījums politpārvaldei turpmāk nenodarboties ar politiku.

Pēc visu izteiktajiem labojumiem un priekšlikumiem sapulci kolorīti pabeidza LKP CK sekretārs Ž. Spure: "Nekādu papildinājumu, nekāda revīzija pie deklarācijas nenotiks." Deklarācija bija sastādīta bez LKP biedru līdzdalības, un nevienam no vadošajiem darbiniekiem nebija ne laika, ne arī atļaujas šeit tekstā kaut ko labot. Apspriežot priekšvēlēšanu platformu, komunisti nezināja, ka tā jau ir nodota publicēšanai presē. 6. jūlija avīzēs Latvijas iedzīvotāji varēja iepazīties ar pagaidām nezināma darba tautas bloka deklarāciju "Par mieru, par maizi, par tautas brīvību!". Pēc samērā plašas preambulas, kurā tika visādi noniecināta "Latvijas Republikas valdība, kas gadiem ilgi tautas intereses upurēja savai politikai, kas bija tautai naidīga un veda tautu pretim sabrukumam, kara postam un iznīcībai." utt., sekoja uzticības apļiecināšana Padomju Savienībai. Tālāk bija bloka prasības.

"Ārējā politikā:

Draudzība starp Latvijas un Padomju Savienības tautām un stipra nesaraujama savienība starp Latvijas Republiku un PSRS.

Iekšējā politikā:

* VEF, piemēram, bija četri komunisti.

1. Plaša valsts palīdzība bezzemniekiem un sīkzemniekiem zemes iegūšanā.
2. Trūcīgo un mazturīgo zemnieku atbrīvošana no nenokārtotiem maksājumiem valstij, nodokļiem utt., kā arī atbrīvošana no dažādiem administratīviem sodiem.
3. Strādnieku un kalpotāju materiālā stāvokļa uzlabošana, paaugstinot darba algas.
4. Plaši noorganizēt darba aizsardzību un sociālo apdrošināšanu slimību un nelaimju gadījumos.
5. Valsts nodrošinājums darba invalīdiem un strādniekiem un strādniecēm vecuma dienās.
6. Plaši izveidot medicīniskās palīdzības tīklu, iekārtojot slimnīcas, klīnikas, ambulances, pirmās palīdzības punktus utt.
7. Mātes un bērna aizsardzību, organizēt zīdaiņu namus, bērnudārzus un bērnunamus.
8. Noteikt armijas demokratizāciju.
9. Nodrošināt darba tautas interesēm atbilstošu vārda, preses, sapulču un biedrošanās brīvību.
10. Nodrošināt visu pilsoņu personas un īpašuma neaizskaramību.
11. Plaši izkopt nacionālo kultūru un zinātni, izglītību un mākslu."

Pēc šīm vispārdemokrātiskām prasībām, platformas beigu daļā, parādījās tās autoru būtība:

"..Pilsoņi un pilsones. Stipriniet Latvijas tautas vienību, disciplīnu un organizētību, dodiet nesaudzīgu prettriecienu visiem tautas ienaidniekiem - mēlnešiem un provokatoriem.. Viņi izplata provokatoriskas baumas, ka strādnieku un komunistu nolūks ir piespiedu kārtā kolektivizēt laukus. Šos melus izplata, lai sašķeltu strādnieku un zemnieku kopību. Neticiet šim provokatoriskām baumām, atmaskojiet provokatorus!.." Kā jau PSRS bija pieņemts, - pie visa vainīgi mistiski "tautas ienaidnieki" un "provokatori".

Darba tautas bloka deklarāciju parakstīja: "LKP CK: Zāķis Kalnbērziņš, Spure Žanis, Auguste Olga, Jablonskis Andrejs; LDJS CK: Kurlis Pēteris, Berklāvs Edvards, Sadovskis Pēteris, Bāliņš Pauls; Sarkanās Palīdzības CK: J. Niedre, A. Nurža."¹ Deklarāciju, pēc preses ziņām, līdz ar nosauktajām organizācijām atbalstīja vēl 25 arodbiedrības, Kara invalīdu savienība, armijas, zemniecības un septiņu biedrību pārstāvji.

Jāpiezīmē, ka vēlēšanu platformā ne velti bija uzsvērtā noraidošā attieksme pret zemnieku saimniecību kolektivizāciju. LKP vēl ļoti labi atcerējās, kā 1919. gadā latviešu zemnieks, nesapņēmis zemi, kļuva par vienu no noteicošajiem spēkiem P. Stučkas valdības sakāvē. Vēl jūnija dienās V. Lācis no Ministru kabineta puses un Ž. Spure

¹ "Cīņa", 1940, 6. jūl.

kā LKP pārstāvis bija vairākkārt uzsvēruši, ka kolhozu Latvijā nebūs. 3. jūlijā arī A. Višinskis ziņoja uz Maskavu, ka LKP cīnās ar baumām par to, ka zemniekus tūlīt pat kolektivizēs. Tādā veidā proletariāts varētu nodrošināt savu vadošo lomu pār zemniecību.¹ Tomēr viena avīze - tā ir LKP Lejaskurzemes apgabala organizācijas avīze "Krasnoje Znamja"* - 2. jūlijā atklāja, ka kolektivizācijas noliegšana ir tikai īslaicīgs propagandas rakstura pasākums. Izskaidrojot pašreizējo stāvokli, avīze rakstīja: "Šobrīd katra zemnieka pienākums ir izlietot visu savu enerģiju, lai novāktu ražu, no kuras lieluma ir atkarīga visas zemes labklājība. Ziemā, brīvā laikā, varēs arī vispusīgi apspriest, kā sākt veidot pirmos kolhozus Latvijā. Partija, no savas puses, darīs visu iespējamo kā ar padomiem, tā arī materiāli atbalstot.."² Diemžēl Latvijas zemnieki šo preses izdevumu nesapņēma un nelasīja.

8. jūlijā presē publicēja zemkopības ministra J. Vanaga rādiorunu, kurā atkal apzvērēja, ka komunistiskā partija neskaars darba zemniecības zemi, lopus un inventārus. Nebūs arī zemnieku piespiedu kolektivizācijas. Vienlaicīgi zemnieki tika brīdināti, ka nedrīkst sa-

mazināt ražošanu. Tika piedraudēts: "mēs spersim drakoniskus soļus pret visiem tiem, kas samazina ganāmpulkus un izkauj liellopus.."³ Tomēr istu ticību notiekošo pārmaiņu demokrātiskumam lauku iedzīvotājos neizdevās radīt.

6. jūlijā Latvijas Republika, it kā atsaucoties uz gaidāmajām pārmaiņām valstī, izdeva vairākus visai īpatnējus rīkojumus. Iekšlietu ministrs V. Lācis parakstīja šādu: "Ievērojot Latvijas Republikas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības draudzību un tās sirsniņgās attiecības, kas izveidojušās un turpina veidoties abu tautu starpā, norādu visiem nekustamam īpašumam īpašniekiem kā pilsētās, tā uz laukiem nekavējoties iegādāties PSRS karogu namu greznošanai svinību gadījumos."⁴ Šajā dienā arī tika iecelta Rīgas Latviešu biedrības likvidācijas komisija: A. Nurza, K. Laškops un V. Kauke. Darbs bija jāveic četros mēnešos. Presē parādījās arī ziņa "visiem krievu valodas nepratējiem": sākot ar 12. jūliju, žurnāls "Atpūta" publicēs sistemātisku krievu valodas pašmācības kursu.

Lai arī cik cerīgi, paziņojot par Saeimas vēlēšanām, LKP CK sekretārs Ž. Spure solīja, ka neviena cita partija, izņemot LKP,

¹ Полпреды сообщают..., с. 448.

* Tika izdota 1940. gadā jūnijs-septembris. Avīzes reālie izdevēji bija Sarkanās Armijas politdarbnieki.

² Красное знамя, 1940, 2 июля (tulkots no krievu val.).

³ "Jaunākās Ziņas", 1940, 8. jūl.

⁴ Turpat, 6. jūl.

nepaspēs legalizēties un neviens cits nepaspēs individuāli uzstādīt savu deputātu sarakstu, izrādījās, ka viņa priekšstats par reālo Latvijas pilsonības spēku bija pārāk pavisrs. Centrālā vēlēšanu komisija, kuru vadīja viņu iepriekšējo Latvijas Republikas Saeimu deputāts Ansis Buševics, bija gatava darboties, kā to bija noteikusi 1922. gada Satversme, - pieņemt visus deputātu kandidātu sarakstus, kas atbilda noteikumiem. "Vēlēšanu kampaņai sākoties, man bija ne viena vien tikšanās un pārrunas ar Centrālās vēlēšanu komisijas priekšsēdētāju A. Buševicu kā par vēlēšanām, tā arī par Centrālās vēlēšanu komisijas taktiku," rakstīja K. Lorencs. "Bija skaidrs: darba tautas bloks reprezentēja darba, resp. strādnieku un sociālistiskās inteliģences, arī sīkzemnieku aprindas. Pilsonība, pat viņas liberāli, demokrātiski noskaņotais slānis, neuzskatīja bloku par savu interešu paudēju un aizstāvi... sarunās ar Buševicu uzstādīju viņam jautājumu, ko darīs Centrālā vēlēšanu komisija, ja blakus darba tautas blokam uzpeldēs vēl viens otrs kandidātu

saraksts, kas reprezentēs citas politiskās aprindas? A. Buševics, kā vecs revolucionārs cīnītājs par tautas demokrātiskām tiesībām, ilgi nedomājis, atbildēja man: "Protams, ka šo sarakstu reģistrēsim un vēlēšanās pielaidīsim." To pašu A. Buševics atbildēja arī A. Ķēniņam, kad tas griezās pie viņa.¹ 8. jūlijā arī V. Derevjanšis ziņoja uz Maskavu, ka "buržuāziskās partijas gatavojas vēlēšanās uzstāties ar savu sarakstu. Būs grūta priekšvēlēšanu cīņa".²

Ziņojums atbilda uz to brīdi reālajai situācijai. 6. jūlijā Raiņa kluba telpās, Merķeļa ielā, sanāca pilsonisko politisko novirzienu un grupu sanāksme. Sēdē piedalījās advokāts Atis Ķēniņš*, ģenerālis Jānis Balodis, bijušie ministru prezidenti divdesmitajos gados Valdemārs Zamuels, Hugo Celmiņš, dzejnieks Kārlis Skalbe, senators Mintauts Čakste, profesors Konstantīns Čakste, bijušais demokrātiskā centra līderis Jānis Breikšs u. c. Tika izveidots t. s. Demokrātiskais bloks, kurš savu vēlēšanu platformu nosauca par "Demokrātisko latviešu aicinājumu". Savā priekšvēlēšanu platformā viņi solīja:

1 LVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 42. lapa.

2 Полпреды сообщают..., с. 458.

* E. Andersons raksta, ka "jau iepriekš Atis Ķēniņš ar demokrātisko pilsoņu grupas vēlēšanu platformu bija ieradies pie sava skolasbiedra Višinska, kas pusotrās stundās sīki izlasīja deklarācijas saturu.. paziņoja, ka viņš Ķēniņa iesniegto sarakstu atļauj.". E. Andersons. Latvijas vēsture. Arpolitika. 1920.-1940. 2. sēj., 482. lpp. O. Niedre uzskata, ka Višinskis izmantoja A. Ķēniņa bloku, lai piespiestu LKP noņemt uz laiku lozungu par iestāšanos PSRS. - O. Niedre. "Latvijas Republikas pēdējais mēnesis. 21. jūnijs", 297. lpp.

"Mēs gribam saglabāt brīvo un neatkarīgo Latviju, mēs to negribam zaudēt. Mēs gribam cieši un patstāvīgi sadarboties ar Padomju Savienību un tās tautām .

Mēs gribam lojāli sadarboties valsts saimnieciskās un kulturālās dzīves celšanā ar mūsu organizēto strādniecību .

..mēs izejam Saeimas vēlēšanās šī gada 14. un 15. jūlijā ar savu vienotu kandidātu sarakstu uz šādas vēlēšanu platformas:

1. Brīvā, neatkarīgā, demokrātiskā Latvija.

2. Ciešu pastāvīgu sadarbību ar PSRS 1939. g. 5. oktobra savstarpējās palīdzības līguma mērķu sasniegšanai un tālākai izveidošanai.

3. Valsts iekšējā celtniecībā uz progresa un demokrātisma pamatiem, lojāli sadarboties ar Latvijas strādniecību un viņas organizācijām.

4. Valsts zemes fonda paplašināšana darba zemniecības apgādāšanai ar zemi.

5. Valsts saimnieciskās dzīves izveidošana un pārkārtošana, stādot pirmā vietā strādājošo intereses.

6. Privātā īpašuma un privātās rosības uzturēšana un aizsargāšana, ierobežojot kā vienu, tā otru, ja to prasa valsts intereses un tautas labklājība.

7. Latviešu nacionālās kultūras izkopšana, darot to pieejamu ikvienam Latvijas Re-

publikas pilsonim, nodrošinot arī mazākuma tautībām viņu kulturālo vajadzību apmierināšanu . .

8. Kulturālo un saimniecisko vērtību apmaiņas paplašināšana un attiecīgo sakaru padziļināšana ar PSRS un tās tautām.

9. Latvijas valsts dzīves izveidošana uz stingriem tiesiskiem pamatiem, nodrošinot ikvienam viņa personas un mantas neaizskaramību un demokrātiskās, t. i., vārda, sapulču, preses, ticības utt. brīvības.¹

Salīdzinot Demokrātisko latviešu aicinājumu ar Latvijas darba tautas bloka platformu, var redzēt, ka pašās prasībās nav gandrīz nekādu atšķirību. Vienīgais, ko nedarija A. Kēniņa grupa, - nelamāja K. Ulmaņa režīmu un nemeklēja provokatorus savu ideju noliedzēju vidū.

Demokrātiskā bloka priekšvēlēšanu platformu nolēma iespiest 100 000 eksemplāros. Daļēji tas arī izdevās, un tie pat tika izlimēti Rīgas ielās. Tomēr 9. jūlijā viņu darbība tika pārtraukta. Formālais iemesls - sabiedrisko lietu ministra P. Blaua rīkojums, kas tika izdots, pamatojoties uz 1937. gadā pieņemto preses likuma 42. pantu, ka "visām drukātavām noliegts pieņemt iespiešanā jebkāda veida uz Saeimas vēlēšanām attiecošos iespieddarbus", kā arī izdot pasūtītājam iespiesto bez Sabiedrisko lietu minis-

¹ LVA PA. - 101. f. - 1. apr. - 34. lieta. - 7. lapa.

trijas atļaujas. Vienlaicīgi presē sākās kampaņa pret "Demokrātisko bloku". Īpaši citu vidū izcēlās "Krasnoje znamja", kura lietoja "trockistu" apzīmēšanai tipiskus izmantotos apzīmējumus: "Чтобы хоть немного скрасить махровость собственной личности и придать списку несколько более "прогрессивный" оттенок, привлечен был и пресловутый Атис Кенинш, столь печально в бытность свою министром образования прославившейся проникнутым зоологически шовинизмом мероприятиям. Это остроумная комбинация смахивает на политический винегрет"¹ Raksta beigās bija tieši norādīts tas, ka visus šajā sarakstā iekļautos kandidātus gaida vienādi rūgts liktenis. Kā parādīja tālāko notikumu gaita, - apmēram 500 personas tika represētas par līdzdalību Demokrātiskā bloka priekšvēlēšanu darbībā.

Sociāldemokrātu lideris K. Lorencs savās atmiņās izteicās ļoti kritiski par pašu Demokrātiskā bloka sastāvu, daļēji vainojot pilsonību 14. un 15. jūlija Saeimas vēlēšanu norītē pēc PSRS scenārija: "...šāda politika nevarēja nest vēlamas augļus pilsoniskās demokrātijas lietai. Kad ielūkojamies šīs sanāksmes sastādītajā kandidātu sarakstā, kas ir iesniegts reģistrēšanai centrālajai vēlēšanu komisijai, tad nesaprašanā jāap-

stājas un jājautā: kā varējis Pēteris Bergis, A. Kēniņš, V. Zamuels u. c. iet kopā ar tādu 15. maija buķeti kā H. Celmiņš, ģenerālis J. Balodis u. c., pie kam vēl kur pēdējie bija uzstādīti visredzamākās vietās. Šis mūsu liberālās pilsonības politiskais stulbums tomēr nevarēja un nedrīkstēja attaisnot to patvarīgi - nelikumīgo vienā kaut cik tiesiskā iekārtā nepieļaižamu un dziļi antidemokrātisku rīcību, kādu pieļāva sev Centrālā vēlēšanu komisija un valdības iestādes pret šo otro, t. s. Demokrātisko latviešu apvienības sarakstu."²

Centrālā vēlēšanu komisija līdz ar demokrātiskā bloka platformu saņēma vēl "Bezpartejisko zvejnieku, sīkzemnieku, amatnieku, strādnieku un vidusšķiras vēlētāju grupas" platformu Kurzemes apgabalā.³ Sāka pienākt arī iesniegumi ar vienu kandidātu. Ja negribēja realizēt reālas, demokrātiskas Saeimas vēlēšanas, tad steidzīgi bija jāpieņem jauni lēmumi.

8. jūlijā A. Buševics uzstājās ar paziņojumu, ka kandidātu sarakstā jāuzrāda kandidāta vārds, uzvārds, dzīves vieta, nodarbošanās. Parakstītājiem, savukārt, prasības bija augstākas: vārds, uzvārds, dzimšanas laiks un adrese, pases numurs un sērija. Kandidātu sarakstus varēja iesniegt viens no trim pirmajiem saraksta parak-

¹ "Красное знамя", 1940, 11 июля.

² LVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 44. lapa.

³ LVA. - 101. f. - 1. apr. - 34. lieta. - 6. lapa.

stitājiem vai persona, kas uz to pilnvarota. Centrālā vēlēšanu komisija pieprasīja kandidātu sarakstu iesniedzējiem pievienot minētiem sarakstiem attiecīgo vēlētāju grupu vai organizāciju vēlēšanu platformu ar pierādījumiem, ka šī platforma darīta pieejama atklātībai.¹ Tā kā nosauktās iesniedzēju grupas bija izpildījušas arī šīs prasības, tad A. Buševics un A. Deglavs gatavojās reģistrēt šos Latvijas darba tautas blokam alternatīvos sarakstus. Te jāpiebilst, ka bija gatava iesniegšanai vēl viena platforma un deputātu kandidātu saraksts Latgales vēlēšanu apgabalam. To bija sagatavojuši Latgales demokrātiskās inteliģences pārstāvji, kas grupējās ap katoļu kristīgo avīzi "Latgolas Vords". Platformai tika izmantots 1940. gada 4. jūlija avīzē publicētais raksts "Kū mēs gaidam nu jaunus valdeības". Avīzes redaktors H. Trops savāca nepieciešamos vēlētāju parakstus Rēzeknē un Ludzā. Tomēr 9. jūlijā M. Skujenieks pa tālruni brīdināja Latgales saraksta iesniedzējus par represijām pret Demokrātisko bloku un ieteica labāk nemēģināt vēlēšanu komisijai iesniegt savus dokumentus.

9. jūlija avīzēs parādījās ļoti kategoriski materiāli, kuros tika norādīts: "Jaunais darba demokrātijas laikmets mūsu zemē nāk ar lietišķību. Nav

vajadzīgas nekādas kandidātu sarakstu sacensības, vajadzīga drošība, ka tautas intereses patiesi ir Saeimā pārstāvētas, saprastas un piepildītas. Un ir skaidrs, ka citu reālu kandidātu saraksts nemaz nevar būt. Latvijas darba ļaužu bloks ir aptvēris visus, kas sastāda tautas pozitīvos, radošos spēkus: kas paliek ārpus tā, ir pagātnes atliekas. Tādos apstākļos ikviens tālāks saraksts nozīmētu politisku spekulāciju."² Vienlaikus kā liels "demokrātijas sasniegums" tika uzsvērts tas, ka vēlēšanās kandidātu saraksti būs negrozāmi - vēlētāji nedrīkstēja sarakstos neko ne svītrot, ne pierakstīt klāt. Tas bija kārtējais Saeimas vēlēšanu likuma pārkāpums.

Tomēr Kominternei un Latvijas Komunistiskajai partijai šķita, ka nepieciešams sodīt abus Centrālās vēlēšanu komisijas vadītājus - priekšsēdētāju A. Buševicu un sekretāru A. Deglavu - par to, ka viņi bija ievērojuši vēlēšanu likumu, tā apdraudot partijas vadošo lomu. 9. jūlijā sanāca LKP CK uz sēdi, kurā izskatīja jautājumu "Par LKP pārstāvjiem Centrālā vēlēšanu komisijā". Ž. Spure visasāk vērsās pret Arnoldu Deglavu, kurš "..rikojas kā formālists, izvirza sīkumainas prasības sarakstu sastādīšanai, patvaļīgi saplēsis kandidātu sarakstus".³ O. Auguste

¹ "Jaunākās Ziņas", 1940, 8. jūl.

² "Jaunākās Ziņas", 1940., 9. jūl.

³ LVA PA. - 101. f. - 1. apr. - 6. lieta. - 1. -3. lapa.

savās atmiņās šo A. Deglavu pārkāpumu izskaidroja šādi: „pēc Deglava domām, deputātu kandidāti ne visi spējīgi parakstīt un uzrakstīt paziņojumus labā valodā, ka balotēsies.” Izrādījās, ka vairākiem deputātu kandidātiem bija zināmas grūtības pašiem uzrakstīt dokumentu, ka viņi darbosies tikai Darba tautas bloka ietvaros un nesāks nekādus patstāvīgus pasākumus.

A. Buševicu kritizēja Kominernes pārstāvis “biedrs Sergejevs”, norādot, ka “nevis Centrālajai vēlēšanu komisijai ir tiesības tikai prasīt no LKP CK, bet gan otrādi”. Kā liecina sēdes pieraksts, tad A. Deglavs atļāvis “pat ignorēt b. Sergejevu”. A. Buševics, savukārt, taisnojās, ka viņi izvirzījuši “stingras prasības citiem sarakstiem, ne mūsējiem”, lai varētu “novērst iespēju iesniegt citus sarakstus”. Nekādi iebildumi nelīdzēja. Lēmuma pirmā daļa skanēja: “Deglavu atcelt no darba Centrālajā vēlēšanu komisijā un svītrot no “Latvijas darba tautas” kandidātu saraksta. Deglava vietā sarakstā iekļaut Frici Deklavu. Buševicam izteikt stingru rājienu ar brīdinājumu, uzaicināt Deglavu un Buševicu uz CK sēdi un izlemt jautājumu par viņu turpmāko atrašanos partijā. A. Deglava vietā sūtīt Centrālajā vēlēšanu komisijā b. Gaili.” Kad LKP CK bija beigusi apspriest problēmas par “Cīņas” izplatīšanu, agitatoru darbu u. c., tā ķērās pie galīgās izrē-

ķināšanās ar A. Deglavu un A. Buševicu. Arī jautājumā par viņu partijisko piederību galvenie runātāji bija LKP CK sekretārs Ž. Spure un abi Kominernes pārstāvji Sergejevs un Vladimirovs. Īpaši izcēlās abi pēdējie. Tika minēts pat, ka “Deglavs baidās, ka Mengelsons izbraukēs sarakstus”. Vienīgā komuniste, kura mēģināja aizstāvēt savus partijas biedrus, bija Ieva Vinholde, kura vēlreiz atkātoja: “Viņš gribēja novērst iespēju iesniegt citus sarakstus. Stingras prasības tiks izvirzītas citiem sarakstiem, ne mūsējiem, šai nolūkā radīti formāli šķēršļi.” Tomēr tas nemainīja lēmumu - A. Deglavu izslēgt no LKP. Tam vajadzēja būt kā brīdinājumam apgabalu vēlēšanu komisiju priekšsēdētājiem, lai tie tāpat neiedomātos pieņemt kādu citu deputātu kandidātu sarakstu. A. Buševicu no posteņa neatcēla, jo viņš bija plaši pazīstama persona Latvijas Republikā.

Kā atbalss LKP CK lēmumam bija Ministru kabineta lēmums par Kārļa Gaiļa iecelšanu Arnolda Deglava vietā un senatora Rūdolfa Alkšņa iecelšanu Tieslietu ministrijas pārstāvja Tiesu palātas locekļa A. Mengelsona vietā.

PSRS viltīgo taktiku vēlēšanu sagatavošanas gaitā apliecina arī tas, ka LDJS Rīgas komitejas sekretārs P. Sadovskis saņēma rājienu, ka “viņš atbildīgā sapulcē nāca ar apsūdzību pret LKP CK par to, ka LKP CK nav devusi lozungu “Lai dzīvo

Padomju Latvija!". Acīmredzot jaunā paaudze, kas nebija Maskavā pabeigusi Komunistisko universitāti, nevarēja saprast, kāpēc ir jāslēpj partijas darbības mērķis, jāmana cilvēki. Kominternes pārstāvju darbība jau sen liecināja par perspektīvu.

Šajās dienās vēlēšanu procedūrā tika pieņemts vēl viens bezprecedenta akts: lēmums par to, ka vēlēšanās piedalīsies ieslodzījuma vietā atrodošies apcietinātie, darba namā ievietotie uztura naudas nemaksātāji, tie, kas apcietināti tādēļ, ka pārkāpuši likumu par kārtību un sabiedrisko drošību valstī. 10. jūlijā Rīgas apgabala vēlēšanu komisija izveidoja speciālu "ceļojošo (39.) iecirkni vēlētajū vajadzībām, kas atrodas ieslodzījumā".¹ Ne līdz 1940. gadam, ne pēc 1940. gada Latvijā ieslodzītie vairs nav vēlēšanās piedalījušies. Līdz šai dienai nav zināmi dati, cik personas nobalsoja Krimināldepartamenta pārziņā esošajās 13 ieslodzījuma vietās.

"Vēlēšanu kampaņas" norise

Atlikušajās nedaudzajās dienās līdz vēlēšanām notika daži aģitācijas pasākumi par Latvijas darba tautas bloka sarakstu, vienlaicīgi veica vēl pēdējos drošības pasākumus, lai novērstu kāda cita saraksta

parādīšanos. 10. jūlijā, publicējot Centrālās vēlēšanu komisijas sēdes lēmumus, tika stādīts priekšā jaunais sekretārs K. Gailis un pieņemti "grozījumi pie instrukcijas iecirkņu un apakšiecirkņu komisijām 24. panta, nosakot, ka par nederīgiem atzīstami saraksti, ja uz tiem ir stripojumi vai jaunu kandidātu ieraksti. Tāpat par nederīgiem atzīstami nenoteiktas formas un parauga saraksti, kā arī saraksti bez Centrālās vēlēšanu komisijas vai iecirkņa, resp. apakšiecirkņa vēlēšanas komisijas zīmoga".² Un ne velti tika veikti šie drošības pasākumi, jo 11. jūlijā dažos preses izdevumos tika publicēts oficiāls paziņojums: "Vakar vakarā plkst. 8 noslēdzās Saeimas vēlēšanu kandidātu sarakstu pieņemšana. Centrālā vēlēšanu komisija caurskatījusi iesniegtos kandidātu sarakstus un atradusi, ka likuma prasībām atbilst 5 kandidātu saraksti - katrā vēlēšanu apgabalā pa vienam. Pieņemtais kandidātu saraksts visos apgabalos ir Latvijas darba tautas bloka saraksts.. Centrālai vēlēšanu komisijai pavisam iesniegti 16 kandidātu saraksti.."³

Runājot par priekšvēlēšanu aģitāciju, jāatzīmē, ka LKP, kura acīmredzot forsēja notikumu gaitu, pirmo šādu pasākumu organizēja jau 7. jūlijā, kad vēl nemaz nebija publicēts Lat-

¹ LVVA. - 1308. f. - 9. apr. - 3823. l. - 58. lapa.

² "Jaunākās Ziņas", 1940, 10. jūl.

³ "Daugavas Vēstnesis", 1940, 11. jūl; "Красное знамя", 1940, 11 июля.

vijas darba tautas bloka kandidātu saraksts. Te gan jāpiebilst, ka galvenais notikums šajā priekšvēlēšanu pasākumā Ķīsezera malā bija tas, ka "Sarkanās Armijas karavīri sniedza mākslinieciskos priekšnesumus".¹

Radiofonā Latvijas vēlētajus uzrunāja tautas labklājības ministrs J. Lācis, solidams, ka Latvijas darba tautas bloks ir par to, "lai visi darba ļaudis isticībā un pašāvivā varētu veidot jauno, brīvo un demokrātisko Latviju. Mēs organizēsim laimi Latvijas darba tautai".²

Kā rāda Rīgas pilsētas LKP rajona komiteju sēžu protokoli, tad ierindas komunisti neprata un nezināja, kā aģitēt un aicināt Latvijas iedzīvotājus. 11. jūlijā Rīgas 6. rajona partijas biedru sapulcē par veicamajiem pasākumiem referēja Sarkanās Armijas komisārs Boļnuhs.³ Tān pašā dienā sapulcējās arī LKP Rīgas 1. rajona biedri Ziemeļblāzmā. Šeit "Sarkanarmijas pārstāvis griež biedru uzmanību uz vēlēšanu norisē novērotiem trūkumiem. Jautājumā uz apkārtnes nomalēm aģitācijas darbs klibo. Šī lieta ir labota no sarkanarmiešu puses, kuri uzaicinājuši zvejniekus uz sapulci Mangaļu pagasta namā".⁴ Šajā sapulcē tika pateikts arī, kas tad īsti vadīs pašu vēlēšanu procedūru 14. un 15. jūli-

jā. Vispirms rajona komiteja nozīmēja savus pārstāvjus dežurēt vēlēšanu iecirkņos, lai uzraudzītu darbības pareizu norisi. Nākamais solis - komunistiem vajadzēja organizēt vēlēšanu dienā "kopīgus gājienus no darba vietām uz vēlēšanu iecirkni". Tāpat rajona komiteja nozīmēja "vajadzīgo cilvēku skaitu pie urnām", kuri sekos tam, kas tiek iemests vēlēšanu urnās.

Ar savu originalitāti izcēlās Liepājas pilsēta. 11.-12. jūlijā šeit uz tikšanos ar vēlētajiem ieradās deputātu kandidāts rakstnieks Andrejs Upits. Viņam par godu Aizsargu iela pilsētā tika nosaukta A. Upīša vārdā.⁵ Rakstnieks pret to nekādas pretenzijas necēla, bet savā runā centās visādi nomelnot Latvijas Republikas kultūras dzīvi, atzīstot, ka tikai tagad rakstniecība un visa kultūra izbaudīs patiešu brīvību un uzplaukumu. Šais pāris dienās, 11.-14. jūlijā, avīzēs parādījās daudz sološi lozungi, kuri ļoti atgādināja PSRS izmantotos saukļus: "Plašāku ceļu sievietei - pilntiesīgai un brīvai Latvijas pilsonei!", "Veltīsim mūsu rūpes un mīlestību Sarkanai armijai, kas mūs sargā no briesmām un nodrošina mierīgu darbu. Lai dzīvo Padomju Savienības Sarkanā armija!" utt. Zem šiem lo-

1 "Brīvā Jaunatne", 1940, 9. jūl.

2 "Jaunākās Ziņas", 1940, 10. jūl.

3 "Literatūra un Māksla", 1989, 29. apr.

4 LVA PA. - 106. f. - 1. par. - 6. l. - 2.-3. lapa.

5 "Красное знамя", 1940, 12 июля.

zungiem bija Latvijas darba tautas bloka kandidātu fotogrāfijas un īss viņu biogrāfijas apraksts. Tā arī bija visa informācija, ko vēlētājs varēja saņemt.

Sajā it kā samērā mierīgajā, izplānotajā notikumu ritumā zināmu disonansi ienesa Latvijas Universitātes Latgales revolucionāro studentu komiteja, kura nolēma izvirzīt savus kandidātus. Desmit personu vidū trīs bija tādas, kuras nebija iekļautas oficiālajā sarakstā, - Lipskis H., Čudars St. un Pušmucans Vlad. Bet ar to studenti nedomierinājās. Viņi savā sapulcē noprotēstēja vairākas Latvijas darba tautas bloka kandidātūras, sniedzot savu pamatojumu: "Kotans Antons - ārsts, ar sliktu slavu un pie tam aizsargs. Baško Pēteris - tautskolu inspektors Jēkabpils apriņķī, aizsargs un reakcionārs. Trubiņš Bronislavs - Valsts kontroles revidents. Pudans Viktors - uzņemts tikai tāpēc, ka ir J. Pabērza švāģeris. Muižas centra īpašnieks, veikalnieks un skolotājs.."¹ Par viņu pareizību, kuras tika sniegtas LKP Rīgas organizācijas 9. rajonam, atbildēja students Jānis Vilmanis.

Vienlaicīgi Latvijas Universitātes kreisā studentu biedrība "Klints" zvērēja savu uzticību LKP un Latvijas darba tautas blokam. "Nemot vērā milzīgo darbu, kas jāveic Komunistu

partijai, sevišķi sakarā ar Saeimas vēlēšanām, studentu biedrība "Klints" nodod savus spēkus komunistu partijas rīcībā."² LKP veiktos pasākumus Saeimas vēlēšanu sagatavošanā apmaksāja, un partijas darbinieku atalgojumu izsniedza Latvijas republikas valdība. 12. jūlijā Sabiedrisko lietu ministrijas preses un biedrību departamenta direktors J. Niedra saņēma LKP CK I sekretāra rīkojumu: "Lūdzam izsniegt šī raksta uzrādītajai Emilijai Ješkevicai Ls. 3000. - partijas propagandas vajadzībām."³

12. jūlijā Ministru kabinets pieņēma vēl vienu aktu pretrunā ar Latvijas Satversmi - likumu par Saeimas darbības atjaunošanu. Likums noteica, ka 1940. gada 14. un 15. jūlijā ievēlamās Saeimas sanāksšanas vietu un laiku nosaka Ministru kabinets. Uz šo laiku Ministru kabineta rokās bija nonācis K. Ulmaņa valdības dokuments, ar kuru Latvijas sūtņi ārzemēs - Zariņš Anglijā, Bilmanis ASV un Krieviņš Vācijā - bija pilnvaroti Ulmaņa kabineta krišanas gadījumā pārņemt pilnvaras. A. Jablonskis steidzīgi par to konsultējās ar PSRS pārstāvniecību un kopā izstrādāja rīcības taktiku. Ministru kabinets izdeva papildinājumus par pavalstniecību. Latvijas pilsoņus, kuri ieguvuši ārvalsts pavalstniecī-

¹ LVA PA. - 101. f. - 2. apr. - 252. l. - 23. lapa.

² Turpat. 25. lapa. Šos dokumentus parakstīja valdes locekļi A. Tīrzmaļa, H. Purviņš, I. Vinters.

³ LVA PA. - 101. f. - 2. apr. - 249. l. - 16. lapa.

bu bez Latvijas valdības atļaujas, iekšlietu ministrs saziņā ar tieslietu ministru var sodīt līdz vienam gadam vai konfiscēt vainīgam piederošo mantu". Tas vērsās pret šiem Latvijas diplomātiem, kuri nepaklausīja pavēlei un neatgriezās dzimtenē. Bet, ja šo likumu ievērotu precīzi, tad tam vistiešākā veidā vajadzēja skart visus tos LKP darbiniekus, kuri bija PSRS pavalstnieki, nesāņemot tam nekādu atļauju no valdības puses.

Tomēr visu šo pasākumu komplekss LKP vadībai un Kominternes pārstāvjiem nebija radījis pārliecību, ka 14. un 15. jūlijā viss notiks pēc viņu izstrādātā plāna. Tika nolemts ķerties pie komunistu darbības pārbaudīta līdzekļa - pie slēptiem draudziem. 14. jūlija "Cīņā" varēja izlasīt LKP CK norādījumus "Vēlētāj, ievēro":

"...3. Neatliec savas balss nodošanu uz pēdējo brīdi - aizej uz vēlēšanu iecirkni laikus.

4. Gādā par to, lai visi Tavi ģimenes locekļi, paziņas un kaimiņi piedalītos vēlēšanās. Ja viņi šaubās vai svārstās, pārliecīni un uzmodini tos. Pārbaudi, vai viņi izpildījuši savu pilsoņa pienākumu.

5. Parūpējies, lai visi slimie un staigāt nespējīgie tiktu novesti vēlēšanu iecirkņos, vai arī izsauc pie viņiem mājās ceļojošo vēlēšanu iecirkni..

7. Neaizmirsti paņemt līdzi pasi.

8. Urnā jāiemet vienīgi Latvijas darba tautas bloka kandidātu saraksts, ko saņemsi vēlēšanu telpā vēlēšanu dienā.

9. Sarakstā nedrīkst strīpot kandidātu vārdus, ne arī pierakstīt jaunus. Saraksts jānodod negrozīts.

10. Neklausī provokatoriem, kas aicinātu nepiedalīties vēlēšanās vai strīpot un bojāt kandidātu sarakstus."

Vienlaicīgi parādījās LKP CK paziņojums, ka tiem Latvijas armijā dienējošiem, kas neatbalsta valdību, būs jāaiziet no armijas.

Vēlēšanu norise

1940. gada 14. jūlijā no rīta savu darbu sāka iecirkņu vēlēšanu komisijas. Pārskatot šo komisiju sēžu protokolus, atklājās visai interesanta aina: lielākā daļa iecirkņu komisijas darbā piedalās vai nu LKP biedri, vai Sarkanās Armijas pārstāvji. Tā Daugavpils apriņķa Skaistas vēlēšanu iecirkņa Noviku apakšiecirknī "Plkst. 8.00 komisija pilnā sastāvā, līdzdalību ņemot politiķam Saulikovam, atklāja Saeimas vēlēšanas." Protokolā ir piebilde, ka Saulikovs par godu vēlēšanām gribējis sarīkot kino izrādi, bet vēlāk "atvainojies savā, priekšniecības vārdā, ka nevar neko mums no savas puses demonstrēt".¹ Interesants pārstāvniecības apvienojums

¹ LVVA. - 1308. f. - 9. apr. - 3112. l. - 37. lapa.

bija fiksēts Aizviķu vēlēšanu iecirknī, kuru apmeklēja divi sarkanarmieši kā LKP Lejas-Kurzemes pilnvarotie.¹ Kurzemes vēlēšanu apgabals tika visrūpīgāk no visiem uzraudzīts. Pārskatot šos iecirkņu protokolus, gandrīz nav neviena, kur nebūtu fiksēta kontrolējošo personu klātbūtne. Šeit parādās arī tādi ieraksti kā Sieksātē "PSRS armijas pārst. kap. Sočkovs un jaun. komandieris Aleksandrs Korovņikovs, LKP Kurzemes vēlēšanu komisijas pārstāve Brūvere, PSRS pārstāvis (uzvārds nesalasāms)". 15. jūlijā - šāds ieraksts: "apmeklēja vecākais politbiroja (tā tekstā. - Aut) pārstāvis Damecovs". Grūti spriest, vai PSRS pārstāvis bija no armijas aprindām vai vēl kāda īpaši pilnvarota persona. Liepājas apriņķi pietika ar avižu, LKP izdevumu "Komunists" un "Krasnoje znamja" dokumentiem, lai tāpat piedalītos vēlēšanu komisiju darbā.*

Kominternes abi pārstāvji Latvijā Vladimirovs un Sergejevs saņēma Centrālās vēlēšanu komisijas apliecības, kuras atļāva apmeklēt visus "vēlēšanu iecirkņus un apakšiecirkņus

informācijas nolūkā". Bet arī tad vēl nebija izsmeltas visas vēlēšanu kontroles metodes. Vēlēšanu iecirkņus apmeklēja arī Iekšlietu ministriju pilnvarotie: Aizputes apriņķa Lažas vēlēšanu iecirknis, kura darbā piedalījās "M. Arčibaševs, LKP Lejas Kurzemes organizācijas pārstāvis, Aleksandrs Ivanovs, laikr. "Komunists" un "Krasnoje znamja" pārstāvis.." Taču ar to vēl nepietika. Iecirkņa vēlēšanu komisijai bija 14. jūlijā piecas reizes un 15. jūlijā četras reizes par vēlēšanu gaitu jāziņo Liepājas politpārvaldei. Kā rāda cits dokuments, tad Liepājas zonā visiem vēlēšanu iecirkņiem bija jāsniedz šādi ziņojumi. 15. jūlijā Centrālā vēlēšanu komisija saņēma telefonogrammu: "Liepājas apriņķa komisijas priekšsēdētājs lūdz noskaidrot, kādu iemeslu dēļ ziņas par vēlēšanu rezultātiem iecirkņos katru stundu jāziņo Liepājas politikai pārvaldei (Liepāja 274), ja Centrālā vēlēšanu komisija šādu rīkojumu nav devusi. Priekšsēdētāja uzdevumā Liepājas apriņķa vēlēšanu komisijas loceklis Ozols."²

Kā parādīja prakse, tad Cen-

¹ LVA. - 1308. f. - 9. apr. - 3095. lieta, 7. lapa.

* Atgriežoties pie Sarkanās Armijas aktivitātes vēlēšanu norisē, ir nepieciešams pakāvēties pie PSRS Aizsardzības tautas komisāra S. Timošenko 1940. gada 11. jūlija pavēles. Vēl pirms padomju varas pasludināšanas Maskavā tika pieņemts lēmums par Baltijas kara apgabala izveidošanu. Visiem organizatoriskajiem priekšdarbiem vajadzēja būt pabeigtiem 1. augustā. Par apgabala komandieri tika iecelts ģenerālpulkvedis A. Loktionovs. Tas it kā legitimizēja Sarkanās Armijas darbību. Latvijas valdību gan neviens par šādas pavēles izdošanu neinformēja, tāpat kā Latvijas armijas komandējošo sastāvu (Полпреды сообщают..., с. 462-463.)

² LVVA. - 1308. f. - 9. apr. - 3823. l. - 46. lp.

trālā vēlēšanu komisija nebija spējusi nodrošināt visus vēlēšanu iecirkņus ar nepieciešamajiem zīmogiem "Saeimas vēlēšanas 1940. gadā".¹ Tika izmantoti visdažādākie zīmogi, reizēm pat ļoti zīmīgi, ja paseko tālākiem notikumiem. Tā Liepājas pilsētas vēlēšanu iecirkņa otrajā apakšiecirkņi uzspieda "Либавская скотобойня", turpat trešajā apakšiecirkņi bija tieši tāds pats spiedogs vācu valodā. Adažu pagastā izmantoja pagasta "Izpriecās nodokļa" spiedogu.²

Neskatoties uz it kā maksimālajām pūlēm panākt lielu vēlētāju aktivitāti, pirmajā vēlēšanu dienā tā nebūt nebija tik liela, kā cerēja vēlēšanu organizatori. 15. jūlijā "Jaunākās Ziņas" publicēja Sabiedrisko lietu ministrijas propagandas nodaļas norādījumus: "Šodien visi pie vēlēšanu urnām!.. visi, visi, visi, kas vēl līdz šim nav izpildījuši savu pienākumu 1940. gada Saeimas vēlēšanās, dariet to nekavējoši šodien. Šodien ir vēlēšanu pēdējā diena, tāpēc pasteidzieties, lai vēlāk tiem, kas tagad šaubās balsot vai nebalsot, nebūtu jākaunas no sevis, no saviem darba biedriem, no līdzpilsoņiem, no visiem Latvijas patriotiem un no saviem personīgiem dokumentiem, kuros trūks iespieduma par piedalīšanos šī gada Saeimas vēlēšanās. Tāpēc visi, visi,

šodien pie vēlēšanu urnām!"

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas komunisti 14. jūlijā savā sēdē jau izstrādāja īpašu plānu, kā labot "kļūdas vēlēšanu organizēšanā". Tika nolemts, ka "4 fabriku strādnieki tiks nostādīti un organizēti ieradīsies plkst. 8.30. Par to atbildīgi fabriku komiteju priekšsēdētāji". Kuzņecova fabrikai bija ieplānots balsot pulksten 9, pēc tam būtu kārta "Livonijas" cilvēkiem.³

Īpašu centību vēlēšanu vadīšanā demonstrēja LKP pārstāvis Vidzemes vēlēšanu apgabala Cēsu apriņķa Jaunpiebalgas vēlēšanu iecirkņi. Iecirkņa vēlēšanu komisijas priekšsēdētājs P. Junga protokolā par 15. jūlija notikumiem norādīja: "Uz plkst. 15.00 bija nodotas 2420 balsis. Šinī laikā vēlēšanu iecirkņi ieradās Jānis Toms-Kokle un uzdevās par LKP Cēsu rajona pārstāvi un pie kam min. Kokle, pret vēlēšanu iecirkņa komisijas gribu izdeva telegrammu.." Samērā garās un sarežģītās telegrammas būtība bija apkopota pāris teikumos "Atturēšanās no balsošanas ir provokatorisks darbs. Tātad strādnieki, kas nav nodevuši līdz šim balsis ir provokātori, insurgenti un aizsargi, kuriem nav nekādas uzticības no strādniecības puses un tagadējā strādnieku valsts šos strādnie-

¹ Turpat. - 3095. l. - 89. lapa.

² Turpat. - 3088. l. - 65. lapa.

³ LVĀ PA. - 108. f. - 3. apr. - 3. l. - 1.-2. lapa.

kus, insurgentus utt. pamatojoties uz LKP lēmumu, nodos strādniecības tiesai - tribunālam." Jau tālākā notikumu gaitā vēlēšanu komisijas sekretārs I. Joksts, neskatoties uz LKP pārstāvja protestiem, "...ziņoja uz Cēsīm pa telefonu 238 un lūdza nesūtīt pieprasīto Sarkanarmijas karaspēku, bruņu mašīnas un tankus, lai vēl vairāk neuztrauktu ļaužu prātus".¹

Iekšlietu ministra biedrs - politpārvaldes priekšnieks - V. Latkovskis 14. jūlijā speciāli devās uz Aglonas pusi, "lai noskaidrotu, kā vēlēšanas organizētas pašā Latvijas katoļu citadelē, kur nebija sajūsmas par gaidāmajām vēlēšanām". Dagdā bijis maz cilvēku, redzams, valdījuši īpaša nopietnība. Arī vēlēšanu pirmajā dienā iecirkņos bijis maz. Tanī pašā laikā arī nekādus pretvalstiskus pasākumus policija nebija reģistrējusi.² Tauta nogaidīja, kas sekos tālāk.

Jau vēlēšanu gaitā notika labojumi arī pašā vēlēšanu instrukcijā. 14. jūlijā Centrālā vēlēšanu komisija paziņoja apgabala vēlēšanu komisijām, ka "...dažos iecirkņos aiz iecirkņu vainas pielaista sarakstu iemešana urnās bez apzīmogošanas ar iecirkņa (apakšiecirkņa) komisijas spiedogu.

Centrālā vēlēšanu komisija šajos gadījumos norādījusi

uzskatīt sarakstus par derīgiem, ja iemesto sarakstu skaits ir konstatēts un attiecīgi atzīmēts vēlēšanu gaitas protokolā". Šo dokumentu parakstīja A. Buševics un sekretāra vietā LKP CK Sekretariāta locekle O. Auguste.

Tanī pašā laikā Centrālā vēlēšanu komisija joprojām izdeva instrukcijas. Tikai 15. jūlijā vēlēšanu apgabalu komisiju pilnvarotiem tika nosūtīti norādījumi, kā vēlēšanu materiālus pieņems no iecirkņiem. Vēlēšanu materiāli iecirknī uz vietas bija jāsaņem apgabala komisijas pilnvarotai personai. Materiāliem vajadzēja būt iesaiņotiem, sašņorētiem un aizzīmogotiem. Visu materiālu savākšanu no iecirkņiem vajadzēja "uzsākt 16. jūlijā plkst. 12, un tā jānobeidz līdz 16. jūlija plkst. 24, kad visiem materiāliem jābūt nogādātiem apgabala vēlēšanu komisijā".³

15. jūlijā plkst. 13.40 A. Višinskis informēja Maskavu par vēlēšanu gaitu, norādot, ka "...pa vakardienu nobalsojuši 60-70% vēlētoju. Uzskatam to par lielu panākumu".⁴ PSRS valdībai tika apsolīts, ka 16. jūlija rītā rezultāti būs zināmi. Un atliek tikai piebilst, ka A. Višinskim bija pilnīga taisnība. Kā rāda vēlēšanu iecirkņu protokoli, tad balsu skaitīšana jau bija tīri formāls pasākums,

¹ LVVA, - 1308. f. - 9. apr. - 3088. l. - 37. lp.

² В. К. Латковский. Некоторые воспоминания..., с. 85.

³ LVVA, - 1308. f. - 9. apr. - 3824. lieta.

⁴ Полпреды сообщают..., с. 468.

kur tika gan laboti saraksti, gan mainīts derīgo un par nederīgiem atzīto biļetenu skaits, gan to kopskaits. Visu noteica kontrolējošo personu prasme "ietekmēt" vietējos vēlēšanu komisiju darbiniekus.

16. jūlijā avīzēs parādījās pirmie triumfējošie raksti ar virsrakstiem "Mūsu uzvara". "Tauta ir sankcionējusi to līniju, kuru realizē Latvijas kompartija un valdība, un pasludinājusi nāves spriedumu ulmanīšu birokrātiskajai kliķei."¹ Tālāk tika minēti arī pirmie rezultāti: Kuldīgā - 100%, Priekulē - 96%, Liepājā no 36 000 vēlētājiem nobalsojuši 32254 utt. Par uzvaru 16. jūlijā ziņoja arī LKP CK laikraksts "Cīņa". Tomēr te jāpiezīmē, ka visi vēlēšanās piedalījušos procentu aprēķini bija veikti, par pamatu ņemot 1931. gada Saeimas vēlēšanu rezultātus. 1940. gadā, kā to paredzēja 1922. gada Satversme, vēlētāju sarakstus nestādīja un līdz ar to precīzu vēlētāju skaitu neviens nezināja. Pēdējā tautas skaitīšana bija notikusi 1935. gadā, un šajos piecos gados Latvijā bija notikušas zināmas iedzīvotāju skaita pārmaiņas, kas jau - vispirms - bija saistītas ar vāciešu izceļošanu. 1940. gada jūlijā tas nevienu nemulsināja.

17. jūlijā Centrālā vēlēšanu komisija apstiprināja Latvijas

Saeimas vēlēšanu rezultātus: "Centrālā vēlēšanu komisija, pārbaudot apgabalu komisiju iesniegtos materiālus, konstatē, ka 1940. gada 14. un 15. jūlijā par Latvijas darba tautas bloka sarakstu Nr. 1 nodots šāds derīgo balsu skaits: Rīgas vēlēšanu apgabalā 219 526, Vidzemes vēlēšanu apgabalā 276 555, Latgales vēlēšanu apgabalā 304 982, Kurzemes vēlēšanu apgabalā 175 589, Zemgales vēlēšanu apgabalā 179 155. Kopā valstī 1 155 807."² Taču arhīva fondos ir saglabāties cits dokuments, kuru tāpat parakstījuši A. Buševics un K. Gailis: "š.g. 17. jūlijā plkst. 16.25 centrālā vēlēšanu komisijā saņemti šādi Kurzemes apgabala vēlēšanu komisijas dokumenti un materiāli:

1) Kurzemes apgabala vēlēšanas komisijas protokolu

2) Trīs (3) aizzīmogoti saiņi līdz ar pavadvēstuli."³ Pulksten 17 tika saņemti no Latgales apgabala viens neaizzīmogots saiņis ar apgabala vēlēšanu materiāliem un viena neaizzīmogota kaste. Pēc stundas pienāca no Vidzemes vēlēšanu apgabala "divas neaizzīmogotas kastes un viens neaizzīmogots saiņis". Taču šāda Centrālās vēlēšanu komisijas instrukcijas neievērošana vairs nevienu neinteresēja, jo pati Centrālā vēlēšanu komisija jau bija oficiāli paziņojusi rezultātus. "Viss tālākais

¹ "Красное знамя", 1940, 16 июля.

² "Jaunākās Ziņas", 1940, 18. jūl.

³ LVVA. - 1308. f. - 9. apr. - 3824. l. - 146. lp

jau risinājās pa gultni, kuras virzienu grozīt vairs nevarēja nekāda "tautas balss", rakstīja Klāvs Lorencis.¹

Latvijas aneksijas noslēgums

Nākamajā dienā pēc Saeimas rezultātu pasludināšanas Latvijā tika organizētas plašas atbalsta demonstrācijas. Rīgā maršruts bija jau iepriekš izstrādātais - PSRS pārstāvniecība un Valdības ēka. Un atkal manifestantus uzrunāja A. Višinskis, tikai šoreiz skanēja aicinājums: "Uz priekšu! Uz jaunu, priecīgu un laimīgu dzīvi ciešā, nesagraujamā un mūžīgā savienībā ar jūsu draugu lielo Padomju Socialistisko Republiku Savienību!.. Ir ļaudis, kas domā, ka šīs Saeimas vēlēšanas.. it kā nozīmē Latvijas nacionālās brīvības, Latvijas valstiskās neatkarības beigas, Latvijas kultūras beigas un Latvijas tautas nākotnes, brīvās Latvijas, tautas beigas. Šīs runas, šo provokatorisko plāpāšanu var viegli atspēkot.. "A. Višinskis vēl mēģināja laipot un, aicinot ciešā savienībā ar PSRS, vienlaicīgi neaizskart Latvijas neatkarību, turpretī LKP pārstāvis J. Putniņš bija atklāts un pieprasīja Latvijai par 14. PSRS republiku. Neviens vairs neatcerējās, ka 5. jūlijā par provokatoriem nosauca tos, kuri izteica aicinājumu par Latvijas PSR

proklamēšanu un tās iestāšanās PSRS sastāvā. Tagad šie lozungi brīvi tika pacelti pār manifestantu galvām.

Saeimas deputātiem Rīgā bija jāierodas 17. jūlijā. Vispirms Centrālās vēlēšanu komisijas telpās tika parakstīti dokumenti, tad deputātiem bija jāierodas LKP CK telpās jau noklausīties par saviem tālākajiem uzdevumiem. Sākās sagatavošanās 21. jūlija sēdei, kuras dienas kārtība palika noslēpums gandrīz līdz pēdējam brīdim. 20. jūlijā Latvijas Republikas Prezidents K. Ulmanis vēl parakstīja rīkojumu Nr. 391 par ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Somijā Jāņa Tepfera atbrīvošanu no iepemamā amata. Tad sekoja Ministru kabineta "pārgrozījumi likumā par Valsts Prezidenta amata izpildīšanu". Likuma pirmais pants bija formulēts šādi: "Ar 1940. gada 14. un 15. jūlijā ievēlētās Saeimas sanāksšanas brīdi - 1940. gada 21. jūliju - valsts Prezidenta amatu izpilda Ministru prezidents." 21. jūlijā pulksten 12 tika paziņots, ka K. Ulmanis nodevis sava amata pilnvaras A. Kirhenšteinam.

20. jūlija vakarā pulksten 20 Rīgas Baltajā namā bija "sarikots Ministru kabineta un jaunvēlētās Saeimas locekļu bankets".² Banketā piedalījās A. Višinskis un V. Derevjan-skis. Tika svinēti rītdienas panākumi un saskaņota rīcība.

¹ LVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. lieta. - 47. lp.

² "Valdības Vēstnesis", 1940, 22. jūl.

1940. gada 21. jūlijā Rīgā, Nacionālā teātra telpās, sanāca Saeima uz savu pirmo sēdi. Kas tad bija šie simts LKP un PSRS izraudzītie tautas pārstāvji? A. Ceihners viņus klasificējis šādi: 19 strādnieki, 2 kurpnieki, 3 lauksaimnieki, 2 dzelzceļnieki, 8 skolotāji, 6 žurnālisti, 4 ārsti, 3 profesori vai docenti, 9 LKP organizāciju sekretāri vai CK locekļi, 2 ģenerāļi u. c.¹ Starp deputātiem vīriešiem, bija arī 8 deputātes. Šādam Saeimas sastāvam it kā vajadzēja apliecināt, ka pārstāvētas visplašākās sabiedrības aprindas. Tomēr bija viena īpatnība Saeimas deputātu korpusam - daudzu tiesās radnieciskās saites. Tā V. Lācis un P. Briedis bija brālēni, A. Eisāks bija V. Latkovska tēvocis, ģenerālis R. Dambītis P. Blaua krusttēvs, J. Kalnbērziņš un O. Auguste dzīvoja civillaulībā, kuru reģistrēja 1941. gada maijā, J. Pabērza sieva bija A. Pudāna māsa, A. Tabaka sieva bija A. Jablonska meita utt. Šādā savstarpējā radniecība ļāva deputātiem viegli vienoties par savu darbību vai ietekmēt nepieciešamības gadījumā.

Saeimas sēdi atklāja vecākais deputāts 72 gadus vecais lauksaimnieks Dāvids Krūze. A. Jablonskis to atceras šādi: "Saeimas sēdes atklāšana iznāca diezgan neveikla. Runāja vecā-

kais deputāts Dāvids Krūze. Lai gan runa bija uzrakstīta, viņam bija grūtības to nolasīt, un radās iespaids, ka viņš garīgā ziņā ļoti aprobežots." Vainīgs neveiklā situācijā nebija D. Krūze, bet gan tas, ka runas teksts bija viņam pārāk vēlu iedots. "Ne labāk gāja tikko ievēlētajam Saeimas priekšsēdētājam Pēterim Briedim.* Arī viņš bija galīgi apmulsis, ilgi meklēja zīmuli un papīru, stomijās."²

Dienas kārtības pirmais punkts bija Ministru prezidenta ziņojums par valdības darbību, kuru deputāts V. Latkovskis novērtēja: " ..faktiski bija sagrauts vecais un iezīmēta jaunā dzimšana. Tā bija revolucionāra darbība savā būtībā.. " To "jauno", ko iezīmēja savā darbībā valdība, noformuleja Ž. Spure. LKP CK sekretārs uzskatīja, ka viņš ir tiesīgs paziņot: "Izpaūzot visas Latvijas darba tautas gribu, Saeima no šī brīža pasludina Padomju varas nodibināšanos visā Latvijas teritorijā. Latvija tiek pasludināta par Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku! No šī brīža visa vara Latvijas Padomju Sociālistiskā Republikā piederēs pilsētu un lauku darbaļaužu padomēm.. " Runātājs gan bija aizmirsis, ka nekādu vēlētu padomju varas orgānu Latvijā

¹ Alfreds Ceihners. Latvijas boļševizācija. 1940.-1941. "Gauja", 1986, 149. lpp.

* P. Briedis bija 35 gadus vecs, ar pamatskolas izglītību. Strādājis Rīgas ostā gadījuma darbos. LKP biedrs no 1927. gada. Nebija nekādas valstisku pasākumu vadīšanas pieredzes.

² LVA PA. - 200. f. - 9. apr. - 1315. lieta, 31. lapa.

nāv, bet tas laikam viņu neuztrauca.

Ž. Spures teikto atbalstīja politpārvaldes priekšnieks V. Latkovskis: "Paldies brašajai, varenajai un neuzvaramai strādnieku-zemnieku Sarkanai Armijai par istā laikā sperto atbrīvošanas soli, paldies visiem mūsu draugiem un līdzcīnītājiem, kas ar padomiem un gudru vadību ir noveduši mūs līdz Latvijas darba tautas bloka uzvarai 14. un 15. jūlija Saeimas vēlēšanās, paldies Latvijas proletariāta kaujas avangardam - Komunistiskajai partijai un viņas vadītājiem; paldies un sirsnīgs sveiciens mūsu miļajiem viesiem un draugiem šī svīnīgā un svarīgā sapulcē Padomju Sociālistisko Republiku Savienības pārstāvniecībai Latvijā ar tautas komisāru vicepriekšsēdētāju Višinski un sūtni Derevjanski priekšgalā." Pulkstenis rādīja 13.50, kad pēc šīm kvēlajām runām uz skatuves marša soli uznāca Latvijas armijas Kurzemes divīzijas politiskais vadītājs Vecvagars. Viņa runas būtība bija - nojaukt robežu starp Latvijas Republiku un PSRS. Pēc tam sēdē sekoja pārtraukums. Sēdei atsākot darbu, pirmais runāja iekšlietu ministrs V. Lācis par Latvijas iestāšanos PSRS sastāvā. Viņa runas būtība izsakāma šādi: cik lielā nabadzībā un trūkumā dzīvoja Latvijā, tik lielā pārticībā

un laimē Padomju Savienībā. Tagad Latvijas "skats vēršas pretim jaunai dzīvei, skaistai, saulainai un laimīgai nākotnei. Tas bija mūsu lielais un varens draugs - Padomju Sociālistisko Republiku Savienība, tās neuzvaramā Sarkanā Armija, kas š. g. 17. jūnijā atdeva Latvijas tautai viņas brīvību, taisnību un brīvas tautas tiesības..."¹ Pēc šādiem vārdiem un atzinumiem varēja sekot tikai viens secinājums - Latvijas tauta vēlas iestāties PSRS sastāvā. V. Lācim tika uzticēts arī nolasīt deklarāciju par iestāšanos Padomju Savienībā. Pēc deklarācijas nolasīšanas zāli klusi un mierīgi atstāja ārvalstu diplomātiskie darbinieki, atskaitot PSRS pārstāvjus. PSRS diplomātiskie darbinieki - tieši otrādi - uzsauca zālē sēdošajiem: "Lai dzīvo Latvijas Sociālistiskā Republika!" Viņiem no deputātu vidus atsaucās F. Bergs - "Lai dzīvo Padomju Savienība!"² Viņš savu nesavaldību bija jau demonstrējis Saeimas sēdēs 30. gados. "Jaunākās Ziņas" šo visu savstarpējo sumināšanu aprakstīja šādi: "Padomju Latvijai - liesmainu un sirsnīgu sveicienu!" sauc PSRS sūtnis V. Derevjanskis. Publika turpina skaļi aplaudēt un kori izteic lielās simpātijas un mīlestību Padomju Savienības valdībai un tās vadoņiem. Tā ovācijas nerimst

¹ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Dokumenti un materiāli. R., 1963, 293. lpp.

² "Jaunākās Ziņas", 1940, 22. jūlijs.

apm. 20 minūtes. Vēl brīvāk no darba tautas mutēm plūst vare-nās Internacionāles skaņas. Vēl un vēl Saeimas sēdē sapulcē-jusies tauta grib ļaut brīvību sajūsmā. Visus apgaro viena doma - pateikties sociālistiskās valsts veidotājam - Staļinam. Tikko kaut kur izdzird viņa vārdu, kad to jau atkārtoti sim-ti..”¹ Latvijas aneksijas jau-tājums bija atrisināts. Tālāk jau tika pieņemti lēmumi, ku-riem vajadzēja radīt pamatus republikas socializācijai: zemes, banku un lielo rūpniecības uz-ņēmumu nacionalizācija. Bija aizmirsti visi pirmsvēlēšanu solījumi par īpašuma tiesību neaizskaramību un valsts neatkarības saglabāšanu. 21. jūlijā Saeimas sēdē neviens neatce-rējās Latvijas Republikas 77. p.: “Ja Saeima grozījusi Satver-smes pirmo, otro, trešo vai sesto pantu, tad šādi grozījumi, lai tie iegūtu likuma spēku, ir nododami tautas nobalsošanai.”

21. jūlija vakarā notika kār-tējā demonstrācija. Sapulcē-jušos apsveica A. Višinskis: “Apsveicu Jūs ar lielo vēstu-risko dienu, kad jūs iestājaties PSRS .. Tagad PSRS aptver ne vairs 183 miljonus lielu tautu, bet 183 miljonus lielu tautu plus Latvijas, Lietuvas, Igau-nijas un Besarābijas tautas. Tas ir 200 miljonu cilvēku, kuri zina, priekš kā tie dzīvo, priekš kā tie cīnās, kādi karogi to ved uz priekšu, un ne tikai zina, bet

arī māk drošsirdīgi un uzvaroši soļot zem šiem karogiem, kā soļo zem lielā kara vadoņa Sta-ļina komandas mūsu strād-nieku un zemnieku Sarkanā Armija, salaužot savā ceļā visus šķēršļus, noslaukot no sava ceļa visu to, kas iedrošinās vēl mēģināt apturēt šo vēsturisko uzvarošo kustību uz lielo tautu komunismu, kuras atsvabinājis Staļina ģēnijs.. Padomju tauta ir jaunais Mesija, kas nes vecā-jā pasaulē komunistiskās tais-nības, komunistiskās patiesības vārdu..” Nevienam atklāti nera-dās jautājums - vai PSRS maz uzņems Baltijas valstis savā sastāvā? Par to nebija neviena oficiāla paziņojuma.

23. jūlija sēdē Saeima ievēlēja 20 cilvēku delegāciju, kurai va-jadzēja doties uz Maskavu ar lūgumu uzņemt Latvijas PSR Padomju Savienības sastāvā. Tomēr 30. jūlijā uz Maskavu aizbrauca tikai 13 no ievēlēta-jiem, 7 bija nomainīti ar citiem. Tie bija Ž. Spure, V. Lācis, R. Kļaviņš, O. Krastiņš, J. Kaln-bērziņš, J. Vanags un P. Brie-dis. Politpārvaldes priekšnieks V. Latkovskis daļēju delegācijas sastāva nomainītu izskaidroja ar latgališu deputātu neapmierinātību, ka viņi nav braucēju skaitā. Tās pašas dienas vakarā V. Latkovskis sarunā ar A. Vi-šinski izteica Latgales deputātu pretenzijas. “b. Višinskis man teica, ka nekur nevajag iet un nevienam nevajag lūgt, viss būs

¹ “Jaunākās Ziņas”. 1940, 22. jūlijs..

kārtībā un viss tiks nokārtots..¹ Tā delegācijas sastāvā tika nozīmēti J. Pabērzs, A. Eisaks, P. Dergačs. LKP CK sekretāri J. Kalnbērziņš un Ž. Spure, tāpat kā citi, neiebilda, ka viņus nomaina O. Auguste un I. Paldiņa, jo Maskavā abiem partijas līderiem bija pietiekami daudz "grēku", lai nonāktu ieslodzījumā. Neizdarīgo Saēimas priekšsēdētāju P. Briedi nomainīja LKP pārstāvis P. Plēsums, kuram Maskavā bija sieva un dēls. Viņš varēja "lepoties" Padomju Savienībā ar pavadītajiem ilgajiem cietuma gadiem, noklusējot gan istos iemeslus. Latvijas armijas komandieri ģen. R. Kļaviņu delegācijā aizstāja LKP pārstāvis K. Šics. Par delegācijas vadītāju nozīmēja P. Plēsumu.²

Brauciens uz Maskavu tika organizēts pēc visiem sociālistiskās agitācijas noteikumiem - demonstrācijas, transparenti, runas un "urrā!" saucieni.

Arī pašā PSRS Augstākās Padomes sesijā tika ievēroti "sociālistiskās demokrātijas" noteikumi. Delegācijas sievietēm lika uzvilkt latviešu tautas tērpus. Šo prasību izpildīja I. Paldiņa un T. Birģele, bet O. Auguste kategoriski atteicās. Latvijas Saeimas deputātiem vajadzēja runāt latviešu valodā un viņu runas krieviski tulkoja citi Latvijas Saeimas deputāti.

Šie pāri bija sastādīti ļoti nepārdomāti, jo bieži runātāja krievu valodas zināšanas bija daudz labākas nekā tulkotāja. Tādi pāri bija I. Paldiņa un P. Dergačs, Jūlijs Lācis un I. Kaģis, J. Pabērzs un S. Simanovičs. I. Paldiņa vairāk nekā desmit gadus dzīvojis Padomju Savienībā, kamēr P. Dergačs - galdnieka māceklis ar četrus klašu izglītību no Kārsavas.

J. Lācis bija dzīvojis un strādājis Padomju Krievijas pārvaldes sistēmā, bet I. Kaģis "Jaunāko Ziņu" ārzemju nodaļas darbinieks, kuru 20. jūlijā iecēla par Latvijas telegrāfa aģentūras direktoru. Avizēs publicētajā biogrāfijā bija norādīts - iemācījies vairākas Vakareiropas valodas.³

Vācijas sūtnis Maskavā grāfs fon der Šulenbergs par to visu ne bez ironijas ziņoja uz Berlīni, ka PSRS Augstākā Padomē daži deputāti, kā, piemēram, somis O. Kūsinens un uzbekis J. Ahunbabajevs, arī pēkšņi atguvuši dzimtās valodas zināšanas. Tieši J. Ahunbabajevs iesniedza PSRS Augstākai Padomei likumprojektu par Latvijas PSR uzņemšanu PSRS sastāvā. Un, kā jau tas bija sagaidāms, PSRS Augstākā Padome vienbalsīgi akceptēja iesniegto likumprojektu. Līdz ar to bija beidzies formālais process Latvijas pievienošanai PSRS.

Pašā Latvijā valdība un LKP

¹ В. К. Латковский. Некоторые воспоминания..., с. 130.

² "Jaunākās Ziņas", 1940, 24. jūlijs.

³ Turpat.

jau organizēja isti pompozus staliniskus svētkus. 5. augustā Ministru kabinets atļāva "Iekšlietu ministrijai no fonda neparedzētām vajadzībām Ls. 20 000 - tautas svētku sekmēšanai 6. augustā sakarā ar uzņemšanu PSRS".¹ 6. augusta mitiņus visā Latvijas teritorijā it kā simboliski ievadīja pulksten 8.30 Ministru kabineta svinīgā sēde. Tajā "ministru prezidenta vietas izpildītājs V. Lācis apsveica valdību ar Latvijas uzņemšanu Padomju Savienībā". Sēdes dalībniekiem vēlreiz tika uzsvērtā lielā tautas apspiestība līdz 1940. gada jūnijai notikumiem. Ministru kabinets, sekojot izkoptām sociālisma tradīcijām, nosūtīja apsveikuma telegrammas Staļinam, Molotovam, Vorosilovam un Timošenko. Timošenko adresētā telegramma skanēja šādi: "Ar dziļām pateicības un prieka jūtām Latvijas darba tauta sagaidīja lielo atbrīvotāju - Sarkanā Armiju. Vairāk kā divdesmit gadus visa mūsu dzīve līdzinājās cietumam, kur valdīja trūkums, bads, cilvēku pazemošana un nebrīve. Latvijas darba ļaužu sirds deg priekā un pateicībā pret Jums, lielās, varenās, neuzvaramās Sarkanās Armijas vadoni, tās armijas vadoni, kas mūs izglāba no kara šausmām un nebrīves.." Apsveikuma telegrammas nosūtīja Latvijas Komunistiskās partijas

Centrālās Komitejas un Ministru kabineta vārdā. Ar iestāšanos PSRS LKP kļuva par vienīgo un valdošo spēku, neslēpjoties aiz dažādām valsts iestādēm un organizācijām. Par tālākajiem notikumiem Latvijā precīzi ir sacījis K. Lorencs: "Kad visas šīs manifestācijas un gājieni, mītiņi un svētku runas, pateicības telegrammas un padevības apliecinājumi bija garām, sākās Padomju Latvijas pelēkā un grūtā ikdiena - viņas sociālās, ekonomiskās un politiskās struktūras pārveidošana sociālistiskās sistēmas virzienā".²

Te atliek piebilst, ka 1940. gadā Latvijas tālākā socializācija nenotika vēl tik rupjā un tiešā veidā kā pēc Otrā pasaules kara. Vēl latviešu zemnieks netika kolektivizēts, vēl atļāva eksistēt nelielam privātajam sektoram sakražošanā un represijas arī nebija kļuvušas par masveida parādību. Tas viss vēl bija Latvijas tautai priekšā.

¹ LRA. - 270. f. - 1. apr. - 2. l. - Nr. 78.

² LVVA. - 4020. f. - 1. apr. - 7. l. - 53. lp.

PĒCVĀRDS

1939. gada 23. augusts, vēlāk - 5. oktobris, ievadīja Latvijas valsts bojā ejas cēlienu. Pēc 5. oktobra līguma PSRS kara spēks iekārtojās Latvijā. Pat šobrīd, 53 gadus pēc šiem notikumiem, padomju armijai nav noteikts okupācijas statuss mūsu valstī, tā atklāti pretendē uz ilgstošu palikšanu, kaut vai bāzu formā. Sakarā ar to, vēlreiz isumā pievērsīsimies pagātnei.

12. oktobrī, runājot Valsts padomju apvienotajā sēdē, K. Ulmanis ievadīja 1939. gada 5. oktobra līguma slavēšanu. "Nepiegriežot pelnīto vērību taisni labām kaimiņu attiecībām un draudzībai, meklējot draugus tikai tālumā, daža tauta ir bijusi spiesta samaksāt par to ļoti dārgi, samaksājot pat ar savu patstāvību un neatkarību."¹ Latvija patiešām ļoti dārgi samaksāja par uzspiesto un paša K. Ulmaņa slavēto "draudzību" ar "tuvo kaimiņu" - PSRS. 13. oktobrī oficiozā "Brīvā Zeme", aprakstot K. Ulmaņa runu, pasludināja: "Nu esat Jūs visi atbildi saņēmuši.. šai šķīstīšanās stundā sārmiem ir bijis jāpagaist un paliks zelts, kas dziļi mūsu tautas pamatos gulēdams, to allaž virzījis cauri nebaltām dienām.." Tā bija vadonības kultam raksturīga tukša čalošana, kurai nebija nekāda sakara ar dramatisko

realitāti un kura varēja tikai maldināt.

Taču jau šī K. Ulmaņa runa demonstrēja to, ka Latvijas valdība pārāk optimistiski un neatbilstoši 5. oktobra burtam un garam iztulko šo nāvējošo līgumu. Vispirms tas attiecās uz līguma 3. pantu K. Ulmaņa interpretējumā. 3. pants paredzēja, ka krievu garnizonu uzdevums esot tikai noteikto iecirkņu, nevis visas Latvijas aizsargāšana. Tas bija naivs priekšstats, kurš neatbilda līguma sofistiskajam formulējumam. 3. pants gan paredzēja, ka padomju sauszemes un gaisa spēki domāti flotes bāzu, aerodromu un krasta artilērijas bāzu aizsardzībai, taču šīs flotes bāzes un aerodromi, kā arī krasta artilērija bija domāta Latvijas Republikas "neatkarības nostiprināšanai". Tāds 3. panta saturs pilnīgi ļāva krieviem uzskatīt, ka, ja jau flote, aerodromi un krasta artilērija ir domāta visas Latvijas "neatkarības nostiprināšanai"; tad taču ir loģiski, ka tādus uzdevumus sev varēja piesavināt arī sauszemes un aviācijas spēki, kuri sargāja Latvijas "neatkarības" sargus - floti, aerodromus, krasta artilēriju. PSRS aizsardzības tautas komisāra K. Vorošilova pavēlē 1939. gada 25. oktobrī bija teikts, ka Otrā,

¹ Valdības Vēstnesis, 1939., 13. okt.

Īpašā strēlnieku korpusa izvietošana Latvijā jāveic, lai aizsargātu PSRS un Latviju no „iespējamiem ienaidnieku uzbrukumiem..”¹ Krievu sūtnis I. Zotovs 1939. gada 4. decembrī pilnīgi pamatoti secināja, ka K. Ulmanis kļūdās līguma 3. panta novērtējumā. K. Ulmaņa vērtējums, kā rakstīja I. Zotovs, mazinot šī panta nozīmi, kura taču esot tieši tajā apstākļi, ka ļauj garantēt visas Latvijas „neatkarību”.² PSRS nebūt nevēlējās pat formāli atteikties no tā, ko tai deva līguma plašie formulējumi. Kā liecināja V. Muntera 1939. gada 3. oktobra sarunu Maskavā pieraksti, 3. panta redakcijas apspriešanā piedalījies pats J. Staļins, kurš arī licis priekšā papildināt apspriežamo pantu ar vārdiem „..nolūkā nodrošināt Padomju Savienības robežu drošību un savas pašas (t. i. Latvijas. - A. S.) neatkarības nostiprinā-

šanai..”³ V. Munters noraidījis vārda “robežas” iekļaušanu, bet pārējo pieņēmis. V. Muntera sarunu pieraksti neliecina par to, ka viņš būtu iebildis šādam Staļina papildinājumam, kurš paredzēja, ka PSRS “..kara flotes bāzes un daži aerodromi..” bija paredzēti Latvijas Republikas “..neatkarības nostiprināšanai”. Lai arī 3. pants vēl netika pieņemts 3. oktobra vakara sarunās, tomēr galīgajā līguma tekstā tas bija fiksēts Staļina interpretācijā un K. Ulmaņa 12. oktobra skaidrojums patiešām neatbilda panta viltīgajai būtībai. Krievi bija iesēdušies Latvijā uz ilgu laiku un arī 5. oktobra līguma 3. pants formāli ļāva viņiem likumīgi pamatot savas intereses.⁵ Kad 1940. gada 24. janvārī V. Munters kārtējo reizi tikās ar I. Zotovu, ministrs atzīmēja krievu sūtņa teikto: “..miglaini viņš runāja par kara apstākļiem, par nākot-

¹ Полпреды сообщают..., c. 149.

² Turpat., c. 181 - 182.

³ Turpat., c. 80.

⁴ Nav skaidrs, kāpēc E. Andersons uzskatīja, ka 3. oktobra vakarā sarunas nav notikušas (“3. oktobrī padomju valdība atļāva Latvijas delegācijai atelpot.”), bet 3. oktobrī no pulksten 18 līdz 20 patiešām notikušās sarunas datēja ar 4. oktobrī. - Arpolitika. II d., 222. - 223. lp. V. Muntera sarunu pierakstu oriģināls liecina, ka 3. oktobra vakarā noticis sarunu raunds. - ABIP, ф. 38 - д. - оп. 1. - д. 223, c. 26 - 28; skat. arī literatūru: Drīzulis A. Vilhelms Munters liecina. - Horizonts, 1990., Nr. 1 - 2. E. Andersons nav bijis arī precīzs, rakstot, ka 3. oktobrī sarunas beidzās 6 no rīta. Taču avotā, kuru izmantoja E. Andersons, ir sekojošs V. Muntera ieraksts: “Having accepted nothing, we parted till October 3, at 6 p. m.” (Latvian - Russian relations. Documents. Compiled by Dr. A. Bilmanis. Washington, 1944, p. 194.), t. i. - neko nepanākot sarunu partneri šķīrās līdz 18.00 3. oktobrī, kad sākās otrais sarunu raunds. (Sk. arī Полпреды сообщают..., c. 78); skat. arī K. Ulmaņa pierakstu pēc telefona sarunas ar V. Munteru 2. oktobra vakarā: “..rīt pēc pusdienām 6-os. - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291.1. - 4. lp.

⁵ Interesanti, ka V. Munters 1939. gada 22. oktobrī, slavējot līgumu, pasludināja, ka PSRS bāzes Latvijā stiprinot mūsu valsts neatkarību. (!) - Brīvā Zeme, 1939., 23. okt. Tas gan bija pretrunā ar krievu patieso politiku, bet vismaz formāli bija atbilstoši 5. oktobra līguma tekstam.

nes draudiem un par mūsu interesi, lai viņi mūs sargātu.”¹

Pilnīgi nepamatots bija arī Alfrēda Bērziņa apgalvojums, ka Latvija esot izkaulējusi sev izdevīgāku līguma 5. panta redakciju, nekā tas bija igauņu - krievu līgumā. Pēc būtības atšķirības nebija. A. Bērziņš uzsvēra, ka latvieši esot panākuši 5. pantā ierakstu par savas suverenitātes neaizskaršanu. Taču 28. septembra krievu līgums ar igauņiem 5. pantā arī fiksēja, ka paliek neskartas līguma slēdzēju pušu „ekonomiskās sistēmas un valsts iekārta”. Līgumā ar Latviju patiešām formāli bija nedaudz plašāks interpretējums. “Šī pakta izvešana dzīvē nekādā ziņā nedrīkst aizskart līdzēju pušu suverēnās tiesības, starp citu, viņu valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāru rīcību.” Būtu naivi iedomāties, ka PSRS atļautu Latvijai kādus suverēnus militārus pasākumus. Arī vārdu vietu maiņa līgumu tekstos neko nemainīja un pats A. Bērziņš bija spiests secināt: “Tie bija tikai vārdi.”² Šodien var izraisīt izbrīnu, kādu vēribu tobrīd Latvijas valdība piešķīra J. Staļina vārdiem. 2 oktobra vakarā, sākot sarunas ar V. Munteru, J. Staļins “apsolīja”: “Nedz jūsu konstitūciju, nedz varas orgānus, nedz ministrijas, ne ārējo

un finansu politiku, nedz ekonomisko sistēmu mēs neaiztiksīsim.”³ Saskaņā ar sūtņa Maskavā F. Kociņa informāciju I. Zotovam (viņi tikās Maskavā 1939. gada 11. oktobrī. I. Zotovs bija ieradies tur sakarā ar 5. oktobra līguma parakstīšanu), Latvijas Ministru kabineta sēdē 7. oktobrī (pats F. Kociņš uz šo sēdi bija atbraucis no Maskavas un pēc tās atkal atgriezās PSRS galvaspilsētā) “..īpaša uzmanība tika pievērsta biedra Staļina vārdiem, replikām un runām.”⁴ J. Staļina solījumu vērtīgumu īpaši uzsvēra savā runā pašvaldību vadītāju sanāksmē 1939. gada 25. oktobrī arī iekšlietu ministrs K. Veidnieks.⁵ Ticība J. Staļina vārdiem neliecina par Latvijas valdības spēju reāli izprast notiekošo.

Pavisam divains bija līguma 6. pants. Faktiski tas liedza Latvijai jebkurā veidā no līguma atbrīvoties. “Šis pakts ir spēkā desmit gadu, pie kam gadījumā, ja viena no līdzējām pusēm neatzīst par vajadzīgu uzteikt šo paktu vienu gadu pirms termiņa notecēšanas, tas automātiski paliek spēkā uz turpmākiem desmit gadiem”. Vēlreiz izlasīsim: “..ja viena no līdzējām pusēm neatzīst par vajadzīgu..” Faktiski tas nozīmēja, ka krievu paredzamā nevēlēšanās automātiski pagarinātu to vēl uz desmit gadiem. 6. panta for-

¹ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 48. lp.

² A. Bērziņš. Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs. - Grāmatu Draugs, 1974, 326. lp.

³ Полпреды сообщают..., c. 76.

⁴ Turpat, 118. lp.

⁵ LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 1307. l. - 107. lp.

mulējumi līguma nākotni padarīja atkarīgu no vienas puses vēlmēm un krievu ieguva legālu un likumīgu iespēju iesēsties Latvijā uz neparedzamu laiku. Mūsu rīcībā esošie V. Muntera sarunu pieraksti arī neliecina, ka viņš, būdams atzīts līgumu formas meistars, būtu iebildis pret šādu panta formulējumu. Divaini tomēr, ka šis 6. panta formulējums nav izraisījis arī K. Ulmaņa bažas vai vismaz interesi - tas nav redzams no viņa un V. Muntera telefonu sarunu pierakstiem 3. un 4. oktobrī.¹

Latvijai neizdevās un sofistisks bija arī konfidencialā protokola 1. pants, kurš fiksēja krievu garnizonu skaitlisko sastāvu, to izvietojanas mūsu valstī mērķus un uzturēšanās ilgumu. Jau 2. oktobrī J. Staļins izteicās, ka garnizoni paliks tikai pa pasaules kara laiku, pēc kara beigām - tiks izvesti. Tā bija tikai V. Muntera apvārdošana. V. Munteru tomēr ļoti nodarbināja jautājums par to, lai līgumā stingri fiksētu garnizonu izvietojanas ilgumu un vēlāko izvešanu. Kad 3. oktobra vakarā viņš nolasīja savus paskaidrojumus krievu līguma projektam, viena no galvenajām prasībām bija vēlēšanās 1.§ maksimāli iespējamā veidā fiksēt to, ka padomju karaspēks

tiks ievests uz laiku. V. Munters to īpaši motivēja ar nevēlēšanos, lai līgums atstātu proktorāta iespaidu. Vēlreiz pievērsties šim 1.§, V. Munters atkārtoti prasīja, lai 1) tiktu fiksēts, ka garnizoni būs tikai pa kara laiku, 2) ļoti būtiski - ka tie tūlīt pēc kara beigām tiks izvesti.² Tieši par šo, krieviem ļoti nevēlamo prasību līgumā ierakstīt karaspēka izvešanu, 3. oktobrī notika ilgstošs strīds. 3. oktobrī šo 1.§ nepieņēma, acīmredzot tieši šo domstarpību dēļ. V. Munters tomēr piekrita (nav liecību arī, ka būtu mēģinājis iebilst) divainam dualismam: bāzes tika paredzētas uz visu līguma darbības laiku (10 gadiem), bet garnizoni - uz nekonkrēto - „līdz kara beigām”. Nav skaidrs, kādas varētu būt bāzes bez garnizoniem vai otrādi.

V. Munteram neizdevās panākt, lai līguma teksta 3. un 6. pantā tiktu fiksēts J. Staļina 2. oktobra solījums par karaspēka izvešanu pēc kara beigām. Protokola 1.§ fiksēja, ka garnizoni uz kara laiku, bet ne vārda par to izvešanu.³ Līdz ar to jāatzīst, ka pat, ja krievi būtu aprobežojušies tikai ar šo līgumu, tas deva viņiem ļoti daudz, faktiski - iesēšanos Latvijā, kuru tiesiski nemaz nevarēja anulēt. Savukārt, līgumā formāli

¹ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 5. - 15. lp.

² Полпреды сообщают..., с. 78 - 79.

³ Pilnīgi neattaisnojoši ir K. Ulmaņa 1939. gada 12. oktobrī teiktie vārdi, ka pakts, „kā tas parasts Padomju Savienības pakts (!? - A. S.), izceļas ar savu skaidrību un noteiktību, kā arī ar otrās puses interešu atzīšanu un ievērošanu...” (! - A. S.) - Valdības Vēstnesis, 1939, 13. okt.

fiksētais sauszemes un gaisa karaspēka daudzums - 25 000 - jau 1939. gada 3. oktobrī netika uzskatīts par ko noteiktu. Staļins šajā dienā paziņojis, ka pasaules kara izplatīšanās gadījumā „vajadzēs līgumu vēlāk vēl papildināt.”¹

V. Muntera telefona saruna ar K. Ulmani 3. oktobra vakarā liecināja, ka Ulmani nodarbināja virkne Latvijai neizdevīgu momentu gaidāmajā līgumā: 1) „Vai nevar precīzu aerodromu skaitu!”, vaicāja K. Ulmanis. Patiešām, 2. oktobra vakarā Maskavā bija runa par 4 aerodromiem, bet pats līgums to skaitu nefiksēja; 2) „..aerodromi ārpus bāzēm”.² Arī tas tiesa - līgumā ir runa gan par jūras karaspēka bāzēm, gan par aerodromiem ārpus tām. Te K. Ulmanis bija sajutis, ka krievi vēlas savu karaspēka izvietošanu cik var paplašināt. Līgums gan ieguva populāro „bāzu līguma” nosaukumu, bet fak-tiski krievu klātbūtne bija daudz plašāka nekā bāzes.

Līgums pats par sevi bija tik nāvīgs Latvijas neatkarībai, ka radija sabiedrībā vēl lielāku baumu lavīnu. Aleksandrs Kunderāts rakstīja, ka ģenerāļi K. Berķis un L. Bolšteins pat uzskatījuši, ka „..Munters 1939. gada 5. oktobrī Maskavā parakstījis kādu citu vēl nepublicētu

līgumu”.³ Ja šāds uzskats ir patstāvējis, tad jāsecina, ka ģenerāļu naidis pret V. Munteru ir radījis pilnīgi nepamatotas aizdomas. K. Berķim noteikti bija zināms, ka bez konfidenciālā protokola nekādi citi slepeni pielikumi nav bijuši. Zīmīgi tomēr, ka A. Kunderāts, kurš pārstāv V. Munteram nedraudzīgo armijas aprindu noskaņojumu, nav rakstījis, ka šādas aizdomas met dziļu ēnu uz pašu K. Ulmani, jo viss Maskavā notikušais bija saņēmis viņa sankciju. V. Muntera kritika ir tendencioza. Arī M. Skujenieks privātā vēstulē sūtnim Stokholmā V. Salnais rakstīja, ka „..sarunas un līgumi ar Krieviju notikušas sasteigtā kārtībā.. nepanesama ir servilitāte, ar kuru tas notika..”⁴ Te tikai jāpiezīmē, ka sasteigto kārtību noteica krievu draudi lietot pret Baltijas valstīm militāro spēku, bet tieši Maskavas sarunu laikā kāda V. Muntera „servilitāte” nav saredzama: 3. oktobra naktī, kā K. Ulmanim 6. oktobrī stāstīja senators O. Ozoliņš, V. Munters bijis domīgs: „Vai būs krieviem laba griba? Varbūt arī vairāk ļauns, nekā labs..”⁵ Taču M. Skujeniekam ir taisnība, kad viņš sarūgtināts rakstīja V. Salnais, ka ir „..riebīga pakal-pība, ar kuru to (5. oktobra līgumu. - A. S.) izved”.⁶

¹ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 5., 7. - 12. lapas.

² LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 7. - 8. lp.

³ A. Kunderāts. Neredzamā divīzija. - Latvīis, Toronto, 1964., 202. lp.

⁴ E. Andersons. Ārpolitika. II d., 229. lp.

⁵ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 22. lp.

⁶ E. Andersons. Ārpolitika. II d., 229. lp.

Ja Latvija būtu bijusi kaut necik demokrātiska valsts, tad vai nu valdībai, vai vismaz ārlietu ministram pēc tik draudoša Latvijas neatkarības līguma parakstīšanas būtu bijis jāatkāpjas. Jau 6. oktobra rītā V. Šūmanis no Tallinas ziņoja par Igaunijas ārlietu ministra K. Seltera un viceministra O. Oepika demisiju,¹ vēlāk demisionēja visa valdība, bet Latvijas cenzūra aizliedza publicēt ziņas par to. Latvijā nekas nevarēja notikt bez K. Ulmaņa sankcijas un tāpēc demisijas bija neiespējamas: jau 3. oktobrī K. Ulmanis bija uzrakstījis ministru kabineta sēdes lēmuma uzmetumu,² kuru kabinets arī šajā dienā, protams, pieņēma. Tātad - būtu bijis jādemisionē pašam K. Ulmanim, kas bija neiedomājami.

Nobeigumā jāatzīmē, ka vismaz divi problēmu loki ir nopietnas tālākas izpētes vērti.

1. Latvijas ārpolitiskais stāvoklis 1939. - 1940. gadā, ņemot vērā klāt nākošos jaunos arhīvu materiālus (Rīgā saņemtas 1940. gadā nolaupītās Latvijas Ārlietu ministrijas arhīva daļas), diplomātija, valsts aizsardzības nodrošināšana un tml. Viennozīmīgi bargi literatūrā vērtēts Baltijas valstu sadarbības trūkums 1939. gada likteni-

gajās dienās, savstarpējais aizdomīgums. Pat K. Ulmaņa režīma cilvēks J. Labsvirs secināja: "Mēs nenodibinājām ne saimniecisku, ne politisku, ne militāru savienību, un Staļins salauza visas trīs valstis vienu pēc otras".³ E. Dunsdorfs pat pārmet K. Ulmanim "novārtā atstāto diplomātisko fronti".⁴ Nav apstrīdams, ka Baltijas valstis bija ļoti maz darijuši vienīgajā jomā, kur tās būtu bijušas spējīgas ko veikt - savstarpējā sadarbībā. Cerības uz Rietumu valstīm bija bez jebkāda pamata. Pēdējais brīdis, kad Baltijas valstis vēl varēja ko pavisam nedaudz darīt savā labā, bija 1939. gada septembris. 14. septembrī lietuvieši vēlējās Kauņā sasaukt Baltijas valstu ārlietu ministru konferenci. Taču, kā V. Munteru informēja 1939. gada 11. septembrī Lietuvas sūtnis P. Dailide, "Igaunu izturēšanās šai jautājumā esot sagādājusi Lietuvai vilšanos", Igaunu noraidošā nostāja bija apbrīnojami tuvredzīga. Spriežot pēc mūsu rīcībā šobrīd esošajiem dokumentiem, arī V. Munterš nav bijis sajūsmināts par lietuviešu iniciatīvu un uzskatījis, ka "grūti atrast jautājumus, par kuriem varētu kaut ko konkrēti runāt pie patriežiem apstākļiem"⁵ (!? - A. S.).

¹ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 23. lp.

² "Valdība piekrit M. rīcībai un līnijai un uzdod M. panākt līgumu pēc Igaun. līg. pamatprincipiem, cenšoties panākt iespējami labu." - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 12. lp.

³ J. Labsvirs. Atmiņas un pārdomas., 31. lp.

⁴ E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve. 449. lp.

⁵ LVVA. - 2574. f. - 3. apr. - 3305. l. - 26. lp.; E. Dunsdorfs uzskatīja, ka arī Latvija bija pret 14. septembra konferenci. - Kārļa Ulmaņa dzīve., 450. lp. Formāli Latvija pret to nebija, taču nav izrādījusi arī interesi par lietuviešu priekšlikumu.

Tā ir pārsteidzoša liecība: pat savas neatkarības bojāejas priekšvakarā Baltijas valstis nebija spējīgas atrast jautājumus, par kuriem runāt! Lietuvieši pamatoti uzskatīja, ka vismaz “..būtu vajadzīgs saskaņoties neitralitātes jautājumos..”¹ Nekas netika panākts arī militārajā kopdarbībā. K. Ulmaņa liecība krievu izmeklētājam 1941. gada 10. jūlijā dod priekšstatu par to, ka Baltijas valstu militāro vadītāju vidū valdījušas ambiciozas nesaņķas, īpaši izceloties igauņu ģenerālim J. Laidoneram. Arī Igaunijas prezidents K. Petss sarunā ar Ā. Zdanovu 1940. gada 19. jūnijā taisnojās, ka militārā savienība ar Latviju jau sen esot zaudējusi savu nozīmi (! - A. S.), bet, kas attiecas uz Lietuvu, J. Laidoneram bijušas sliktas attiecības ar ģenerāli S. Raštīki. Tā patiesām bija bēdīgā realitāte. Diemžēl, taisnība bija Vācijas Ārlietu ministrijas Skandināvijas un Baltijas nodaļu vadītājam V. Grundherram, kurš 1940. gada jūnijā atzīmēja strīdu un sāncensības pārpilnību Baltijas valstu starpā.² Reāla sadarbšanās izpalika, par prieku PSRS un Vācijai.

Bargi ir vērtēta Latvijas valdības nepietiekamās aktivitātes

armijas apbruņojuma jomā. E. Dunsdorfs uzskatīja, ka K. Ulmanis laikus nav rūpējies par bruņotiem spēkiem, dr. E. Krieviņš uzsvēra, ka smagos ieročus sākuši meklēt tikai pēc 1939. gada 5. oktobra un atbildību par to, pēc viņa domām, jāuzņemas armijas vadībai. Krievu sūtnis I. Zotovs savā dienasgrāmatā 1939. gada 19. septembrī atzīmēja, ka Lietuvas militārais atašejs Rigā pulkvežleitnants P. Meškauskas stāstījis viņam par “..Latvijas armijas niecīgo apbruņojumu..”. Krievi par to varēja tikai priecāties. E. Andersons rakstīja, ka “..visumā ģen. Balodi uzskata par galveno vaininieku militārajā nesagatavotībā, vainojams tomēr ir viss Ministru kabinets un pats ministru prezidents Kārlis Ulmanis, kam visās lietās bija pēdējais vārds”. Alfrēds Bērziņš, protams, bija mērenāks un norādīja, ka ieroči gan tika pasūtīti, bet ar to iegādi “..tomēr neveicās”.³ Jāatzīst, ka pilnīgu nevērību šajā jomā Latvijas valdībai pārņemst nevar un Alfrēda Bērziņa rezignētais secinājums, kas liek domāt, ka daudz kas nebija atkarīgs no Latvijas vien, ir pamatots. Ieroču iegādei valdība, un īpaši ģenerālis J. Balodis, pievērsa uzmanību.

¹ Turpat, 165. lp.

² LZA Vēstis, 1991, Nr. 2, 134. lp.; Полпреды сообщают..., c. 406; A. Spekke. History of Latvia. An outline. Stockholm, 1951, p. 388 - 389.

³ E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve. 449. lp.; E. Krieviņš. Viņās dienās..., 234. lp.; E. Andersons. Ārpolitika. II d., 20. lp.; A. Bērziņš. Kārlis Ulmanis..., 316. lp.; arī sociāldemokrāts V. Bastjānis kritizēja K. Ulmani par to, ka viņš nav domājis par “..armijas apbruņojumu..” - V. Bastjānis. Gala sākums, Memento, 1964., 159. lp.; АВП СССР, ф. 06 - оп. 1 - п. 12 - д. 118 - л. 91.

Atzīmēsim tikai ievērojamākos pasūtījumus. 1938. gada 15. martā Ministru kabinets pieņēma lēmumu pasūtīt angļu firmai "Vickers - Armstrong" 200 Vickera ložmetējus (izmaksāja 805 000 Ls), 12. aprīlī - 48 zenītliekgabalus firmai "Bofors" Zviedrijā (8 332 800 Ls), 1938. gada decembrī kara ministrija nolēma ne tikai iegādāties no somu firmas "Tammerfors Linne - och Jern Manufaktur Aktiebolag" 60 mīnmetējus, bet arī iegūt no šīs firmas tiesības izgatavot mīnmetējus (81 mm) un munīciju Latvijā: par katru izgatavoto vieglo minu somiem būtu jāmaksā 1 šilīnš, bet par katru mīnmetēju - 18,2 mārciņas; 1939. gada 24. janvārī tika pasūtīti kabēļi un kontakti jau agrāk pasūtītajiem 75 mm zenītliekgabaliem (firmai Vickers - Armstrongs 57 000 Ls.), 21. jūnijā - 4 jūras lidmašīnas Vācijā (1 276 000 Ls., 20% bija jānomaksā valūtā) un vācu firmai Kaselē 50 smagie apvidus auto (Ls. 1 600 500, 15 % valūtā), bet no F. Krupa firmas Ešenē - 20 viduvējos apvidus auto (Ls. 390 000, 15 % valūtā). Sākoties 2. pasaules karam, Latvijas valdība drudžaini meklēja iespējas iepirkt ieročus. Tas viss bija par vēlu. 1939. gada 12. septembrī Ministru kabinets pasūtīja Anglijā 12 *Gipsu Major* aviācijas motorus un 2 *Miles Magister* lidmašīnas¹

(270 000 Ls.), kā arī 6 apmācības lidmašīnas tepat Rīgā, VEF-ā (Kārļa Irbīša konstruētās I-17). 29. septembrī - zviedru firmai "Bofors" - 40 mm zenītliekgabalu patronas, kā arī abu munīcijas (1 121 000 Ls.) nolēma iepirkt speciāltēraudu (43 500 Ls.); 5. oktobrī - no Somijas firmas "O. I. Tikkaboski A/B" - 200 mašīnpistoļu ar rezerves daļām un 1,5 milj. patronu (282 000 Ls.); šajā pat dienā Vācijā - 500 Parabellum 9 mm pistoles (60 000 Ls.); 7. oktobrī - plaši pasūtījumi Vācijas okupētajā Čehoslovākijā (Bohēmijas - Morāvijas protektorātā): 21 haubiču baterijas (84 haubices), trīs 105 mm haubices ar motorizēto velkmi, rezerves daļas un munīcija (12 225 000 Ls.). Šos plašos pasūtījumus 4. oktobrī bija pieprasījis kara ministrs J. Balodis. Šajā pat 7. oktobrī pasūtīja Vācijā 12 haubices (105 mm) un munīciju (2 990 000 Ls.), 7. novembrī - Somijā 195 mašīnpistoles, rezerves daļas un patronas (170 000 Ls.), 25 000 minu 81 mm mīnmetējiem (854 000 Ls.).²

Taču šo pasūtījumu realizācijā bija jāsaduras ar nepārvaramiem šķēršļiem.

1. Arvalstis vairs nevēlējās vai nevarēja (Somija) Latvijai piegādāt ieročus. Tie bija jāpasūta daudz agrāk. Angļi uz kāda latviešu ieroču pasūtījuma uzrakstīja: "Pēc dažam nedēļām

¹ E. Andersons neprecīzi datējis šo pasūtījumu ar 1939. gada 27. oktobri. - E. Andersons, *Ārpolitika*, II d., 296. lp.

² LVVA. - 1307. f. - 2. apr. - 2. l. - 308. - 369. lp.

Latvija jau var būt pilnīgi okupēta, cik mēs zinām, un tādēļ mums jāatrod visi iespējamie iemesli pasūtījuma novilcināšanai. Pasūtījums var tikai palīdzēt krieviem”.¹ Tā bija patiesība. Alfrēds Bērziņš rakstīja, ka Latvija saņēma tikai 12 haubices, kuras 1939. gada 7. oktobrī pasūtīja Pilzenes “Škoda - Werke” - tās tomēr bija tikai 12 no 84 pasūtītajām haubicēm.² Pulkvedis A. Plensners rakstīja, ka 1940. gada jūnijā, īsi pirms Latvijas okupācijas, viņam kā kara atašejam Vācijā, bija izdevies izkaulēt no ieroču pārvaldes “..ultramodernos apvidus automobiļus”.³ Tomēr vēl jāprecizē, vai tie tika piegādāti Latvijai. Pilnīgi no gaisa grābti ir A. Kundrāta apvainojumi V. Munteram, ka viņš esot darījis visu iespējamo, lai “..armija laikā nesaņemtu Čehijā pasūtītos prettanku ieročus”.⁴ Savukārt nopietnāk vērtējams ir A. Plensnera pārmetums K. Ulmanim, ka “..vajadzīgās enerģijas ieroču pārjaunošanai un jauniegādei viņam nebija.”⁵ Ieraksts K. Ulmaņa privātajās

piezīmēs 1939. gada 4. oktobrī gan liecina, ka viņu nodarbināja jautājums par “..ieročiem un pārējo armijas apgādi..”⁶, bet tas bija jau par vēlu.

2. Ieroču pasūtījumi radīja nopietnas problēmas Latvijas budžetā. 1936. gada 3. martā Ministru kabinets bija pieņēmis likumu par valsts budžetu, kurš ļāva jau pieņemtu valsts budžetu pārkārtot, “ja valsts drošības vai svarīgas saimnieciskās intereses to prasa”. Budžets tika iedalīts valsts pamata budžetā un speciālajā budžetā, kuru nebija laimējies sameklēt pat ievērojamajam speciālistam A. Aizsilniekam.⁶ 1938. gada 31. martā tika pieņemts likums par valsts aizsardzības fondu. Latvijas saimniecība sāka pārdzīvot nopietnas grūtības jau 1939. gada pirmajā pusē.⁸ Jau 1939. gada jūlijā (!) valdība sāka sadalīt 1939. gada un 1940. gada budžeta atlikumu, “..divainais, lai neteiktu vairāk, saimniekošanas veids, kad atsevišķu fondu papildināšanai iegūti līdzekļi no valsts budžeta, pat tāda, kura saimniecības gads

¹ E. Andersons. Ārpolitika. II d., 297. lp.; skat. ģenerāļa J. Baloža secinājumu (vēstulē Ministru kabinetam) 1938. gada 10. februārī: “Izejot no viedokļa, ka mūsu apbrunojums jābazē uz Apvienoto Karalvalsti, vairākkārt mēģināts noskaidrot pasūtījuma iespējamības šīnī valstī, bet bez panākumiem”. - LVVA. - 1307. f. - 2. apr. - 2. l. - 212. lp.

² A. Bērziņš. Kārlis Ulmanis. 316. lp.

³ A. Plensners. Pret vētrām un negaisiem. Atmiņas. - Grāmatu Draugs, 1982., 297. lp.

⁴ A. Kundrāts. Neredzamā divīzija. 36. lp.

⁵ A. Plensners. Pret vētrām un negaisiem. 297. lp.

⁶ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 20. lp.

⁷ A. Aizsilnieks. Latvijas saimniecības vēsture. 1914. - 1945. - Daugava, 1968., 682. lp.

⁸ Sīkākus datus skat. Statistikas pārvaldes slepenajos ziņojumos K. Ulmanim. - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 436. lieta.

⁹ A. Aizsilnieks. Latvijas saimniecības vēsture. 690. lp.

vēl nav nemaz sācies - nākotnes, t. i. vēl neiegūtiem atlikumiem".¹ 1938. - 1939. gada sākumā ieroču iepirkumiem Latvijas valdība vēl varēja izmantot līdzekļus, kuri tika iegūti, pārdodot republikāniskajai Spānijai vecus un nelietojamus ieročus.¹ Tie acimredzot nav bijuši mazi. 1938. gada oktobrī 493 500 Ls. tika izlietoti zenītbaterijām vajadzīgo ugunsvarības aparātu pasūtījumu apmaksai, 1939. gada 24. janvārī - 57 000 Ls. kabeļu un kontaktu pasūtījumam, 1939. gada aprīlī - 104 750 Ls. zenīttālmēra pasūtījumiem Anglijā.² Taču tie bija pilnīgi nepietiekoši augošajiem uzdevumiem. Jau 1938. gada decembrī pasūtītie Vikersa ložmetēji bija jāapmaksā no Kara ministrijas rīcības kapitāla, bet jau 1939. gada jūnijā lielie pasūtījumi Vācijā bija jasedz no 1940. gada budžeta līdzekļiem, 1939. gada septembrī vairāki pasūtījumi arī tika attiecināti uz 1940. gada budžetu. Bet 1939. gada 29. septembrī, pasūtot ieročus Zviedrijā, finansu ministrija bija spiesta atzīt, ka šos pasūtījumus var segt tikai no valsts kases brīvām summām uz paredzamā papildus budžeta

rēķina.³ Kad ģenerālis J. Balodis centās pamatot jaunus pasūtījumus ar iespēju tos apmaksāt no Valsts aizsardzības fonda, reālistiskais finansu ministrs A. Valdmanis 1939. gada 29. septembrī secināja, ka budžets netiks izpildīts ar atlikumu un agrāk paredzētie atlikumi, kuri būtu jāieskaita aizsardzības fondā (2 500 000 Ls.), tur diez vai sanāks. Nebija sagaidāms, ka 1939./40. gada budžetu izpildīs ar atlikumiem.⁴ 1939. gada 4. oktobrī K. Ulmanis savos pie rakstos atzīmēja, ka nākošajā kabineta sēdē jāapspiež papildus budžeta jautājumi.⁵ E. Dunsdorfs ir minējis "nepublicēto ārkārtējo budžetu". Tas ir nopietni pētāms jautājums un ne tikai ieroču iepirkšanas jomā. Latvijas finansālās stāvoklis pasliktinājās. Jaunais finansu ministrs J. Kaminskis 1939. gada 7. decembra ziņojumā K. Ulmanim atzina, ka 1940. gadā jāsaģādā 4 miljoni latu 1939.-40. gada iztrūkumu segšanai, apmēram 35 miljoni (!) latu projektētajam papildus budžetam, kā arī vēl 30 miljoni latu citiem izdevumiem. J. Kaminskis paredzēja nepieciešamību izlemt jautājumus par nodokļu paaugstināšanu, iek-

¹ Šajā operācijā bija iesaistīts politiskais emigrants V. Ozols, Dr. Jānis Traubergs, J. Baloža draugs, pulkvedis P. Silenieks, firma "Sils". Par šo tirdzniecību noteikti zināja ģenerālis J. Ruškevičs un P. Skrapce. Nav izslēgts, ka peļņas nolūkos P. Silenieks pārdeva republikāniskajiem spāņiem arī Čehoslovākijā un Zviedrijā iepirktu municiju, Vācijā iepirktaš sautenes un citus ieročus. - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 13. l. - 27. lp.; E. Andersons. Arpolitika. II d., 657. lp.

² LVVA. - 1307. f. - 2. apr. - 2. l. - 239., 250., 271. lp.

³ Turpat. 322. lp.

⁴ Turpat. 321. lp.

⁵ LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 291. l. - 20. lp.

šējo aizņēmumu, papildus naudas emisiju.¹

Daudz par ko Latvijā 1939. - 1940. gadā sāka domāt krietni par vēlu. Tikai 1940. gada 15. maijā stājās spēkā Valsts aizsardzības likums, kurš paredzēja visu spēku mobilizāciju aizsardzībai. Vairs nekas nebija glābjams. Valstij svarīgo likumu pieņemšanu kavēja K. Ulmaņa vadoņa ambīcijas. J. Balodis jau 1936. gada 27. oktobrī iesniedza ministru kabinetam likuma par valsts aizsardzību un mobilizāciju projektu, 1936. gada 24. novembrī viņš iesniedza likumprojektu par pārtikas iegādi kara laikā, 1937. gada 25. maijā - likumprojektu par tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības mobilizāciju, 1938. gada 13. jūnijā - darba dienesta likuma projektu. Visiem tiem (īpaši - likumprojekta par valsts aizsardzību 5., 6., 8. pantam) bija raksturīgs ļoti plašs, faktiski - noteicošais kara ministra, t. i. - J. Baloža, pilnvaru apjoms. J. Balodis iegūtu reālu varu. To K. Ulmanis nevarēja pieļaut. Valsts aizsardzības likums stājās spēkā tikai pēc J. Baloža padzišanas, visa vara koncentrējās viena paša K. Ulmaņa rokās. Vadoņa režīma iekšējās pretrunas apgrūtināja valstij vitāli nepieciešamu jautājumu risināšanu.²

Jāatzīmē, ka literatūrā sastopami arī apgalvojumi, kurus pagaidām grūti nopamatot ar objektīvām liecībām. 1. Pazīstamais V. Muntera kritiķis P. Dardzāns rakstīja, ka sūtnis Vācijā E. Krieviņš 1940. gada maija sākumā lūdzis Vilhelmu Munteru izvest uz ārzemēm slepenos arhīvus, ministrs atteicies to darīt. P. Dardzāns to komentēja sev raksturīgās V. Muntera - krievu spiega tēmas garā: "Varētu pat minēt, ka Munters to darījis, lai slēptu savas darbības pēdas".³ 2. Ž. Unāms rakstīja, ka sūtnis Londonā K. Zariņš 1940. gada jūnijā it kā gaidījis, ka, no lieliem bēgami, daudzi Latvijas darbinieki atstās valsti un tāpēc viņš Anglijas Ārlietu ministrijā esot runājis par iespēju sastādīt Latvijas trimdas valdību.⁴ Nav skaidrs, kāpēc K. Zariņam varētu rasties šādas naivas iedomas. K. Ulmanis neatļautu veidot nekādu citu valdību, izņemot tādu, kuru vadītu viņš pats. Bet atstāt valsti viņš nevēlējās. Par 1940. gada 17. maijā Ministru kabineta pieņemtajam "ārkārtējam pilnvarām" jāizsaka ļoti nopietni pārmetumi K. Ulmanim. Neatļaujot viņam tā, ka viņš robežojas tikai ar ļoti ierobežotu "administratīva rakstura dokumentu" (V. Muntera vērtē-

¹ E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve. 447. lp.; LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 95. l. - 182. lapa.

² LVVA. - 1474. f. - 2. apr. - 119. l. - 138. lapa.

³ Jaunā Gaita, 1967., Nr. 64., 64. lp.

⁴ Ž. Unāms. Neatkarības saulrietā. Latvija pēc 17. jūnija. - Oldenburga, 1950., 21. lp.

jums), kurš neparedzēja nekādu valdības funkciju izpildi ārzemēs. 1963. gadā V. Munters atzina, ka pilnvaras nebija paredzētas Latvijas valsts kontinuitātes uzturēšanai valsts okupācijas gadījumā, tās bija domātas tikai „dažu pārstāvību pārzināšanai”. Kad 1959. gadā sūtnim K. Zariņam veltītajā grāmatā tika pasludināts, ka ārkārtējo pilnvaru piešķiršana esot bijis „tālredzīgs valdības akts par Latvijas valsts kontinuitātes uzturēšanu un diplomātiskās darbības turpināšanu ārzemēs..”, V. Munters pilnīgi pamatoti rakstīja: “Vai tiešām kāds nopietns jurists apgalvo, ka ar šādām pilnvarām var uzturēt “valsts kontinuitāti?” (Dr. M. Valters, vērtējot V. Muntera padomju laika sacerējumu, rakstīja, ka Munteram „trūkst pašcieņas”. Tas, protams, taisnība, bet V. Muntera sniegtie “Ārkārtējo pilnvaru” vērtējumi diemžēl bija patiesi)¹ K. Ulmaņa režīma neizlēmība un nevēlēšanās dot tiesības pārstāvēt ārzemēs Latvijas valsti ir saistīta vispirms ar režīma antidemokrātisko dabu. K. Ulmanis nevarēja iedomāties, ka kāds cits, nevis viņš, būtu tiesīgs, pat ārkārtējā gadījumā, runāt Latvijas vārdā. Vadonības intereses aizēnoja valsts intereses. Slimīgās bažas par vadoņa prestižu nodarbīnāja valdību vairāk par citiem jautājumiem. Pateicoties liš-

ķiem, K. Ulmanis bija pielīdzināts dieviem (J. Auškāpa vēl 1939. gada maijā bija aprakstījis Ulmaņa dieva dāvanas). Dievišķais vadonis, kuru tomēr smagi nomāca bažas par iespējamo nodevību sev tuvajās apriņķās, rūpējās vispirms par mākslīgi radītā tēla uzturēšanu. V. Munters atzina, ka vilcināšanās dot pat šīs ļoti ierobežotās pilnvaras, kuras Ulmanis pat neparakstīja, bija saistītas ar valdības bažām, vai ziņu noplūde par pilnvarām nedos iemeslu uztraukumam sabiedrībā. Tās bija bailes par “zemes saimnieka” prestižu, par to, kā nosargāt “lielajam sējējam” piedēvētās spējas nodrošināt “..mūžīgo labklājības sauli”.

Literatūrā izteikti divi viedokļi. E. Andersons uzskatīja, ka neesot bijis izslēgts, ka Ulmanis pats plānojis doties uz ārzemēm un tādēļ nevēlējis pilnvarot nevienu citu personu runāt Latvijas valsts vārdā. H. Biezais savukārt uzskata, ka iespēja K. Ulmanim vai valdībai atstāt Latviju nebija paredzēta. Domāju, ka taisnība ir H. Biezais. Arī pats E. Andersons atzina: K. Ulmanis “..bija ieguvis diktatorisku varu Latvijā apvērsuma ceļā. Rietumu pasaulē to uzskatīja par nelegālu rīcību. Ulmaņa dabā arī bija tieksme būt vienīgajam noteicējam..”. Tas tiesa, bet cieta Latvijas valsts intereses. Bija ne tikai jāizdod pilnvaras

¹ V. Munters. Pārdomas. R., 1963., 42. - 43. lpp.; Artūrs Bērziņš. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. - Rūja, Londona, 1959., 225. lp.

trimdas valdībai, ar plašām funkcijām, izveidi atbilstošos apstākļos, bet bija arī noteikti savā apziņā, garā jāorientējas uz Rietumu demokrātijām.¹

Vēstulē K. Ulmanim 1940. gada 20. janvārī dr. M. Valters aicināja viņu meklēt „sakarus ar Rietumeiropas valstīm, ar tās sabiedrību un politiskajām iestādēm. tikai tādos sakaros var saskatīt jaunas izredzes.. bet, lai iegūtu atkal Rietumeiropas un Amerikas noteicošo aprindu simpātijas, ir vajadzīgs arī iekšējā politikā iet citus ceļus.. Sabiedroto uzvara būs arī zināmu tiesisku valsts ideālu uzvara..”. Dr. M. Valters aicināja atjaunot Latvijā demokrātiju, K. Ulmanis to nevēlējās, valdības vairākums uzskatīja, ka uzvarēs Vācija. Tas nebija nejausi. 1939. gada 13. februārī K. Ulmaņa iecienītais reportieris K. Karulis bija rakstījis: „..nacionālsociālistiskais nopamatojums, kas vērojams visā Vācijas.. pasaules uzskatā, mums daudz vieglāk saprotams nekā tradicionālās demokrātijas valstīs.. starp Latviju un Vāciju nepastāv tās doktrinārās pretilīķības, ar kurām pēdējai jāsadurās daudzās citās valstīs..”² nacistu pasaules uzskats vieglāk saprotams un doktrināru pretešķību nav! Pārsteidzoši un nožēlojami!

Kad 1940. gada jūnijā Lietuvas premjerministrs A. Merķis atceļā no Maskavas Rīgā informēja V. Munteru par sarunām PSRS, Latvijas valdībai saskaņā ar Alfrēda Bērziņa informāciju esot bijis puslīdz skaidrs, ka „..okupācija nenovēršama”. Taču valdība ne uz brīdi (!?) neesot domājusi par to, lai sūtītu atsevišķus ministrus „..komanđejumos uz rietumiem, kamēr vēl iespējams”. Vai to var nosaukt par atbildīgu, valstisku rīcību? Līdz pat pēdējam brīdim dominēja priekšstats, ka gan jau kaut kā sapratīsimies ar PSRS. 1940. gada 17. jūlijā V. Munter rakstīja, ka Igaunijā 1939. gada 28. septembra līgumu ar krieviem uztvēra kā „..nacionālo katastrofu..”, bet Latvijā, vispirms valdības aprindās, kā V. Munter atzīmēja 1963. gadā, „..liguma parakstīšanu uzņēma labvēlīgāk nekā es to biju gaidījis..”. Ilūziju gūstā tika sagaidīts 17. jūnijs. Taču, pat, ja valdība būtu nolēmusi deleģēt kādu ministru uz ārzemēm, kurš tas varētu būt, kurš varētu demokrātijas zemēs droši, atbilstoši savai iekšējai pārliecībai uzstāties par neatkarīgas demokrātiskas Latvijas atjaunošanu. K. Ulmaņa kabinetā tādu nebija. Pavisam ierobežoto pilnvaru īstenošana tika uzticēta sūtnim

1 J. Auškāps. 15. maija Latvijas idejiskais saturs. - Sējējs, 1939, Nr. 5, 460. - 462. lp; V. Munter. Pārdomas, 42. lp; E. Andersons. Ārpolitika. II d., 412. lp.; H. Biezais. Skautnes. - Gauja, 1983, 127. lp.

2 Dr. M. Valters. Mana sarakste, 122. - 123. lpp.; Ž. Unāms. Neatkarības saulrietā, 38. lp.; Brīvā Zeme, 1939, 13. febr.

Londonā K. Zariņam. Tā nebija labākā izvēle no Latvijas valsts interesēm, taču noteicošais bija viņa draudzība ar V. Munteru. Ja Ulmaņa režīms būtu domājams par nopietnu orientāciju uz Rietumu demokrātijām, par patiesu valsts interešu aizstāvēšanu, tad reālas pilnvaras būtu jāuztic dr. M. Valteram. Par viņu jau 1940. gadā varēja teikt ar vēlākiem Jāņa Grīna vārdiem: "Viņš bija akreditējies pats pie rietumu demokrātiskās pasaules."¹

Jau 1943. gadā Ženēvā viņš rakstīja par trimdas valdības ar plašām funkcijām dibināšanu, iestājās par kontinuitāti ar Latvijas parlamentārās demokrātijas laiku un Satversmes stingru ievērošanu. Dr. M. Valters secināja, ka K. Ulmaņa režīma autoritārā valdība nav ieguvusi tiesību titulu, bet bijusi tikai de facto valdība. Viņš prasīja drošu un atklātu norobežošanu no totalitārām varām vai autoritāriem režīmiem, šāda norobežošanās var būt tikai labvēlīga īstai demokrātiskai sabiedrībai, valsts un tautas prestižam.

K. Ulmaņa režīms bija atgrūdis no līdzdarbošanās Latvijas labā veselū patriotu virkni, kuru loma valsts izveidē bija liela. 1940. gadā, kad bija jādama par

mūsu tiesību aizstāvēšanu demokrātiskajā pasaulē, īpaši - ASV, lieti varēja noderēt izcilā diplomāta Z. A. Meierovica līdzgaitnieka K. Ozola spējas. Pat vienmēr kritiskais F. Cielēns viņu raksturoja kā cilvēku "...ar cietu gribu aizstāvēt Latvijas intereses. Viņš neviena priekšā neklanījās, nelocījās, bet paceltu galvu droši cīnījās par savu zemi diplomātijas frontē". Bet godavīrs K. Ozols neiederējās K. Ulmaņa režīmā.²

Nav šaubu, ka cīņa par Latvijas tiesībām ārvalstīs nevarēja būt viegla. A. Zunda pamatoti atzīmēja, ka 1940. gadā Anglija nevēlējās vairāk saasināt attiecības ar PSRS, tai vairāk nekā jebkad bija nepieciešama Maskava. Lielbritānijā diez vai atļautu veidot Latvijas trimdas valdību Londonā.³ Taču Anglijas vai kādas citas valsts konkrētās situācijas diktētā nostāja nekādi nedrīkstēja ietekmēt Latvijas valsts interešu aizstāvēšanas stratēģiju. Lai arī kāda nebūtu bijusi ārvalstu nostāja, Latvijas valdībai 1940. gadā bija jāveic visi pasākumi, lai nodrošinātu valsts interešu - visplašākā un nopietnākā veidā - pārstāvēšanu ārzemēs. Vērtējot ļoti ierobežotās pilnvaras, kuras bija domātas tikai īsam laikam,

¹ A. Bērziņš. Labie gadi, 283. lp.; V. Munters. Piezīmes. Paredzētas PSRS Iekšlietu Tautas komisāram. - LVI žurnāls, 1992, Nr. 1, 182. lp.; V. Munters, Pārdomas, 19. lp.; A. Silde. Valstsvīri un demokrāti. - Grāmatu Draugs, 1985, 217. lpp.

² Zimīga K. Ulmaņa režīma detaļa: 1935. gada pavasari K. Ozols uz ielas Rīgā satika V. Olava komercskolas direktoru P. Radziņu un sarunā ar viņu kritiski izteicās par antidemokrātisko iekārtu Latvijā. P. Radziņš tūlīt pat denuncēja K. Ozolu, kuram uzlika 500 latu sodu. - LVVA. - 3235. f. - 3. apr. - 312. l. - 5. lp.

³ A. Zunda. Baltija Lielbritānijas stratēģijā 1940. gadā. - Izglītība, 1990., 4. apr.

grūti piekrist A. Švābem, kurš tajās saredzēja K. Ulmaņa un valdības lielās cerības uz "...lielajām demokrātijām...". Patiesībai daudz tuvāks ir E. Andersona secinājums, ka 1940. gada 17. maija pilnvaras "...liecina par Latvijas toreizējās valdības nespēju (vai nevēlēšanos. - A. S.) paredzēt notikumu attīstību...".¹ E. Dunsdorfs pamatoti atzīmēja, ka no juridiskā viedokļa uz Londonu nosūtītais raksts nebija pilnvaras, bet tikai noraksts no valsts kancelejas paziņojuma ārlietu ministram, ka ir nodoms piešķirt K. Zarīnam ārkārtējas pilnvaras.²

Otrā jautājumu grupa, kura, kā liekas, izraisīs turpmāk augošo interesi, ir Latvijas valdības, tiklab kā tautas, ētiskā stāja valsts bojā ejas priekšvakarā. Latvijas okupācija nebija tobrīd novēršama, taču daudzu cilvēku, īpaši valdībā, stāja varēja būt lielākas nacionālas un cilvēcīgās pašcieņas pilna. Arī kolaboracionisms

1940. gadā nav izpalicis, skarot krietnu Latvijas pilsoņu skaitu.³ Daudz kas bija pilnīgi lieks, aizvainojošs pat Latvijas traģiskajā 1939. - 1940. gadā.

Nožēlojama un nevajadzīga bija PSRS slavināšana uniformētajā presē, valdības locekļu runās. Tūlīt pēc 5. oktobra līguma A. Grīns "Brīvajā zemē"⁴ pasludināja, ka "...mēs no kaimiņiem, kuru starpā jau deviņpadsmit gadu pastāvējušas korektas un labas attiecības, tagad esam kļvušūši par sabiedrotiem... Padomju Savienība tieši ieinteresēta mūsu valsts tālākā pastāvēšanā... austrumu kaimiņvalsts savus solījumus un ar tiem uzņemtās saistības godīgi tur un korekti izpilda..."⁵ (sic! - A. S.). Dažas publikācijas jāvērtē vienkārši kā apkaunojošas. 1939. gada 7. novembrī, lielinieku svētkos, "Brīvā Zeme" publicēja ievadrakstu "Padomju Savienībai 23. gadu sākot", kur meklēja ievēribas cienīgas parādības kaimiņu valstī. Atzinīgi

¹ A. Švābe. The story of Latvia. A historical survey. - Stockholm, 1950, p. 51; E. Andersons. Ārpolitika. II d., 416. lp.; pilnvaru būtība netika nopietni izvērtēta sūtņa Itālijā un vēsturnieka dr. A. Spekkes darbā "History of Latvia", kurā viņš aprobežojās ar secinājumu, ka ārkārtējām pilnvarām ir liela vērtība latvijas starptautiskā statusa uzturēšanātrīmdā. - A. Spekke. History of Latvia. An outline. - Zelta Abele, Stokholma, 1951, p. 382. Jau minējām, ka pilnvaras neparedzēja un nevarēja uzturēt "Latvijas starptautisko statusu".

² E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve, 483. lp.

³ Diemžēl grūti būs piekrist A. Sildem, ka "...tādu, kas tiecās pēc Latvijas pakļaušanas Padomju savienībai, latviešu vidū tikpat kā nebija". - A. Silde. Latvijas vēsture. 1914. - 1940. Daugava, 1976., 681. lp.

⁴ Skat. būtisku K. Ulmaņa piezīmi vēstulē dr. M. Valteram 1939. gada 26. jūnijā: "...Brīvā Zeme" pauž Ārlietu ministrijas atziņas un ārlietu ministrs savu politiku saskaņo ar visu kabinetu un arī ar mani". - Dr. M. Valters. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru..., 76. lp.

⁵ Brīvā Zeme, 1939, 9. okt.; skat. svarīgu J. Breikša vērojumu: "...tauta ar šo bistamo faktu (5. oktobra līgumu. - A. S.) bija zināmā mērā apradusi. Laikraksti bija pilni patētisku patriotisku rakstu..." - Latvju Ziņas, 1948., 4. febr.

vērtēta Padomju Savienībai it kā piemītošā "valsts vienība", kurai esot raksturīga "drosme nebaidīties no visai radikālām lietām, ja vien tas spēj stiprināt valsti.. Bez šaubām, tik milzīgā valstī, kāda ir Padomju Savienība, šād tad atradīsies cilvēki, kuriem valdības noteiktais kopējais ceļš nebūs pa prātam, neliksies pareizs. Bet ar šādiem kopējā darba jaucējiem, kuru darbība bieži šķitusi pat noziedzīga, padomju valdība pratusi ātri un nesaudzīgi tikt galā" (sic!). Te ir redzamas gan neapstrīdamas simpātijas diktatūrai PSRS, kuras radīja arī K. Ulmaņa diktatoriskā daba, gan draudi pašiem latviešiem, kuriem "valdības noteiktais ceļš nebūs pa prātam".

PSRS pieredzes slavināšana nevarēja neatstāt demoralizējošu iespaidu uz vismaz daļu no Latvijas iedzīvotājiem, tā sekmēja pielāgošanos Maskavas virzienā, ko dr. M. Valters nosauca par valstiski morālu pagrimtību, un gatavoja 1940. gada jūnija kolaboracionismu. PSRS izpušķotais tēls mazināja reālo nāves briesmu izjūtu.

1940. gadā, tuvojoties valsts bojāejai; šī oficiozā un odiozā padomju cildināšanas kampaņa ieguva kāda nelāga simbola nozīmi. K. Ulmaņa režīmam raksturīgā iejaukšanās valsts

saimnieciskajā dzīvē, pieaugošā administrēšana, privātās iniciatīvas ierobežošana bija par pamatu tam, ka tika propagandēta totalitārās PSRS pieredze.¹ 1940. gadā profesors J. Bokalders rakstā "Padomju Savienības socializētās lauksaimniecības 10 gadi" žēlojās, ka PSRS kolhozos vēl esot sastopami cilvēki, kuri "savu laiku un enerģiju (arī ierosmi) izlieto savas privātas zemes un saimniecības apkopšanai" (!? - A. S.), tas neesot labi un PSRS ciņā ar individuālistiem (!) un slaistiem esot taisīti bargi 1939. gada 27. maija likumi.

Arī rūpniecībā ar stingru reglamentāciju esot izdevies "pārvarēt senāko krievu izlaidību, nežēlību un slinkumu darbā". J. Bokalders arī atbalstīja "brīvu darba vietas maiņas aizliegšanu". Pēc šī patiesībā barbariskā cilvēku tiesību ierobežošanas labvēlīgā apraksta J. Bokalders secināja: "revolucionārā dzīve Padomju Savienībā sola arvien vēl jaunas pārgrozības".² "Ekonomista" 1940. gada 4. numurā E. Arnis atziniģi novērtēja darba grāmatīņu ieviešanu PSRS, kura, kā ziņāms, bija cilvēku ekspluatācijas un nebrīves kārtēja izpaušme, bet žurnāla 5. numurā J. Bokalders aizrakstījās līdz pat komiskiem secinājumiem.

¹ Skat., piemēram, jaunā tirdzniecības un rūpniecības ministra J. Blumberga interviju sakarā ar likumu par tirdzniecības uzņēmumu: daudzas saimniecības nozares "jau pakļautas efektīvai valsts iestāžu uzraudzībai un kontrolei, un to darbības norise notiek plānveidīgi". (pasvītr. mans. - A. S.) - Brīvā Zeme, 1939., 10. nov.

² Ekonomists, 1940. g. janv., 25. - 26. lp.

Viņa raksts saucās "Jarovizācija" un tajā autors atzinīgi vērtēja T. Lisenko "mācību", secinot: ".jarovizācija" varot interesēt arī citu valstu lauksaimniekus!¹ Vai ar to bija domāts šo "mācību" popularizēt arī Latvijā? E. Arņa raksts "Ekonomistā" "Darba jautājumi Padomju Savienībā" patika iekšlietu ministram K. Veidniekam, kuram 1939. - 1940. gadā tika piešķirtas arvien jaunas tiesības iejaukties un lemt tautsaimniecības jautājumus un kurš īpaši vēlējās sociāli ekonomiskos jautājumus risināt ar administrēšanas un sodu palīdzību. 1940. gada 21. februārī ministrijas sēdē viņš, atsaucoties uz E. Arņa publikāciju, aicināja ņemt vērā PSRS pieredzi, arī barbarisko aizliegumu zemniekiem atstāt kolhozus. "To visu ievērojot, būtu laiks atzīt, ka arī mums enerģiski jāķeras pie darba ražības pacelšanas un darbaspēka pārvietošanas", secināja ministrs.² Jebkurš valdības mēģinājums administratīviem līdzekļiem "celt ražību", "pārvietot darbaspēku", t. i. - veikt solis intervenci saimnieciskajā dzīvē, ir solis preti totalitārismam.

Pēc 1939. gada 5. oktobra Latvi-

jas iedzīvotājos pieauga bažas par gaidāmo valsts sovjetizāciju.

Jau 10. oktobrī PSRS pilnvarotais lietvedis I. Čičajevs ziņojumā V. Molotovam par stāvokli Latvijā norādīja, ka "valdošajās šķirās" pieaug bažas par iespējamu Latvijas bolševizāciju.³ Par šiem draudiem plaši rakstīja arī pasaules prese. Tas ļoti nepatika V. Munteram. Gan runā četru saimniecisko kameru sanāksmē Sporta namā 1939. gada 22. oktobrī, gan īpaši priekšlasījumā Universitātē 1940. gada 12. februārī viņš pievērsās sovjetizācijas tēmai un kategoriski noraidīja runas, ka PSRS esot šādi nodomi. V. Munter konstatēja, ka bieži dzirdams apgalvojums, kurš ".ar nožēlu mūs apzīmē par neatkarību zaudējušu protektorātu. Ministrs šo patieso vērtējumu raksturoja kā nepamatotu.⁴ Jābrīnās, ka šī tukšvārdība parādījās ne tikai atklātās runās, bet arī slēgtās sanāksmēs. Slēgtajā valsts saimnieciskās un valsts kultūras padomes sēdē 1939. gada 12. oktobrī V. Munter paziņoja: "Mūsu valsts patstāvību neviens neapšaubā un tā neprasa nekādas garantijas."⁵ Pat konfidencialajās instrukcijās sūt-

¹ Ekonomists, 1940., Nr. 4, 247. lp.; Nr. 5, 339. - 340. lp.

² LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 54. lp.

³ Полпреды сообщают..., с. 99.

⁴ Brīvā Zeme, 1940., 13. okt., angļu "Manchester Guardian" Rīgas korespondents jau 1939. gada 1. oktobrī, vērtējot PSRS - Igaunijas 28. septembra līgumu, norādīja, ka tas ir ".reducējis Igauniju līdz padomju protektorāta stāvoklim" un ka tas ir PSRS pirmais solis ".zaudēto Baltijas provinču atkarošana". - LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 281. l. - 39. lp.

⁵ Cit. no H. Strods. 1940: Eine "Revolutionäre Situation", die es nicht gegeben hat. - Acta Baltica, Band XXIX, Königsstein, 1991., s. 178; jāpiekrit prof. H. Stroda secinājumam, kurš, vērtējot zemnieku noskaņojumus, rakstīja, ka daudzi no viņiem neticēja oficiālās preses un valdības locekļu optimismam.

niem pēc 5. oktobra V. Munters rakstīja, ka līgums slēgts uz abpusējas, brīvas vienošanās pamata!¹

Lai arī K. Ulmanis bija nenogurstoši sludinājis, ka labāk mirt stāvus, nekā dzīvot uz ceļiem, bet J. Druva, M. Vētras vārdiem runājot, Ulmaņa "nopietnais un svarīgais draugs", jau 1934. gadā rakstīja, ka Ulmanim esot vajadzīgi cilvēki, kuri lūzt, bet nelokās,² 1939.-1940. gads bieži vien demonstrēja pretējo. Ž. Unāms rakstīja: "Kad krievi ieradās Rīgā, radās daudz un dažādi ļaudis, gan augstāki ierēdņi, gan izcili rūpnieki, kas pilnīgi locīja savus ceļus krievu priekšā..", kad Latvijas - PSRS tuvināšanās biedrība rikoja saviesīgu vakaru Virsnieku namā, uz brīvu galdiņu pieteicās pa 25 kandidātiem!³ 1939. gada 10. oktob-

ra ziņojumā V. Molotovam I. Čičajevs norādīja, ka PSRS sūtniecība saņemot lielākā skaitā draudzības apliecinājumus un ka krievu draugi vēloties ātrāku Ulmaņa diktatūras krišanu.⁴ Acīm redzami, ka flirtu ar krieviem patiešām uzsāka arī pilsonības pārstāvji, un ne jau savas demokrātiskās pārliecības dēļ. Nozēlojamu iespaidu atstāja Latvijas valdības pārstāvju vēlēšanās "izkratīt sirdi" PSRS sūtnim I. Zotovam. 12. oktobrī, iebraucot Makavā kā tirdzniecības delegācijas vadītājs, Andrejs Bērziņš "uztraukumā sāka man stāstīt.., ka vācieši (vācbaltieši. - A. S.) izvērsuši briesmīgu aģitāciju pret līgumu.. B. saķēra galvu un izsaucās: "Kas notiek - tas ir šausmīgi..", savā dienasgrāmatā 13. oktobrī ierakstīja I. Zotovs.⁵ Vācbaltieši bija teikuši

¹ Latvija, 1953., 12. sept.; Jāatzīmē, ka valdības rīcībā bija informācija par to, ko praksē nozīmē PSRS politika. 1939. gada 25. septembrī LETAS korespondents ziņoja no Romas: "Itāļu novērotāji pārsteigti par ātro "sovjetizāciju", ko izved PSRS karaspēka ieņemtās Austrumpolijas apgabalos.. Sovjetizēšanu izved zibensātrumā, tūkstošiem ģimeņu pēkšņi zaudējušas visu savu morālisko, materiālo un reliģisko mantojumu". - LVVA. - 2574. f. - 2. apr. - 6938. l. - 5. lp. J. Labsvirs liecināja, ka V. Munters ir bijis atklātāks kādā šaurā sanāksmē Latviešu biedrības sabiedriskā klubā, "šeit viņš pateica, ka vienīgais, kas mums tagad atlicis, ir izlikties, ka ticam, ka līgumu pildīs" (krievi. - A. S.). Tas ir pretrunā ar sūtņa Berlinē teikto, ka V. Munters "neizprata Kremļa varasvīru īsto dabu, paļāvās uz lielnieku solījumiem un ticēja ar Maskavu slēgtiem līgumiem". - J. Labsvirs. Atmiņas un pārdomas. 2. izdev. - Saules kalns, 1988., 35. lp.; E. Krieviņš. Viņas dienās. Atmiņas, apcerējumi un laika biedru suminājumi. - Melburnā, 1966., 239. lp.

² "Atdzimšanas dziesmas piemiņai." - Rakstu krājums A. Krodera redakcijā. - Iekšlietu ministrijas informācijas daļas izdevums. 1934., 17. lp.

³ Ž. Unāms. Neatkarības saulrietā..., 12. lp. To pašu ir aprakstījis Alfrēds Bērziņš: "Ja agrāk bija grūti sadabūt tik daudz biedru tuvināšanās biedrībai ar PSRS tautām, lai varētu valdi "sastādīt", tagad daudzi centās būt klāt izdevīgā bridī." - J. Labsvirs, A. Bērziņš. Kam drošme ir. Pagātne un tagadne vērtējumu lokā. 4. izdev. - Sauleskalns, 1990., 38. lp.

⁴ Полпреды сообщают..., с. 100.

⁵ Турпат, 118. lp.

patiesību, tā bija ļoti nepatīkama, bet kāpēc ar saviem sirdsēstiem uzmākties tās valsts sūtnim, kura bija to cēlonis. Savukārt komunisti A. Jablonskis ir liecinājis, ka nelegālā "Cīņa" un LKP vadība bijusi nodrošināta "...ar ļoti prāvos apmēros ienākošiem ziedojumiem. Ziedoja ne tikai strādnieki, bet arī dažas turīgas personas, kam Ulmaņa diktatūra bija apnikusi līdz kaklam"¹ Te tomēr jāpiemetina, ka ziedoja visupirms pielāgošanās dēļ, vēloties kādā veidā nodrošināties. Nav dzirdēts, ka komunistiem būtu ziedojuši tie, kas patiesībā bija nemierā ar diktatūru. Dr. M. Valters, vērojot šo pielaiķošanu Maskavas virzienā, sarūgtināts rakstīja par oportūnismu, morālās suverenitātes zudumu, valstiski-morālu pagrimtību okupācijas priekšvakarā.² Ziņojumā V. Molotovam I. Čičajevs 1939. gada 10. oktobrī rakstīja, ka Latvijas sabiedrībā klist runas par to, ka Ulmanis domājot par koalīcijas valdības izveidi.³

Jāatzīmē, ka I. Čičajevs te ir atstāstījis baumas, kuras, iespējams, arī pastāvēja, bet bija pilnīgi bez pamata. Visupirms, K. Ulmanis nekādu koalīciju nevēlējās, gluži otrādi, Latvija sagaidīja savas neatkarības mījkrēsli "vadoņa" kulta un varas neierobežotā pieaugumā. Alfrēds Bērziņš 22. oktobrī skaidri deklarēja, ka nekādu revīziju vai to mēģinājumu nebūs, bet J. Auškāps 25. oktobrī priecājās: "Cik laimīgi mēs esam, ka šīnī laikā mūsu valsts likteni noteic jau gadiem pārbaudīta tautas neaprobežota uzticība savam vadonim".⁴ Arī sociāldemokrāti nekādā koalīcijā K. Ulmaņa vadībā nedarbotos, pat, ja tāda tiktu iecerēta.⁵ Vienīgais gadījums, kad Ulmanis ir domājis par kāda viena, atsevišķa, viņam opozicionāri noskaņota politika uzaicināšanu valdībā, bija 1940. gada pavasari pēc konflikta ar J. Balodi. Tad Ulmanis ir mēģinājis piesaistīt sev bijušo Demokrātiskā centra redzamo politiķi J. Breikšu, kurš to nevēlējies un atteicies.⁶

¹ A. Jablonskis. Cīņā par fašistiskās diktatūras gāšanu Latvijā. - Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā. Atmiņu krājums. 1. sēj., R., "Liesma", 1972, 16. lp.; "Cīņas" apbrīnojamo metiena skaita pieaugumu 1939. gada rudenī - 1940. gada martā (līdz 7000) un iznākšanu pat divas reizes mēnesī, sākot ar novembri, tomēr var izskaidrot vispirms ar nelegālo PSRS subsidiju pieaugumu.

² Dr. M. Valters. Mana sarakste..., 96., 98., 11. lp.

³ Полпреды сообщают..., с. 100.

⁴ Sējējs, 1939., nov., 1162. lp.

⁵ K. Lorencu pieminēšana I. Čičajeva ziņojumā tomēr ir interesanta. K. Lorencu apcietināja 1939. gada 8. jūlijā, 28. jūlijā viņu nolēma izraidīt no Latvijas. Ar pašcieņu viņš 14. augustā deva solījumu "aiziet un atteikties no jebkuras sabiedriski-politiskas darbības". Droši vien K. Lorencu 8. septembrī atrīvoja krievu sūtniecības spiediena rezultātā. Acimredzot kreiso sociāldemokrātu vidū viņš bija krievu uzticības persona, ne velti I. Čičajevs rakstīja, ka Rīgā runājot: Lorencu vēlas redzēt valdībā Maskava. - Полпреды сообщают..., с. 100; LVVA. - 3235. f. - 2. apr. - 7386. l. - 20. lp.

⁶ J. Breikšs. Republikai bojāejot. - Latvju Ziņas, 1948., 7. febr.

Latvija sagaidīja savas neatkarības mīkkrēsli K. Ulmaņa vadonības kulta apstākļos. Jau iepriekšējos gados tas ir bijis nepatīkams ne tikai K. Ulmaņa opozicionāriem. J. Lejiņš rakstīja, ka „..valdības pašpropagandai nebija ne gala, ne malas. Tā nāca nemitīgā straumē laikrakstos, radio un runās. Tā bija kā veca un nolietota plate, kas cilvēkiem drīz apnika, un vēlāk viņi to sāka ienīst.. K. Ulmanis pārāk bieži rādījās tautā un pārāk bieži teica garas runas”.¹ Dr. F. Menders liecināja, ka pat bijušais prezidents G. Zemgals, kurš neuzturēja sakarus ar Ulmanim opozicionāri noskaņotām aprindām, „..īsi pirms savas nāves².. vēlējās satīkties arī ar mani un izkratīja savu sirdi, pilnu žults un neapmierinātības ar “ākstisko”, kā viņš teica, Latvijas kungu un valdnieku”.³ 1939. gada rudenī, kad Latvijas starptautiskais stāvoklis kļuva arvien draudīgāks un valsts neatgriezeniski tuvojās savai bojā ejai, K. Ulmaņa vadonība kļuva par izaicinoši neatbilstošu dramatiskajai

realitātei. 1939. gada 7. septembrī tautas labklājības ministrs J. Volonts runāja par Ulmaņa ģeniālo tālredzību,⁴ 8. septembrī, atklājot Rēzeknē atbrivošanas pieminekli, K. Vestmans nosauca K. Ulmani par „..mūsu zemes lielo sējēju”, kurš “zina īsto laiku un vietu, kur jākaisa derīga sēkla, lai tā dotu zelta graudu birumu”.⁵

14. septembrī Alfrēds Bērziņš Latvijas darba kameru un arod biedrību darbinieku apspriedē solīja, ka „..mūsu Tautas vadonis ar savu gudro prātu un milzīgiem piedzīvojumiem prātis nosargāt latviešu tautu no ārējām briesmām, tāpat arī no lieliem iekšējiem satricinājumiem”.⁶

Pēc 5. oktobra, kad sabiedrībā sāka izplatīties runas, ka varbūt notiks kāds demokratizācijas process vai krievi liks to izdarīt (pastāvēja arī šāds viedoklis), valdības pārstāvji vēl vairāk uzsvēra vadonības nemainīgumu. J. Auškaps uzrunā kultūras darbiniekiem 1939. gada 25. oktobrī uzsvēra nepieciešamību „..izvairīties no

¹ J. Lejiņš. Mana dzimtene..., 172.-173. lp.

² G. Zemgals mira 1939. gada 6. janvārī.

³ ZA FB, reto grāmatu un rokrakstu nod., dr. F. Mendera fonds, glab. vien 10, inv. Nr. 2202, 3610. lp.

⁴ Brīvā Zeme, 1939., 7. sept.

⁵ Jaunākās Ziņas, 1939., 9. sept.; A. Šilde rakstīja, ka K. Veitmanis šajā runā pat nosaucis Ulmani par “plenipotenciāro” zemes valdnieku. K. Veitmanis pēc būtības patiešām titulēja Ulmani par Latvijas valdnieku, bet nelietoja gan šādu latinizētu izteicienu, kas taču būtu pilnīgi nesaprotama absolūtajam Rēzeknes iedzīvotāju vairākumam, kuri bija pulcējušies pilsētas centrā pieminekļa atklāšanas svinībās. U. Gērmanis uzskatīja, ka A. Šildes valoda “..piebārstīta nelatviskām konstrukcijām.” - Šilde A. Pirmā Republika. Esejas par Latvijas valsti. Otrais izdevums. - Grāmatu Draugs, 1989., 319. lp.; Brīvība, 1965., Nr. 9 (163). No A. Šildes šo izteicienu bija pārņēmis arī E. Andersons. E. Andersons. Četri prezidenti. Kārlis Ulmanis. - Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1985., Nr. 5 (223).

⁶ Brīvā Zeme, 1939. g.15. sept.

jebkādiem mēģinājumiem mūsu valstisko ideoloģiju iespaidot vai grozīt.", esot jāsaglabā svētīgie, ministra vārdiem runājot, 15. maija principi un nedrīkst pavināties "ne uz kādiem eksperimentiem". Spriežot pēc J. Auškapa runas, Latvijas iedzīvotāji bija laimīgi, ka no vienotības ap vadoni uzlēks "mūžīga labklājības saule".¹ Neatļaujama tukša runāšana 1939. gada traģiskajā realitātē. Pat K. Ulmaņa personības kultu gadiem neredzēta bija viņa slavināšanas kampaņa 1939. gada decembrī, kad tika atzīmēta viņa runas Rīgas Latviešu biedrībā (1899.g.), kura tika uzdots par sabiedriskās darbības sākumu (runa bija veltīta piensaimniecības jautājumiem), 40.

gadadiena. E. Virzam likās, ka Ulmaņa slava "līs pāri kā zvaigzņu rasa, ko pieres darbīgas un labiblauki prasa", bet Ž. Unāms, apcerot "titāna darbu", secināja, ka "Kārlis Ulmanis un Latvija ir viens jēdziens".² Šo formulu 1939. gada 22. decembrī Rīgas radiofonā atkārtoja Akfrēds Bērziņš: "15. maija Vienības valsts ir kļuvusi par Kārļa Ulmaņa Latviju vārda patiesā nozīmē".³ Patiesā nozīmē, kā Ulmaņa neierobežotās varas Latvija.

1939. novembrī K. Ulmanis gan runāja, ka "tautas pārstāvības" radīšanu aizkavējot karš, bet J. Lejiņš, to komentējot, rakstīja: "Ja tagad vainīgs kara laiks, kas bija vainīgs pirms tā".⁴ Nedz miera, nedz kara lai-

¹ Sējejs, 1939. g. nov., 1159.-1162. lp.

² Brīvā Zeme, 1939., 16. dec.; 1935. gadā grāmatā "Kārlis Ulmanis" E. Virza nebija ievērojais šo "vēsturisko" runu. Pati šī jubileja ir tipiska vadonības laika mistifikācija. Jubileju sāka atzīmēt 1939. gada 16. decembrī, par K. Ulmaņa runas dienu tika uzdots 1899. gada 17. decembris. Taču faktiski Rīgas Latviešu biedrības organizētā vispārīgā latviešu lauksaimnieku sapulce notika 1899. gada 17.-18. oktobrī. K. Ulmaņa runa saucās "Piena ražojumi un viņu izlietošana", to publicēja Zemkopis 1900. gada 5. numurā. 1934. gadā Ž. Unāms un J. Lapiņš pirmajā oficiozajā K. Ulmaņa biogrāfijā "Tautas vadonis Kārlis Ulmanis" šo runu nemaz nepieminēja, tāpat E. Virza 1935. gadā. Ž. Unāma un J. Lapiņa grāmatas otrajā (revidētajā, kā viņi paši rakstīja) izdevumā 1936. gadā tā jau parādījās un tika vērtēta kā pirmā runa, kurā K. Ulmanis stājies atklātības priekšā kā "lauksaimniecības un piensaimniecības ideologs un atklātības darbinieks ("piensaimniecības ideoloģija" - !? - A. S.) Runas laiks tika datēts - 1899. gada oktobris. Taču, domājams, ka 1939. gada oktobrī, dažas dienas pēc 5. oktobra melnās dienas izvērst vadona slavināšanas kampaņu nebija isti vietā. Taču tika uzskatīts, ka bez šiem vadona pasākumiem, kuri bija tik izaicinoši neatbilstoši neatkarības norietam, nav iespējams iztikt. Tos pārcēla uz 1939. gada decembri, bet turpināja vēl 1940. gada janvārī, pilnīgi zaudējot mēra izjūtu. Te arī nāca tīra falsifikācija: tika pasludināts, ka K. Ulmanis "vēsturisko" runu teicis 1899. gada 17. decembrī. Nepārsteidz, ka falsifikāciju popularizēja J. Druva, jau divvaināk ir ar Ž. Unāmu, kurš nesen vēl rakstīja par 1899. gada oktobri, bet nepatīkami, ka arī profesors A. Švābe nav palicis malā. - Ž. Unāms, J. Lapiņš. Tautas vadonis Kārlis Ulmanis. R., 1934., 10. lp.; 2. izdev., R., 1936., 11.-13. lp.; Tautai un valstij. Rakstu krāj. Prezidenta Kārļa Ulmaņa 40. gada sabiedriskā darba atcerei. Sakārtojais Ž. Unāms. - R., 1940., 28., 53. lp.

³ Silde A. Pirmā Republika..., 318. lp.

⁴ Lejiņš J. Mana Dzimtene..., 166. lp.

kā netika domāts par patiesu tautas pārstāvību, tā vietā turpinājās korporatīvās, nedemokrātiskās valsts uzbūve. Dr. M. Valters, kurš pats arī daudz bija glaimojis savam "miļajam draugam",¹ 1939. gada 27. novembrī rakstīja K. Ulmanim: "Ne Tev bija jāsaņem 18. novembra vēstījuma vārdi, ka tautas pārstāvības radīšanu aizkavējis kara laiks. To sapratīsi, ka tas nepārlicina".²

Var brīnīties, kā latviešu inteliģence zaudēja savu suverenitāti un aizrāvās ar vadoņa slavēšanu. Valodnieks profesors E. Blese K. Ulmaņa biogrāfijas rokrakstā pasludināja: "Prezidenta personībā mēs redzam augstāko pilnvērtību - tādu pilnvērtības pakāpi, kāda lemta tikai dažiņiem Dieva un Laimas izredzētiem.. viņš līdzinās teiksmainajam grieķu tēlam - Midam, kam viss kļuva par zeltu, pie kā viņš pieskārs.. Par zeltu - gan materiālā, gan garīgā nozīmē kļūst arī viss tas, kam pieskaras ar sava gara

darbību Prezidents."³ Kā samērot šo čalošanu ar dzīves realitāti? Rīgas Komercinstitūta students Jēkabs Kalniņš diplomdarbā "Tautas vadonis" (tas bija J. Lapiņa un E. Virzas sacerējumu kompilācija. Diplomdarba avotu sarakstā bija ... 3 darbi!) rakstīja: "Jaunais latvi! Iegau mē to: Tavs mūžs tev vēl priekšā. Sargājies nonākt svešu varu kalpībā. Tu laimes luteklis, tev svešas naidīgās varas. Par Tevi mirdz Latvijas tapšanas laikmeta spožākā zvaigzne - Tautas Vadonis."⁴ Par diplomdarba aizraujošāko vietu jāatzīst emocionālais stāsts par deviņgadīgo Kārli, kurš Bērzmuižas pamatskolā bargi noprasa skolotājam K. Cīrulam: "Kādēļ mēs, latvieši, nevaram nodibināt savu valsti."⁵ 1886. gads tātad jāatzīst par vēsturisku, folozofijas doktora P. Zālītes Jēnas universitātes studiju laikā izstrādātais mērenais "Latvijas autonomijas projekts" bija apsteigts vismaz par 5 gadiem, bet M. Valtera idejas - par visiem 15 gadiem,

1 Uz to ir pamatoti norādījis O. Liepiņš. - Skat. Tālos atspulgos. Mana mūža atmiņas. Daugavas Vanagu Kanādā valdes izdevums, 1982., 164. lpp.; Spilgts glaimošanas piemērs - mākslinieces A. Zariņas gleznotais K. Ulmaņa portrets un Dr. M. Valtera vēstule K. Ulmanim 1939. gada 27. jūlijā šajā sakarā. - Dr. M. Valters. Mana sarakste..., 80. lpp. Tomēr 1939. gadā šie glaimi nebija galvenais viņa sarakstē ar K. Ulmani. Dr. M. Valtera izjūtu un rīcības motīvu paleti precīzi raksturojis A. Ezergailis: "Valters cinās par Latviju, tās morālo stāju Eiropas valstu starpā, par ārpolitisko līniju, par demokrātiju Latvijā, par vietu Ulmaņa galmā, par "miļā drauga" sirdsapziņu". - Jaunā Gaita, 1991., Nr. 3 (183), 24. lpp.

2 Dr. M. Valters. Mana sarakste..., 90. lpp.

3 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 402. l. - 38. lpp.

4 LVVA. - 5969. f. - 1. apr. - 51. l. - 81. lpp.

5 Turpat, 15. lpp. Tā bija "uzlabota" kompilācija no E. Virzas 1935. gadā izdotās Ulmaņa biogrāfijas. E. Virza desmitgadīgais Kārlis vaicāja skolotājam Cīrulam, bet nobārts "nokaunējies apsēžas..". - E. Virza. Kārlis Ulmanis. - 1935., 18. lpp. J. Kalniņš mazo Ulmani ir padarījis par vienu gadu jaunāku un zēns nevis "nokaunējies apsēžas", bet ir spīta un ciņas gribas pilns!

pie tam - drošā prasībā pēc valsts! U. Ģermanim jālabo viņa secinājums, ka latviešu nacionālā kustība 80. gados „nonāca strupceļā, nespējot pāraugt politiskā nacionālismā.”¹

Jāpiekrit E. Andersonam, ka Ulmaņa kults mazināja tautas modrību un briesmu izjūtu, ietekmējot to pakļauties vadonībai un augstāku varu plānošanai.” Ari E. Dunsdorfs par K. Ulmaņa režīma vainu uzskatīja to, ka „politiskā dzīvī tik nepieciešamā ieaugšana patstāvīgā domāšanā un iniciatīva tika nomākta ar paklausību vadonim un servilitāti”.² 1940. gada 14. janvārī Daugavpili, Daugavpils pilsētas un apriņķa un Ilūkstes apriņķa atbildīgo darbinieku sanāksmē Alfrēds Bērziņš paziņoja: “Lai reviens nešaubās par valsts valdības rīcību un neprasa, vai tā nebūtu labāki, vai citādi. Nekad neprasi: kāpēc un kādēļ? Uzticīgs cilvēks atbild bez stomīšanās, kā karavīrs - klausos, es pildīšu.”³ Te, kā redzam, nebija vietas pat domai, tikai - refleksi. Trīs mēnešus pirms valsts bojāejas “Brīvā Zeme” pareģoja: “Prezidents ar savām apbrīnojamām valstsvīra spējām prātis saredzēt ne tikai to, kas jau

pienācis klāt, bet arī to, kas atrodas tālumā.”⁴ ASV sūtnis Rīgā Dž. Vaislijs 1940. gada aprīlī atzīmēja, ka Alfrēds Bērziņš jau četrus mēnešus bija attīstījis kampaņu Ulmaņa gloriācijai vēl nepieredzētos apmēros.⁵ Ar to A. Bērziņš panāca, ka K. Ulmanis ar viņu pārrunāja vadoņa varas mantojuma jautājumu un acimredzot bija izšķīries par Alfrēdu Bērziņu⁶, bet vai vadonības viraka kūpināšana bija vērtīgākais, ar ko bija jānodarbojas valsts neatkarības norietā dienās.

Pasaules kara sākumu valdība izmantoja, lai vēl vairāk ierobežotu pilsoņu brīvības. Tas tika motivēts ar vēlēšanos saglabāt Latvijas neitralitāti. Tomēr policejiskie pasākumi nekādi nevarēja nosrgāt šo papīra neitralitāti. Jau 1939. gada 7. septembrī Rīgas prefekts sodīja pilsoni Antoniju Zaķi ar 1000 Ls lielu soda naudu vai nesamaksāšanas gadījumā - ar 3 mēnešiem arestā. “Noziedz-niece” bija gaļas tirgotavā Brīvības ielā 98 “stāstījusi nepatiesības un izplatījusi baumas”, proti - pārspriedusi pasaules kara gaitu un tā iespējamās sekas Latvijā. Atbilstoši nelāgajai 15. maija režīma iezīmei kāds no veikala apmeklētājiem

¹ U. Ģermanis: Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi. - Memento, 1990., 9.-10. lp.

² E. Andersons. Četri prezidenti. Kārlis Ulmanis..., 15. lp.; E. Dunsdorfs. Deivīnu spēks. - Daugava, 1956., 266. lp.

³ Valdības Vēstnesis, 1940., 15. janv.

⁴ Brīvā Zeme, 1940., 11. marts.

⁵ E. Andersons. Ārpolitika, II d., 392. lp.

⁶ Skat. Latvija Amerikā, 1966., 23. nov., A. Bērziņš rakstīja, ka K. Ulmanis 1940. gada 15. maija svinīgajā aktā aicinājis viņu sēdēt Ulmaņa ložā. sev pie labās rokas. Tas, protams, bija demonstratīvs labvēlības žests. - A. Bērziņš. Labie gadi. - Grāmatu Draugs, 1963., 166. lp.

tūlīt denuncēja A. Zaķi. Paziņojums par sodu tiks publicēts presē, citu iebiedēšanai. Nekādu ļaunumu Latvijas neitralitātei A. Zaķe nenodarīja, milzīgais naudas sods, kurš aptuveni septiņas reizes pārsniedza kvalificēta strādnieka vidējo izpeļņu 24 darba dienās, vai pat cietums (!), savukārt Latvijas neitralitāti nekādi nevarēja stiprināt. Valdības istenotais faktiskais informācijas monopols un kroņa optimisms tikai veicināja baumu izplatību, neoficiālās informācijas pēdējās sīkās paliekas tika likvidētas septembra sākumā, kad satiksmes ministrs B. Einbergs anulēja visas līdz šim izsniegtās atļaujas radioamatieriem un privātajām radiostacijām.¹ Ārlietu ministrijas līgumu departamenta direktors A. Kampe, skaidrojot 1939. gada septembrī neitralitātes nodrošināšanas iespējas, pasludināja, ka "neitralitāti nodrošina latviska orientācija" (!? - A. S.). Šī "latviskā orientācija" bija vadonības laikmeta propagandas kārtējais produkts, kuru pēc K. Ulmaņa ieteikuma sludināja V. Munters un kuru E. Andersons pamatoti vērtēja kā "traģiski lepnu deklarāciju bez seguma". Tomēr, laikam nebūdamas īsti

pārliecināts par šo "garantu", A. Kampe aicināja plašāk izvērst denunciacijas, ziņot drošības iestādēm par katru, kurš ieņem "naidīgu vai atbilstošu rīcību pret kādu karojošu pusi."² Tās bija nedemokrātiskā režīma pārmērības, bez jebkāda labuma Latvijas starptautiskajam stāvoklim.² 1939. gada 19. septembrī Ministru kabinets pieņēma lēmumu par sevišķu noņemšanu izveidošanu, kurās būtu jāintermē personas, kas apdraud sabiedrisko mieru. 1940. gada pirmajā pusē šī iecere tika tālāk attīstīta un iemiesojās 4 noņemšanu tipu izveides plānā.³ Internējamo personu kontingenta noteikšana nedemokrātiska režīma apstākļos varētu būt visai patvaļīga, savukārt sociāli-ekonomisko jaūtājumu risināšana ar policejiskiem līdzekļiem - stipri apšaubāma. Pat pasaules kara apstākļos grūti rast attaisnojumu Ministru kabineta 1939. gada 19. septembra lēmumam - piešķirt iekšlietu ministram saziņā ar satiksmes ministru tiesības caurskatīt un aizturēt pasta un telegrāfa sūtījumus, telefona sarunas kontrolei vai pārtraukšanai. Tā bija kopš 1934. gada 15. maija pastāvošās prakses eskalācija.⁴ Gandrīz vai rutīnas

¹ Brīvā Zeme, 1939., 8. sept.

² Brīvā Zeme, 1939., 15. sept., E. Andersons. Ārpolitika. I d., 417., 424. lp.

³ LVVA. - 1368. f. - 3. apr. - 51. l. - 2. lp.; sīkāk skat. A. Stranga. K. Ulmaņa režīma sociālekonomiskās iezīmes valsts bojāejas priekšvakarā. - Izglītība, 1991., 2. aug. J. Lejiņš šajā sakarā atzīmēja: "Tas gan akceptē tikai to, kas jau pastāvēja.. pirms tam rīcība bija nelikumīga, nevajadzīga un notika aiz nesaprotamām bailēm." - J. Lejiņš. Mana Dzimtene. 156. lp.

veidā politiskā policija noklausījās pat ministru telefona sarunas un izsekoja viņu un viņu ģimenes locekļu gaitas,¹ nemaz nerunājot par ieridas pilsoņu izsekošanu un privātās korespondences perlustrāciju.² 1939. gada 19. septembrī Ministru kabinets arī atļāva Sabiedrisko lietu ministram A. Bērziņam ieviest atklātu preses un radio informācijas cenzēšanu, kura faktiski bija notikusi visos K. Ulmaņa režīma gados. 1940. gada marta sākumā priekšcenzūra tika iecelta pat grāmatu tulkojumiem.³ Nav šaubu, ka pasaules kara apstākļos jebkurs valsts pastiprināja rūpes par savu iekšējo drošību. Latvijā tas izpaudās arī nepamatotā, tikai režīma iekšējai būtībai raksturīgajā policejiskuma pieaugumā. 1939. gada 19. oktobrī Ministru kabinets piešķīra J. Frīdrihsona drošības policijai laikam līdz 1940. gada 1. aprīlim papildus 225 000 latus, „darbinieku skaita pavairošanai un apbruņojuma pastiprināšanai..”. Šī summa arī bija jāsedz no paredzamā papildus budžeta rēķina. 1939. gada 7.

decembrī kabinets vēl personīgi J. Frīdrihsonam un Politiskās policijas ārējā dienesta darbiniekiem sevišķu uzdevumu veikšanai piešķīra piemaksas 20 % apmērā no pamatalgas: 28 000 latu no 1939. gada 1. novembra līdz 1940. gada 31. martam. Būtu saprotams, ja Politiskās policijas darbība vērstos tikai pret patiesajiem Latvijas neatkarības ienaidniekiem - komunistiem, viņu atbalstītājiem, ārzemju spēcdienestiem. Taču prakse tika izvēsta visplašākā lojālo pilsoņu izspiešana un visas sabiedrības dzīves kontrole.⁴

Padomju diplomātu ziņojumiem no Latvijas bieži raksturīga dezinformācija, meli, pat muļķības. Tomēr sūtņa V. Dervjanska pēdējā vēstulē (pirms okupācijas) uz Maskavu 1940. gada 16. jūnijā teiktais, ka Latvijas iekšpolitikā pieaug policejiskums, jāatzīst par kopumā patiesu. Faktiski to pašu ir secinājis A. Silde, rakstot, ka 15. maija režīms jutās nedrošs un „bija spiests meklēt izeju policijas valsts sistēmā”.⁵ Pilnīgi likvidējot jebkuru brīvu domu

¹ E. Andersons. Ārpolitika. II d., 381. - 382. lpp.

² Skat. ierindas pilsoņa lauksaimnieka Valentīna Pelēca liecību: 1935. gadā viņš vēstulē dzejniekam P. Atspulgam izteicās pret pārspīlēto Ulmaņa slavināšanu un pārlicīgi samāksloto dīzuma meklēšanu puļa gaisotnē, kuru uzskatīja par latviešu mentalitātei svešu un patapinātu no Itālijas vai Vācijas tirgus laukumiem. V. Pelēcis tūlīt pat tika nogādāts Gulbenes politiskās policijas jecirknī. - Jaunā Gaita, 1963., Nr. 42, 136. lpp.

³ Brīvā Zeme, 1940., 3. marts.

⁴ LVVA. - 1307. f. - 1. apr. - 315. l. - 232., 277. lapas. Kādus "draudus" Latvijai radīja Trapenes pagastā dzīvojošā A. Kamilla-Piļskalna privātā vēstule dr. P. Kalniņam, kuru 1939. gada 14. oktobrī aizturēja Rīgas galvenajā pastā. - LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 509. l. - 51. lpp. Tas ir tikai viens, kārtējais piemērs par pilsoņu privātās dzīves izsekošanu un tiesību ierobežošanu.

⁵ Поппреды сообщают., c. 384.; A. Silde. Latvijas vēsture. 1914. - 1940., 676. lpp.

un necenzētu informāciju, valdība veicināja intereses pieaugumu par nelegālās LKP izdevumiem. To, ka sāka pieaugt pieprasījums pēc "Cīņas" un, kā paši komunisti 1939. gada nogalē atzīmēja, viņi nespējot apmierināt visus, kas vēlas to lasīt,¹ var izskaidrot (cita starpā) arī ar vēlēšanos uzzināt, kas tad Latviju sagaidīs, ja to okupēs PSRS un pie varas būs komunisti.

1939. gada rudenī valdība pilnīgi uniformēja pēdējo vēl nedaudz brīvāko izdevumu, krievu-ebreju "Сегодня" - 20. - 30. gadu pirmajā pusē izcilāko pasaules domokrātisko krievu laikrakstu. 1939. gada 9. oktobrī Finanšu ministrija apstiprināja Izdevniecības akciju sabiedrības "Сегодня" statūtus, iecerot par sabiedrības valdes priekšsēdētāju Annu Rudzīti², kurai ar laikrakstu nebija nekāda sakara. (K. Ulmanim tuvā D. Rudziša atraitni, kura bija agrāk strādājusi par Iekšlietu ministrijas ārzemju pasu nodaļas vadītāju). Sabiedrības izveidei bija piespiedu raksturs, kas atspoguļoja K. Ulmaņa režīmam raksturīgo privāto uzņēmumu valstiskošanas procesu. Tajā pašā laikā par kaunpilnu jāatzīst krievu lapas "Для вас" iznākšana. Laikrakstu izveidoja 1936. gadā un tas baudīja Alfrēda Bērziņa uzticību, jo tika

uzskatīts, ka "Для вас" spēš atkarot ebreju kapitāla kontrolētās "Сегодня" (tās izdevēji J. Brāmss un dr. Pollaks bija pilnīgi lojāli Latvijai) lasītājus.

Pēc 1939. gada 5. oktobra "Для вас", kuru rediģēja izveicīgais J. Rževskis, pilnīgi pārorientējās uz PSRS. Padomju propaganda avīzes slejās ieguva odiozu raksturu, lai arī PSRS tika pamatīgi slavēta jau kopš paša 1936. gada. Pēc tam, kad sākās PSRS agresija pret Somiju, šis krievu svētdienas ilustrētais laikraksts atklāti atbalstīja padomes un neslēpa vēlēšanos redzēt Krieviju 1914. gada robežās. Tas beidzot bija par daudz pat K. Ulmaņa valdībai, kura 1940. gada 17. martā slēdza agrāk atbalstīto lapu.³

Neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšana bija ļoti īsa, taču demonstrēja visai pasaulei ievēribas cienīgus sasniegumus, kuru var gūt brīva zeme. Bet jau 1939. gada 2. oktobrī sarunā ar V. Munteru Maskavā J. Staļins atklāti pateica, ka pēc gaidāmā līguma noslēgšanas "...katram būs zināms: šeit divi saimnieki - latvieši un krievi".⁴ Saimnieki! Krievi kā saimnieki, bet vēl - kopā ar latviešiem! Taču arī šis "divvaldības" posms bija īss. Pienāca 1940. gada 17. jūnijs, arī K. Ulmaņa neaizmirstamā runa. Profesors H. Biezais rakstīja, ka šī runa, "...kamēr

¹ LVVA. - 3235. f. - 1/8. apr. - 343. l. - 451. lp.

² Valdības Vēstnesis, 1939., 11. okt.

³ LVVA. - 3235. f. - 1/22. apr. - 687/2. l. - 10. lp.; J. Lejiņš. Mana Dzimtene..., 169. lp.

⁴ Полрпеды сообщают..., с. 78.

vien dzīvos latviešu tauta, izraisīs pārdomas, spiedīs jautāt un meklēt atbildes uz jautājumiem".¹ Ļoti bargi un pamatoti H. Biezais vērtēja K. Ulmaņa vārdus par draudzību ar PSRS, kuri tika teikti bridī, kad krievu tanki ieripoja Latviju: „Ulmaņa runa par „draudzību” ir nozēlojama. Arī tad, ja tā teikta kā diplomātisks žests, vienmēr ir jājautā, vai tādām žestam bija kāda jēga.. dotajā situācijā runāt par „draudzību” ir tautas apvainošana”. K. Ulmanis runāja, ka „..viss, kas tagad notiek un tālāk notiks, nāks par labu mūsu valsts nākotnei..” (!? - A. S.). H. Biezais, izvērtējot šos vārdus, secināja: “Es neredzu citas iespējas, kā vien atzīt, ka Ulmanis, runādams par „draudzību” ar savas valsts okupantiem, ir nevajadzīgi pazemojis sevi un savu tautu”.² K. Ulmaņa pēc okupācijas parakstītos dokumentos, to skaitā - 8. jūlijā - par aizsargu likvidēšanu, H. Biezais ir nosaucis par „..tīru izsmieklu”.³

H. Biezā skarbie vārdi, ka „..pirmās okupācijas nedēļas pierādīja, cik aplama bija doma,

ka mītu par mūžīgo Latviju varētu savienot ar savā vietā palikšanu reālajā pasaulē un kalpošanu komunistiem. Ulmanis šai ziņā ir neglābjami maldījies”,⁴ ir pārmetums un viela pārdomām ne tikai par Ulmani.

Ši K. Ulmaņa runa, kuru E. Dunsdorfs pamatoti nosaucis par vienu no visdramatiskākajām, ko Ulmanis savā mūžā jebkad teicis,⁵ rada ne mazums jautājumu. Kad viņš to uzrakstīja, kādi bija viņa nodomi un t. t. 17. jūnijā praktiski visu dienu notika Ministru kabineta sēdes, kuru starplaikā K. Ulmanis veica īsu izbraukumu pa Rīgas ielām. Saskaņā ar A. Bērziņa rakstīto, Ulmanis 17. jūnijā „..nespēja noslēpt izmisumu..”⁶ Nav šaubu, ka tik atbildīgu uzrunu K. Ulmanis vērtējis ļoti nopietni. Tomēr pagaidām nav liecību, ka viņš ar tās saturu būtu iepazīstinājis kabinetu. Pats par sevi tas nebija divaini. H. Biezais ir precīzi atzīmējis: „..ar vārdu „valdība” ir jāsaprot tikai viņš pats. Ministri vispirms bija tikai viņa padomnieki, par tik, par cik viņš vēlējās uzklaut to do-

¹ H. Biezais. Šķautnes. - Gauja, 1983., 114. lp.

² Turpat, 119. lp.

³ Turpat, 128. lp.

⁴ H. Biezais. Šķautnes..., 129. lp.

⁵ E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve, 490. lp.

⁶ A. Bērziņš. Labie gadi, 294. lpp. Tas tā patiešām ir bijis, jo, kā rakstīja Ārlietu ministrijas politiski-ekonomiskā departamenta direktors A. Stegmanis, Ulmanis 16. jūnija vakarā uz kabineta sēdi esot aicinājis pat J. Balodi, kuru nesen bija padzinis no valdības. J. Balodis atteicies ierasties, „..nebūdamais vairs valdības loceklis”. Tas ir pavisam neparasti, ka Ulmanis aicināja cilvēku, ar kuru bija tik dramatiski šķīries. Tas nebija Ulmaņa dabā, tāpat viņš patiešām ir bijis izmisis. - A. Stegmaņa atmiņas. - “Neatkarīgā” Latvija - kāda tā bija. - R., “Avots”, 1987., 184. lp.

mas".¹ Taču neparastāk ir tas, ka par šīs runas sagatavošanu neko nav liecinājis Alfrēds Bērziņš, kurš 17. jūnijā jau bija Rīgā un kurš taču bija viens no diviem K. Ulmanim vistuvākajiem cilvēkiem (līdzās V. Munteram). A. Valdmanis uzskatīja, ka Ulmanis savas runas rakstījis pats.² Tas nav gluži tā. V. Muntera dienasgrāmatas liecina, ka vismaz 20. gadu nogalē - 30. gadu pirmajā pusē (LVVA arhīvā nav V. Muntera dienasgrāmatu, kuras rakstītas 30. gadu nogalē), K. Ulmaņa runas viņi rakstīja kopā vai arī V. Munters veidoja to melnrakstu, kuru vēlāk Ulmanis aranžēja. Droši vien tas bija arī 1939. - 1940. gados. Kāpēc šis jautājums vispār jāaplūko? Domāju, ka arī tāpēc, ka K. Ulmaņa runa ir ļoti. ļoti līdzīga tai, kuru iepriekšējā dienā, 16. jūnijā, Lietuvas okupācijas laikā, teica tās premjerministrs A. Merķis, kurš, pārkāpjot valsts Satversmi, bija uzņēmis Valsts prezidenta funkcijas. A. Merķis okupantu karaspēku nosauca par "...draudzīgo sabiedroto armiju", K. Ulmanim tas pats: krievu ierašanās "...izriet no pastāvošām draudzīgām attiecībām starp Latviju un Padomju Savienību." A. Merķis faktiski pavēl iedzīvotājiem okupantu armiju uzskatīt par draugiem: visiem pilsoņiem notiekošais jāsaprotot un jāvērtē tieši tā.

K. Ulmanis arī to pašu: "Es tādēļ vēlos (pasvitr. mans. - A. S.), ka arī mūsu zemes iedzīvotāji ienākušās karaspēka daļas uzlūko ar draudzību". Latvijas pilsoņiem bija labi zināms vadonības sauklis: "Vadoņa griba ir likums". A. Merķis diezgan plaši (šādai uzrunai) norāda uz nepieciešamību saglabāt mieru, pilsoņiem jāpilda viņu pienākumi darbā. K. Ulmanis izsakās īsāk, rīkojuma formā - palieciet savās vietās. A. Merķis faktiski aicināja neaizmirst Lietuvas slaveno pagātņi un neatkarības gadu panākumus, K. Ulmanis šo tēmu vadonības garā sašaurināja un aicināja pierādīt domās un darbos dvēseles spēku, "...ko izraisījuši atjaunotās Latvijas ziedu gadi..", t. i. - tikai laiks pēc 15. maija apvērsuma.

Protams, Lietuvas un Latvijas situācija bija tik līdzīga, ka šīs paralēles varēja būt intuitīvas, nejaušas. Bet var pieļaut vēl divas varbūtības. Pirmā. A. Merķa runa³ Latvijā 17. jūnijā, protams, bija zināma. To varēja nodiktēt vai nu sūtnis L. Sēja, vai LETAS korespondenti utt. (17. jūnijā runu jau publicēja "Lietuvos Aidas"), K. Ulmanis un V. Munters varēja to izmantot Ulmaņa runas pirmmetiem. Otrā. Lai uzrunātu Latvijas iedzīvotājus, Ulmanim bija jāizprasa atļauja no krievu sūtņa V. Derevjanska. Domājams, ka sūtnis noteikti paaugstināja, ko

¹ H. Biezais. Šķautnes, 115. lp.

² Treji Vārti, 1983, Nr. 95, 6. lp.

³ A. Merķa runas tekstu skat. Полпреды сообщают..., с. 394 - 395.

Ulmanis teiks. Nekāda nejaušība nebija pieļaujama. Tas pats bija dienu iepriekš Kauņā, kur V. Dekanozovs kontrolēja A. Merķi. Nav brīnums, ka V. Dekanozovs un V. Derevjanskis izteica savus "vēlējumus", kas ir jārūnā, varbūt pat "pie-dāvāja" kādu runas uzmetumu. Ja tas tā ir bijis, tad K. Ulmanim bija jānoraida šie necienīgie un Latvijas tautu pazemojošie vārdi (tobrīd K. Ulmanis krieviem bija vajadzīgs, par to liecina V. Dekanozova lielā neapmierinātība, ka A. Smetona ir aizbēdzis un okupācijai nav legāla seguma). Bet Ulmaņa nostāja bija citādāka. Kad viņš 19. jūnijā tikās ar R. Bērziņu (Valdesu), tad bija norūpējies par to, lai viss, ko krievi prasa, tiktu izpildīts ar maksimālu ātrumu un maksimālu lojalitāti. Satriecoša ir K. Ulmaņa atzišanās R. Bērziņam, ka krievi pat esot pārsteigti, cik ātri viņu vēlēšanās realizējas. E. Dunsdorfs, komentējot šo R. Bērziņa liecību, bargi, bet pamatoti secināja: "Šeit ar nožēlu jākonstatē, ka arī valsts prezidentam reizēm var būt kalpa mentalitāte".¹ Jāpiekrit A. Šildem, kurš par K. Ulmaņa valdību rakstīja: "..minimālais, ko tā vēl arvien varēja darīt, bija konsekventi noraidīt kaut

vārdos un rīcībā svešas varas uzskundzēšanas Latvijā".²

Tikmēr, kamēr dzīvos latviešu tauta, pārdomas izraisīs ne tik daudz šī K. Ulmaņa 17. jūnija runa, cik latviešu stāja valsts bojāejas brīdī. Pulkvedis A. Plensners sarūgtināts rakstīja: "Mēs.. ne tikai kapitulējām, bet mēģinājām okupantam palīdzēt, vadoties pēc norādījumiem no augšas un pašas augšas okupantu rīcības sankcionējumiem. Uz ārpusi bijām vairāk nekā nepretojušies, bijām okupantu palīgi. To būs grūti apzīmēt par kādu nenovēršamu, bet tomēr cildenu jaunās valsts galu. Ārēmēs runāja, ka Baltijas valstīm nav bijis pietiekamas pastāvēšanas gribas". Tas ir ļoti bargs vērtējums, kurā vairāk apsūdzības, kā pārdomu un jautājumu. ASV sūtnis Dž. K. Vailijs savā vērtējumā ir tuvāks notikumam traģikai: "16. jūnijā nebija pretestības iebrucēju armijai!.. Es nespēju noskatīties, kā divas drošsirdīgas valstis - Latvija un Igaunija - grima bezcerīgi rezignēti verdzībā kā ļaudis, kas nogrimst purvā.. Varbūt, ka viņu klusajā likteņa pienemšanā bija kāda lielāka varonība."³

¹ A. N. Tarulis. Soviet policy toward the baltic states. 1918. - 1940. - University of Notre Dame press, USA, 1959, p. 201; E. Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve, 492. lp.

² A. Šilde. latvijas vēsture. 1914. - 1940., 680. lp.

³ Cit. no E. Andersons. Ārpolitika. II d., 220., 444. lp.; To pašu varēja teikt arī par Lietuvu.

Autoru publikāciju saraksts par 1939. - 1940. gada problemātiku

1. I. Feldmanis, A. Stranga, M. Virsis, I. Gore. Par 1939. gada 23. augusta padomju - vācu neuzbrukšanas līgumu. *Atmoda*, 1989, 10. jūl.
2. I. Gore. Turpinot sarunu par 1940. - *Literatūra un Māksla.*, 1989, 29. apr.
3. I. Gore. Latvijas Kompartija vēstures lokos. - *Skolotāju Avīze.* - 1989., 20. dec.
4. I. Gore. To neslēpa, to darīja atklāti. - *Lauku Avīze.* 1989., 27. okt.
5. I. Gore. Nepateiktais par 1940..., *Izglītība*, 1990, 16. maijs.
6. I. Gore. Kā organizēja "brīvas gribas izteikšanu", ž. *Daugava*, 1990, Nr. 7 (krievu val.).
7. Latvijas vēstures apcerējumi. No 1940. gada līdz mūsdienām. III brošūra. R., 1990, Nodaļa par 1940. - 1941., 1959. gadu.
8. I. Gore. Nedod Dievs šo ceļu iet... *Latvijas Jaunatne*, 1991, 14. jūnijs.
9. I. Gore. Ne tikai sēru karogi vien. - *Diena*, 1991, 14. jūn.
10. I. Gore. LKP 1940. gada jūnijā-jūlijā. - ž. *Liesma*, 1991, Nr. 9-10.
11. I. Gore. Lasot Ādolfu Šildi. ž. *Latvijas Vēsture*, 1991, Nr. 2.
12. I. Gore. 1940. gada Latvijas Republikas Saeimas vēlēšanu materiāli. - *Latvijas vēstures institūta žurnāls.* - 1991, Nr. 1.
13. I. Feldmanis, A. Stranga..., M. Virsis. - Fašistiskā vai nacionāli konservatīvā diktatūra. - *Padomju Jaunatne*, 1988, 15. jūlijs.
14. Stranga A. Otrā pasaules kara sākums un Latvija. - *Lauku Avīze*, 1988, 6. augusts.
15. Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. - Krustceļi un sānceļi. - *Vācija - Latvija - PSRS 1939. gada kolizijās.* - *Lauku Avīze*, 1988, 20., 27. augusts.
16. Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. - Pārdomas, lasot par 1939. gadu. - *Skolotāju Avīze*, 1988, 21. sept.
17. Stranga A. - LKP ārpolitiskais kurss (1938. -1940. jūn.) - LKP vēstures un partijas celtniecības jautājumi. *Zin. darbi*, 11. sēj., R., "Avots", 1989, 53. - 70. lp.
18. Stranga A. Latvijas starptautiskais stāvoklis un kreiso spēku darbība 30. gadu nogalē un 1940. gada pirmajā pusē. - *Latvijas marksistiskās partijas 85 gadi.* - R., "Avots", 1989, 53. -61. lp.
19. Stranga A. Kominterne un Latvijas komunistiskā partija (1936. - 39.) - *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, Nr. 4.

20. Stranga A. Vai bija Staļina - Mehliņa plāns. - Horizonts, 1989, Nr. 4.
21. Stranga A. Latvijas sociāldemokrātija 1940. gada notikumos. - Literatūra un Māksla, 1989, 27. maijs.
22. Stranga A., Virsis M. - Izrāviens Viļņā. - Literatūra un Māksla, 1989, 17. jūnijā.
23. Kļava I., Stranga A., Virsis M. - Baismais brīdinājums, Atmoda, 1989, 19. jūnijs.
24. Stranga A. Kreiso spēku darbība Latvijā 1939. - 1940. gada pirmajā pusē. - Rīgas Balss, 1989, 5. jūl.
25. Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. - Ķīnas mūris un nelietis Gauss. - Atmoda, 1989, 31. jūl.
26. Stranga A., Virsis M. - 1940. gada 16. - 17. jūnijs: dokumentāli precizējumi. - Literatūra un Māksla, 1989, 5. augusts
27. Stranga A., Virsis M. - Latvija pirms 50 gadiem. - Horizonts, 1989, Nr. 8 - 9.
28. Feldmanis I., Stranga A. - Padomju - vācu 1939. gada 23. augusta līgums un Latvija. - Padomju Latvijas Komunisti, 1989, Nr. 8, 28; Feldmanis I., Stranga A. - Polijas neatkarības iznīcināšana. - Atmoda, 1989, 7. okt.
29. Stranga A. - PSRS agresija pret Somiju un Latviju. - Horizonts, 1989, Nr. 11.
30. Stranga A. - Pēc 1939. gada 5. oktobra... - Skolotāju Avīze, 1989, 1., 7. nov.
31. Stranga A. - Dižās kaimiņvalsts slepenajā tēmeklī. - Skolotāju Avīze, 1989, 22., 29. nov.
32. Stranga A. - Jānis Kalnberziņš un Co (1936. - 1940. gads) - Izglītība, 1990, 10. janv.
33. Stranga A. Ko zināja un ko nezināja LKP? - Izglītība, 1990, 28. febr.
34. Stranga A. - Kā izdzīvot? - XI Baltijas valstu ārlietu ministru konference 1940. g. 14. - 16. martā. - Horizonts, 1990, Nr. 3.
35. Stranga A. - Neatkarības mīkresli. - Izglītība, 1990, 28. martā.
36. Stranga A. Pēdējais cēliens. - Izglītība, 1990, 23. maijs.
37. Stranga A., Virsis M. - Četrdesmitie, liktenīgie. - Daugava (kr. val.) - 1989, Nr. 6.
38. Stranga A. Kā gāzt Ulmani? - Literatūra un Māksla, 1990, 1. sept.
39. Stranga A. Valsts bojāeja. - Daugava (kr. val.) - 1990, Nr. 5.
40. Gore I., Stranga A. - 1939. gada 29. oktobris. - Atmoda, 1990, 30. okt.
41. Gore I., Stranga A. - Ne visi gali ūdenī, PSRS pilsoni Novik! - Pilnīgi Atklāti, 1990, Nr. 10.

42. Stranga A. PSRS agresija pret Somiju un Latvija. - Latvijas Jaunatne, 1990, 30. nov.

43. Stranga A. "Ziemas karš" un Latvija. - Latviešu Strēlnieks, 1990, dec. (Nr. 11)

44. Stranga A. K. Ulmaņa režīma sociālekonomiskās iezīmes valsts bojāejas priekšvakarā. - Izglītība, 1991, 2., 16. aug.

45. Stranga A. A. Bergs un Kārlis Ulmanis. - LZA Vēstis, 1991, Nr. 6.-8.

46. Stranga A. Kā baltieši izrikojās ar poļu sūtniecībām. - Latvijas Jaunatne, 1991, 31. okt.

47. Stranga A. Vadonība Latvijas okupācijas priekšvakarā. - Izglītība, 1992, 9., 16., 23. janv.

48. Stranga A. PSRS sūtnis par mums. - Neatkarīgā Ciņa, 1992, 15. janv.

49. Stranga A. Tā viņi ieradās. - Neatkarīgā Ciņa, 1992, 11. marts.

50. Stranga A. Starp Hitleru un Staļinu. Alfrēds Valdmanis padomju avotu gaismā. - Tēvzemes Avize, 1992, 13., 20. marts.

51. Stranga A. Polska i Lotwa. Wrzesien 1939. - Przeglad Zachodmopomorski Uniwersytet Szczecinska, 1989, Nr 3/4 - Szczecin, 1989.

52. Stranga A. The USSR and Latvia. 1939. - 1940. - Contact or Isolation? Soviet-Westerrelations in the Interwar Period. Acta Universitatis Stockholmiensis. Uppsala, 1991.

"Mūsu valsts ir patstāvīga, neatkarīga un brīva iekšējā un ārējā politikā un tāda arī paliks." K. Ulmanis, 1939. g. 12. oktobrī.

"5. oktobra aktu nedrīkst nemaz uzskatīt par brīvu līgumu.. tas ir uzspiests, ir ar to nemorāls.. ja nevaram to pateikt, klusēsim, vīsim to neslavēsim". - M. Valters. Vēstulē K. Ulmanim. 1940. g. 20. janvāri.

1940. gada sagaidāšana Virsnieku klubā. K. Ulmanim laimes vēlē ģenerālis J. Balodis, armijas komandieris ģenerālis K. Berķis; pa kreisi adm. T. Spāde: "Tu un citi viesi spožās zvaigznēs, dāmas greznos ģērbos, vai manam vecajam draugam bija vajadzīgs sai Jaungada naktī aplikt spīdošas ķēdes, spožas zvaigznes, kas runā par prieku, par uzvaru, bet neliek sajūst, ka pārdzīvojam pasaulai neprieku, lielas rūpes". - M. Valters. Vestule K. Ulmanim 1940. g. 20. janvārī.

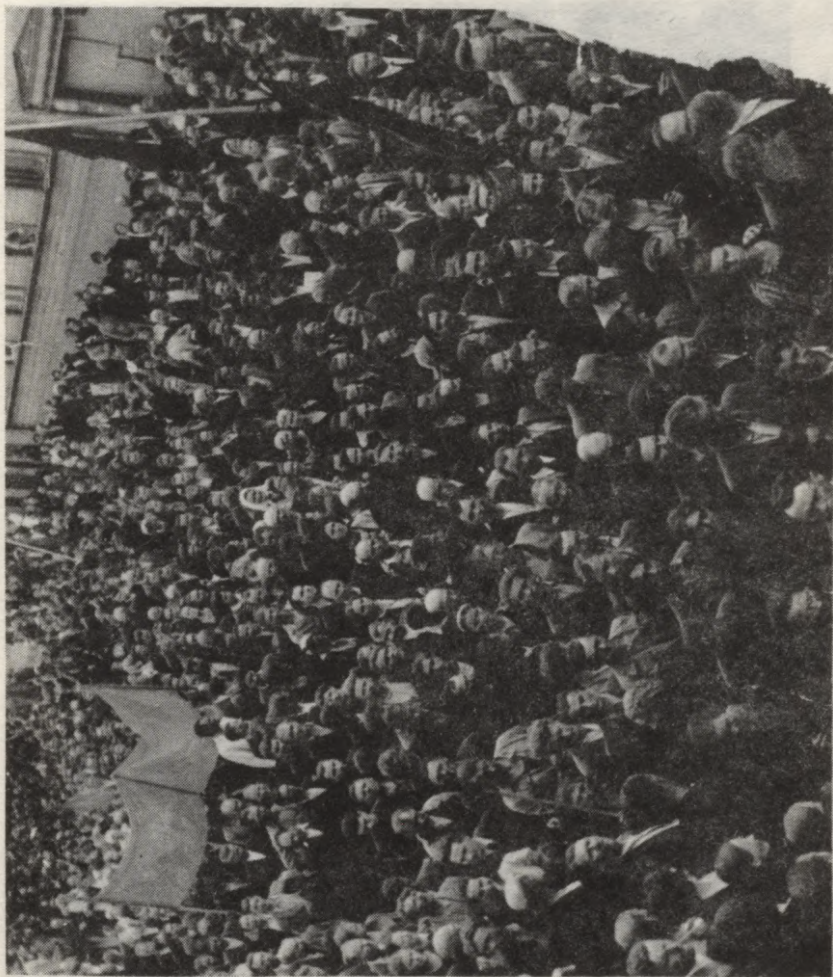

1940. gada 2. jūnijs, Gārsene. "Pavisam sāji kļūst, lasot 2. jūnija Ulmaņa runu: " ..Padomju Savienības šurpu atsūtītās kara spēka daļas jāsaņem ar uzticību un jārūpējas par labu sadzīvi, kā arī par to, lai viņu līgumā paredzētās prasības tiktu apmierinātas". - E. Andersons, Ārpolitika. II d., 420. lp.

DZIESMU SVĒTKI LATGAĻĒ

Ministri Latgales Dziesmu svētkos Stropos pie Daugavpils. 1940. g. 16. jūnijs. Daugavpils vecākais un dziesmu svētku rīcības komitejas pr.-ks A. Svirksts (pa kreisi) apsveic sabiedrisko lietu ministru A. Bērziņu. "Kad virsdiriģenta Teodora Reitera zizlis trešo reizi pacēlās valsts himnas atkārtosanaī, maz acu bija sausas, un likās - cilvēku balss nedziedāja, bet izmisiģi ludza par tautu." - Alfrēds Bērziņš. Labie gadi, 288., 289. lp.

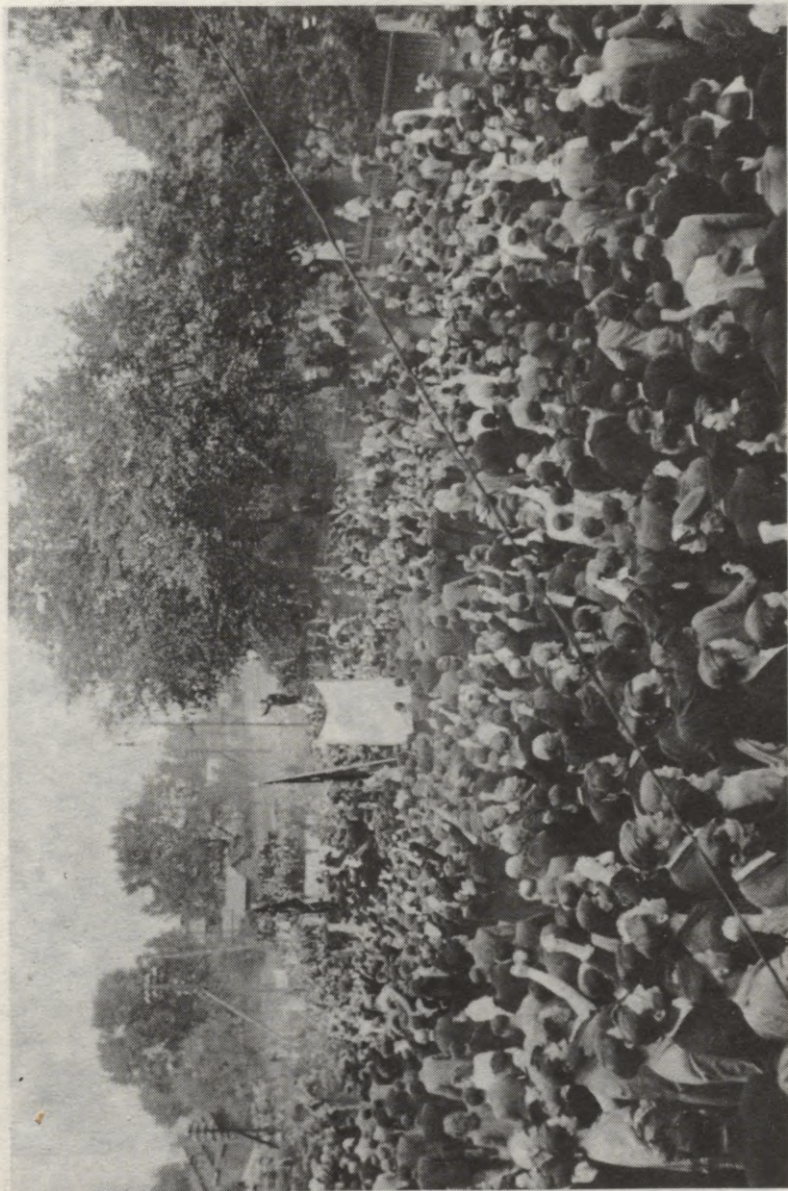

1. lielā masu demonstrācija 1940. g. 21. jūnijā sakarā ar politisko ieslodzīto atbrīvošanu. Matīsa iela. Pēc sešiem dik-tatūras gadiem iespēja piedalīties masu gājienā izmantoja vairāki desmiti tūkstoši cilvēku.

1940. gada 21. jūnijā
 pie Centrālciētuma vār-
 tiem. Politisko ieslodzīto
 atbrīvošana. Ieslodzīto
 skaits - 253 cilvēki -
 pārsteidza A. Višinski,
 kurš bija gaidījis daudz
 vairāk.

1940. gada 21. jūnijā,
 pie Centrālciētuma vār-
 tiem. Politisko ieslodzīto
 atbrīvošana. Ieslodzīto
 skaits - 253 cilvēki -
 pārsteidza A. Višinski,
 kurš bija gaidījis daudz
 vairāk.

Masu demonstrācija 1940. g. 21. jūnijā. Gājiens no Centrālcietuma. Matīsa ielas gals Latgales priekšpilsētā. Komunistu avotos demonstrantu skaits tiek uzdots uz 70 tūkstošiem.

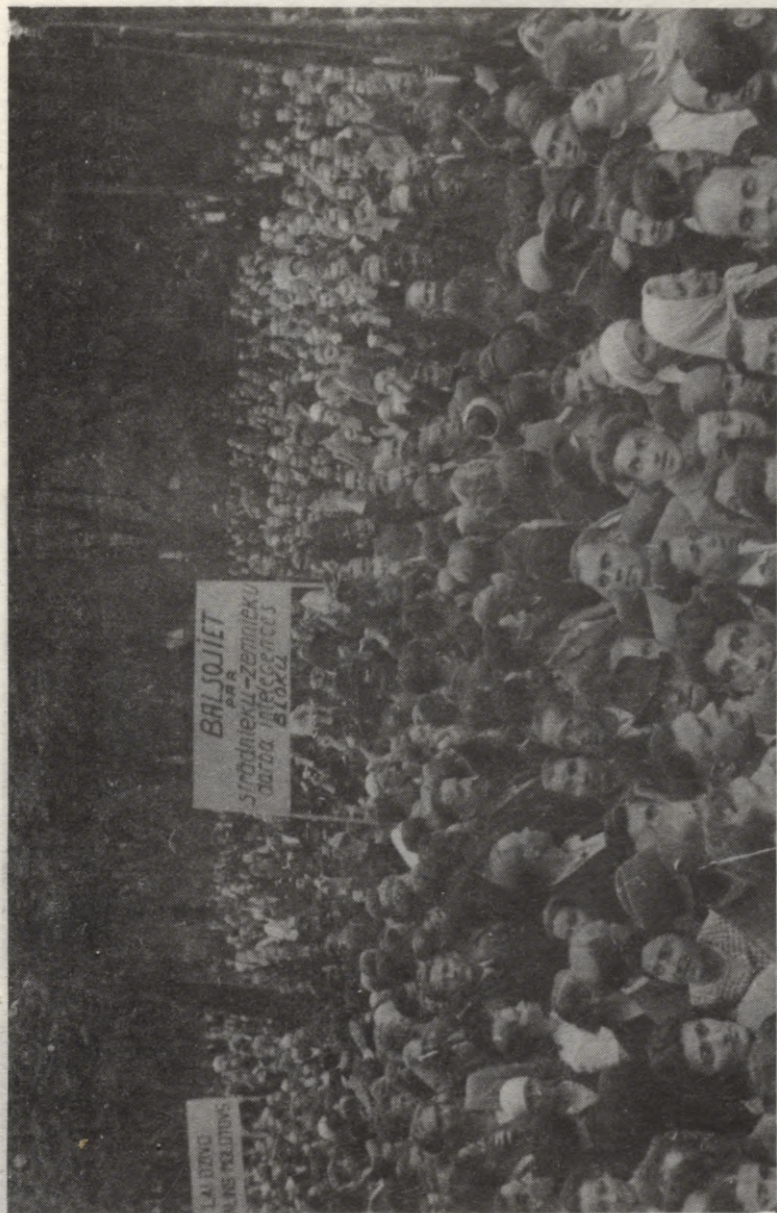
1940. g. 21. jūnijs. Pievērsīsim uzmanību vīriem ar lentām uz rokām,
kuri regulē kārtību.

1940. g. 21. jūnijs. Latvijas priekšpilsēta. Neapšaubāma minoritāšu īpašā aktivitāte, taču arī viņi bija Latvijas pilsoņi. Tātad - kaut kas nav bijis kārtībā "vienotajā" Latvijā, kur daļa iedzīvotāju nebija ieaugusi lojalitātē pret mūsu valsti.

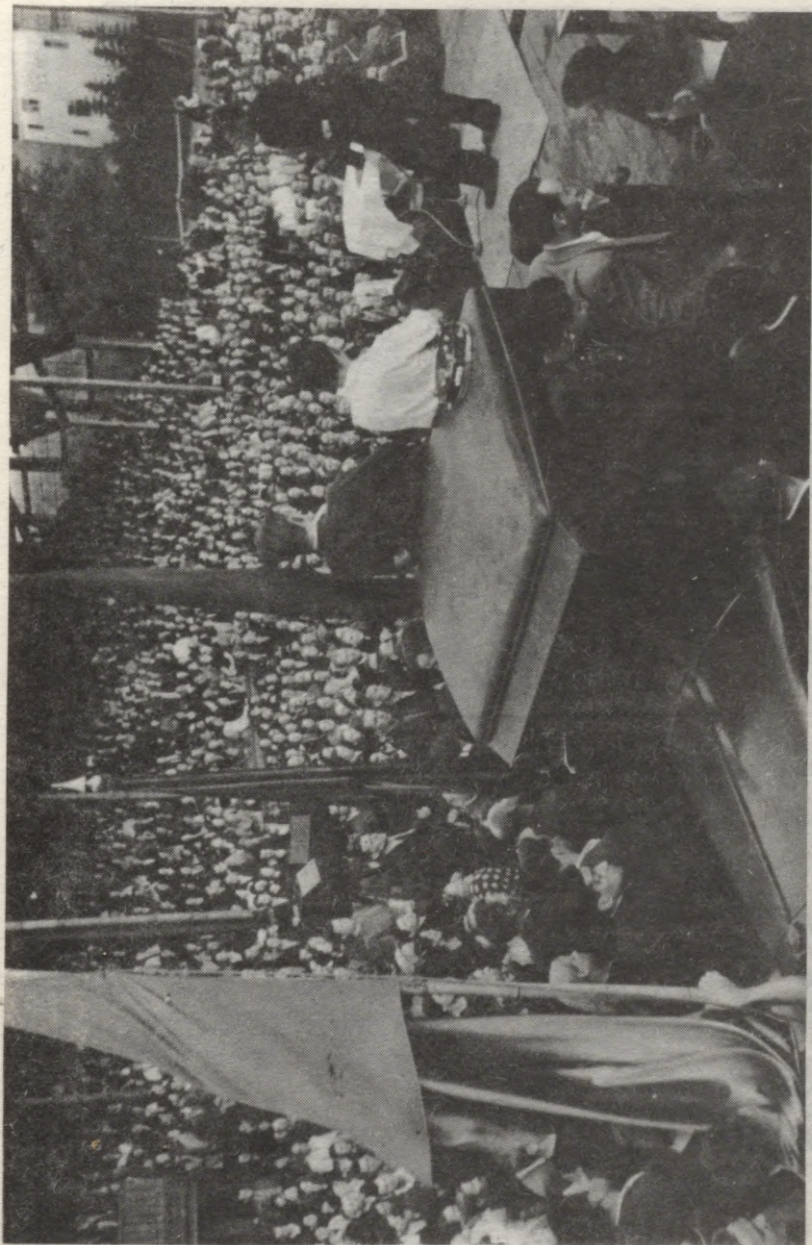
1940. g. 21. jūnijs. Demonstrācijām, bez šaubām, ir masu raksturs, tās tobrīd būtu naivi izskaidrot tikai kā piespiedu pasākumu. Demonstrācijas plasi piedalījās Rīgas strādnieki (Rīgā bija 64 000 lielrūpniecības strādnieku), tā nav laba liecība par K. Ulmaņa režīmu.

Demonstrācija 1940. g. 5. jūlijā pie padomju vēstniecības; plaši pārstāvētas minoritātes. A. Višinskis piedraudēja tiem, kas mēģinās graut uzticību A. Kirhenšteina Ieļļu valdībai.

1940. g. 5. jūlija demonstrācijai dalībniekus nodrošināja ar ministriju apkārtrakstiem. Tā Komercbankas direktors 5. jūlijā saņēma finanšu ministra sekretariāta dokumentu ar norādījumu par darbinieku nepieciešamību piedalīties "plašā darbaļaužu demonstrācijā", kura "18.00 būs pie Valdības nama Valdemāra ielā, kur tautu uzrunās valdības pārstāvji. (LVA. - 702. f. - 1. apr. - 36. l. - 39. lpp.

Priekšvēlēšanu sapulcē Rīgā 1940. g. 12. jūlijā Latvijas Sporta biedrības laukumā.

1940. g. 18. jūlija demonstrācija. Ž. Spure uzrunāja manifestantus: "Jaunajā Saeimā komunistiskie deputāti pieprasīs organizēt Padomju Latviju.. Mēs neatpemsim zemiekiem vīpu zemes.." Soreiz ir īpaši daudz lozungu ar prasību pievienot Latviju PSRS kā 14. republiku.

1940. g. 18. jūlija demonstrācija.

1940. g. jūlijs. Minoritāšu īpatsvars acīm redzams.

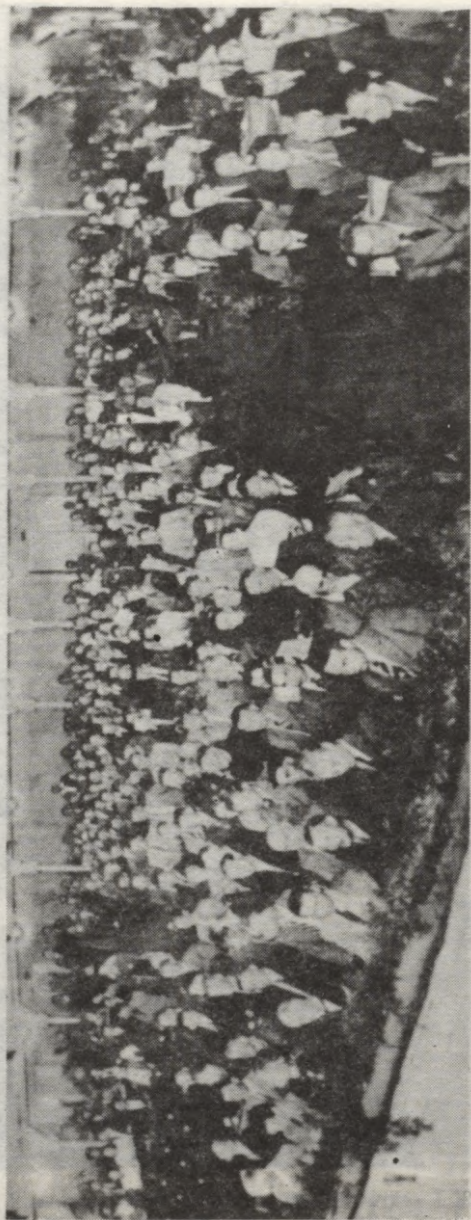
Demonstrācija pēc t. s. Tautas Saeimas vēlēšanām.

Minoritāšu aktivitātes 1940. g. vasarā.

LKP CK 1. sekretārs Jānis Kalnbērziņš (Zakis) un 2. sekretārs Žanis Spure.
1943. g. 23. maijā frontē Valdajā. Ž. Spure dzērumā nošāvas.

Sacīmas pirmās sēdes kopskats Nacionālajā teātrī (deputāti aizņēma pirmās piecas rindas, bet balsēja visa zāle).
100 "deputātus" uzraudzīja vairāki simti krievu čekistu, karavīru, padomju sūtniecības darbinieku.

Dāvids Krūze, vecākais Saeimas deputāts, atklāja pirmo sēdi. "Viņš acīmredzot vāji prata un spēja pildīt savu uzdevumu, jo sufliera balss skanēja pa visu namu". - Pulksteža P. Kaņepa liecība E. Andersonam 1962. g. 21. maijā.

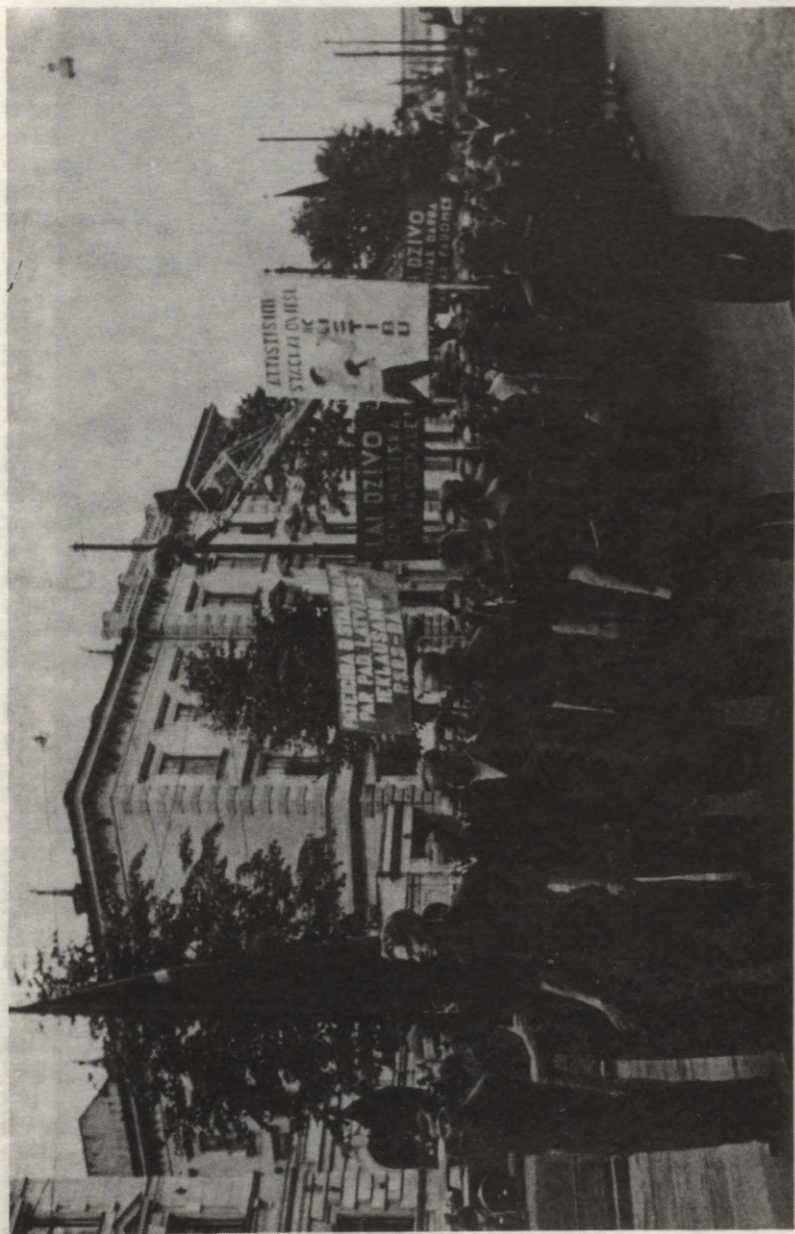
Latvijas Saeimas Prezidijs. 1. rindā no kreisās: sekretārs K. Prieže, Saeimas priekšsēdētāja b. K. Sics, priekšsēdētājs P. Briedis, priekšsēdētāja b. zvēr. adv. J. Vāgners, sekretārs prof. P. Galenieks. 2. rindā: sekretāri K. Šuba, O. Krastiņš, G. Iljins un S. Simanovičs.

Nesen Opera bija piedzīvojusi savu zvaigžņu stundu - L. Bleha un E. Pakules meistardarbu V. Mocarta "Burvju flautu".
Tagad tās skatuvi dimdināja okupantu zābaki.

Rīgas iedzīvotāju un Sarkanās Armijas karavīru tuvināšanās pasākumi. Līdz 1941.g. 14. - 15. jūnijam, kad deportēto vidū bija ap 100 zīdaiņu, vēl vesels gads.

Pēc 1940. g. 5. augusta. Redzams demonstrācijas saorganizētais raksturs.

Masu sapulču izskaņa. 1940. g. 10. augusts. Pēc Latvijas uzņemšanas PSRS.

Publicējot fotogrāfijas par 1940. gada vasaras notikumiem, mēs ceram, ka lasītāji būs atsaucīgi, sniedzot informāciju par demonstrāciju organizēšanu, t. s. vēlēšanu gaitu, citiem okupācijas notikumiem.

Ļoti būtiska ir autentiskā liecība par demonstrācijas piespiedu organizēšanu Madonā. 1940. gada 21. jūnijā tur ieradās trīs krievu virsnieki un pieprasīja no pilsētas vecākā M. Steinberga 22. jūnijā pulksten 19 noorganizēt gājieni par godu A. Kirhenšteina "valdībai". Gājiena vietu un laiku noteica krievi, viņi arī paziņoja, ka no Cēsīm atsūtīs divas bruņumašīnas un kājnieku rotu. Latviešu policistiem tika aizliegts iziet ielās. M. Steinbergu piespieda atklāt sapulci. Krievu virsnieki arī paziņoja, ka Ulmanis vairs neesot pie varas. (LVA. R - 270. f. - 1. apr. - 339. l. - 1. lp.) Laikraksts "Madonas Ziņas", aprakstot "darbalauzu mītiņu" 22. jūnijā, protams, neko neminēja par gājiena organizēšanu. Avīzes interpretējumā tas bija spontāni radies, no "Madonas un apkārtnes iedzīvotāju lielā savīļojuma un sajūsmas..". Taču avīzē varam arī lasīt, ka mītiņā "norādījumus par tagadējo laiku un paskaidrojumus sniedza Padomju Savienības pārstāvis.." (Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā, 68. lp.). Norādījumus! Līdzīgi notikumi risinājās Ķegumā, kur saskaņā

ar "Cīņas" informāciju 22. jūnija rītā notikusi "iespaidīga Ķeguma spēkstacijas kolektīva demonstrācija..". Taču "Cīņa" arī ar prieku rakstīja, ka mītiņā "uzstājās vietējo Sarkanās Armijas daļu politiskais vadītājs.. Pēc mītiņa strādnieki ar urā saucieniem sumināja Sarkanās Armijas cīnītājus. Laikraksts nevarēja noslēpt apmierinātību, ka "pat vietējie administratori un birokrāti atzina par vajadzīgu piedalīties demonstrācijā, piedāvājot savus pakalpojumus un atbalstu. Tā, piemēram, vietējie aizsargi deva savu orķestri demonstrācijas gājienam. Ja Ķeguma mītiņš bija organizēts tāpat kā Madonā, tad nav jābrīnās, ka "vietējie birokrāti" arī "piedāvāja pakalpojumus..".

Saturs

Ievads	3
1. nodaļa. Otrā pasaules kara sākums un Latvija	5
Kara pirmajās dienās.....	5
Polijas bēgļi Latvijā.....	8
Latvija atsakās no neitralitātes.....	11
Padomju Savienība uzspiež Baltijas valstīm t. s. bāzu līgumus	16
2. nodaļa. Latvijas un PSRS attiecības pēc 1939. gada 5. oktobra līguma	28
Tirdzniecības vienošanās ar PSRS.....	28
Padomju militārās bāzes Latvijā	32
PSRS agresija pret Somiju un Latviju	47
Terioku valdzinājums	61
3. nodaļa. Liktenīgo dienu priekšvakarā	75
Ģenerāļa J. Baloža demisija	75
Pēdējā Baltijas valstu konference	86
Latvija no 1940. gada aprīļa līdz jūnijā pirmajai pusei	95
4. nodaļa. Valsts bojāeja	109
Okupācija	109
Vai K. Ulmanis 16. jūnijā tikās ar U. fon Koci?	117
Policijas rīcības 17. jūnijā vērtējums. Nogalināto un ievainoto skaits,	134
Kāda bija policijas aktivitāte 17. - 19. jūnijā	138
Stāvoklis Rīgas fabrikās	140
18. - 19. jūnijs. Policijas rīcība	141
Dr. P. Kalniņa nostāja 1940. gada 17. - 20. jūnijā	143
1940. gada 17. jūnijs: latviešu un ebreju attiecību likteņi	147
Komunistu aktivitātes	154
Latviešu un ebreju attiecības laikabiedru un aculiecinieku liecībās	157

Izraēlas autoru vērtējumi	160
Antisemitisko noskaņu pieaugums Latvijā pēc 1940. gada 17. jūnija	163
5. nodaļa. A. Kirhenšteina ministru kabinets janvāra dienās....	167
A. Kirhenšteina valdības formēšana	167
21. jūnija demonstrācija	174
LKP legalizācija	184
Aneksijas sagatavošana	187
6. nodaļa. Saeimas vēlēšanas	197
Vēlēšanu lēmuma pieņemšana	197
Pirmsvēlēšanu akcija	205
"Vēlēšanu kampaņas" norise	215
Vēlēšanu norise	218
Latvijas aneksijas noslēgums	223
Pēcvārds.....	229

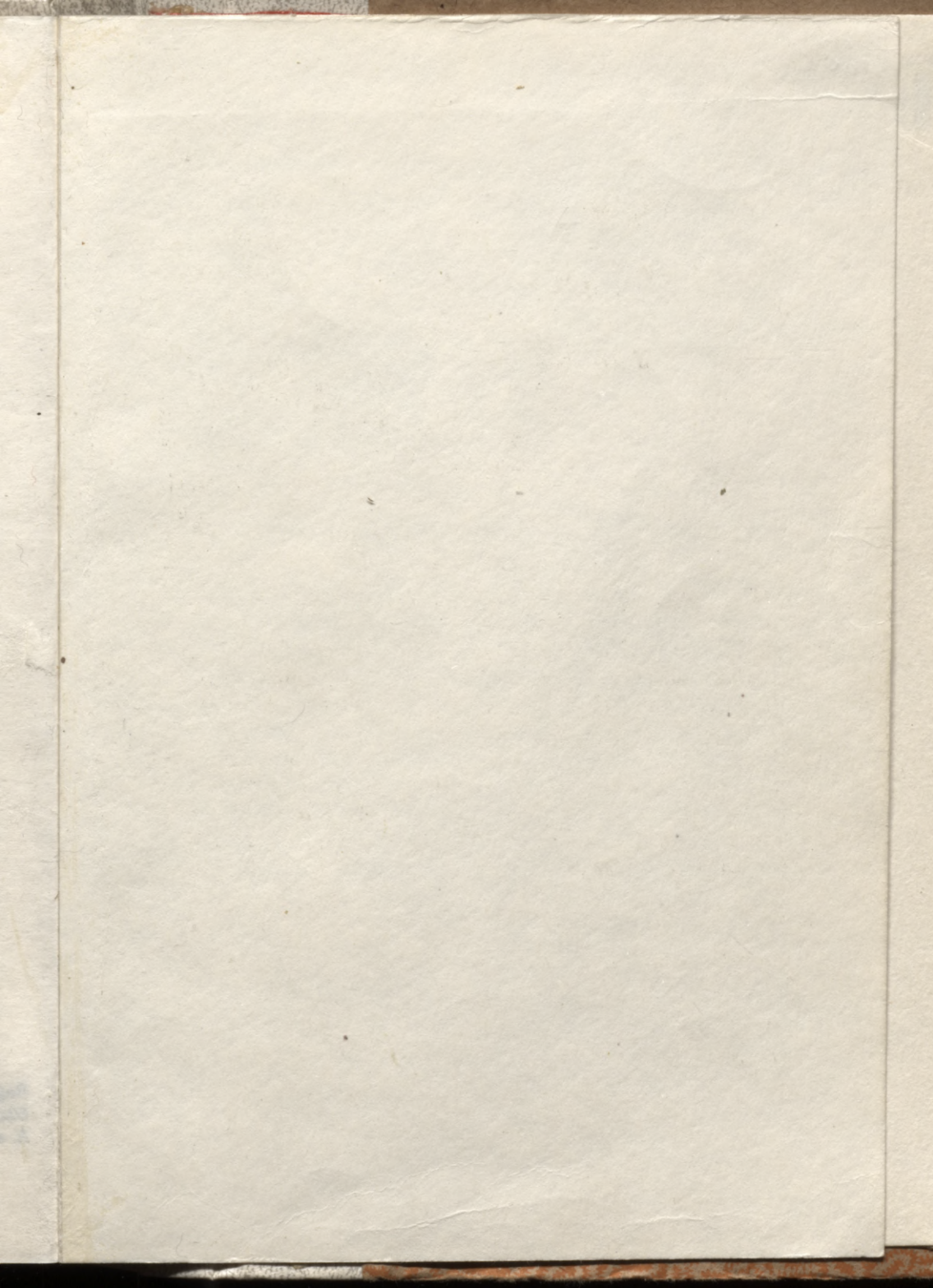
180	Anticommunistische Kampagne	180
181	1948 gads 17. jūlijs	181
182	2. nodaļa. A. Kriščiūnaitis un viņa draugi	182
183	A. Kriščiūnaitis un viņa draugi	183
184	31. jūlija demonstrācija	184
185	K.P. Kriščiūnaitis	185
186	Aizsardzības komisija	186
187	1948. gada vēsture	187
188	Vēsture 1948. gadā	188
189	1948. gada 17. jūlijs	189
190	Vēsture 1948. gadā	190
191	Vēsture 1948. gadā	191
192	Vēsture 1948. gadā	192
193	Vēsture 1948. gadā	193
194	Vēsture 1948. gadā	194
195	Vēsture 1948. gadā	195
196	Vēsture 1948. gadā	196
197	Vēsture 1948. gadā	197
198	Vēsture 1948. gadā	198
199	Vēsture 1948. gadā	199
200	Vēsture 1948. gadā	200
201	Vēsture 1948. gadā	201
202	Vēsture 1948. gadā	202
203	Vēsture 1948. gadā	203
204	Vēsture 1948. gadā	204
205	Vēsture 1948. gadā	205
206	Vēsture 1948. gadā	206
207	Vēsture 1948. gadā	207
208	Vēsture 1948. gadā	208
209	Vēsture 1948. gadā	209
210	Vēsture 1948. gadā	210
211	Vēsture 1948. gadā	211
212	Vēsture 1948. gadā	212
213	Vēsture 1948. gadā	213
214	Vēsture 1948. gadā	214
215	Vēsture 1948. gadā	215
216	Vēsture 1948. gadā	216
217	Vēsture 1948. gadā	217
218	Vēsture 1948. gadā	218
219	Vēsture 1948. gadā	219
220	Vēsture 1948. gadā	220
221	Vēsture 1948. gadā	221
222	Vēsture 1948. gadā	222
223	Vēsture 1948. gadā	223
224	Vēsture 1948. gadā	224
225	Vēsture 1948. gadā	225
226	Vēsture 1948. gadā	226
227	Vēsture 1948. gadā	227
228	Vēsture 1948. gadā	228
229	Vēsture 1948. gadā	229
230	Vēsture 1948. gadā	230
231	Vēsture 1948. gadā	231
232	Vēsture 1948. gadā	232
233	Vēsture 1948. gadā	233
234	Vēsture 1948. gadā	234
235	Vēsture 1948. gadā	235
236	Vēsture 1948. gadā	236
237	Vēsture 1948. gadā	237
238	Vēsture 1948. gadā	238
239	Vēsture 1948. gadā	239
240	Vēsture 1948. gadā	240
241	Vēsture 1948. gadā	241
242	Vēsture 1948. gadā	242
243	Vēsture 1948. gadā	243
244	Vēsture 1948. gadā	244
245	Vēsture 1948. gadā	245
246	Vēsture 1948. gadā	246
247	Vēsture 1948. gadā	247
248	Vēsture 1948. gadā	248
249	Vēsture 1948. gadā	249
250	Vēsture 1948. gadā	250

Redaktore — S. Kaņepe
Māksliniece — D. Brinkmane

Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0207. Datorsalikums. Ofsetiespiedums. Formāts
60x84/16.17,97 uzskaites iespaidloksnes. Metiens 7000. Pas. Nr.3810. Līgumcena.
A. s. "Izglītība". Iespiests Valmieras tipogrāfijā Valmierā, A. Upīša ielā 7.

Rechtsanwalt Dr. H. H. H. H.
H. H. H. H. H. H. H. H. H. H.

Rechtsanwalt Dr. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H.
H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H.
H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H. H.

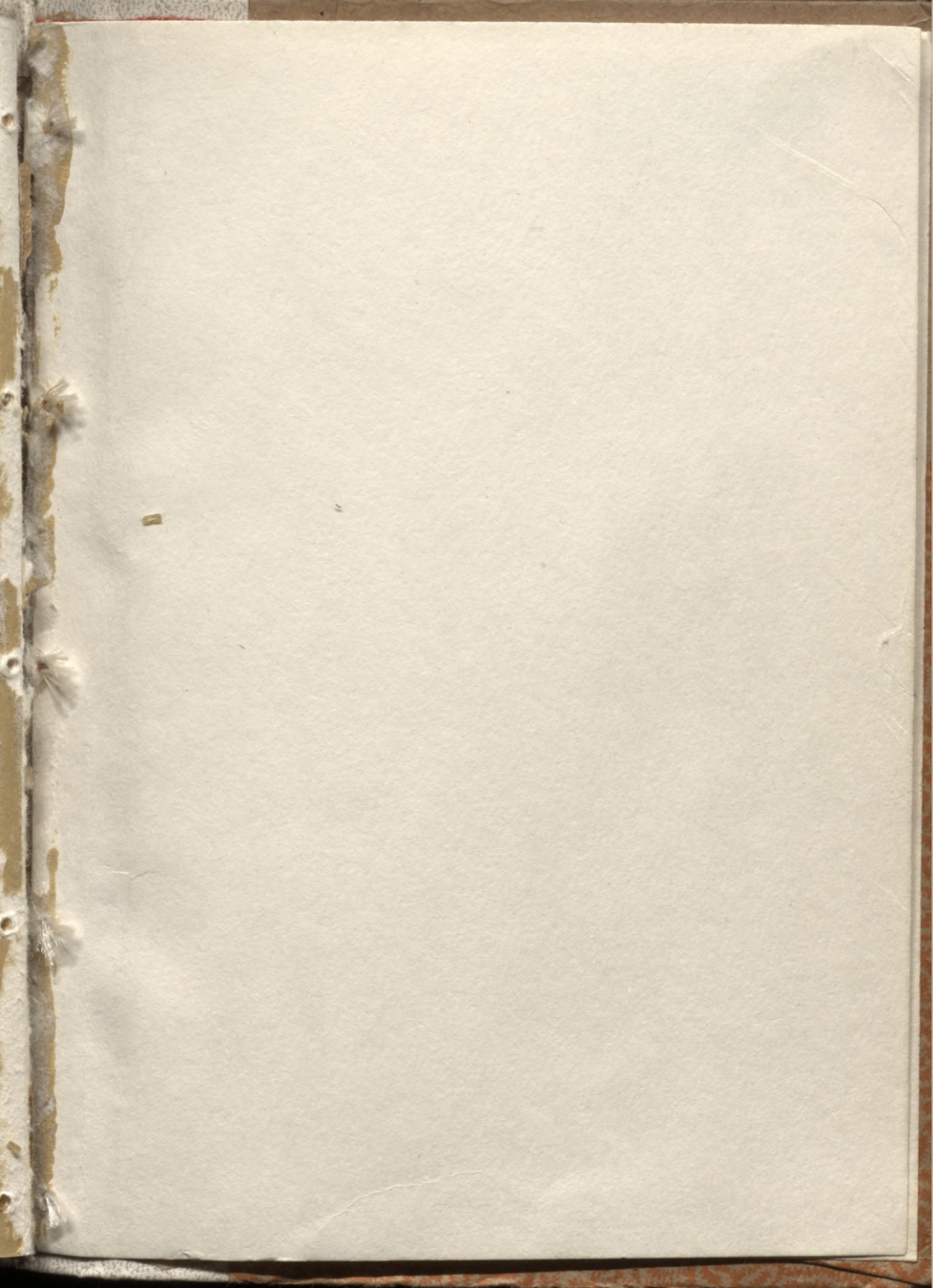

Ilga Gore

Dzimusi 1952. gadā Dobeles rajonā. 1977. gadā beigusi Latvijas Universitātes Vēstures-filozofijas fakultāti. 1982. gadā pēc Maskavas Valsts Universitātes Avotniecības fakultātes beigšanas aizstāvēja vēstures kandidāta disertāciju par statistikas avotu matematizēto apstrādi. 80. gadu beigās sāka nodarboties ar LKP vēstures problēmu izpēti, it īpaši 1939. - 1940. gadu.

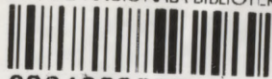
Aivars Stranga

Dzimis 1954. gadā Rēzeknē. Beidzis LU Vēstures-filozofijas fakultāti (1977), aspirantūru LU (1980), vēstures zinātņu kandidāts (1983, Viļņas universitāte, disertācijas par LKP darbību 20 gados). LU Latvijas vēstures katedras docents.

(28)

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0304088255